

PERA.

İstanbul Sanayi Tarihi

SANAYİNİN SONSUZ IŞIĞINDA

- › *Yeniden Üretim Ekonomisi*
- › *Yeniden Sanayileşme*
- › *Yeniden Üretim Kültürü*

65
yıl

İSTANBUL
SANAYİ ODASI

SANAYİNİN SONSUZ IŞIĞINDA İSTANBUL SANAYİ TARİHİ

YENİDEN ÜRETİM EKONOMİSİ
YENİDEN SANAYİLEŞME
YENİDEN ÜRETİM KÜLTÜRÜ

65
.yıl

İSTANBUL
SANAYİ ODASI

Sanayinin Sonsuz Işığında - İstanbul Sanayi Tarihi kitabı
İstanbul Sanayi Odası'nın 65'inci kuruluş yıldönümü anısına hazırlanmıştır.

Proje Yönetmeni - Hazırlayan **Nebil Özgentürk**

Araştırma-Yazım Koordinatörleri
Berat Günçikan, Jale Özgentürk

Röportajlar-Yayın Koordinatörleri
Jale Özgentürk
Melda Davran

Kitap Editörü: Zeynep Erpamir
Kitap Tasarım: Bilal Lekesiz, Hakan Güngör
Kapak Tasarım: Mucizeler Dükkanı

Belgesel Ekibi

Görsel Yönetmen: Emek Durmuş

Editör: Zeynep Erpamir

Yardımcı Yönetmenler
Murat Karakuş, Volkan Evcim

Belgesel Sanat Ekibi

Seslendirenler
Cihan Ünal, Yetkin Dikinciler

Müzik
Ali Otyam, Can Atilla

Kısa Film Oyuncu
Mert Fırat

Anlatıcılar
Cihan Ünal, Demet Akbağ, Yetkin Dikinciler

İstanbul Sanayi Odası Yönetim Kurulu Adına
Proje Koordinatörü
Sultan Tepe

Yayına Hazırlayan
İstanbul Sanayi Odası
Kurumsal İletişim Şubesi

Proje Danışmanları
Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu
Prof. Dr. Zafer Toprak
Doç. Dr. Hatice Karahan
Dr. Şeref Oğuz
Dr. Can Fuat Gürlesel
Bahar Şahin

İstanbul Sanayi Odası
Meşrutiyet Caddesi No: 63, 34430 Beyoğlu / İstanbul
Tel: (212) 252 29 00 (pbx)
www.iso.org.tr

ISBN: (Basılı) 978-605-137-655-4
ISBN: (Elektronik) 978-605-137-654-7
İSO Yayın No: 2017/6
Sertifika No: 19176
Baskı: 700 adet

Baskı
Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.
Beysan Sanayi Sitesi, Birlik Caddesi, No:26, Acar Binası
34524, Haramidere - Beylikdüzü / İstanbul
Tel: (0 212) 422 18 34 Faks: (0 212) 422 18 04
Sertifika No:11957

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	8
GİRİŞ	10
1. BÖLÜM: TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E 1839-1908	13
CİRİT MEYDANI'NDAN DÜNYAYA VAATLER	14
DERSAADET'TE İLK KAMPANA SESLERİ	18
TANZİMAT'IN GÖLGESİNDE HIZLANAN SANAYİ	22
HEDEFE BİR ADIM DAHA: ISLAH-I SANAYİ KOMİSYONU	26
SON ÇARE MORATORYUM	28
2. BÖLÜM: MODERNLEŞMEYE DOĞRU 1908-1923	37
GİRİŞİMCİ RUHLARIN AYAK SESLERİ	38
İSTANBUL'A ELEKTRİK GELİYOR	40
GELECEĞE BİR ADIM DAHA: SANAYİYİ TEŞVİK YASASI	42
3. BÖLÜM: YENİ BİR ÜLKEYE DOĞRU 1923-1940	51
BİR FABRİKA KURALIM ARKADAŞLAR	52
VE CUMHURİYET İLAN EDİLİYOR	57
SANAYİCİYİ HAREKETLENDİREN KANUN TEŞVİK-i SANAYİ	63
BÜYÜK DEPRESYON VE İSTANBUL	64
FORD İSTANBUL'DA FABRİKA KURUYOR	67
İLK BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI	68
YERLİ MALI KULLAN, ÇÜNKÜ!	73
ÜNİVERSİTE SANAYİYE ÇARE OLUR MU?	74
1920-1930'LARIN İSTANBUL'U: ŞEHRE SANAYİ GELİR VE...	84
4. BÖLÜM: KARMA EKONOMİDEN LİBERALİZM DENEMESİNE 1940-1950	89
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE VE DÜNYA EKONOMİSİ	90
EN UZUN KIRGINLIK: VARLIK VERGİSİ	94
SAVAŞA RAĞMEN SANAYİ	96
YENİ BİR DÜNYA, YENİ BİR EKONOMİ	99
İSTANBUL İKTİSAT KONGRESİ	102
1940'LARIN İSTANBUL'U: RADYO GÜNLERİ	104
5. BÖLÜM: ARTIK TOPLU İĞNE ÜRETİYORUZ! 1950-1960	107
SANAYİNİN COĞRAFYASI DEĞİŞİYOR	108
VE İSTANBUL SANAYİ ODASI KURULUYOR	110
YABANCI SERMAYE İSTANBUL'DA	115

YENİDEN DEVLETÇİ POLİTİKALAR	117
TÜRKİYE SANAYİSİNDE DÖNÜŞÜM YILLARI	120
SIRADA DEVALÜASYON VAR	123
1950'LERİN İSTANBUL'U: SANAYİ SOSYAL HAYATI DA DEĞİŞTİRİYOR	130
6. BÖLÜM: DEMOKRASİYİ VE EKONOMİYİ YENİDEN İNŞA YILLARI 1960-1970	135
VE GÖKYÜZÜ DÜNYAYI DEĞİŞTİRDİ!	136
İSO DA KAPATILIYOR	137
TÜRKİYE İLE IMF ARASINDA İLK STAND BY	139
PLANLI KALKINMA İÇİN DPT	140
DEV ADIM: BUZDOLABI ÜRETİLİYOR	142
BARAJLAR KRALI BİR BAŞBAKAN	147
ÖZAL İLK KEZ SAHNEDE: YER İSO	148
KÜRESELLEŞEN İŞÇİLER: ALMANCILAR	152
TAŞI TOPRAĞI ALTIN İSTANBUL'A GÖÇ	156
TÜRKİYE'NİN DE ARTIK BİR HOLDİNGİ VAR	162
1960'LARDA İSO VE SANAYİ DERGİSİ	163
1960'LARIN İSTANBUL'U: GÖÇ, GECEKONDULAŞMA VE SİNEMA	166
7. BÖLÜM: EKONOMİNİN DE TOPLUMUN DA CAN GÜVENLİĞİ YOK 1970-1980	171
SANAYİNİN SANCILI YILLARI	172
SENDİKALAŞMA VE HAREKETLİ YILLAR	172
AET'Lİ YILLAR VE SANAYİ	176
PETROL KRİZİ DÜNYAYI SARSIYOR	180
SANAYİCİ SİYASETÇİ ÇEKİŞMESİ	182
KIBRIS VE SANAYİYE AMBARGO	184
SANAYİCİLER BEYAZ SARAY'DA: AMBARGO'YU KALDIRIN!	189
SİLAHLARIN GÖLGESİNDE SANAYİ	191
24 OCAK KARARLARI'NA DOĞRU	197
NEOLİBERAL EKONOMİNİN YÜKSELİŞİ	200
1970'LERDE İSO VE SANAYİ DERGİSİ	204
1970'LERİN İSTANBUL'U	206
8. BÖLÜM: DÜNYANIN YÜKSELEN YILDIZI TÜRKİYE 1980-1990	209
ŞİMDİ İHRACAT ZAMANIDIR	211
VİLLALARINIZI SATIN, SERMAYE YAPIN	214
BİR YOL KAZASI VE FAİZE HÜCUM	215
YENİDEN SİVİL HAYAT, YENİDEN ÖZGÜRLÜK	217
BORSADA İLK ÇAN	219

REFORM YORGUNLUĞU VE ESKİ SİYASİLERİN DÖNÜŞÜ	222
AET'YE TAM ÜYELİK İÇİN BAŞVURULUYOR	224
İSTANBUL'DA SANAYİ BÖLGELERİ KURULUYOR	227
1980'LERDE İSO VE SANAYİ DERGİSİ	228
1980'LERİN İSTANBUL'U	232
9. BÖLÜM: KRİZLERLE KAYBOLAN YILLAR 1990-2000	235
İLK KRİZ: KÖRFEZ YANIYOR	236
HÜKÜMETİN DEVLETLE KAVGASI	240
ÇİLLER HÜKÜMETİNİN NOTU KIRILYOR	243
KRİZLERİN ARASINDAN SIYRILAN PARTİ	247
SANAYİCİLERDEN AR-GE UYARISI	249
DÜNYAYI SARSAN KRİZLER	252
TÜRKİYE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NDE	255
1990'LARDA İSO VE SANAYİ DERGİSİ	261
1990'LARIN İSTANBUL'U	264
10. BÖLÜM: TÜRKİYE DE KÜRESELLEŞİYOR 2000-2016	267
YENİ BİN YILA GİRERKEN	268
EN DERİN KRİZ YAŞANIYOR	272
GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PLANI	274
ARTIK KİMSE GÜVENDE DEĞİL Mİ?	275
SİYASET BAŞTAN AŞAĞI DEĞİŞİYOR	276
İRAK KRİZİ VE ARA SEÇİMLER	278
DÜNYA EKONOMİSİ BÜYÜYOR, TÜRKİYE DE YARARLANIYOR	281
KÜRESEL TİCARETTE DEVRİM	281
TÜRKİYE KÜRESEL KRİZE YAKLAŞIYOR	283
TÜRKİYE SANAYİSİNİ KRİZ Mİ YAPISAL SORUNLAR MI ETKİLEYECEK?	284
TOPARLANMA YAŞANIYOR, AMA KALICI OLMUYOR	287
DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE EKONOMİDE İŞLER ZORLAŞIYOR	289
RİSKLER YÜKSELİYOR	292
BİR ASIRDA YAŞANACAK OLAYLARI ÜÇ YILA SİĞDİRDİK	293
KÜRESEL GELİŞMELER SANAYİDE YENİ DEVRİMLER YARATIYOR	298
İSO'DAN 'VASATLIK BİTSİN' ÇAĞRISI, BÜTÜNSEL KALKINMA ÖNERİSİ	304
2000'LERDEN SONRA İSTANBUL	308
11. BÖLÜM: YENİ DÜNYA-YENİ EKONOMİ-YENİ SANAYİ VE TÜRKİYE	310
KAYNAKÇA	328
KISALTMALAR	333

İSTANBUL SANAYİSİNİN TARİHİ

▶▶▶ *Örsten
Dördüncü
Endüstri
Devrimi'ne
İstanbul...*

ÖNSÖZ

ERDAL BAÇIVAN

İstanbul Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı

İstanbul her açıdan çok özel bir şehir. Bu ekonomimiz ve sanayimiz perspektifinden de böyledir. Kıtaların bulunduğu, kültürlerin kaynaştığı, medeniyetlerin yeşerdiği İstanbulumuzun ülke ekonomimiz içinde ayrı bir ağırlığı var. Ülkemizin lider şehri olan İstanbul Türkiye'nin diğer şehirlerine göre açık ara daha çok gelişmiştir. Bu gelişmenin en çok sergilendiği alanların başında sanayi geliyor. Bunun arka planına bakacak olursak; İstanbul'da Osmanlı'dan itibaren sanayi tesisleri kurulmuş, 1960'lardan itibaren hız kazanan sanayileşme hamlesinin merkezi İstanbul olmuş, 1980'lerden itibaren de küresel çapta rekabet kapasitesini geliştiriyor.

Bu güzide şehrin sanayi odası da doğal olarak özel bir konumda. İstanbul Sanayi Odası (İSO) Türkiye'nin en köklü ve 18 bini aşkın üyesiyle en büyük sanayi odasıdır. Odamızın üyeleri Türkiye'de sanayi sektöründe üretilen katma değerın yüzde 36'sını, ülkemiz ihracatının da yarısına yakınını gerçekleştiriyor. Özetle ülkemizde sanayiye İstanbul'suz, İstanbul'u da sanayisiz düşünmek mümkün değil. Sanayi İstanbul'da hep var olmuştur, var olmaya da devam edecektir.

İstanbul'da hep var olacak olan sanayinin geleceği için hedefimiz daha yüksek katma değer üreten, çevreyle barışık, daha rekabetçi bir yapıya kavuşmasıdır. Sanayinin geleceğini, dijitalleşmeyi, Sanayi 4.0'ı tartıştığımız bu dönemde sanayinin geçmişini daha yakından tanımamız gerekiyor.

Sanayicilerimiz, bugüne kadar ülkemizi zenginleştiren ve güzelleştiren çok sayıda eser ortaya koydu. Bu eserlerin sürdürülmesi için öncelikle bunları meydana getiren değer ve anlayışın sürdürülmesi gerekir. İnsanı ve üretimi merkezine alan bir toplum anlayışı nesilden nesile aktarıldıkça, sanayimiz de güçlenerek yoluna devam edecektir. Sanayicilerimizin deneyim ve birikimini, hepsinden önemlisi kalplerindeki üretim aşkını genç kuşaklara aktarmak konusunda İstanbul Sanayi Odası'na önemli bir sorumluluk düşüyor.

65 yıllık geçmişiyile İstanbul'un ve ülkemizin sanayi tarihinin yakın tanığı olan İSO, hazine değerinde kıymetli bir tarihi birikime sahip. Sanayimizin ilk günlerinden itibaren var olan ailelerin birinci ve ikinci kuşaklarının çok değerli hatıraları var. O hatıralar bir şekilde İSO'yla bütünleşiyor. Sanayimizin geride bıraktığı zorluklar, verdiği mücadeleler, başarı hikâyelerinden oluşan bu hazinayı gelecek kuşaklara aktaracak bir çalışma yapma konusunda Yönetim Kurulumuzda ortak bir görüş doğdu.

Bu 65. yıl çalışmamız sanayimizin gelişimini tarihsel, kültürel, ekonomik, toplumsal boyutlarıyla, röportaj ve tanıklıklarla inceleyen bir belgesel ve iki ciltlik çok kapsamlı bir kitap halinde hazırlandı.

Ülkemizin aydınlık yarınlarına ışık tutacak, sanayimizi ve üretim kültürümüzü emanet edeceğimiz gençlerin, geçmişin birikim ve deneyimlerinden faydalanmaya gerçekten ihtiyacı var. Bu çalışmamızla genç kuşaklara ve girişimcilere kalıcı bir eser bırakmanın da mutluluğunu yaşıyoruz.

Özetle; bu çalışmadaki amacımız, sanayisiz bir İstanbul'un olamayacağını göstermek, üretim kültürünü genç kuşaklara aktarmak, sanayicilerimizin deneyim ve birikiminin yeni girişimcilere bir fener olmasını sağlamak, İSO'nun sahip olduğu arşiv ve birikim üzerinden sanayimizin ve sanayicilerimizin yarattığı başarı hikâyeleriyle üretime yönelik toplumsal bir bilinç oluşturmaktır.

Çalışmanın hazırlık sürecinde bizi çok cesaretlendiren, ne kadar doğru bir iş yaptığımızı gösteren gelişmeler yaşadık. Saygıdeğer sanayici büyüklerimiz görüntüleriyle, röportajlarıyla, öyküleriyle ve fikirleriyle bu projeye hiç tereddüt etmeden vakit ayırarak destek verdiler. Bu da bizim için büyük bir onur oldu.

Bu vesileyle İstanbul Sanayi Odası'nın kuruluşuna öncülük eden kıymetli büyüklerimize ve sanayimizi bugünlere getiren değerli sanayicilerimize şükranlarımı sunarken, başta Yönetim Kurulu Üyemiz Sayın Sultan Tepe olmak üzere bu çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Bugün üniversite çağında olanlar, bilgiye bir tuşla ulaşabildikleri, uzak bir coğrafyadaki savaşı neredeyse anı anına izleyebildikleri, bakkalı sadece bir film karakteri bildikleri, sokağı ise ancak pencereden izleyebildikleri bir Türkiye'ye gözlerini açtı. Zihinlerinden ne geçirseler, ne isteseler bir adım ötelerinde; Tebeşir kullanılmayan tahtalarda eğitim görüyorlar, ders notları ebeveynlerine e-mail ile gönderiliyor. Ne ayak-kabıları, ne dinledikleri müzik, ne okudukları kitap ne de iletişimde kullandıkları nesnelere dünya çocuklarından bir adım geride. Neredeyse tüm dünya ellerinin altında!

Hepimiz biliriz, gençler ebeveynlerinin hikâyelerini, hangi yollardan geçerek bugünlere geldiğini dinlemek istemezler, çünkü çabuk sıkılırlar. Oysa geçmişi bilmek, gelecek için hayal kurabilme becerisini edinmektir. İşte biz de bu kitapla Türkiye'nin, özellikle de İstanbul'un sanayileşme öyküsü üzerine düşünenlerin meraklarını gidermek kadar gençlere geçmişin gölgesinde geleceğin hayalini kurdurtmayı, onları 4.0'a, yani dördüncü endüstri devrimine Türkiye ve İstanbul sanayisinin tarihinden sayfalarla hazırlamayı amaçladık. Tarihin bir bütün olduğundan, ekonominin sanayiye, sanayinin siyaseti, siyasetin kültürü etkileyip dönüştürdüğünden de yola çıkarak kim olduğumuza, nereden gelip nereye gittiğimize dair bilginin, düşüncelerin ve anıların ayrıntılarında dolaştık.

Peki, bu ayrıntılarda, yani kitapta neler var?

Öncelikle İstanbul'un sanayileşme çabalarını Tanzimat Fermanı'yla başlattığımızı söyleyelim. Elbette öncesi de var; İstanbul'u fethe ederek dünyada da bir devri kapatıp yenisini açan Osmanlı'nın başkentinde, Tanzimat'a, yani 1839'a kadar attığı adımları anımsattık ki, tarihte bir boşluk olmasın. Şimdi hemen hepsi birer müzeye ya da kampüse dönüşen Topخانه-i Amire, Tersane-i Amire ve Darphane-i Amire'yle başlayan fabrikalaşmanın tekstil,

kağıt, cam, tütün gibi hammaddesi yerli sektörlerde nasıl yol aldığını izlerken şaşkınlığa düşüp, heyecanlanmadık değil. Hele de dünyanın metal sanayi devi Krupp'un ilk seri atışlı sahra topunun mucidi Ahmet Emin Bey'in projesiyle sıçrama yaptığını öğrenince...

Sanayileşmiş ülkelerin Rusya'nın Çarı Nikolaı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na koyduğu "Hasta Adam" tanısını sahiplenip ölümünü kolaylaştırmak için vurduğu darbeler de canımızı acıtmadı değil. Hele de "Hasta Adam"ın aradaki boşluğu kapatmak için doğru- yanlış yaptığı hamleleri, bu hamlelerin yönetimin de toplumun da kafasının bir Doğu'ya, bir Batı'ya yattığını görünce...

Tanzimat'ı izleyen Meşrutiyet, Meşrutiyet'in bütün artı ve eksileri üstlenen Cumhuriyet... Siyasette ve toplumsal yapıda çoğu kez radikal kararlar alınıp bazen keskin virajlara gözler kapalı girilse de konu sanayileşme olduğunda bütün bu yönetimlerin ortak kaygısı olduğunu saptadık: Daha fazla fabrika, daha fazla üretim. Günah ve sevapları tartmak bizim işimiz değil, ama gördük ki ekonomi de siyaset kadar bıçak sırtında tutuyor toplumu. İstanbul ise bu bıçak sırtının en keskin, en sivri yerinde...

Türkiye'nin ve İstanbul'un bugüne de uzanan tarihinin en etkili yazıcısı elbette Cumhuriyet. Onlarca yıl süren savaşlardan sonra Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" şiarıyla kurulduğunda bakışlarını Batı'ya çeviriyor. Eğitimi, kıyafetini, takvimini, dilini, hukukunu Batı'ya göre şekillendiriyor. Daha kuruluş aşamasında ekonomisini de Batı'ya açıyor; Yabancı sermayeye "hayır" demiyor, ama kendi gücünü de ortaya koyup korumaya çalışıyor. "Sen bir tarım ülkesisin, öyle kal" diyen sanayileşmiş ülkelere inat kumaşını, şekerini, tuzunu, tütününü üretmekle yetinmeyip ağır sanayiye kurmaya soyunuyor.

Savaşlar, krizler kesse de önünü yolundan dönmüyor; teknolojiyi yakalamaya, o teknolojiyi

üretimine dönüştürmeye çabılıyor. İlk toplu iğne 1950'lerde üretilse de bir on yıl sonra, yani 1960'larda tezgâhlardan buzdolabı, çamaşır makinesi, klima, elektrik süpürgesi çıkıyor. 1970'lere gelindiğinde ise televizyon hem sanayi işletmelerinin programlarına ekleniyor, hem evlerin başköşesine yerleşiyor. Bu arada hükümetler kuruluyor, yıkılıyor. Her hükümet kendi görüşü doğrultusunda bir ekonomik rota çizmeye kalkışıyor, kimi zaman sanayicinin önünü açıyor, kimi zaman bunalıma sokuyor.

Bugünkü gençlerin belki gözlerinde canlandırmakta zorlanacakları bir sıkıntı daha yaşıyor sanayici, döviz bulamıyor. Döviz sıkıntısı ne dünyadaki yenilikleri, teknolojik gelişmeleri izleyecek hal bırakıyor, ne de cesaret. Çünkü üzerinde dolar bulunan biri "suçlu" görülüp, yargılanıyor. Elektrik sıkıntıları, hammadde yokluğu, gümrük vergileri, gelir vergileri, kalfiye eleman yokluğu... Sanayici onlarca yıl boyunca işte hep bunlarla boğuşuyor.

Bunca sıkıntının ortasında sanayici hem sorunlarını aktarabileceği hem de çözüm bulabileceği bir çatı kuruyor kendine, 1952 yılında İstanbul Sanayi Odası'nın tabelası asılıyor. Elbette tarihinde öncü kuruluşları da var, ama Sanayi Odası hızla büyüyüp güçlenmekle kalmıyor, sadece İstanbul değil, Türkiye sanayisinde de söz sahibi oluyor. Dünyayı yakından izliyor, hangi sektörde hangi gelişmelerin yaşandığından hemen haberi oluyor, bunu üyeleriyle paylaşıyor. Siyasi iktidarların yolundan çıkan ekonominin suçunu sanayicilere yüklemelerine anında karşılık veriyor, sanayicinin de yanlışlarını gizlemiyor.

80'lerden sonra Türkiye küreselleşmeye eklenmeye çalışırken, imalat sanayinden hizmet sektörüne geçilirken, hem dünyayı hem Türkiye'ye etkileyen krizler yaşanırken de İSO

kapısını hep açık tutuyor. Bununla kalmıyor, sanayileşmenin sorunları, teknolojik yenilikleri, yapılan doğruları, içine düşen yanlışları adını taşıyan dergiyle hem sanayicilere hem de kamuoyuna taşıyor. Her biri, birbirinden farklı izler bırakan başkanlar gelip geçiyor Odadan. Hiçbiri sözünü esirgemiyor: Türkiye'nin geleceği sanayidedir... Hükümetler bu sözü duysa da duymasa da onlar paraya ancak o paradan üretime dönüşebiliyorsa değer veriyor. Bugün dünya dördüncü endüstri devrimini yaşarken, Türkiye için hala bir çıkışın olduğu düşüncesiyle gençleri de üretmeye, yani makinenin dişlileri arasına çağırıyor, elbette öğütülme için değil, daha iyi bir Türkiye adına...

İstanbul bugün bir finans, kültür ve turizm merkezi olarak görülüyor. AVM'ler, rezidanslar, yedi yıldızlı oteller, metrolar, 7-24 açık restoranlar... İstanbul'un bu büyümesine kapılanların gözden kaçırdıkları bir şey var: Eğer sanayi yoksa, üretim yapılmıyorsa bu renk, bu hareketlilik, bu coşku uzun sürmeyecek, çünkü hayatı diri tutan önce sanayi ve üretim...

Dünün Anadolu'dan topladıkları eski yün çoraplardan yün iplik üreten sanayicileri kendilerinden sonra gelenlere sentetik iplik ve kumaş üreten fabrikalar bırakmıştı. O fabrikaları işletenler ise bugünün gençlerine onlarca sektörde üretim yapan, ihraç eden, hatta dünyayı kendi üretim hanesine çeviren bir sanayi bırakacak. Ya bugünün gençleri? Tüketmekten yorulup da çevrelerine baktıklarında ne görecekler dersiniz?

Bu sorunun yanıtını sanayiciler veriyor, çözümünü de elbette siyasiler yerine getirmeli...

İyi okumalar.

65
yıl

İSTANBUL
SANAYİ ODASI

*II. Mahmud döneminde kurulan
Eyüp'teki iplikhane, 20. yüzyıl başları.*

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E 1839-1908

CİRİT MEYDANI'NDAN DÜNYAYA VAATLER

Bundan yüz yetmiş sekiz yıl önce, Cirit Meydanı'nda toplanan binlerce kişi heyecan içindeydi. Günler öncesinden Sultan Abdülmecid'in imparatorluğa yeni bir rota çizdiği, bu yeni rotayı dünyaya ve reaya duyuracağı haberleri yayılmıştı. O gün, yani 3 Kasım 1839'da kalabalığı heyecanla bekleyen de işte bu haberlerdi; acaba Osmanlı İmparatorluğu yüzünü ne yana çevirecekti; teknolojik adımları hızla büyüyen Batı'ya mı, isyanlara gebe, gelişmelere ayak uyduramadığı için giderek daha da içine kapanan Doğu'ya mı? Kalabalıkta Batılı ülkelerin temsilcileri de vardı, gayrimüslim ve Müslüman esnaf, tüccar, bürokrat, işçi ve seyyar satıcı da... Çalınan davullar Sultan Abdülmecid'in alana geldiğini haber verdi; gözler Gülhane Kasrı'nın balkonuna çevrildi. Sultan'ın el hareketi töreni başlattı; Sadrazam Mustafa Reşit Paşa kürsüye yürüdü, elindeki kâğıttan Osmanlı'nın yeni düzenini okumaya başladı:

“- Hiç kimse yargılanmadan cezalandırılmayacak, mahkemeler açık olacak, herkes yasalar önünde eşit sayılacak.

-Tüm halkın can, mal ve namus güvenliği sağlanacak.

-Vergiler herkesin gücüne göre alınacak ve devlet tarafından belli yöntemlerle toplanacak.

-Askerlik ocak halinden vatandaşlık görevi haline getirilecek ve belli esaslara bağlanacak.

-Müsadere usulü kalkacak ve mülkiyet hakları tanınacak. Herkes malı ve mülkünün sahibi olacak, dilerse alıp satabilecek ya da çocuğuna miras bırakabilecek.”

Kalabalıktan yükselen çığlıklar, alkışlar neredeyse bütün Marmara Denizi'ni kucakladı, oradan da bütün kente yayıldı. Kararları sanayi devrimiyle güçlenen, 1789 Fransız İhtilali'yle

de felsefesini bütün kıtaya yaymaya başlayan Batı'ya bir teslimiyet olarak görenler de oldu, Osmanlı'nın silkinmesi, Batı'yla boy ölçüşmeye hazırlanması olarak tanımlayanlar da. Zaman iki tarafa da hak verecek, ama yanılığlara işaret etmekten de imtina etmeyecekti.

Sultan Abdülmecid'i tarihe Tanzimat Fermanı olarak geçen bu kararları almaya iten elbette sadece öngörüşlü, yeniliklere açık bir padişah olması değildi. Coğrafyasının her yönünden işlerin yolunda yürümediğini gösteren sesler yükseliyordu, Yunanistan bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı haritasından çekilmiş, Sırbistan'da, Bulgaristan'da, Arnavutluk'ta ayaklanmalar şiddetlenmeye ve büyümeye başlamıştı. Doğu topraklarında da işler yolunda gitmiyor, hemen hemen her vilayetten karışıklık haberleri geliyordu. Mısır Valisi

*Mustafa Reşid Paşa
3 Kasım 1839'da
Gülhane Kasrı
önünde Tanzimat
Fermanı'nı okuyor.*

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı bir türlü bastırılmamış, isyan savaşa dönüşmüştü. Şimdi hedef, elde kalan toprakları korumak, bunun için de özellikle askeri alanda sanayisi gelişmiş ülkelerle arada açılan makası kapatmaktı. Bunun için devletin gelirlerini arttırmasına ve ticaretle birlikte siyasal gelişimin de önünü açacak reformlara ihtiyaç vardı. Tanzimat Fermanı da işte bu yolda atılmış önemli bir adımdı.

Peki, beş yüz küsur yıllık "cihan imparatoru" Osmanlı ile Avrupa, yani Doğu ile Batı arasındaki makası açan, Osmanlı'yı tarihin akışında "geride" bırakan neydi? İsterseniz, Tanzimat Fermanı'ndan sonra yaşananları anlatmaya geçmeden önce bu soruya yanıt arayalım ve tarihin sayfaları arasında biraz dolaşalım:

Akdeniz yaklaşık üç milyon kilometrekarelik genişliğiyle okyanusların yanında bir su birikintisi gibi görülebilir, ama söz konusu ticaret olduğunda 1800'lü yılların ilk çeyreğine kadar renkli, zengin bir tarih anlatıcısıdır. Hemen hemen bütün uygarlıkları sınırlarında ağırlayan Akdeniz'in suları Cenevizlilerden Portekizlilere, Fransızlardan İngilizlere ticarete söz sahibi olmak isteyen bütün Batılı devletlerin rekabet merkeziydi, çünkü Doğu'ya ulaşan bildik en kısa yoldu. Osmanlı İmparatorluğu da özellikle 1517'de Mısır'ı topraklarına katmasından sonra Akdeniz'in hâkimi, dolayısıyla da bu ticaretin önemli üslerinden biri olmuştu. Fransızlar ve İngilizler başta olmak üzere Doğu'ya ticaret yapmak isteyen ülkeler öncelikle Osmanlı'yla masaya oturmak zorundaydı. Kanuni Sultan Süleyman Fransızlara Akdeniz'de kendi bayraklarıyla ticaret yapma hakkı tanıyınca, başta Fransız bayrağı altında seyreden diğer Avrupa ülkeleri de Osmanlı'nın kapısını aşındırmaya başlamıştı.

Fransa ile İngiltere rekabetinde tarafsızlık politikası uygulayan Osmanlı sonunda İngiltere'ye de Akdeniz'de ticaret hakkı tanıdı, İngiliz tüccarlar da kumpanya adı verilen ortaklıklarla ticaret ağını daha da geliştirme yoluna gitti. Bu kumpanyalar arasında öne çıkan Levant Company kumaş, kalay ve kurşun ihraç ediyor, karşılığında ham ipek, pamuk, halı, baharat alıyordu. İngiliz gemilerinin Osmanlı topraklarına taşıdığı ürünlerden biri de gelecekte hem imparatorluğun hem de Cumhuriyet'in ekonomisini taşıyacak olan tütündü. Sadece Osmanlı değil, her ülke yeni bir keşfe tanık oluyor, bu da ticaret yapma isteğiyle macera tutkusunu körüklüyordu. Sanki milyonlarca yıllık dünyanın dönüşü de hızlanmış, onca savaşa rağmen nüfus, nüfusla beraber insanın talepleri ve hayalleri de artmıştı. Ticaret tedirginliği de içinde taşıyordu elbette, Akdeniz'den geçen gemiler korsanlara karşı tetikteydi. Gasp edilen

gemilerin akıbeti ise çoğu kez Osmanlı'dan soruluyordu.

1800'lerin başında Akdeniz'de yelkenlilerin arasında yeni bir gemi türü görüldü. Bu gemi buhar makinesiyle çalışıyor, rüzgârın hızını ve yönünü beklemeden hem kolay hem tez yol alıyordu. Bu makinenin mucidi James Watt'ti. Watt, 1700'lerin ikinci yarısında buhar makinesini keşfetmiş, kısa sürede de neredeyse bütün sanayi kolları bu yeni icadı kullanmaya başlamıştı. Buhar makinesinin gemilerde kullanılması da gecikmemiş, kısa sürede Akdeniz'de yelkenlilerin yerini buharlı gemiler almıştı. 1819'da ilk buharlı gemi okyanusu aştığında insanlığın rotası da daha netleşmişti: Daha fazla üretim, daha fazla ticaret...

Buhar makinesi dünya ekonomisinde küreselleşme döneminin de başlangıcıydı. Başta tekstil olmak üzere pek çok alanda o güne kadar el tezgâhlarında gerçekleşen üretim fabrikalaşmaya dönüşmüş, ürünün hem miktarı artmış hem de ucuzlamıştı. Şimdi bu bol ürüne yeni pazarlar bulmak gerekiyordu. Avrupalı tüccarlar her yolu deniyor, Asya'nın içlerinde ilerliyor, bir yandan hammadde kaynakları ararken diğer yandan bu yeni pazarların hangi ürünleri talep edebileceğini hesaplıyordu.

"Avrupalılar, artık bütün dünyayı tanımaları gerektiğini öğrendiler, her yere gemiler gönderiyor ve önemli limanları ele geçiriyorlar. Eskiden Hind, Sind ve Çin malları Süveyş'e gelir ve oradan da Müslümanlar eliyle bütün dünyaya dağıtılırdı. Fakat şimdi bu mallar; Portekiz, Hollandalı ve İngiliz gemileriyle Frengistan'a götürülüyor ve bütün dünyaya oradan dağıtılıyor. İhtiyaç duymadıkları şeyleri, İstanbul'a ya da başka İslam topraklarına götürüp, beş katı fiyatına satarak, büyük paralar kazanıyorlar. Bu yüzden, İslam mülkünde altın ve gümüş gittikçe azalıyor. Osmanlı Devleti, Yemen kıyılarını ve oradaki ticareti, hâkimiyeti altına almalı, aksi takdirde

çok geçmeden Avrupalılar, İslam toprakları üzerinde hâkimiyet kuracaklar..."

Bu satırların sahibi, raporu ihtimal dönemin padişahına da iletilen devlet görevlisi Ömer Talib'ti. Aslında III. Selim'den başlayarak padişahlar da buhar makinesinin dünyanın dengelerini nasıl değiştirdiğinin farkındaydı. Ancak topraklarının batısında ve güneyinde yaşanan isyanlar elini kolunu bağlıyordu. Bu nedenle, Batı'yla aradaki açıklık kapatılmak istense de bütçeden en büyük pay sanayi yatırımlarına değil, savunma harcamalarına aktarılıyordu. Bu sorun reformlarla aşılacak istendiğinde ise karşılıklarına tıpkı matbaanın engellenmesinde olduğu gibi yeniliklere karşı güçler çıkıyordu. Yeniçeri ocağını kapatıp düzenli bir ordu kurmak isteyen III. Selim tahttan indirilip katlediliyor, onun yarım kalan arzusunu tamamlayan II. Mahmud ise "Gavur padişah" olarak mimleniyordu. Özellikle İstanbul modern bir orduya geçişin bedelini oldukça ağır ödüyor, tarihin "Vaka-i Hayriye" olarak kayıt düştüğü Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması kenti kana buluyordu. II. Mahmud bununla yetinmiyor, devlet yapısından kılık kıyafetteki değişikliklere birçok yenilikle Osmanlı'yı biraz daha Batı'ya yaklaştırıyordu. Askeri eğitimde doğa bilimlerine, tıp ve matematiğe onun döneminde yer veriliyor ve bilimsel terimler Türkçeleştiriliyor, kamuoyu olup bitenden artık fermanlar ya da vaazlar yoluyla değil, gazeteler aracılığıyla bilgi alıyordu.

Ancak ekonomideki reformlar daha çok çaba, bir o kadar da politik manevra gerektiriyordu. İmparatorluk yöneticileri ülkelerinin otuz milyona yakın nüfusuyla, yer altı ve yerüstü zenginlikleriyle iyi bir pazar olduğunun da bilincindeydi. Bilindiği gibi Osmanlı imparatorluğunun geliri topraktı. Kuruluşundan beri fethedilen her toprağın sahibi devlet oluyor, işletme hakkı ise o topraklarda yaşayanlara bırakılıyordu. Köylü ya da çiftçi ürettiği mal üzerinden tımarlı

sipahilere vergi ödüyor, tımarlı sipahiler ise bunun karşılığında savaş hallerinde devletin ihtiyacını karşılıyordu. Sonraki yıllarda savaş teknolojisindeki gelişmeler sonucu tımar düzeni yerini bir başka vergi toplama yöntemi olan iltizama bırakacaktı. Bu türde ise belli bir miktar karşılığında belli bir bölgenin vergileri şahıslara veriliyor, karşılığında hazineye gelir aktarılıyordu.

Bir başka gelir yolu ise ticaretti. İmparatorluk sınırları içinde de ticaret vergiye tabiydi, bir bölgeden diğerine taşınan malın değerine göre yüzde üç-beş oranlarında vergi alıyordu. Eğer ürün bir başka ülkeye ihraç edilecekse, tüccar tarafından limanlara getiriliyor, yabancı tüccar yüzde üç gümrük vergisini ödedikten sonra malı gemiye yüklüyordu. İmparatorluk yerli tüccarı korumak için yabancı tüccarlara ülke sınırları içinde ticaret yapmayı yasaklamıştı. Yabancı tüccara ülke sınırları içinde ticaret yapmak yasaktı. Yabancı tüccar onlarca yıldır işte bu yasağın kalkması için mücadele ediyor, ürünü yerinde almak istiyor, ama yerli tüccardan alınan vergiyi ödemeye yanaşmıyordu, gümrükte ödediği yüzde üç oranındaki vergi imparatorluk sınırları içinde de geçerli olmalıydı! Osmanlı yöneticileri ise hem yerli tüccarı korumak hem de gelirini korumak adına buna izin vermiyor, yabancı tüccar da yerli tüccarla aynı şartlarda ticaret yapmak zorunda tutuluyordu.

Osmanlı ekonomisinde öncelik kentlerin, elbette özellikle başkent İstanbul'un, yani sarayın ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. Ekonomiye de işte bu ihtiyaçlar doğrultusunda müdahale ediyor, "Yed-i Vâhid" olarak tanımlanan tekel uygulamasıyla tahıl, pamuk, pamuk ipliği, dericilikte kullanılan palamut, afyon, tuz, zeytinyağı gibi ürünlerin alım satımını sınırlıyordu. Bazı ürünlerde de ihracat izni, ancak iç tüketimin ihtiyacı karşılandıktan sonra veriliyordu. Aslında bu sadece Osmanlı'ya ait bir uygulama değildi, Fransa,

Avusturya, İngiltere, Rusya yerel üreticilerini korumak adına pamuk, pamuk ipliği gibi benzer ürünlerde ithalat yasağı getirmişti, ama Osmanlı'dan hem bu uygulamanın kaldırılması hem de gümrük tarifelerinin değiştirilmesi isteniyordu. İşin tuhafı, ithal ettiği ürünler için yüzde 60 oranında gümrük resmi alan İngiltere komşusu ülkeler kapılarını mallarına kapatınca ağırlığı Osmanlı'ya veriyor, ikna edebilmek adına aylar süren, bazen sertleşen müzakere masasında sabırla oturuyordu.

Sonunda 1838'de, tarafların buluştuğu semt olan Baltalimanı'nın adını taşıyan, "Baltalimanı Ticaret Konvansiyonu" olarak da bilinen "İngiliz Seyrisefain (dolaşım) ve Ticaret Anlaşması" imzalandı. Bu yıllara yayılan müzakerelerin bir sonucuydu, ama bir neden daha vardı: Mısır'da Vali Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın çıkardığı isyanın bastırılması. Sultan II. Mahmud bunun karşılığında sadece bazı hammaddelelerdeki tekel hakkını kaldırmıyor, İngiliz tüccarlara Osmanlı tebaasıyla eşit haklar tanıyor, eşit vergi istiyor ve gümrük muafiyetinden yararlandırıyordu... Daha doğrusu İngiltere gemileriyle gelen mallar bir kez gümrük ödeyecek, sonra mallar imparatorluk sınırlarında nereye götürülürse götürülsün bir daha vergi alınmayacaktı. Anlaşmada hangi malın hangi limandan taşınacağı, rekoltenin düşük olduğu yıllarda tahıl ürünleri ihracatı yapılmayacağı gibi Osmanlı lehine koşullar da vardı, ama yine de sonuç tek bir cümleyle özetlenebilirdi: İngilizler imparatorluk sınırları içinde Osmanlı vatandaşlarından bile az vergi ödeyecekti! İngilizlerin ardından kısa aralıklarla Fransa, İspanya, Belçika, Hollanda da Osmanlıyla benzer antlaşmalar yapacak, kendilerini garantiye alacaklardı.

Osmanlı önce İngiliz Ticaret Anlaşması'yla, ardından Tazminat Fermanı'yla küresel pazara dahil olmuştu. Pazarlarda Avrupa'nın tüketim fazlası ürünleri öne çıkarken, Osmanlı esnaf ve tüccarı, özellikle de dokumacılıkla uğraşanlar,

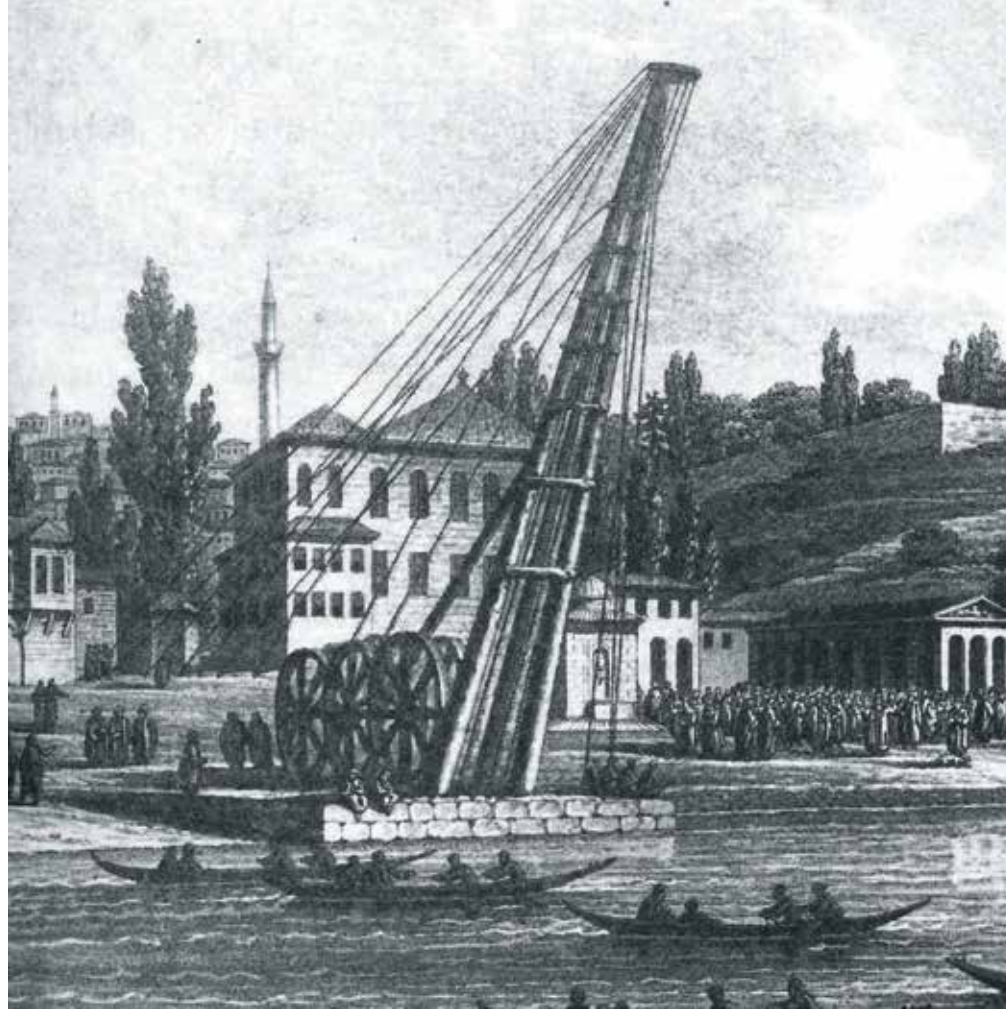
çalıştırdıkları işçi sayısı bir elin parmaklarını geçmeyen, tanımda cimrilik yapmadan söylersek, küçük sanayici endişe içindeydi. Zaman bu endişelerinden çok da haksız olmadıklarını göstermekte gecikmeyecekti!

DERSADET'TE İLK KAMPANA SESLERİ

Tanzimat Fermanı Osmanlı tarihinde bir dönüm noktasıydı, hem ticari hem de siyasi reformlar birbirini izleyecekti, ama bunun bir ilk olduğunu söylemek, imparatorluğun tarihine haksızlık olurdu. Osmanlı, özellikle de İstanbul Tanzimat'tan önce de pırlıtlı zamanlar yaşamış, hatta kimi zaman dünyanın önüne geçen adımlar atmıştı. Bu adımların arasında buluşlar da vardı, dünya pazarına parmak ısırtacak ürünler de...

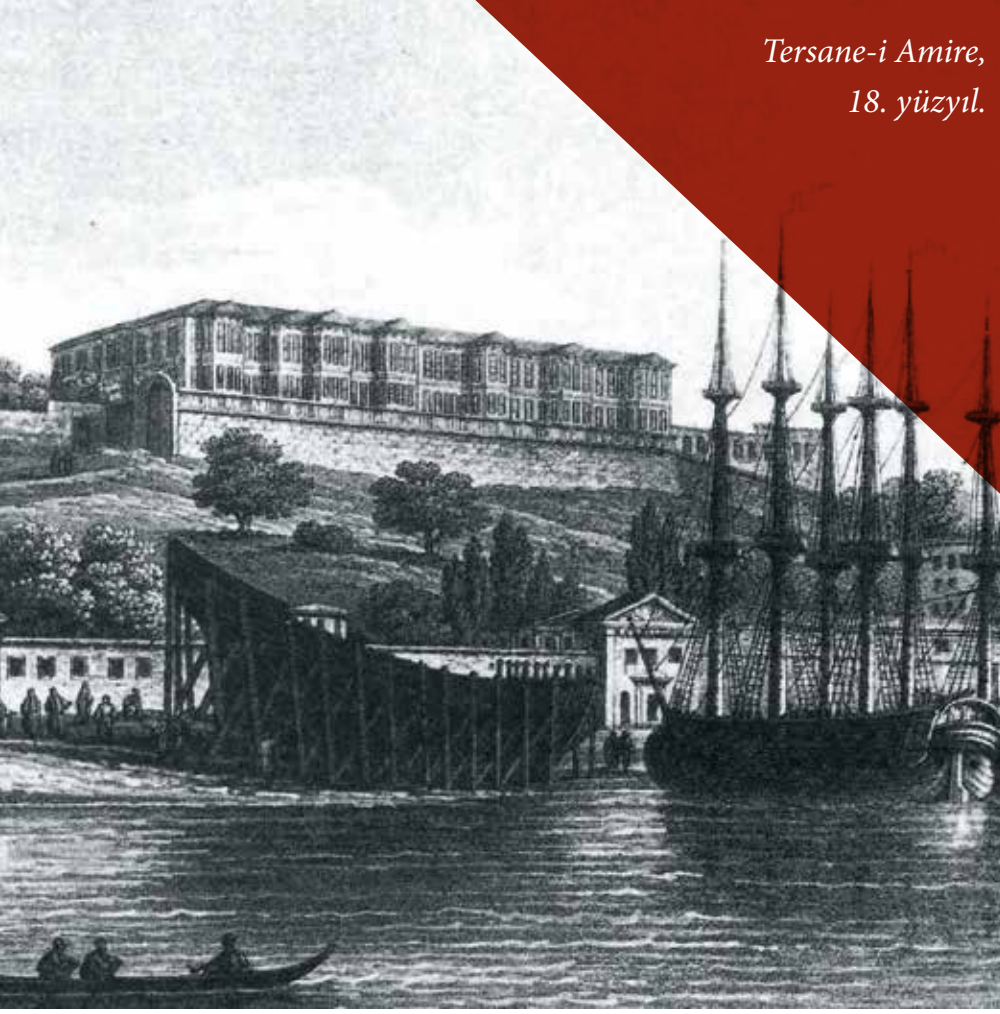
İmparatorluğun İstanbul'daki ilk sanayi kuruluşu Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden hemen sonra üretime geçen Tophane-i Amire'ydi. O günün koşullarına göre ileri teknoloji kullanılarak üretim yapılan bu fabrika Kanuni Sultan Süleyman döneminde baştan sona yenilenmiş, üretim tekniği de geliştirilmişti. Bir bomba türü olan humbara imalathanesi, top arabası ve tekerlekleri imalathanesi, dökümhanesi, marangozhanesi, kalıp imalathanesi topçubaşı ve dökücübaşı odaları ve lojmanlarıyla başlı başına bir sanayi merkezi olan Tophane'deki üretim imparatorluğun yeni fetihlerle sınırlarını genişletmesinde en büyük destekçisiydi. Dünyanın ilk seri atışlı sahra topu da Türk mühendis Ahmed Süreyya Emin Bey tarafından bu fabrikada üretilmişti.

Aynı yıllarda Tersane-i Amire olarak da bilinen Taşkızak Tersanesi de faaliyete geçmiş, başlarda küçük gemiler yapılırken zamanla savaş ve yolcu gemileri üretir hale gelmişti. 1800'lerin ilk çeyreğinde üretilen ilk yüzer

havuzla ilk buharlı gemi tersane mühendis ve işçilerinin imzasını taşıyordu. Bu ilk geminin adı Eser-i Hayr'dı, onu Mesir-i Bahri ve Tair-i Bahri izledi. Abdülhamid ve Abdülmecid isimli iki denizaltının İngiltere'den getirilen parçaları da bu tersanede birleştirilerek Haliç sularına indirildi. Kasımpaşa-Hasköy arasında yaklaşık yetmiş bin metre kare üzerine kurulu Tersane-i Amire'nin bünyesinde iki ayrı tersane daha vardı: Camialtı ve Haliç. Camialtı Tersanesi'nde önceleri bir elin parmaklarını geçmeyen kızak sayısı zamanla iki yüzü bulmuş, bünyesine haddehane, dökümhane, demirhane, çelik fırınlar da eklenip modern bir hale getirilmişti. Kendisiyle yaşıt Tophane-i Amire teknolojik yeniliklere ayak uyduramayıp kapanırken Taşkızak Tersanesi bakım ve onarımlarla üretimini sürdürecekti.

*Tersane-i Amire,
18. yüzyıl.*

Sikkezen, saatçi, ağartmacı, cilacı... Meraklıları dışında çoğunu bilmediğimiz bu tanımlar para basımına ait. Önce Beyazıt'ta, sonra Topkapı Sarayı'nda, bugüne Balmumcu'da hizmet veren Darphanede, o yıllardaki tanımıyla Darphane-i Amire'de altın sikke, gümüş akçe ve madeni sikkeler basılıyordu. Devletin para birimi akçeydi ve piyasada altmış akçe bir altın sikkeyi karşılıyordu. Sikke ve akçelerde içindeki altın ve gümüş miktarında ayarlamalar paranın değerini değiştiriyor; alım gücü yükseliyor ya da düşüyor, ekonomik dengeler buna göre kuruluyordu. Bu yüzden devlet, sınırları içine kıymetli madenlerin girişini desteklerken çıkışını yasaklanmıştı. Maden darlığı yaşanırsa paranın içindeki bakır oranı çoğaltılıyor, halkın "kızıl akçe" dediği para

piyasaya sürülüyor ya da tağşiş denilen sistem uygulanarak paranın kenarları kırılıyor, yani değeri düşürülüyordu. Bu uygulamanın ekonomideki karşılığı devalüasyondu. Halkın bu politikalara karşı kendini koruyabileceği tek para birimi ise bakır akçelerdi.

Darphane'nin kâğıt parayla tanışması Tanzimat Fermanı'nın hemen ardından gerçekleşti. Çünkü akçe artık çok değer kaybetmiş ve kullanılamaz hale gelmişti. 1840'ta, bugün gençlerin bile dilinde varlığını koruyan "kayme"nin kaynağı olan "kaime" piyasaya sürüldü. Hazine bonusu olarak işlem gören bu para elle basılmış, bu yüzden de hemen kalpazanların dikkatini çekmişti. Piyasada Darphanede basılandan çok kaimenin dolaşması üzerine matbaa basımına geçilmiş, piyasadaki toplandığı 1862 yılına kadar da bol miktarda ihraç edilmişti. Halkta pek itibar görmeyen kaimenin yerini Osmanlı'nın yeni para birimi mecidiye ve kuruş almıştı.

Tophane-i Amire, Tersane-i Amire, Darphane-i Amire... Bu üç kurum Osmanlı'nın gözbebeği idi, sürekli yeni teknolojilerle donanıp onarımdan geçiriliyordu, ama devletin Dersaadet'teki yatırımları bunlarla sınırlı değildi. Söz konusu yıllarda şehrin dışında kalan, yeraltı suları açısından zengin Kazlıçeşme'de tabakhaneler kurulmuş, deri işlenmeye başlanmıştı. 360 tabakhane işlenen derilerin büyük alıcısı devletti. Buradan alınan deriler Saraçhaneye götürülüyor, eyer, koşum takımı, ayakkabı, bot gibi askeri ürünlere dönüştürülüyordu. Osmanlı'nın ipek ve yün dokumacılığının ardından üçüncü en güçlü sanayisi olan dericilikte üretim sadece askeri alanla sınırlı değildi, padişah kaftanından sandığa, kapı perdelerinden kitap ciltlerine dönemin koşullarına bakıldığında "lüks" görülebilecek pek çok eşya önce Kazlıçeşme'de, sonra Saraçhanede soluk alıp veriyordu. Deri öylesine tüketilen bir maddeydi ki ilerleyen yıllarda Kasımpaşa ve Tophanede de birer

*II. Mahmud
döneminde ordunun
ihtiyaçlarını
karşılama için
kurulan Feshane.*

debbağhane, bugünkü tanımıyla tabakhane kurulacaktı. Evliya Çelebi'nin İstanbul'unda tabakhane sayısı yedi yüzü aşacak, dükkânların renk renk derilerle süslü kapıları bu ünlü gezginin yazdıklarıyla bugüne taşınacaktı.

Sık sık yaşanan patlamalarla dönemin İstanbullularının yüreğini ağızlarına getiren Kâğıthanede kurulu Baruthane-i Amire, Küçükçekmece'yi birkaç kez yangın yerine çeviren Azatlı Baruthanesi, suyu kentin merkezine taşıyan Taksim Su Tesisleri, ordunun çarık ihtiyacını karşılamak üzere kurulan, sonraları ayakkabı üretiminde halkın ihtiyacının neredeyse tümünü karşılayan Beykoz Deri ve Kundura Sanayi, devletin kağıt ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilen Beykoz Kâğıthanesi devlet eliyle kurulan başlıca tesislerdi.

Bütün bunların yanında öyle bir sanayi dalı daha vardı ki, değil gelişmemiş ülkeleri sanayi devrimini gerçekleştirmiş Batı'yı da

o ayakta tutuyordu. Dünyanın bugün de vazgeçemediği bu sektör tekstildi. Sadece Anadolu'da, Suriye'de ve Balkan topraklarında değil İstanbul'da da dokuma sanayisi güçlüydü. Hammaddesi olan keten, kenevir, pamuğun çoğu Anadolu'dan sağlansa da İstanbul'da da Üsküdar'dan Pendik'e kadar uzanan topraklarda keten ekilip biçiliyor, pazarlarda da keten tezgâhları kuruluyordu. İstanbul devletin çok önem verdiği, bu yüzden de ithalatını yasakladığı ipeklilerde de Bursa'nın önüne geçmişti. Çoğu altı yedi kişilik atölyelerde, hatta evlerde işlenen ipekler hem Doğu'ya hem Batı'ya ihraç ediliyor, kentin ekonomisini havalandırıyor. Para basımında da kullanılan gümüş, altın ve diğer madenleri tel haline getirerek saran sırmakeş ve simkeşhane de İstanbul'daydı.

Böylesine güçlü ve hareketli bir alan olmasına rağmen dokumacılıkta fabrikasyona 1827'de geçilebildi. Eyüp'te İplikhane-i Amire adı altında kurulan tezgâhları bakırdan bu

fabrikada da kendisinden öncekiler gibi askeri üretim hedef alınmıştı. Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adı altındaki düzenli orduda askerlerin üniformaları için Somadan, Balıkesir'den, Serez'den, Drama'dan, Rihhana'dan getirilen hammadde işlenip iplik üretilirdi. O yılların para birimiyle 900 bin kuruşa mal olan, 64 kişiyi istihdam eden fabrika iplikle kalmayacak, yine ordu için yazlık elbise, iç çamaşırı ve donanmanın gemileri için yelken bezi dokuyup dizecekti.

Aynı dönemde kendi başına bir sanayi başkentine dönüşen Beykoz'da da bir çuha fabrikası açma hazırlıklarına girildi. Yer olarak bir süre işletildikten sonra kapanan kâğıt fabrikası seçilmişti, ama ne makine aksamı yeterliydi, ne de üretimi sürdürecekteki teknik bilgi vardı. Yine de vazgeçilmedi ve Fransızlarla bir anlaşma yapılarak tezgâhların bu ülkeden getirilmesi kararlaştırıldı. Makineler, hatta Fransız ustabaşılar da geldi, ama her şey kâğıt üzerinde kaldı.

Böyle durumlarda akla önce makinelerin kendi haline çürümeye bırakılması gelse de öyle olmadı; makineler Beykoz'dan Eyüp'e taşındı ve Feshane-i Amire fes üretmeye başladı. O güne kadar yine Osmanlı sınırları içinde, daha çok Kuzey Afrika ülkelerinde kullanılan fesi İstanbulluların başına taşıyan da Vaka-i Hayriye, yani Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasıydı. Yeniçerileri ve son dönemlerinde çıkardıkları huzursuzluğun izlerini toplumdan tümüyle silmek isteyen II. Mahmud sarığın yerine fes kullanılmasını buyurmuştu. Artık Osmanlı askerleri bordo renkli feslerle sefere çıkacak, bürokratlar da birbirlerini fesleriyle selamlayacaktı. Toplumda da fes takmak bir ayrıcalıktı.

Önce İspanya'dan ithal edilen yünlerle, sonra Tekirdağ yöresi yünleriyle üretilen fesler çeşit çeşitti. II. Mahmud'un adını taşıyan, "Mahmudi Kalıp" denilen fesler

yüksekçeydi ve mavi püsküllerle süsleniyordu. Sonraki padişahların da elleri Feshane'nin üzerindeydi, daha iyi ve kaliteli üretim için makine aksamının yenilenmesi sağlanıyor, fabrika yöneticileri üretimde çeşitliliğe yönlendiriliyordu. Sonraki yıllarda üretimin daha da geliştirilmesi adına Feshane içinde bir "Dokuma Mektebi" açılacak, gençler hem teorik hem de pratik eğitimden geçirilecekti.

Feshane'yle aynı tarihlerde Hereke'de 50 pamuklu, 25 ipekli dokuma tezgâhıyla bir atölye kuruldu. İpeklileriyle kısa sürede ünlenen atölyeye 1850'de 100 jakarlı el tezgâhı daha eklendi. Atölye artık başlı başına bir fabrikaydı. 1878 yılında geçirdiği yangın nedeniyle üretimine dört yıl ara verecek de olsa ne kalitesinden ödün verecekti, ne de ününden. Öyle ki Alman İmparatoru II. Wilhelm 1895'te İstanbul'u ziyaret ettiğinde bu fabrikayı da görmek isteyecek, Abdülhamid'in isteğiyle alelacele kurulan bir köşk fabrikanın sahiline monte edilecekti.

Sanayileşme devlet eliyle adım adım yol alırken girişimci ruhlar da hareket halindeydi. Bu alanda da Osmanlı Batılı ülkelerden oldukça önde sayılabiliyordu. Emek-sermaye ortaklığı olarak özetlenebilecek mudarebe sistemi oldukça yaygındı. Bu sistemde sermayedarın birikimiyle girişimcinin bilgisi ve yetenekleri bir araya geliyor, hem üretim hem de ticaret yolculuğuna çıkılıyordu. Eğer bu yatırım zarar ederse sermayedar parasını kaybediyor, girişimci ise onca çalışmasının karşılığını alamadan bir başka sermaye sahibinin peşine düşüyordu. Ama kar etseler de iki taraf da sürekli diken üzerindeydi, çünkü bütün kazançlarının geleceği Sultan'ın iki dudağının arasındaydı, sarayın hazinesi yine darboğaza girerse, Sultan müsadere yetkisini kullanacak, ellerinde ne var ne yoksa sarayın mülkiyeti altına girecekti.

Özel sektörün üretim konularının başında da tıpkı devlet sektöründe olduğu gibi

*Hereke Fabrika-i
Hümâyûnu,
19. yüzyıl ortaları.
Pierre de Gigord
koleksiyonu.*

tekstil geliyordu. Dokumacılar, terziler, kunduracılar, kuyumcular... Ne kadar meslek dalı varsa hepsi Ahilik'in devamı olan lonca sistemine bağlıydı ve hiyerarşik bir yapı içinde çalışıyordu. Sıkı bir denetime tabi tutulan bu iş kollarında yeni bir dükkânın açılmasına eğer ihtiyaç varsa, o da sadece işinin ustasına veriliyordu. "Gedik" olarak adlandırılan bu uygulamayla hem üretimin tüketimi aşacak kadar büyümesi engelleniyor, hem de kaliteli mal üretimi sağlanmış oluyordu. 17. yüzyılda İstanbul'da yaklaşık 1100 esnaf birliğine bağlı 25 bin iş yeri vardı ve çoğunun mülkü bir vakfa ait olan bu işyerlerinde usta, kalfa ve çırak olarak yaklaşık 80 bin kişi istihdam ediliyordu. Çoğunda üç dört kişinin çalıştığı bu işletmelere hammaddeyi ise devlet tahsis ediyordu.

TANZİMAT'IN GÖLGESİNDE HIZLANAN SANAYİ

Tanzimat Fermanı'yla Osmanlı'nın yukarıda özetlediğimiz ekonomik yapısı da oldukça büyük bir değişiklik içine girmişti. Müsaderenin kalkması girişimciye derin bir soluk aldırılmıştı, çünkü artık devlet başı sıkıştığında malına el koyamayacaktı. Loncalar ve gedik eski ağırlığını yitirmiş, küçük üretici de rekabete açılmıştı. Osmanlı tarihçilerinin çoğuna göre İngiliz Ticaret Anlaşması'nın sonuçları piyasalara da yansımıştı, önce İngilizlerin ardından diğer Avrupa ülke tüccarlarının iç piyasaya girmesiyle İstanbul'daki kumaşçı tezgâhlarının sayısı 2750'den 25'e, bir ipek kumaş türü olan kemha tezgâhları 350'den dörde, çatma yastıkçı

tezgâhları ise 60'tan sekize inmişti. Özetle bu tarihçiler için Osmanlı ekonomisi hızla çöküşe doğru ilerliyordu.

Bir yüzyıldan fazla bir zaman sonra bu tabloyu farklı okuyan, yorumlayan tarihçiler de çıktı. Amerikalı Osmanlı tarihçisi Donald Quataret'e göre 19. yüzyıl boyunca Osmanlı'da üretim aksamadan sürmüştü. Osmanlı'nın geç sanayileşen ülke olduğu doğrudur, ancak üretimin sadece fabrikalarda olması gerektiğine inanan tarihçiler el tezgâhlarındaki üretime gereken ilgiyi göstermeyerek üretimi düşük göstermişlerdi. Quataret'in araştırmaları söz konusu yüzyıl boyunca imparatorluk coğrafyasının her köşesinde el tezgâhlarının işlediğini, bu tezgâhların Batı'nın fabrika üretimiyle rekabet edebilmek için kumaş cinsinden desen ve boyaya her türlü yeniliği denediğini gösteriyordu. Evet, iş gücünü ucuzlatması nedeniyle artık İngiliz ipliği yeğleniyordu, ama İstanbul'daki 287 loncada hala basmacı esnafının ağırlığı hâkimdi ve her lonca bir tekeli elinde tutuyor, diğerlerine geçit vermemekle rekabette üstünlüğü elden bırakmıyordu.

İstanbul imalathanelerinden çıkan bir ürün de danteldi. Kadın ve kızların evlerinde dokuduğu danteller Fransa ve Almanya başta olmak üzere Avrupa ülkelerine ihraç ediliyordu. Zamanla bu iş kolu önemli bir sektör haline gelecek, örneğin Silivri'de iki yüz Yahudi genç kızın tam gün bu işi yaptığı kayıtlara geçecekti. Boğaz boyunca kurulu köylerdeki kadınlarsa başörtüsü ve peçe işçiliğiyle sektörde haklı bir ün edinecek, ürünleri sadece Anadolu değil, İran pazarında da rağbet görecek. Dikiş makinelerinin ithalinden sonra üretim daha da artacak, her yıl binlerce makine evlere ve atölyelere girecek. İleride bu sektörler Kafkas, Balkan göçleriyle yeni iş gücüne kavuşacak ve daha da gelişecek, İstanbul'u sürekli diri tutacaktı.

Amerikan dolarının 1990 yılı satın alma parametrelerine dayanarak yürütülen bir araştırmaya göre 1820'li yıllarda Osmanlı İmparatorluğu kişi başına 720 dolarla, Hindistan'dan, Rusya dışındaki Doğu Avrupa ülkelerinden, Güney Amerika'dan, hatta Japonya'dan öndeydi. Kısmen de olsa serbest piyasa kurallarının uygulanması Osmanlı'da finans sektörünün de gelişmesini sağlamış, Baltazzi, Kamondo, Zarifi gibi Galata bankerlerinin hareket alanı daha da genişlemişti. 1847'de iki banker Teodor Baltacı ve Jak Aleon Osmanlı'nın ilk bankası Dersaadet'i kurmuş, bunu İstanbul Bankası izlemişti. Bankerlerin etki alanı 1853'te başlayan Kırım Savaşı'yla daha da pekişecekti.

Teknolojik yeniliklerin kullanılması nedeniyle tarihteki ilk "modern" savaş olarak tanımlanan Kırım Savaşı'na neden olan Akdeniz'e inmek isteyen Rusya'ydı. Rusya'nın Akdeniz'de güçlenmesinin ticari dengeleri bozmasından tedirgin olan Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı'yla ittifak kurmasıyla savaşın galibi Osmanlı oldu, ama bu arada ekonomisi de altüst olmuştu. Erkek nüfusun askere alınması tarımda üretimi düşürüp, buğday ithal edilmek zorunda kalınırken müttefiklerin İstanbul'da mevzilenmesi kentin tüketim alışkanlıklarını değiştirmiş ve artırmıştı. Artık Galata bankerlerinden alınan borçlar koca imparatorluğun giderlerini karşılayamıyordu. Sanayileşme devrimiyle birlikte oldukça güçlenen Avrupa finans piyasası ise az gelişmiş ülkelere ve hükümetlerine kredi sağlama arzusunda idi. Osmanlı'nın ihtiyacıyla bu arzu birleşti ve ilk kez dış borca başvuruldu. Borçların komisyonculuğunu bankerler yapıyor, bu arada Galata Borsası da dünyaya açılıyordu. Kısa zamanda dünyanın en önemli borsalarından biri haline gelecekti.

Bu arada İngiltere ve Fransa'nın etkisiyle Islahat Fermanı ilan edilmiş, bu fermanla Osmanlı topraklarında yabancılara mülk edinme hakkı tanınmıştı.

İki yıl sonra Arazi Kanunu çıkarılarak toprak sahibi olmalarına onay verilecek, Paris Barış Antlaşmasıyla da ticaretteki engeller yabancılar lehine tümüyle kaldırılacaktı. Şirket kurulabilmesi için nizamname hazırlanacak, 1849'dan 1910'a kadar ulaştırma, madencilik, bankacılık sektörlerinde 94 anonim şirket faaliyete geçecek, bütün zorluklara rağmen bir kısmı devlet hazinesinden, bir kısmı borçlardan sağlanan sermayeyle fabrika temelleri atılacak, kampanalar çaldırılacaktı.

Bu fabrikalardan biri yine Beykoz'da kurulmuştu: Beykoz Çini ve Billur Fabrikası. Sanatsal olarak Venedik, sanayi olarak da Almanya, İngiltere ve Fransa camlarıyla boy ölçüşen fabrikada bardak, tabak, gaz lambası üretiliyordu, ama asıl ününü sağlayan çeşm-i bülbüllerdi. Bir yıl sonra, Beykoz'un bir adım ötesinde Çubuklu'da da bir cam fabrikası inşa edildi. İşin arkasında Osmanlı'nın ilk fabrikatörü olarak gösterebileceğimiz Mustafa Nuri Paşa (1798-1879) vardı. Valilik de yapan paşa üretim başladıktan bir yıl sonra bilinmeyen bir nedenle bu işten vazgeçip fabrikayı dönemin sultanı Abdülmecid'e sattı. Bu fabrikada üretilen camların bir özelliği ışığa tutulduğunda içindeki kumun niteliğinden dolayı kırmızı görünmesiydi.

Elbette tekstile yatırım da ihmal edilmemiş, bunun için yer olarak Zeytinburnu seçilmişti. Fabrika kurulurken hedeflenen üzerine İngiliz desenleri işlenmiş basma, çadır ve Amerikan bezi üretmekti, ancak basmanın maliyetinin yüksekliği üzerine bez üretimine ağırlık verildi. Günde yüz topun üzerinde bez üretilen Zeytinburnu Basmahanesi'nde üretim on yıl sürdü, Avrupa mallarıyla rekabete dayanamayınca fabrika hazineye devredildi ve diğer dokuma fabrikaları gibi sadece askeri ihtiyaçları karşılayan bir tesise dönüştü.

Zeytinburnu'nda kurulan fabrikalardan biri de "Zeytinburnu Demir Çelik Fabrikası" ydı. "Osmanlı'nın Manchester"ı olarak tanımlanan, makineleri İngiltere'den gelen, yüksek ücretli

ustabaşları ya İngiliz ya da bir başka Avrupa ülkesinin vatandaşı olan fabrika devasa büyüklükteydi. Üç bin kişinin çalışacağı söyleniyordu, ama başta elli olan istihdam en fazla 400'e çıkarılabildi. Fabrikanın üretim alanı da çeşitliydi, top, kılıç, süngü gibi savaş araçları da çıkıyordu tezgâhlarından, bağ-bahçe aletleri, koşum takımları, hatta İstanbul'un o yıllarda aydınlatılmasını sağlayan gaz lambalarının asılacağı direkler de.

Dolmabahçe Sarayı'nın inşaatı giderek imparatorluğun ayakta durduğunu gösterecek bir sembole dönüşmüştü. Sarayın aydınlatma ısınmasını ilk kez kömürden gaz üreten Dolmabahçe Gazhanesi sağlıyordu. Gazhane daha sonraları Cadde-i Kebir'i, yani İstiklal Caddesi'ni de aydınlatacaktı. Bir süre sonra Galata, Taksim ve Pera'daki evlere de gaz bağlandı. Kentin diğer semtlerinde yaşayanlar ise bir süre daha bekleyecek, Kuzguncuk, Yedikule ve Kadıköy Gazhaneleri ancak yüzyılın ikinci yarısında faaliyete geçecekti.

Paşabahçe İşpermeçet Mumu Fabrikası, Şirket-i Hayriye, Hasköy Tersanesi, Telgraf Fabrikası, kentin su ihtiyacını karşılayacak Terkos Gölü ve Elmalı Barajı Su Dağıtım Tesisleri, Yedikule İplik Fabrikası, Dersaadet Tramvay Anonim Şirketi aynı yıllarda, birbiri ardına faaliyete geçti. Bu işletmelerden zamana direnen, sermayedarları arasında devletle birlikte Galata bankerlerinin de bulunduğu üçü İstanbul'un tarihinde önemli rol üstlendi.

Bu işletmelerden ilki Şirket-i Hayriye'ydi. Hem Osmanlı'da kurulan ilk anonim şirket olan, hem de toplu ulaşımın ilk örneğini oluşturan Şirket-i Hayriye'nin işlevi Boğaziçi ve Marmara'da yüzen gemileri bir şirket çatısı altında toplamaktı. 1850'de kurulan şirket hemen İngiltere'ye altı gemi siparişi vermiş, seferler düzenlenip Rumeli, Tarabya, Göksu, Beşiktaş, Tophane, Beylerbeyi gemileri Boğaz'ın iki yakasında yaşayan İstanbulluları rahatlatmıştı.

1895 yılında
Yüksek Kaldırım,
Karaköy.

*Toplu ulaşımın ilk örneğini
oluşturan Şirket-i Hayriye,
düzenlediği seferlerle
Boğaz'ın iki yakasını
birleştirmişti.*

Zamana karşı koyan ikinci şirketse Dersaadet Tramvay Şirketi'ydi. Rum işadamı Karanapas 1872'de kendisine tanınan kırk yıllık imtiyazla yola çıkmış, atların çektiği tramvaylar Azapkapı-Ortaköy, Eminönü-Aksaray, Aksaray-Yedikule, Aksaray-Topkapı arasında yola döşenen rayların üzerinde gidip gelmeye başlamıştı. Hemen hemen aynı tarihlerde kentin ekonomisinin can damarını oluşturan Galata ile Pera arasındaki ulaşım da kolaylaştırıldı. Londra'dan sonra dünyanın en eski ikinci metrosu olan Tünel'in temelleri atıldı. Fikrin sahibi Fransız mühendis Eugene Henri Gavand iki semti birbirine bağlamak için demiryolu yöntemini seçmişti. Bu demiryolu asansör sistemiyle çalışacak, altı yüz metrelik yokuşu dakikalara indirecekti, taşıma ücreti ise on paraydı.

HEDEFE BİR ADIM DAHA: ISLAH-I SANAYİ KOMİSYONU

Sanayileşmenin hızı ve gücü üretilen ürünün pazara ulaşma becerisiyle ölçülüyordu. Bu beceriyi kazandırsa demiryollarının uzunluğu ve elbette güzergâhıydı. Osmanlı coğrafyasında ilk demiryolu 1856'da, Sultan Abdülmecid döneminde İzmir-Aydın arasında kuruldu, on yıl sonra Sultan Abdülhamid döneminde de faaliyete geçti. 1873'te ise trenler İstanbul-İzmit arasında gidip gelmeye başladı. Alman, Fransız ve İngiliz şirketleri demiryollarının yapımına talipti ve birbirleriyle rekabet içindeydi. Osmanlı yönetiminin demiryolu imtiyazını alacak şirketlere kilometre başına kar teminatı

vermesi rekabeti daha da şiddetlendiriyordu. Ayrıca imtiyaz hakkını alan şirketler sadece inşaat ve işletme karı sağlamayacak, güzergâh boyunca madenleri ve tarım alanlarını da işleteceklerdi. Elde edilen ürünler de vagonlarla İstanbul'a taşınacak, limanda gemilere yüklenecek ve ihraç edilecekleri ülkeye gönderileceklerdi. Ulaşımı, bununla birlikte ticareti daha da genişleten Bağdat demiryolunda kazanan Alman şirketi oldu. Bağdat Demiryolu İstanbul'dan başlıyordu, bu nedenle ileriki yıllarda Kadıköy'de bir liman ve bir gar inşa edilecekti.

Bağdat demiryolunun yol açacağı sonuçlar ortadaydı; ulaşımın kolaylaşması üzüm, tütün, tiftik, afyon, fındık, zeytinyağı, hububat ihracatının artmasını sağlayacaktı. İplik, kumaş gibi tekstil ürünlerini artık pazardan alan köylü tarıma daha ağırlık verecek, bu da verimi arttıracaktı. Şehirlerde çoktan giyim kuşamda yerli malından vazgeçilmiş, yerli dokumanın yerini İngiliz kumaşı almış, kentlerde Polonya işi gömlek giyilmeye başlanmıştı. Şimdi demiryolları sayesinde bu alışkanlıklar Anadolu'ya da yayılacaktı...

Alışkanlıkların değişmesi düşüncelere de yansıyor, onları da dönüştürüyordu. Toplum giderek üretene, yeni bir şeyler keşfetme ve geliştirme hevesinde olanlara değil, devlet kapısında görev alanlara saygı duymaya ve imrenmeye başlamıştı. Az buçuk mürekkep yalamış olanlar devlet kapısında bir iş bulabilmenin derdine düşmüş, bununla kalmamış işinin ehli zanaatkârlara verilen "ehl-i harif" tamlamasındaki harif, herifliğe indirilip işe yaramazlara, hafife alınanlara yapıştırılmıştı. Artık devlet kapısında iş bulan "adam", bulamayan ise genellikle "herif"ti.

Olup bitenin farkında olan Saray, yerli sanayiye korumak ve geliştirmek adına bir adım atıp, 1864'te Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun kurulmasını sağladı. Komisyonun amacı İstanbul sanayicilerini içinde buldukları

çöküntüden kurtarmak ve kalkınmalarını sağlamaktı. Eğer uygulama İstanbul'da başarılı olursa diğer bölgelere de taşınacaktı. Daimi üyeleri beş devlet görevlisi ile dört sanayici ve tüccardan oluşan komisyonun başına getirilen Ali Rıza Efendi mabeynlik, yani padişahın özel kalem müdürlüğünü de yapmış tecrübeli bir devlet adamıydı.

Komisyonun aldığı ilk kararlardan biri dağıntık olan zanaatkârları sermayelerini birleştirip bir şirket kurmaya yöneltmek oldu. Şirketler kuracakları tesisler için Avrupadan makine getirirlerse gümrük vergisi ödemeyecek, ayrıca devlet ihtiyaçlarını mumcu, demirci, dökümcü, mürekkepçi gibi zanaatkârların kuracakları bu şirketlerden sağlayacaktı. Zanaatkârlar hem kaliteli ve sağlam, hem de estetik üretim yapmaları konusunda uyarılırken kontrol mekanizması da hammaddenin devlet tarafından sağlanacağı garantisıyla sağlanıyordu. Noksan ya da hileli üretim yapanlar cezalandırılacak, sanayiciler arasındaki anlaşmazlıklara da komisyon çözüm bulacaktı. Komisyonun kararları başta kuşkuyla karşılanırsa da hem esnafı dolaşarak yapılan ikna görüşmeleri hem de şirketlere on iki yıl süreyle imtiyaz tanınması, damga ve gümrük resminden muaf tutulması gibi öneriler bu kuşkuyu dağıttı. İstanbul'da balmumu yapanlar on beş bin, demirciler beş bin, dericiler ise iki bin kese altın sermayeyle şirketleşmeye hazır olduklarını bildirdi.

Komisyonun bir amacı da şirketleşen zanaatkârlara nitelikli eleman yetiştirmek üzere sanayi okulları açılmasına ön ayak olmaktı. Mekteb-i Sultani, 1868'de Sultanahmet'te on üç yaşından küçük elli öğrenciyle eğitime başladı. Okulda dershanelerin ve atölyelerin yanında bir de fabrika vardı. Öğrencilere demircilik, kuyumculuk, lehimcilik, tunç, bakır ve demir dökmeçilik, bıçak, çakı üretimi, tenekeçilik gibi alanlarda hem teorik, hem pratik bilgiler aktarılıyordu.

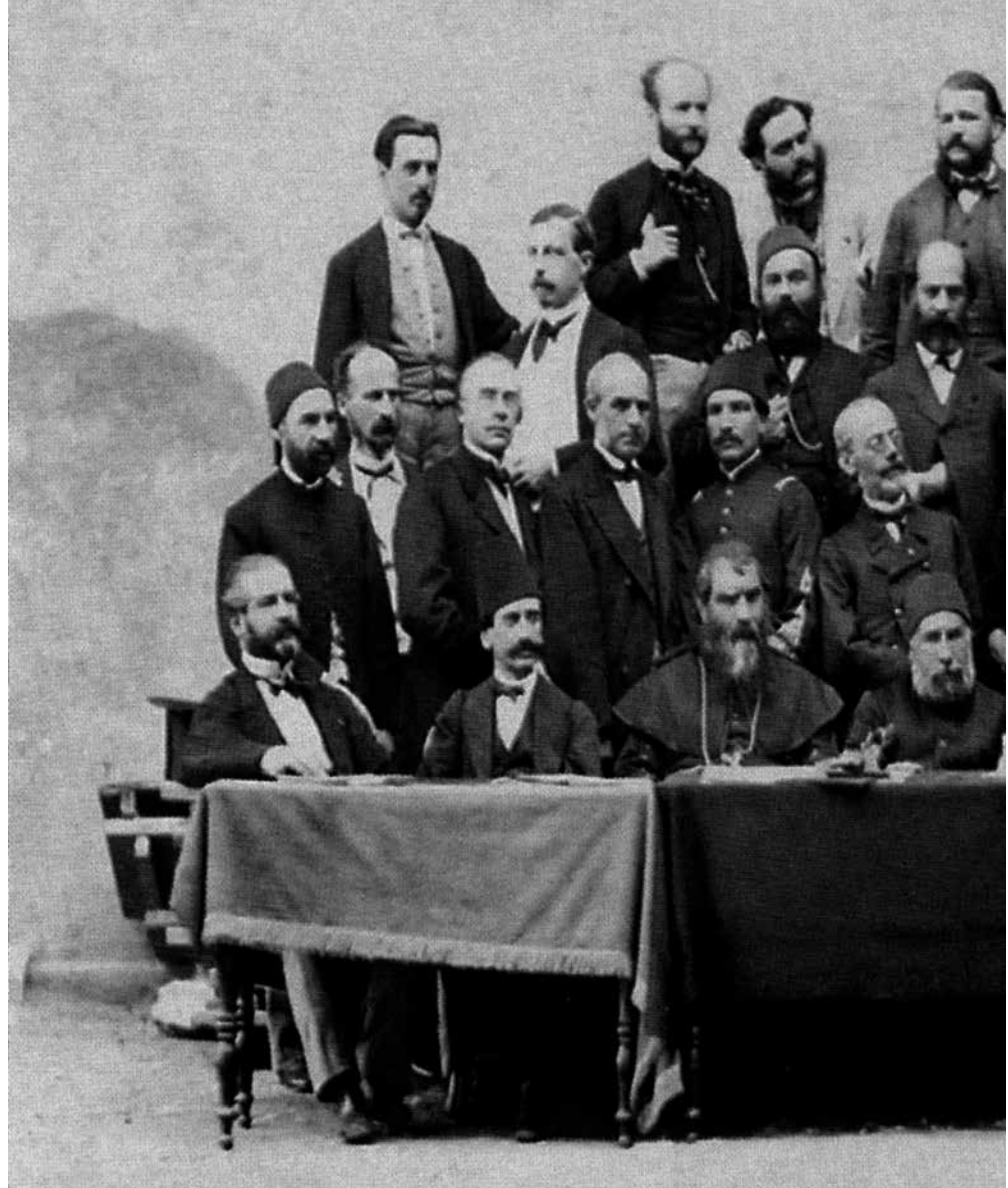

Komisyounun öncülüğünde Osmanlı'da üretilen ürünler hem İstanbul'da hem Avrupa pazarlarında görücüye çıkarıldı. Sultanahmet'te At Meydanı'nda Sergi-i Umum-i Osmanlı açıldı. İstanbul işi incili, sırmalı terliklerden, Uşak keçesine, İstanbul ve Selanik kuyumcularının işlerinden tekerlekli yangın tulumbasına Osmanlı coğrafyasında üretilen ya da ithal edilen ne varsa sergilendi. Paris ve Viyana'daki uluslararası sergiye attan takıya, silahtan giysiye, lokumdan halıya yüzlerce ürünle katıldı. Daha komisyon kurulmadan önce, 1851'de Londra'da Hyde Park'ta düzenlenen ilk uluslararası sergide Osmanlı coğrafyasından 700 üreticinin ürünleriyle gidilmiştir. 200 sandığın yüklendiği Feyz-i Bahri fırkateyni Londra'ya gecikmeli ulaşsa da sergiden dönemin İngiltere Kraliçesi Victoria'nın övgü dolu sözleriyle dönmüştü. 1867'de Paris'te düzenlenen, Sultan Abdülaziz'in de katıldığı sergide ise bir Türk hamamı bile kurulmuştu. Bu sergiler zenginliğin teşhiri kadar diplomasi de merkeziydi.

Ne yazık ki komisyon uzun ömürlü olmadı, üreticiler zayıf da olsa devletten ancak dokuz yıl destek alabildi. Komisyonun amacına ulaşmadan dağılmasının nedenlerinden biri Osmanlı'nın artık dış borçlarını ödeyemez hale gelmesiydi. Yirmi yılda on altı kez alınan borçlar yatırımlar için de kullanılmıştı, ama Dolmabahçe, Beylerbeyi, Çırağan sarayları gibi lüks sayılabilecek harcamalar da vardı. Ayrıca reformlar nedeniyle vergi geliri oldukça düşmüştü, borcu borçla ödemekten başka çare görünmüyordu.

SON ÇARE MORATORYUM

Hem alacaklı ülkeler, hem de bir devlet bankası olarak, Fransa ve İngiltere'nin en güçlü bankalarının da ortaklığıyla 1862'de çok uluslu olarak kurulan Bank-ı Osman-i Şahane

yetkilileri de olup biteni dikkatle izliyordu. Adı Osmanlı da olsa padişahın özel fermanıyla kurulan bankanın sahip ve yöneticileri yabancıydı. Dahası bankaya dudak uçuklatıcı imtiyazlar tanınmıştı: Kâğıt para çıkarma imtiyazı sadece bu bankaya ait olacak, devlet bir başka banka kurmayacaktı. İki ayrı merkezden, Londra ve Paris'ten yönetilen banka Osmanlı devletine yardımcı olmak bir yana sonunu hızlandıracak bir politika

*28 Şubat 1863'te
Sultanahmet At
Meydanı'nda açılan
Sergi-i Umum-i
Osmanlı'dan bir
fotoğraf.*

izliyordu. Sonunda Osmanlı dayanamadı ve moratoryum ilan etti, yani imparatorluk alacaklılarına borçlarını ödeyemeyecekti.

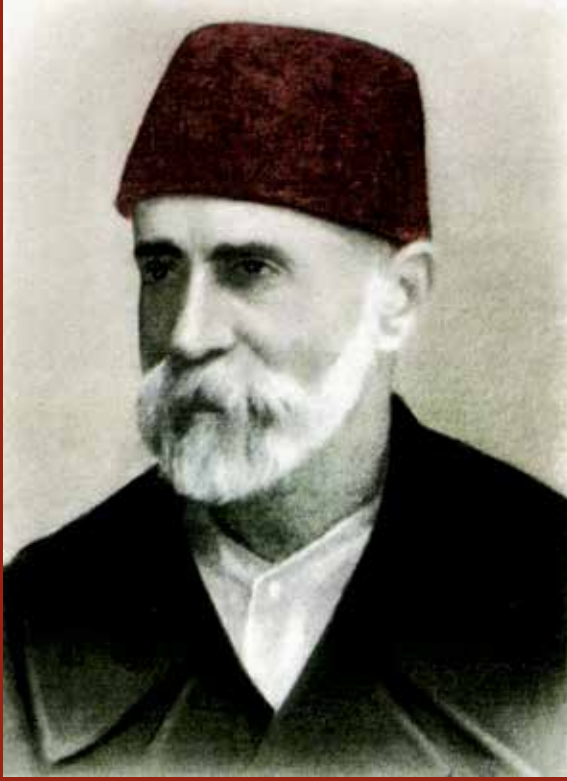
Balkanlardaki karışıklık işte böyle bir dönemde yakaladı sarayı. Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan'da ayaklanmalar başladı. Osmanlı'nın müttefiki sayılan Fransa, İngiltere, Almanya bu ayaklanmaları uzaktan izliyor, ama Akdeniz'e inmek isteyen Rusya isyancıları destekliyor, hatta işbirliği yapıyordu.

93 Harbi olarak da bilinen savaş 1877'de başladı. Rus ordusu arkasında on binlerce ölü ve göçmen bırakarak İstanbul'a yirmi kilometre uzaklıktaki Yeşilköy'e, o dönemki adıyla Ayastefanos'a ulaştı. Anlaşma masası da burada kuruldu, Romanya, Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlığı tanındı. Anlaşmaya göre Bulgaristan Osmanlı'ya vergi veren bir prensliğe dönüşecek, ama Osmanlı da Rusya'ya savaş tazminatı ödenecekti.

Hem Kafkas cephesindeki savaş hem de ekonomide ardı arkası kesilmeyen çöküntüler Osmanlı'nın içinde de muhalefeti başlatmıştı. Eğitilmiş, kentli, Fransız İhtilali'nin etkisindeki gençler uzun zamandır Osmanlı yönetiminden hoşnut değildi. Onlara göre Osmanlı'nın tek çıkışı vardı: Meşrutiyet. Mithat Paşa'nın çevresinde toplanan gençlerin hayali, sultanın yetkilerini kısıtlayacak, bir anayasaya bağlı kararlar alacak bir hükümetin ülkeyi yönetmesiydi. II. Abdülhamit, 1878 yılının 23 Aralık'ında Meşrutiyeti ilan etti, ama bir yıl kadar kısa bir sürede de 93 Harbi'ni gerekçe göstererek ilk meclisin yani Meclis-i Mebusan'ın üzerine kilit vurdu. Siyasal çalkantılar bir yana ekonomiye bir de savaş yenilgisinin ağırlığı yüklenmişti. Sonunda Muharrem Kararnamesi imzalandı ve buna dayanarak Osmanlı maliyesi alacaklı ülkelerin temsilcilerinden oluşan Düyun-u Umumiye'ye teslim edildi. Devlet, vergi toplamak için geniş bir yapılanmaya girişen Düyun-u Umumiye'nin sayısı on bine yaklaşan çalışanına maaş vermekle yükümlüydü, ama ne kimseyi işe almak ne de işten atmak hakkı vardı. Tuz ve tütün tekeli, alkol, pul, balık vergileri de bu idareye verilmişti.

KRUPP'UN GİZLİ DAHİSİ AHMET SÜREYYA EMİN BEY

AHMET SÜREYYA EMİN BEY

Krupp firmasını bilmeyenimiz yoktur; dünyanın demir çelik devlerinden biridir, silah üretimiyle dünya tarihine yön vermiştir, asansörleriyle de dünyanın dört bir yanında milyonlarca insanı aşağıya yukarı taşımaktadır. Peki, bu sanayi devinin ürettiği bu ürünlerin arkasındaki mucitlerden biri kim dersiniz? Sanayileşme trenini kaçıran, yakalamak için çırpınan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vatandaşı: Ahmet Süreyya Emin Bey. Daha 19 yaşındayken seri atışlı sahra topunu icat etti, ama kendisi, yani beyni değil, projesi göç etti!

Krupp'un tarihini merak edenler için söyleyelim: 1811'de Almanya'da bir demir çelik atölyesi olarak faaliyete geçti, kurucusu Friedrich Krupp'tu. Şirket oğul Alfred Krupp döneminde büyüdü, lokomotif, top, tüfek, hatta harp gemisi ve zırhlı levha üretimiyle 1850'lerin ortalarında dünyanın sayılı şirketleri arasına girdi. Başka ülkelerde ne yapıldığını, ne üretildiğini merak ediyor, konsoloslukları aracılığıyla bilgi alıyordu. 17. yüzyılın ortalarına kadar dünyanın en iyi top üretim merkezi olan Tophane-i Amire'de seri atışlı sahra topunun üretildiğini haber almakta da gecikmedi.

Ahmet Süreyya Bey ise sır katibi olan, yani padişahla sadrazamlar arasındaki gizli yazışmaları yöneten Emin Bey'in oğlu olarak 1849 yılında doğmuştu. Ailesinin hali vakti yerinde olduğu için aklı erdiği yaşlardan başlayarak marangozluk ve tornacılıkla ilgilenmiş, yeniliklerin peşine düşmüştü. Malum, Osmanlı'nın savaşlardan başını kaldıramadığı dönemlerdi, Ahmet Süreyya Bey de toplar üzerine çalışmaya başladı, sonunda da seri atışlı sahra topunu üretti. İlk top 1843'te faaliyete geçen Zeytinburnu Demir Çelik Fabrikası'nın dökümhanesinde, 1866-1868 tarihleri arasında 500 altına döküldü.

Alfred Krupp'a bu topun haberini uçuran kimdi, bilinmiyor, ama fabrikanın yetkilisi iki kişi II. Abdülhamid'ten aldıkları olurla topun imalat çizimlerini alıp fabrikaya götürdü. Hemen üretime geçilmekle kalmadı, bir örneğini de Sultan Abdülhamid'e armağan etti. Sultan da Krupp yöneticilerini "nakdi" olarak ödüllendirdi.

Ahmet Süreyya Bey'in bundan ne zaman haberi oldu, ne düşündü, imalatın resimlerinin kendisinden habersiz Krupp'a verilmesine mi, yoksa kendisinin ve eserinin görünmezden mi geldiğine üzüldü, bilinmiyor. O top bugün Askeri Müze'de sergileniyor, altında "Zeytinburnu Fabrika-i Humayunu Mamulati Mutrerii: Süreyya Emin 01" yazısıyla . . .

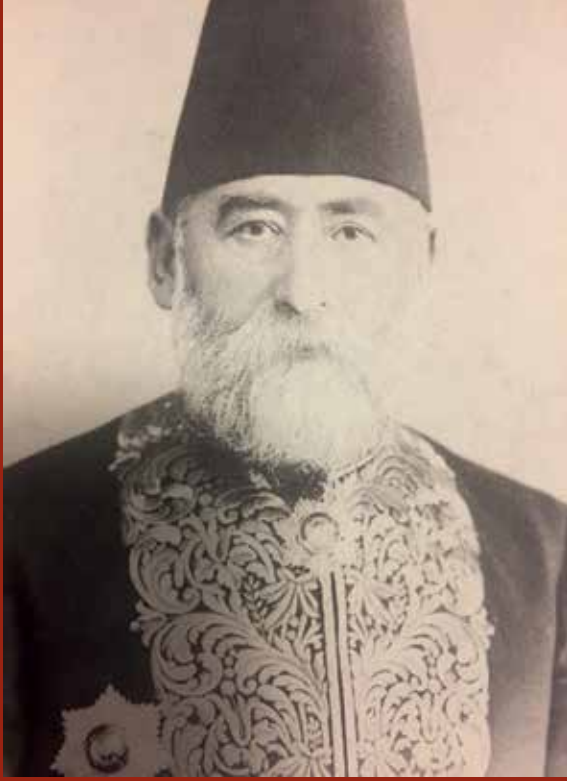
Gelin biz de haksızlık etmeyelim ve daha sonraları Posta ve Telgraf Nezareti'nde idare meclisinde de görev alan Ahmet Süreyya Emin Bey'in aynı zamanda bir şair olduğunu hatırlatalım. Kadiri tarikatının dördüncü

Pir-i Sani'si, ikinci derecede kurucusu olan, adına "Süreyya Divanı" yazılan, 1923'te yaşamını yitiren Ahmet Süreyya Bey'in mezar taşında da kendine ait şu dörtlük yer alıyor:

"Sanma yahu biz şu yerde tıklup kalmışlarız
Adetullaha uyup bir lahzacık dalmışlarız
Arif ü kamil isen fehm eyle nutkumdan bizi
Kırk gün ancak eğlenüp seyrana emralmışlarız."

ULUSLARARASI PAZARDA İLK MAĞLUBİYET

YUSUF ZİYA PAŞA

İskeçeli Topuzoğullarından, Elhaç Mustafa Ağa'nın soyundan Yusuf Ziya Paşa (1826-1900) genç yaşta memuriyet hayatına atılmış, hayalleri büyük, ruhu girişimci bir bürokrattı. Kartal, Antakya, Beykoz kaymakamlıkları yapmış, Anadolu'nun pek çok ilinde ve Arabistan'da mutasarrıf olarak görev almıştı. Memuriyeti sevdiği söylenemezdi, bir takım evraklara imza atmak girişimci ruhunu yatıştırmaya yetmiyordu. Sonunda memuriyetten ayrıldı.

1874'te Mescidi Aksa'nın restore edileceğini öğrendiğinde Yusuf Ziya Paşa'nın girişimci ruhu da

limanına kavuşmuş oldu. Paşabahçe'de bir fabrika kurarak üzerinde ayetler yazılı çiniler üretmeye başladı. Mescidi Aksa onun ürettiği çinilerle yeniden hayat bulurken ödüller de birbirini izledi.

Paşa bu işi arkasında bıraktığında da durmadı, yeni bir işe soyundu, o güne kadar ithal edilen mumu üretecekti. Çini fabrikasının aksamını mum üretimi için değiştirip geliştirdi, adını da Paşabahçe İspemeçet Fabrikası kurdu. Adını taşıdığı balina türünün başından çıkarılan ispermeçet mum yapımı ve kozmetik sanayisinde kullanılan bir maddeydi. Hammadde sorununu çözmüştü, ancak erimeyen fitili bir türlü üretmiyordu. Bu işi yapabilecek birini bulabilmek için kapı kapı dolaştı. Gelin bundan sonrasını oğlunun kaleminden okuyalım:

"Babam, bu fabrikada yaptırdığı mumlar yanarken ortasındaki fitillerin Avrupa'dan gelen mumlar gibi erimemesine, tepelerinin eski kırmızı yerli yağ mumlarında görüldüğü gibi uzamasına çok üzülüyor ve buna bir çare arayıp duruyordu. Hatta akşamları eve bile yüzlerce mum getirerek tecrübeler yapardı. Bu donanma benim pek hoşuma gider, geceleri geç vakte kadar uyumaz, bunları seyredirdim. Buna bir çare bulmak için bir zamanlar ya Avrupa'ya gitmek veyahut oradan bir mütehassis getirtmek sevdasına bile düşmüştü.

Nihayet bir gün tesadüf eseri olarak, Eminönü'nde, Yeni Cami'nin karşısında eczacılık yapan Mösyö Zani'nin Avrupa'da sınaî kimya tahsil ederek İstanbul'a dönen

CEMİL TOPUZLU PAŞA

oğlu Alfred Zani'yi buldu. Bu genç kimyageri fabrikasına aldı, gece yarısına kadar birlikte çalıştı, nihayet Avrupa'dan gelen mumlar cinsinde mum yaptırmağa muvaffak oldu. Bir müddet bu yüzden oldukça da para kazandı, lâkin günün birinde memleketimize mum ithalâtında bulunan Avrupa'daki bütün mum fabrikaları anlaştlar, fiyatlarını yüzde kırk nispetinde indirdiler. Bu rekabet karşısında babam ister istemez fabrikayı kapatmak zorunda kaldı.”

Peki, Yusuf Ziya Paşa'nın daha iyi mum yapabilmek için oradan oraya koşturmasını izleyen, anılarında ondan övgü ve gururla söz eden oğlu kimdi? Bu sorunun yanıtı yine İstanbul'un tarihinde saklı bir isimdi. Yusuf Ziya Paşa'nın oğlu İstanbul'un 1912-1920 yılları arasında belediye başkanlığını üstlenen ünlü operatör Cemil Topuzlu'ydu.

(Kaynak: İstibdat-Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım/ Cemil Topuzlu/İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları)

PLAK FABRİKASI: MÜZİĞİN SANAYİSİ

BLUMENTHAL BİRADERLER PLAK FABRİKASI, FERİKÖY

19.yüzyılın sonlarına yaklaşıyordu. Avrupa ve Amerika sanayi alanında pek çok buluşa imza atarken dünya yepyeni bir aletle tanışlıyordu; fonograftı bu aletin adı. Yani dünyanın ilk ses kayıt sistemi. Pek çok buluş gecikmeli olarak Osmanlı topraklarına gelirken fonograf 20 yıl sonra imparatorlukla tanışacaktır.

İstanbul'un hatta Osmanlı'nın kültür, sanat eğlence merkezi olan Beyoğlu'nda, Pera caddesinde bir eczanede Beyoğlu ahalisi fonografla tanışır. Yıl 1897'dir. Eczacı Dellasuda Faik Paşa eczanesine koyduğu fonografı meraklısına para karşılığı dinletir. Yine o yıllarda Eminönü'nde Yeni Camii önünde bir

Alman ses teknisyeni plak ve gramofon dükkanı açar. Taş plak gündün güne yayılır, popüler olur. İlk taş plaklarından yükselen sesler, türküler, şarkılar Osmanlı'nın zengin etnik çeşitliliğini, kültürel yelpazesini ortaya koymaktadır. Arnavut, Çerkez, Ermeni, Laz, Kürt, Rumeli şarkıları gramofonlardan bazen cızırtılı, bazen pürüzsüz yükselir.

1900'lü yıllara gelindiğinde Fikriye Hanım, Muhsin Sabahattin Hanım Türkiye'nin ilk Türk kadın plak sanatçıları olarak kayıtlara geçer. Taş plakların yoğun ilgi görmesi dönemin girişimcilerini plak şirketleri kurmaya yönlendirir.

BLUMENTHAL BİRADERLER

İşte Blumenthal Biraderler de bunlardan biridir. Bu Levanten aile Avrupa'daki bağlantılarının yardımıyla ünlü Odeon Plak Şirketi'nin Türkiye acenteliğini üstlenir, yıl 1908'dir. Daha sonra İstanbul'da Orfeon Plak Şirketini kurarlar. Ülkemizin ilk gramofon ve plak fabrikası Feriköy'de kurulduğunda yıl 1911'dir. Artık üretim İstanbul'da yapılmaktadır.

Türk Sanat Müziği'nin ataları sayılabilecek değerli sanatçıların, ustaların bugünlere ulaşan sesleri kayıtlara geçer. Kimler yoktur ki, Tamburi Cemil Bey, Hafız Sami, Hafız Aşir, Hafız Yaşar, Meddah Sururi, Nasip Hanım ve daha pek çok yıldız..

Dünyaca ünlü Columbia Şirketi Blumenthallerin Türkiye'deki başarısını duyunca onlara temsilcilik verir. Yıl 1925'e gelmiştir, Osmanlı Cumhuriyet'e taşınmıştır. Sadettin Kaynak, İffet Hanım, Hamiyet Yüceses, İkfafat Hanım, Mahmure Handan gibi bestekar ve sanatçılar Columbia Şirketinin çağının ilerisindeki teknolojik olanaklarıyla kayıt yaparlar, ünlenirler. Birkaç yıl sonra Blumenthal kardeşler Columbia Şirketi adıyla Yeşilköy'de Gramofon Türk Limited Şirketi olarak hizmet vermeye başlar.

65
yıl

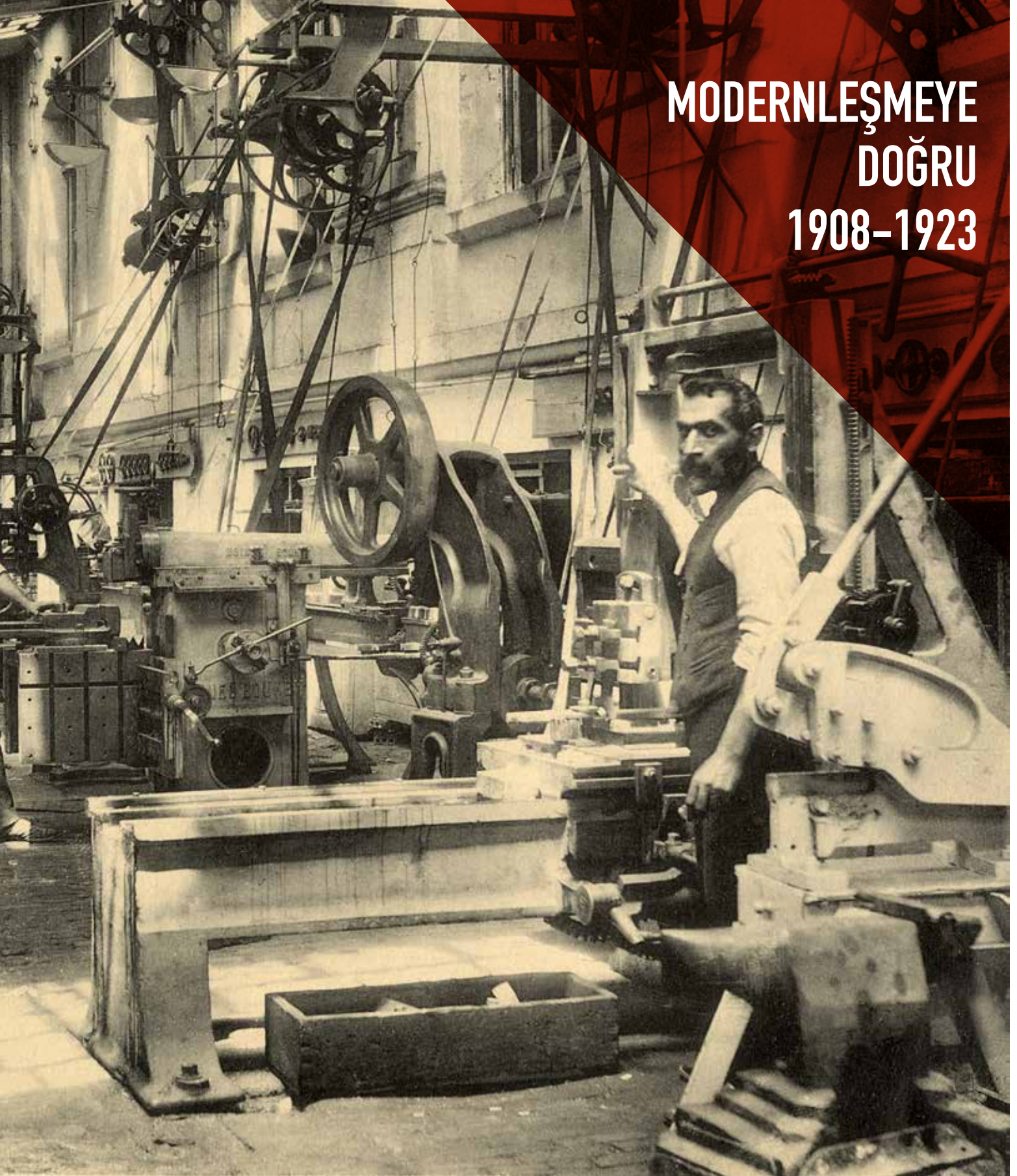

İSTANBUL
SANAYİ ODASI

*Cibali Tütün Fabrikası.
(Fotoğraf: Rezan Has Müzesi koleksiyonu)*

**MODERNLEŞMEYE
DOĞRU
1908-1923**

GİRİŞİMCİ RUHLARIN AYAK SESLERİ

Bunca olumsuz gelişmeye rağmen bir kez sanayileşme yoluna girilmişti ve artık bundan vazgeçmek mümkün değildi. 1876'da Ticaret Cemiyetleri kuruldu, üç yıl sonra bu cemiyete Ziraat ve Sanayi odaları eklendi. 1888'de ise Dersaadet Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası oluşturuldu. Şimdi girişimcilerin de kendilerini destekleyecek sorunlarını çözecek bir kurumları vardı... Bütün bu çabaların ardındaki imzanın sahibi ise II. Abdülhamid'in Sadrazamı Küçük Said Paşa'ydı.

Düyun-u Umumiye, Osmanlı'yı yarı sömürgeleştiren bir yapılanmaydı, ama bedeli ağır da olsa yatırımlar sürüyordu. Cibali Tütün Rejisi, Kazlıçeşme Mensucat Fabrikası, Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu, kolera salgınlarının önüne geçmek, salgın halinde ölüm oranını düşürmek amacıyla kurulan Gedikpaşa, Üsküdar, Tophane Tebhırhaneleri (bakteriyoloji laboratuvarları) işte bu ağır koşullar altında kuruldu.

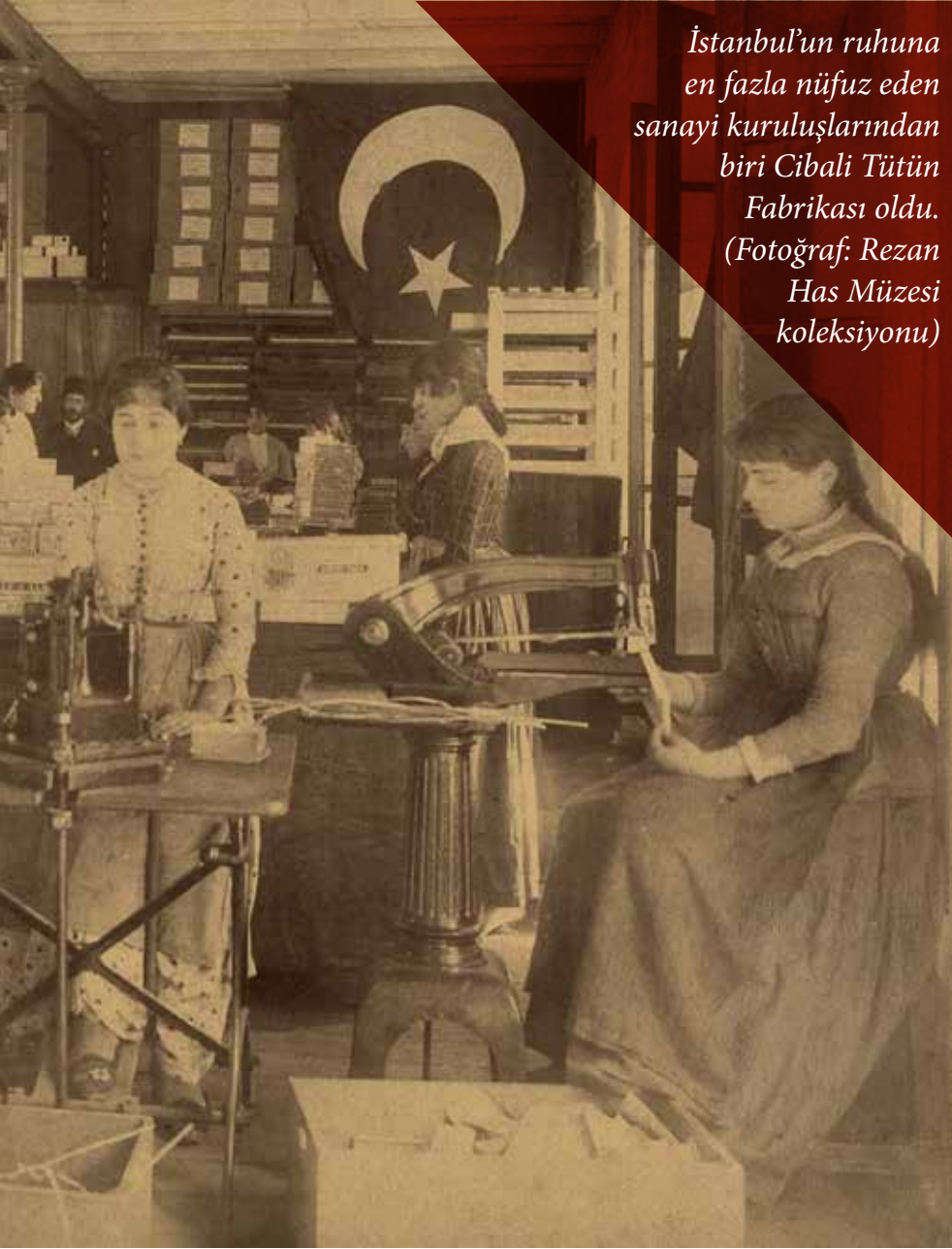
İstanbul'un ruhuna en fazla nüfuz eden sanayi kuruluşu ise Cibali Tütün Fabrikası oldu. Düyun-u Umumiye Avrupalı sigara kullanıcılarının Osmanlı tütününü beğenmesinden de yola çıkarak bir fabrika kurmayı kararlaştırdı. Yine Düyun-u Umumiye'nin üyelerinden birine imtiyaz verilerek çok ortaklı bir şirket oluşturuldu. Bu şirketin adı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında dahi şanını sürdüreceği olan Tütün Reji'siydi. Tütün Reji'si fabrikaya yer olarak ulaşımın Haliç kıyısındaki Cibali'yi seçti. Çelikten yapılan tesiste önceleri tütün işlenip depolanıyordu. 1900'lerin başında sigara üretimine de geçildi.

Kendine ait hastanesi, çocuk yuvası, bakkalı, okulu, lokantası, spor tesisleri olan fabrikada 1500 kadın, 600 de erkek işçi çalışıyordu.

Kadın işçilerin hemen hepsi gayrimüslimdi, çünkü Müslüman kadınlara çalışma yasağı getirilmişti, ta ki 1920 yılına kadar...

Reji'nin bir de özel güvenlik birimi vardı. Tütün alım fiyatının düşük, işlenmiş tütün fiyatının ise yüksek tutulması kaçakçılığın önünü açmış, Osmanlı idaresi Reji'nin isteğiyle kaçakçılığı yasaklayan, yaparı ise ağır cezaya

İstanbul'un ruhuna en fazla nüfuz eden sanayi kuruluşlarından biri Cibali Tütün Fabrikası oldu. (Fotoğraf: Rezan Has Müzesi koleksiyonu)

mahkûm eden bir yasa çıkarmıştı. Reji bununla yetinmemiş, kendisine ait bir de yedi bin kişiden oluşan güvenlik birimi kurmuştu. Bu birim kendisinde yasaların üzerinde bir güç görüyor, eğer tütün üreticisi köylü kendi kullanımı için yarım kilo dahi tütünü kenara koyarsa cezalandırıyordu. Kaçakçılarla Reji'nin güvenlik birimleri arasındaki çatışmalarda

binlerce insan ölmüş, şikâyetlerin artması üzerine Abdülhamit Reji'yi kapatmayı bile düşünmüştü. Ancak şirkete verilen imtiyaz elini kolunu bağıyordu. İmtiyaz süresini Balkan Savaşı sırasında Osmanlı'ya ağır koşullarda bir buçuk milyon lira borç vererek uzatan, iki milyon sterlinlik yatırım karşılığında, 1888-1909 yılları arasında dört milyon sterlinlik kar sağlayan Reji varlığını 1925 yılına kadar sürdürecekti, sonra yönetimi Cumhuriyet'in Tekel İdaresi'ne bırakacaktı.

Kırım Savaşı'ndan sonra sadece Avrupada değil, Osmanlı'da da tütün tüketimi oldukça artmıştı. Tiryaki ham tütünü alıyor, kâğıda sarıp öyle içiyordu. Nikolai Seferoğlu bu tüketimi fırsata çevirmekte gecikmedi, Eminönü'nde, Marputçular Caddesinde sigara kâğıdı fabrikası kurdu. "Bafra" adını verdiği kâğıt öyle çok beğenildi ki piyasadaki sigara kâğıtlarının neredeyse dört katı fiyata alıcı buldu. Bafra'ya sarılı tütün içmek artık bir ayrıcalıktı. Seferoğlu girişimcilikte sınır tanımıyordu, kâğıtların üzerine maniler yazıyor, tiryakinin başını biraz daha hızlı döndürüyordu.

Dönemin tek özel girişimi sadece Seferoğlu Sigara Fabrikası değildi. İtalyan sanayici Saul D. Modiano tarafından kurulan, daha çok Avrupalı işçi istihdam eden Modiano Cam Fabrikası, Fransız asıllı Aristide Tubini tarafından işletilen Tubini Mobilya Fabrikası, halı üretimini organize eden Oriental Carpet Manufacturers Ltd., Bomonti Bira Fabrikası, Mısır asıllı Ahmed Faruki imzasını taşıyan Faruki İtiryat Fabrikası, Lineros Kireç Fabrikası da bacalarından tüten dumanla İstanbul'a, "sanayileşiyorsun," mesajı veriyordu. Girişimciler arasında yabancılar olduğu kadar müslim ve gayrimüslim yerli tebaa da vardı. Göksu Tuğla ve Kiremit Fabrikası, Osman Bey Matbaası, Ahmed İhsan Matbaası ve Şürekası, Ebuzziya Matbaası, Vefa Bozacısı, Kurukahveci Mehmet Efendi, adlarından da anlaşılacağı gibi Müslüman girişimcilerdi.

Silahtarağa Elektrik Santrali'nin kurulmasının ardından 1914'te İstanbul'un Avrupa yakasına elektrik verilmeye başlandı.

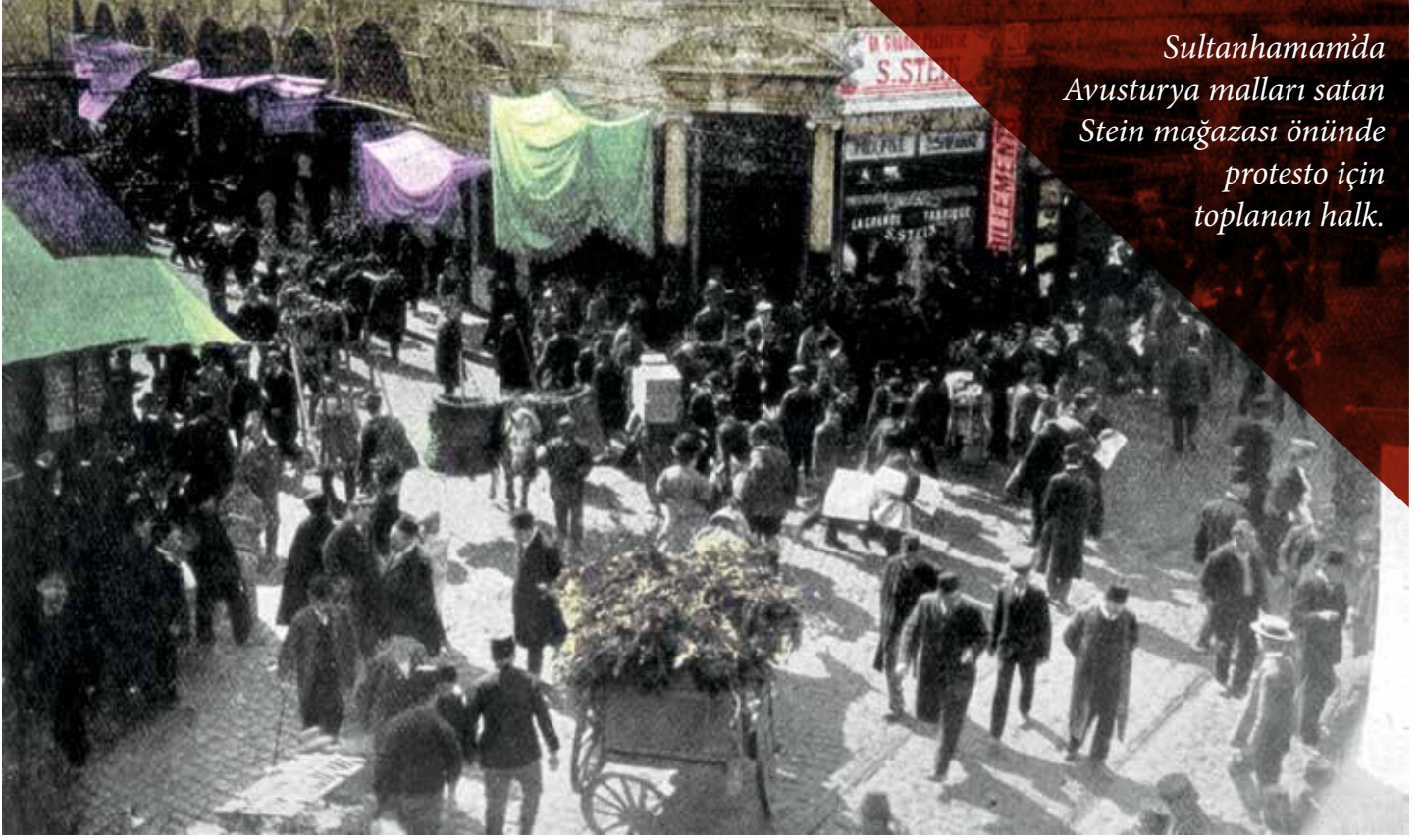

İSTANBUL'A ELEKTRİK GELİYOR

Sanayi tesislerinin artması İstanbul'u teknolojiye bir adım daha yaklaştırmıştı. Elektrik sektöründe çok uluslu şirketler daha önceleri de sarayın kapısını kezlerce aşındırmış, ama hep II. Abdülhamid'in engeliyle karşılaşmıştı. Sultan, İstanbul'un ahşap binalarını düşündüğünde kent için elektriğin pek hayırlı bir icat olmadığını düşünüyordu. Her yıl ağır faturalı yangınlarla başı derde giren şehri bu kez elektrik kontağından fırlayacak bir kıvılcım yerle edebilirdi. Bu nedenle İstanbul'un ilk büyük

oteli Tabarya'ya bir dinamo konulmasına bile izin vermemişti. Ama artık elektrik elzem bir ihtiyaçtı. Sekiz yabancı şirketin katıldığı ihaleyi 50 yıllık imtiyazla Macar "Ganz" şirketi kazandı. Şirket "Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi" adı altında faaliyete geçti. Silahtarağ'da bir elektrik santrali kurdu ve 1914'te İstanbul'un Avrupa yakasına elektrik verilmeye başlandı.

Yirminci yüzyıla hem siyasal hem ekonomik alanda giderek derinleşen çelişkilerle girmişti Osmanlı. 1884 sayımına göre nüfusu 11,5 milyondur, sadece yirmi yıl içinde bu rakam 16,3 milyonu buldu. İstanbul'un nüfusu ise 1840 ile 1912 arasında neredeyse üç kat

*Sultanhamam'da
Avusturya malları satan
Stein mağazası önünde
protesto için
toplanan halk.*

artmış, 375 binden 1.135 bine ulaşmıştı. Bu artışın nedenlerinden biri savaşlar nedeniyle Balkanlardan, Kafkaslardan yüz binlerce Müslüman'ın göç etmesi, diğeri ise daha iyi bir yaşam umuduyla başkente akın eden köylülerdi. Oysa İstanbul çoktan "altın" şehir olma istihkakını doldurmuş, yeni gelenlere seyyar satıcılık, kayıkçılık, hamallık, amelelik yapmak kalmıştı. 1908'de yapılan bir çalışma, İstanbul, Selanik ve İzmir'de işçi sayısının yüz bini bulunduğunu gösteriyordu. Sadece İstanbul'da elli bin işçi çalışıyordu, işçi yevmiesi üç-dört, ustabaşı yevmiesi ise altı kuruş civarındaydı. Orient Carpet Manufacture'da (Şark Halı Şirketi) çalışan 15 bin kadın ve çocuk işçi ise günde ortalama bir buçuk kuruş kazanıyordu. İnşaat sektöründe ücretler benzer rakamlardaydı, dülgerlerin, usta marangozların eline iki, nakkaşların iki buçuk, ırgatların ve sandalcıların ise sadece bir kuruş geçiyordu.

Bu arada II. Meşrutiyet ilan edilse de ekonomide ve siyasette beklenen rahatlamayı getirmedi, dahası her yerde grevler baş gösterdi. İstanbul 1870'li yıllarda da ücretleri ödenmediği ya da geç ödendiği için işçi grevlerine tanıklık etmişti, ama bu kez başkaydı; işçiler şimdi başta Reji idaresi olmak üzere yabancı şirketlere ve işverenlere tepki gösteriyordu. İmparatorluk Tanzimat ve Islahat Fermanları'nda bütün etnik kimlikleri "Osmanlı yurttaşı" altında toplamış, İttihat ve Terakki ise "Türklük" kavramını ortaya atmıştı. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Balkan Savaşı'nın başlaması ve Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgali, bardağı taşıran son damlalar oldu. İstanbul ve Anadolu'daki Müslümanlar, Avusturya'yı feslerini yere çalarak protesto etti. Çünkü Feshane'nin üretimi tüketime yetmiyor, fes Avusturya'dan ithal ediliyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İçişleri, Adalet ve Bayındırlık bakanlığı

görevlerini üstlenen Hilmi Uran anılarında fes protestosunu şöyle aktaracaktı:

“..... Biz boykotajı ve boykotaj tabirini bu vesile ile öğrenmiştik. Gene bu vesile ile öğrenmiştik ki, halkımızın umumi surette başına giydiği fesler, tamamıyla Avusturya mamulüdür ve Avusturyadan gelmektedir. Bunu öğrenince, Avusturyaya karşı duyduğumuz hiddet ve nefretin hıncını başımızdaki feslerden almış ve Avusturya malıdır, diye –parasını vererek kendimize mal etmiş bulduğumuz- fesleri başımızdan fırlatıp atmıştık. Ben o günlerde maiyet memuru olarak İzmir’e varmış bulunuyordum. İzmir’de de boykotaj bütün şiddetiyle devam ediyor ve herkes boykotajın tek tatbik sahası olarak gördüğü başındaki fesi atarak başına ya bir kalpak bulup geçiriyor veyahut çuhadan veya kadifeden dikilmiş bir serpuş uyduruyordu.

Caddelerden, başında fes ile geçenlerin peşine küçük çocuklar takılıyor ve etrafın alaylı nazarları arasında ‘yırt, yırt!’ diye bağırarak onları başlarından fesleri çıkarıp atmaya mecbur bırakıyordu.

O sıralarda İzmir’de vali bulunan ihtiyar vezir Rauf Paşa’ya da bir heyet giderek umuma uymasını kendisine teklif etmiş ve ona da bir boykotaj külahı giydirmişti...”

Bir başka boykot ise Osmanlı’nın Rum vatandaşlarının Yunanistan’a son derece donanımlı, dakikada üç mermi atabilen Averof gemisini satın almaları için yaptığı bağışlar nedeniyle yaşandı. Averof, Osmanlı Donanması’nı Marmara Denizi’ne hapsedince elden ele ulaşan broşürlerle Müslüman halk uyarıldı. Bakkal, manav, terzi, fırın, ne kadar Rum esnaf varsa onlardan alışveriş edilmemeliydi. Müslüman esnafın listesi yayımlandı, yeni alışveriş adresleri verildi. Boykot kısa zamanda yayılınca İstanbul’da beş yüze yakın Müslüman ticarete soyunup dükkân açtı.

GELECEĞE BİR ADIM DAHA: SANAYİYİ TEŞVİK YASASI

Bütün bu gerilimler sadece Osmanlı’yı etkilemiyor, dünya da hızla yüzyılın ilk büyük savaşına doğru ilerliyordu. Rusya bir kez daha Akdeniz’e inmeye niyetleniyor, Fransa ve İngiltere yeni pazarları yeni savaşlarda aramaya soyunuyor, Almanya ve İtalya da bu pazardan bir parça yakalamaya çalışıyordu. İttihat ve Terakki Partisi ise Osmanlı’nın onlarca yıldır müttefiki gözüken Fransa ve İngiltere’ye sırtını dönmüş, Almanya’ya yaklaşmıştı. Savaşı başlatan Avusturya-Macaristan prensinin Sırp bir milliyetçi tarafından öldürülmesi oldu. Savaş yorgunu Osmanlı yeniden cephede buldu kendini, üstelik askerler bu kez bir iki değil, daha fazla cephedeydi: Filistin-Suriye, Çanakkale, Hicaz, Galiçya, Makedonya... Savaş Osmanlı ekonomisini daha da içinden çıkılmaz duruma getirdi, Tekalif-i Harbiye Kanunu çıkarılarak halka savaş için gerekli olan her şeyin, demirin, nalin, yiyeceğin, giysinin yüzde 40’ını orduya verme zorunluluğu getirildi.

Hükümet cephelerden gelen ölüm ve yıkım haberlerinin gölgesinde bir yandan da Türkiye’yi geleceğin ekonomisine hazırlıyordu. Kapitülasyonlar kaldırılıyor, İngiltere ve Fransa savaş nedeniyle buna pek de itiraz edemiyordu. Düyun-u Umumiye’nin çalışmaları askıya alınıyor, para çıkarma yetkisinde Osmanlı Bankası’nın tekeli kırılıyordu. 1913’te de “Teşvik-i Sanayii Muvakkatı”, yani Sanayii Teşvik Yasası çıkarılarak tüketimin yüzde yirmisini oluşturan mamul mallar ve gıda maddelerinin ithalatı engelleniyordu. On beş yıllığına çıkarılan yasaya göre fabrika kurmak isteyenlere devlet tarafından arsa hibe edilecek, inşaat ruhsatı ücretsiz verilecek, makine ve ülkede bulunmayan hammadde ithalatından gümrük vergisi alınmayacaktı. Yabancı şirketlere tanınan ayrıcalıklar kaldırılacak, ticarete ve sanayide eşitlik ilkesi uygulanacaktı.

Sektörler	İstanbul	İzmir	Diğer Yerler	Toplam
Gıda Sanayi	45	23	10	78
Toprak Sanayi	20	1	-	21
Deri Sanayi	11	2	-	13
Ağaç Sanayi	15	9	-	24
Dokuma Sanayi	15	8	55	78
Kâğıt ve Matbaa	55	11	-	65
Kimya Sanayi	5	8	-	13
Toplam	155	62	65	282

Sektör Adı	1913 Sayımı (227 İşyerine Ait)	1915 Sayımı (175 İşyerine Ait)
Gıda Sanayi	459.694.490	531.895.512
Toprak Ürünleri Sanayi	13.382.456	2.683.843
Deri Sanayi	31.983.117	62.577.319
Ağaç Sanayi	11.062.825	5.920.096
Dokuma Sanayi	100.266.904	90.787.522
Kâğıt Sanayi	37.541.277	46.185.177
Kimya Sanayi	16.935.693	16.997.286
Toplam	670.816.762	757.046.755

Hükümet bu yasayı uygularken sınırlar içindeki mevcut üretimi de görmek isteyerek 1913 ve 1915 yıllarında iki kez sanayi sayımı yaptırdı. Sayım sonuçlarına göre 1880 yılına kadar 17'si ham ipek imalatı, 17'si matbaacılık, 15'i de gıda sektöründe üretim yapan 56 tesis kurulmuştu. 1881-1900 yılları arasında 51, 1901-1915 yılları arasında ise 107 tesis faaliyete geçmişti. İşçi sayısı ise 35 bini aşmıştı. Bütün bu işletmelerin yüzde 55'i İstanbul ve çevresinde, yüzde 22'si İzmir ve çevresinde, diğerleri ise başka bölgelerde kuruluydu. Madencilik, tütün, ulaşım gibi sektörlerde ise hala yabancıların imtiyazı sürüyordu. Dahası 1912'de İstanbul ve İzmir'le birlikte üç sanayi kentinden biri olan Selanik'in Yunanistan sınırlarına dahil edilmesiyle de can damarlarından birini yitirmişti.

Savaşın hemen öncesinde, savaş yıllarında ve hemen sonrasında Teşvik-i Sanayii Muvakkatı yasasından yararlanarak İstanbul'da birbiri ardına fabrikalar ve büyük imalathaneler açıldı. Çubuklu Gazoz Fabrikası, Paşabahçe Çukurçayır Tuğla ve Kiremit Fabrikası, Osmanlı Saraçlık İmalathanesi, Blumenthal Plak ve Gramofon Fabrikası, İstinye Tersanesi, Şişli Ekmek Fabrikası, Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi, Silahtarağa Elektrik Santrali, Sabuncuzade M. Şakir ve Mahdumu Müessesat-ı Ticari ve Sınai (Hacı Şakir), Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı ve Osmanlı Anonim Şirketi, Necip Bey Kozmetik Ürünleri, Nuri Demirağ Sigara Kağıdı İmalathanesi, Nuri Leflef Ayakkabı Boya İmalathanesi, Bayrakçı Bayrak Fabrikası, Paşabahçe Tekel İspirto

Fabrikası, Demir Çelik-İş Fabrikası Sanayi ve Ticaret A.Ş. aynı dönemde kurulan belli başlı tesislerdi. Şeker fabrikası kurmak için de yasa tasarısı hazırlanmış, savaş nedeniyle uygulamaya konulamamıştı.

Ancak hem savaş hem de sermaye birikiminin olmaması nedeniyle istenilen sonuca ulaşılamadı. Üstüne üstlük Rus orduları Karadeniz Ereğli Kömür İşletmeleri'ni bombaladığı için kömür üretimi düşmüş, Rusya'nın Doğu Anadolu'yu işgali, ardından Ermenilerin tehcire zorlanması, erkeklerin orduya alınması ve çift hayvanlarına ordunun el koyması nedeniyle de hammadde sıkıntısı yaşanmaya başlanmıştı. Sanayileşme isteğiyle mevcut durum arasındaki çelişki hükümeti de halkı da zorluyordu. Dahası savaş sırasında karaborsa yaygınlaşmış, "savaş zengini" bir zümre oluşmuş, fiyatlar 18 kat artmış, enflasyon yükselmişti. Bu gidişi önlemek için hiç de küçümsenmeyecek cezalar konulsa da fayda etmedi. Çöküş en çok, gıda maddelerinin karneye bağlandığı İstanbul'da hissediliyor, enflasyon başkentin sakinlerini zorluyordu.

Aynı zaman diliminde İtibar-ı Milli Bankası kurularak sermayenin millileştirilmesi yolunda da adımlar atıldı. Bu banka sanayi alanına yatırım yapmak isteyenlere Türk olmaları koşuluyla kredi sağlayacaktı. Anadolu'da banka kurulmasını tetikleyen yine bir haksız uygulamaydı. Adapazarılı Siphahizade Hamid Bey ile Şumnuhzade Hacı Mehmet Hilmi Efendi Osmanlı Bankası'nın Adapazarı Şubesi'ne kredi kullanmak için başvurduklarında banka yönetiminin işi zorlaştırmasını kendilerine hakaret olarak gördüler. Hamid Bey ile Hilmi Efendi hemen kolları sıvadı, eşraftan hali vakti yerinde tüccarı bir araya getirerek "İslam Ticaret Bankası"nı kurdu. Bu Osmanlı'da Müslümanların ilk özel banka girişimi ve Türk Ticaret Bankası'nın ilk adımıydı. Bu bankayı birkaç yıl arayla Eskişehir Çiftçi Bankası,

Akşehir Osmanlı İktisat Bankası, Kayseri Kök İktisat Bankası ve diğerleri izledi.

Sanayileşme ilerledikçe kalifiye eleman ihtiyacı da büyüyordu. Mevcut sanayi okulları yenileştirilirken onlara kondüktör, şimendifer memurları, rüsumat memurları, dişçi, tabip muavinleri okulları eklendi. Yeşilköy'de ise pilotluk, uçak motorları üzerine eğitim veren Tayyare Mektebi açıldı. Tayyare Mektebi öğrencileri için Balkan Savaşı'nın ardından bir havaalanı yapıldı ve okulun ihtiyaç duyduğu makineler buraya taşındı. Bu havaalanı yıllar içinde büyüyüp genişleyerek bugünkü Yeşilköy Havaalanı'nı oluşturacaktı. Sanayileşme programında kadınlar da unutulmadı, onlar için de ticaret ve meslek okulları kuruldu. Sanayi kadar tarım da desteklendi, Halkalı Ziraat Mektebi açıldı, kooperatifler kuruldu, cepheye gitmeyen erkeklerle kadınlara

Osmanlı Tayyare
Mektebi personeli,
1914.

Ziya Gökalp'in
1915'te kurduğu
İktisadiyat
Mecmuası'nda
çıkışmış
yazılarından bir
sayfa (altta).

tarımda çalışma zorunluluğu getirildi. Kimi yetimhanede büyüyen binlerce erkek savaş koşullarına rağmen Almanya'ya meslek öğrenmeye gönderildi. Önlemler bununla kalmadı, yabancı şirketler Türk işçi çalıştırma ve yazışmalarını Türkçe yapmakla zorunlu tutuldu.

Erkeklerin cephelere gitmesiyle oluşan işgücü açığı kadınlarla kapatılmaya çalışılıyordu. Sadece fabrikalarda ve atölyelerde değil, yol yapımında, sokak temizliğinde kadın işçiler görülüyor, Beyoğlu'nda, Sirkeci'de, Divanyolu'nda erkekleri kadın berberler tıraş ediyordu. Bir de 18-30 yaş arası kadınlardan üniformalı kadın taburu oluşturulmuştu; Bu tabur cepheye gitmeyecek, cephe gerisinde hangi alanda boşluk varsa orada çalıştırılacaktı. Hem bu işçi kadınlar hem de yerli malı kullanma şiarı milli sanayi hayali

kuran Ziya Gökalp'in "İşçi Kızı" şiiriyle geleceğin de tarihine sızacaktı:

"Çok güzeldir yurdumuzun ipeği,/ Biliyoruz dokumayı, örmeği,/ Yaptığımız kumaşlarda görünür,/ Yurdumuzun binbir çeşit çiçeği,/ Almayalım ecnebiden çürük mal,/ Giymeyelim, ne krep, ne jerseyi,/ Yaptıralım bütün yerli mantından,/ Çarşaf, buluz, etekliği, gömleği,/ Bu toprakta kalsın helal paramız, / Kıymet bulsun elimizin emeği..."

Müslüman girişimci bütün bu gelişmeleri Dersaadet Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası üyelerinin yayımladığı "Sanayi" dergisinden öğreniyor, dergi üzerinden "Milli iktisat"ın neden elzem olduğu ve ne yapılması gerektiği tartışılıyordu. Kıyasıya tartışmalarda serbest ticaret ve ekonomiden yana olanlarla korumacılığa ve sanayileşmeye öncelik verenlerin cümleleri havada uçuşuyordu. Bir tartışma konusu daha vardı ki ilk kıvılcımları o günlerde atılsa da yıllarca sürecekti. Bu konu Türkiye'nin geleceğinin tarımda mı, yoksa sanayide mi olduğuydu. Tartışmanın sürdüğü yıllar boyunca sanayileşmiş ülkeler de Türkiye için "tarım" rotasını çizecek, ama bütün bunlar sanayileşme ateşini söndürmeye yetmeyecekti. Sanayiden yana olanlar "Cemiyet-i Müteşebbise"den "Milli Fabrikalar Cemiyeti"ne pek çok derneğin kuruluşuna imza atacak, "İktisadiyyat Mecmuası" da onlara destek verecekti.

KADINLARIN İNADI!

SEHPANIN BAŞINDA OTURAN AYŞE BEDRİYE OSMAN HANIM'DIR.

1913 yılının ilkbaharıydı. Ayşe Bedriye Osman Hanım, elindeki dilekçeyi, kendisine şaşkınlıkla bakan adamın önüne uzattı. Bu bir iş başvurusuydu. Kadın dilekçesine yanıt almadan odadan çıkmayacak gözüküyordu. Adam kem küm etti, içinden kendine söylendi: Neden, gazetelere ilan verdi ki, kendi aramızda da halledebilirdik! Sonunda baklayı ağzından çıkardı, "Kusura bakmayın, ama Müslüman kadın çalıştırmıyoruz." Ayşe Bedriye Hanım sinirlendi, böyle bir yasanın olmadığını söyledi. Adam kararlıydı, ama Ayşe Bedriye Osman Hanım sonunda yöneticiyi dize getirecek kadar inatçıydı.

İşyeri Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi'ydi ve İngiliz, Fransız ve Amerikan şirketlerinden oluşan bir konsorsiyum tarafından işletiliyordu. Konsorsiyumun otuz yıllık imtiyazı vardı ve anlaşmaya göre her üç ayda bir gelirinin yüzde 15'ini hükümete verecek, ilk on yıl yabancı personel istihdam ettikten sonra Osmanlı vatandaşlarını da kadrosuna alacaktı. İstanbul, Kadıköy ve Beyoğlu'nda on sekiz bin aboneyle işe başlanırken gazetelere de merkezde çalıştırılmak üzere kadın elemanlar arandığı ilanı verildi. İlan dönemin kadın dergilerinden "Kadınlar Dünyası"nda da yayımlandı. Derginin başyazarı Emine Seher Ali Hanım da dergiye ilan verilmemesine rağmen ilanı yayımlayarak okurlarına başvuruda bulunma çağrısında bulundu. Başvuru yeri önce dergi olacak, sonra çalışmak isteyenler şirkete yönlendirilecekti.

Okurlarının böyle bir fırsat karşısındaki sessizliği Emine Seher Ali Hanım'ı çileden çıkardı, sonraki

sayılarda okuru sert cümlelerle eleştirdi. Sonunda başvuranlar yine dergi çevresinden başı Ayşe Bedriye Ali Hanım'ın çektiği kadınlar oldu. Şirket yöneticisi sadece Bedriye Hanım'a değil, diğer başvuran kadınlara aynı cevabı verdi: "Müslüman kadın çalıştırmıyoruz." Bu yanıt hem dergide yerden yere vuruldu, hem Bedriye Hanım ve arkadaşları başvurularından vazgeçmedi. Sonunda şirket Osmanlı kadınlarını da işe almak zorunda kaldı. Bu Osmanlı kadınlarının bir kurumda çalışmaya başlamasının ilk adımıydı ve aylar süren mücadele başarıya ulaştığında takvimler Aralık 1913'ü gösteriyordu.

SANAYİ TARİHİNDEN BİR HATIRA

İMPARATORLUĞUN EN BÜYÜK İŞVERENİ: KADINLARI ÇALIŞTIRMA CEMİYETİ

ENVER PAŞA VE EŞİ NACİYE SULTAN

Son yıllarda adına pek çok kitap yazılan Osmanlı'nın ünlü Harbiye Nazırı Enver Paşa ve eşi Naciye Sultan, Birinci Dünya Savaşı'nın yaralarını sarmak amacıyla önemli bir cemiyetin kurulmasına öncülük ediyorlardı. 1916 yılında kurulan bu cemiyetin adı 'Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'ydi. Amacı da Osmanlı İmparatorluğunun ardı ardına katıldığı savaşlarda verdiği kayıpların ardından şehit ailelerine destek olmak, özellikle çocuklarıyla bir başına kalan kadınlara yeni geçim kaynakları üretmekti.

Cemiyetin günlük gazetelere verdiği ilanlar büyük ilgi görmüştü. Kısa süre içinde 10 bini aşkın kadının başvurusuyla birlikte cemiyet yeni şubeler açıyor, iş imkanları yaratıyordu. Bir yıl içinde 8000'i aşkın kadına iş bulan cemiyet, kendi bünyesinde iş verdiği, ya da başka kuruluşlarda işe soktuğu kadın işçilerin maaşlarından yüzde on beşlik kesinti yapıyordu.

Cemiyet kadınların sadece iş bulmasıyla ilgilenmiyor, Müslüman kadınların çalışma hayatına atılmasının yanı sıra ahlak kurallarına uygun 'namuslu' bir şekilde çalışmasını ve hayatlarını sürdürmesini hedefliyordu.

1918 yılında yani Birinci Dünya Savaşı'nın sonlandığı yıl, Gümülcine Mebusu Arif Bey şöyle diyordu:

"Kadınların iktisadi hayata karışmaları her memlekette aile üzerine tahrip edici tesirler bırakmıştır. Biz bu eğilimin önüne geçmek için elimizden gelen her şeyi yapacağız. İşçilerimizin aile sahibi olmalarını hem mecburi kılacağız,

hem de kolaylaştıracamız. Bir izdivaç talimatnamesi hazırladık ve gazetelere ilan verdik. Hariçten müracaat edenlere de kolaylık gösterilecektir.”

Evet, mebus Arif Bey’in sözlerinden anlaşılabilir ki, kadınlara iş bulmakla kalınmayacak, evlendirilecekti de. Ancak bazı şartlar vardı. Erkek en az 25, kadın ise 20 yaşında olmalıydı. Cemiyet adaylar için polise başvuracak, gerekli incelemenin ardından bu evliliğin gerçekleştirilmesine çalışacaktı.

İlanlar da geniş kitlelere ulaşınca cemiyet faaliyetlerini başarıyla sürdürmüş, bir çok ailenin kurulmasına ön ayak olmuştu.

İlk ilan dönemin en çok satan gazetelerinden Vakit’te yayınlanmış ilk nikah 8 Mart 1918 günü Üsküdar Şeriyeh Mahkemesi’nde kıyılmıştı. Gelin birinci İşçi Taburu’ndan İhsan Hanım, damat ise Seyr-i Sefain İdaresi’nde kaptan olarak görev yapan Mehmet Hakkı Efendi’ydi. Böyle pek çok ilan birbirini izledi. Kadın Talip Aday İlanları’ndan bazıları şöyleydi:

“-Tophane işçilerinden birinin zevcesidir. Zevci vefat etmiştir. Malul zabitanın biriyle izdivaca taliptir. Tahsili yoktur, yaşı otuz dördür.

-Yüzbaşı kerimesidir. Zabitle izdivaca taliptir. Tahsili iptidaisi vardır, Yaşı otuz dördür.

-Kendisi sofuh meşrep olduğundan kırk- kırk beş yaşlarında tekke şeyhi istiyor. 33 yaşındadır. Tahsili iptidai.”

Birinci Dünya Savaşı’nın 1918 yılında sona ermesiyle derneğin faaliyeti de bıçak gibi kesilecekti. Çünkü

erkekler cephelelerden dönmüş ve Müslüman Osmanlı toplumunda artık kadınların çalışmasına gerek kalmamış olduğu fikri hemen topluma hakim olmuştu. Ekonomik ve toplumsal anlamda kadınların Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ne ihtiyaçları kalmamıştı. Pek çok kadın işçi böylelikle işini kaybediyor, dönemin feminist kadın yazarı Sabiha Sertel’in deyişiyle sokaklara atılıyordu.

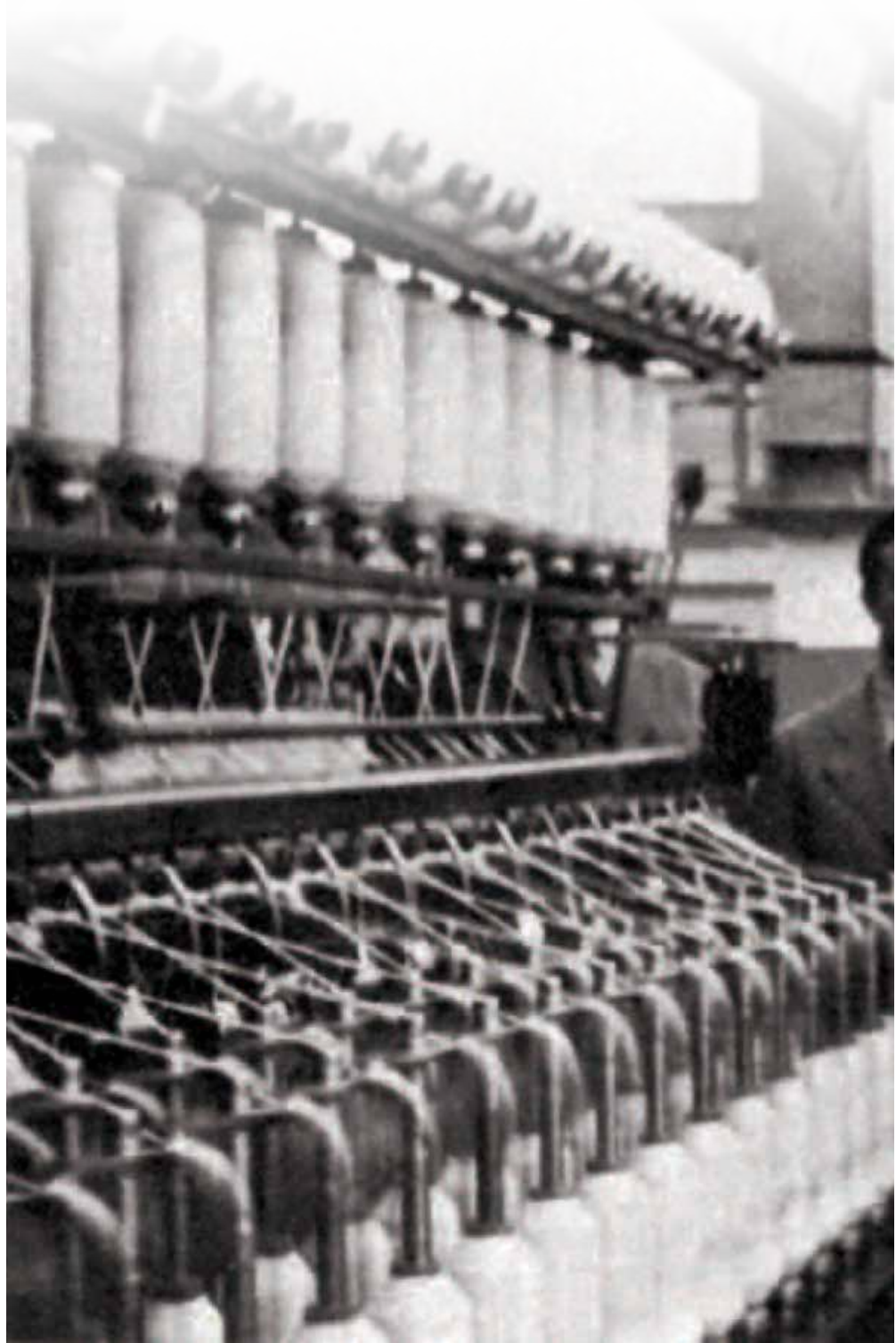
Kısa bir süre sonra da Osmanlı kadınlarına çalışma hayatına katılma fikrini ilk kez aşlamış olan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarihe karıştıyordu.

65
yıl

İSTANBUL
SANAYİ ODASI

*Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü
Nazilli Basma Fabrikası'nın açılışında.*

**YENİ BİR ÜLKEYE
DOĞRU
1923-1940**

BİR FABRİKA KURALIM ARKADAŞLAR

Zayıf, şişman, uzun, kısa, yaşlı, genç...
Yüzlerce erkek öbek öbek toplanmış kendi aralarında konuşuyor, sesleri kimi zaman mırıltıya, kimi zaman gürültüye dönüşüyor, bir yandan da göz ucuyla diğer gruplar süzülüyordu. Kıyafetlerine bakılırsa içlerinde zenginler de vardı, fakirler de. Az sayıda da olsa etraflarını çevreleyen erkek gürültüsüne rağmen birbirlerini tanımaya, anlaşmaya çalışan kadınlar da görülüyordu.

Burası İzmir, kalabalığın önünde biriktiği yer ise Kemeraltı Camii'nin yakınlarındaki Hamparsumyan incir deposunun önüydü. İçeriden bir haber gelmiş olmalı ki bekleyenler daha önce Osmanlı Bankası deposu olarak kullanılan mağazaya yöneldi, geniş salonuna yerleştirilmiş sandalyelerde, kendilerine ayrılmış bölüme doğru ilerledi. Tüccarlar sağ tarafa, çiftçiler orta kısma, işçiler sol tarafa, sanayiciler ise çiftçilerle işçiler arasındaki bölüme oturdu. Gürültü hala kesilmemişti, ta ki beklenen kişi salona girip kürsüye doğru ilerleyene kadar... Kalabalık şimdi ayakta, Mustafa Kemal'i alkışlıyor, "yaşa", "nur ol" çığlıkları atıyordu. Nihayet sesler kesildi ve Paşa konuşmaya başladı:

"Efendiler,

Aziz Türkiye'mizin iktisadi tealisi eshabını aramak ve bulmak gibi vatani, hayati ve milli bir gaye-i mukaddese için bugün buraya toplanmış olan sizlerin, muhterem halk mümessillerinin huzurunda bulunmakla çok mesut ve bahtiyarım.

....."

Tarih 19 Şubat 1923'tü ve Mustafa Kemal'in bu konuşması İzmir İktisat Kongresi'ni başlatıyordu. Çoğu Paşa'yı ilk kez görüyor ve dinliyor, her cümlemin altında bir mesajı

aramaya, kendilerini ilgilendiren konularda geleceğin Türkiye'sini ellerine teslim ettikleri liderlerinin ne düşündüğünü öğrenmeye çalışıyordu. Mustafa Kemal oldukça dinç görünüyordu, dinleyenler de. Oysa hepsi uzun süren bir savaşın ardından, günler süren bir yolculuktan sonra İzmir'e varmıştı, ama koşukları yorgunluklarının üzerini örtüyordu.

1923'teki İzmir İktisat Kongresi'ne katılan üyelerin bir bölümü.

Peki, halk arasında “seferberlik” olarak da tanımlanan Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan bir ülkenin insanlarında bu heyecanı yaratan neydi? Gelin yanıtı birkaç yıl öncesinde arayalım:

Savaşın ardından Anadolu Fransızlar, İngilizler, Yunanlılar, İtalyanlar tarafından paylaşılmış, Babıali hükümeti dağılmış,

yenilginin faturası adlarına çıkarılan, siyasi-ekonomik uygulamalarıyla öfkeyi üzerlerine çeken İttihat ve Terakki'nin liderleri Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Paşa yurt dışına kaçmıştı. Sultan Vahdettin'in sadrazamı Ferit Paşa yönetimin başına geçmiş, ilk icraatı da İttihat ve Terakki'nin kurduğu şirketlere el koymak olmuştu. İtilaf devletlerinin “barış” için Osmanlı'ya dayattıkları şartlar ise oldukça ağırdı, ama Sevr'de masaya oturan Sultan Vahdettin'in bürokratları elleri titreye titreye de olsa bu şartları onaylamak zorunda kalmıştı.

Antlaşmanın Türkiye'yi bugünkünden daha az toprağa hapseden yükümlülüklerine itiraz sesi Dersaadet'ten değil, Ankara'dan yükseldi. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a giderek bağımsızlık savaşını başlatan Mustafa Kemal önderliğinde 1920'de Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi hem İstanbul'a hem de dünyaya Sevr'i kabul etmediğini bildirdi, bununla da kalmayıp saltanatı kaldırdığını açıkladı. Bu açıkça savaşın galiplerine başkaldırıydı. Ankara'nın bu itirazını hafife alan İtilaf devletleri önce İzmir'i, birkaç yıl sonra da İstanbul'u işgal etti. Hiçbiri Mustafa Kemal'in önderliğinde oluşturulan Kuva-yi Milliye gönüllülerinin düzenli orduya geçip Anadolu'da adım adım ilerleyeceğini, işgal kuvvetlerini geri püskürteceğini hesaba katmıyordu.

Bu bir kurtuluş savaşıydı ve 9 Eylül 1922'de İzmir'e, bir yıl sonra da İstanbul'a girildiğinde işgalci ülkelerin yöneticileri Ankara'nın zaferini kabul etmek zorunda kaldı. Sevr'in artık bir hükmü yoktu, yeni barış görüşmelerini Dersaadet'le değil, Ankara'yla sürdüreceklerdi. Görüşmeler Lozanda başladı, sert tartışmalar yaşanıyor, masa sık sık devrilme noktasına geliyordu. Ankara görüşmenin sonuçlarını beklerken bir yandan da yeni ülkenin siyasetine, ekonomisine, kültürüne yön çizmeye çalışıyordu. Ülke için en gerçekçi ve doğru yolu bulabilmek

*Mustafa Kemal
Atatürk İzmir İktisat
Kongresi'nin
açılışında,
1923.*

önce mevcut durumu bilmeyi gerektiriyordu. Bu nedenle 1921'de Ankara hükümetinin elinde bulunan topraklarda bir sanayi sayımı yapılmış, tekstilden madeni eşyaya, gıdadan kimyaya, ancak çok azında en fazla beş kişinin çalıştığı, adına sanayi kuruluşu denilemeyecek 33 bin şirket saptanmıştı. Batı illerinin, hele de İstanbul'un ne durumda olduğuna ilişkin bir veri yoktu, ama bütün bu toplamdan daha fazlasının bu bölgede olduğu biliniyordu.

Geleceğin ekonomik rotasında da belirleyici olmak isteyen İstanbullu tüccarlar Kurtuluş Savaşı biter bitmez bir araya gelerek "Milli Türk Ticaret Birliği"ni kurmuştu. Kavalalı İbrahim Paşa, Yelkencizade Rifat Bey, Hacızade Mesut Bey, Buldanlı Ahmet Bey ile Sabuncuzade Mehmet Şakir Bey gibi tüccarların önderliğini yürüttüğü derneğin

amacı Levantenlerin, Rum ve Ermenilerin elindeki ticari mevkilere sahip olmak ve yabancı sermaye ile işbirliği yaparak yeni yatırımlara girişmekti. Birlik üyeleri kendi programlarını hazırlarken "Türkiye Umum Amele Birliği"nin kurulmasına da öncülük etmiş, böylelikle bir süredir sol görüşler etrafında birleşen işçileri kontrol altına almak istemişti. İzmir'de bir iktisat kongresinin yapılacağını öğrenir öğrenmez de çalışmalarını hızlandırmış, ihtisas komisyonları oluşturulmuştu. Yani İstanbullu tüccarlar ve sanayiciler İzmir'e doğru yola çıkarken oldukça hazırlıklıydı.

Oysa Mustafa Kemal ve arkadaşları çok önceden kimi İstanbullu sanayicilerle uyuşan kimi uyuşmayan bir rota çizmiş, hatta bu rotayı İzmir İktisat Kongresi öncesinde bir

geziyle Anadolu'ya taşımıştı. Balıkesir'de Zağnos Paşa Camii'nin minberinde Mustafa Kemal kendisini dinleyenlere şöyle seslenmişti:

“Biliyorsunuz ki memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde milletimizin büyük çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bizde büyük araziye kaç kişi sahiptir? Kaç milyonerimiz var? Hiç. Bundan dolayı biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde bir çok milyonerin, hatta milyarderin yetişmesine çalışacağız. Memleketi yüceltmek için çok fabrikaya ihtiyacımız vardır...”

Mustafa Kemal İzmir İktisat Kongresi'ne kürsüye yürürken aklında işte bu Anadolu gezisinde edindiği bilgiler ve istekler vardı. Sık sık alkışlarla kesilen konuşmasında önce Batı ülkelerinin nasıl geliştiğini, Osmanlı Sultanlarının yaptığı hataları anlattı. “Siyasi, askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, iktisadi zaferlerle taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler devamlı olamaz, az zamanda söner. Bu bakımdan en kuvvetli ve parlak zaferimizin bile sağlayabildiği ve daha sağlayabileceği yararlı kazançları belirlemek için ekonomimizin, iktisadi hâkimiyetimizin sağlanması ve sağlamlaştırılması, genişletilmesi gerekir.” diye devam etti, “En kuvvetli silahımız ekonomideki genişlik, dayanıklılık ve başarımız olacaktır. Efendiler, içinde olduğumuz halk devrinin, milli devrin, milli tarihini yazabilmek için kalemlerimiz sabanlar olacaktır. Bence halk devri, iktisat devri kavramı ile açıklanabilir.”

Kongre hazırlıkları sürerken bazı çevrelerde yeni hükümetin yabancı sermayeye karşı olduğuna dair söylentiler yayılmış, bu da tedirginlik yaratmıştı. Mustafa Kemal Anadolu gezisindeki konuşmalarında bu tedirginliği bertaraf edecek cümleler kurmuştu, ama kongre kürsüsünde yinelemeyi ihmal etmedi:

“Efendiler, ekonomi sahasında düşünürken ve konuşurken zannedilmesin ki biz yabancı

sermayesine düşman bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok çalışma ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Bundan dolayı kanunlarımıza bağlı olmak şartıyla yabancı sermayelerine gereken güvenceyi vermeye her zaman hazırız ve isteriz ki, yabancı sermayesi bizim çalışmamıza ve var olan ama yetersiz kalan servetimize katılsın. Bizim için ve onlar için faydalı sonuçlar versin, fakat eskisi gibi değil. Gerçekten geçmişte ve özellikle Tazminat devrinden sonra, yabancı sermayesi memlekette üstün bir yere sahip oldu. Ve ilmi manasıyla denebilir ki, devlet ve hükümet yabancı sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık her medeni devlet gibi, millet gibi yeni Türkiye de buna uymaz. Burasını esir ülkesi yaptıramaz.”

Kafalarda kalan son kuşkuyu da Mustafa Kemal'in ardından kürsüye çıkan İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt giderdi. Hükümetin karma ekonomiyi benimsediğini vurguladıktan sonra, “Noksanları bugün telafi edecek tek çare biran evvel makine devrine girmektir.” dedi “Bakanlığımızla Chester grubuna mensup Kenndy arasında bu hususun temini için mühim bir anlaşma yapılmıştır.” Bozkurt'tan sonra kongrenin başkanlığını da yürüten Manisalı sanayiciler heyetinden Kazım Karabekir konuştu. Sıra tartışmalara gelmişti. Toplantıya katılan illerin sanayi, ziraat, ticaret temsilcileri düşüncelerini ve isteklerini anlatacaktı.

İstanbul heyeti günlerce süren hummalı çalışmalardan çıkardıkları sonuçları sıraladı: Gümrük himayesi sağlanmalı, yabancı sermayeye devletle ortak olsa dahi tekel verilmemeli, mevcut tekeller kaldırılmalı ve ülkeye zararlı olmayacak şekilde anlaşmalar yapılmalı, sahiller Türk armatörlere serbestçe açılmalı, milli bir emisyon bankası kurulmalı, dış ticaret devletin de ortak olacağı anonim şirketler tarafından organize edilmeli, vergiler ıslah edilmeli, iktisadi ve mali kararlarda meslek ve ihtisas örgütlerinin görüşleri

*İzmir İktisat
Kongresi'nin
katılımcıları,
1923.*

alınmalı, işadamları ve büro elemanı yetiştirecek okullar açılmalı... İstanbullu girişimciler tarafından dile getirilen bu talepler diğer kentlerden gelen sanayi temsilcilerinden de kabul gördü.

Kongrede günler ilerlerken sanılanın aksine yorgunluk değil, coşku artıyordu. Akşamları gruplar altında toplanılıyor, günün tartışmaları değerlendirilmeye kalmayıp umudu besleyecek anlar yaratılıyordu. O anlardan birinde Manisa sanayi temsilcisi Kazım Karabekir Paşa piyanonun başına geçip hayalini tuşlara döktü: "Bir Fabrika kuralım arkadaşlar..."

Günler süren tartışmalardan sonra 4 Mart günü kongre sona erdiğinde, sanayi, ticaret, ziraat programının yanı sıra işçilerin de geleceğine dair kararlar kesinleşmişti. Bu kararlar o gün değişik coğrafyalarda uygulanan ekonomik doktrinlerin hiçbirini çağrıştırmıyor, sadece uygar dünyayla bütünleşme arzusunu gösteriyordu. Tarım üreticilerinden alınan aşar kaldırılacak, işçilerin çalışma saati ise sekize indirilecekti. Sanayi alanında alınan kararların başında sanayinin teşvik edilmesi, koruyucu gümrük vergisi uygulaması ve sanayi için ithal edilecek mallara muafiyet tanınması, ulaşımda tarifinin ucuzlatılması, kredi olanaklarının arttırılması,

sanayi için gerekli eleman yetiştirecek teknik okulların kurulması geliyordu. Devlet bu kararların uygulanmasında kendisini görünmez kılmıyor, ama doğrudan müdahaleci bir tavrı da benimsemiyordu. Ancak sermaye birikiminin yetersizliği nedeniyle neredeyse her sektörde devlet öne çıkacak ve yatırımlara da pazara da yön verecekti.

İktisat Kongresi öncesi kesilen Lozan görüşmelerine geri döndüğünde tartışmaların odağını kongrede İktisat Bakanı Bozkurt'un anlaşma yapıldığını bildirdiği Chester grubu, daha doğrusu Musul petroleri oluşturuyordu. Bu hem Türkiye hem de dünya için kritik bir eşikti. Amerika ve Kanada ortaklı bir şirket, Amerikalı ortağın ismiyle anılan Chester projesini Babıali hükümetine sunmuş, oldukça da kabul görmüştü. Savaş nedeniyle ötelenen proje Kurtuluş Savaşı sırasında yeniden gündeme gelmiş, bu kez muhatap Ankara hükümeti olmuştu. Şirket geniş bir demiryolu ağı kuracak, buna karşılık demiryolu güzergahındaki madenleri işletecekti. Asıl önemlisi raylar Musul ve Süleymaniyede, yani dünyanın en büyük petrol rezervlerinin yer aldığı bölgede bitecekti.

Aynı güzergah Fransa ve İngiltere'nin de hedefindeydi, üstelik daha önce alınmış imtiyazlar öne sürülüp Ankara hükümeti sıkıştırılıyordu. Ankara da İstanbul da şimdi bu üç ülkenin sanayicilerinin cirit attığı, birbirinin izini takip edip, önüne geçmeye çalıştığı bir petrol savaşına tanıklık ediyordu. Bu savaş uzun sürecek, ancak Musul'un İngilizlere bırakıldığı 1926 yılında yapılan Ankara Antlaşması'yla sona erecekti. Artık Chester projesinin bir hükmü kalmadığına göre iptal edilebilirdi! Musul ve bölgedeki diğer petrol kaynakları sonraki onlarca yıl boyunca gelişmiş ülkelerin iştahını kabartacak, bölge ayaklanmalardan ve savaşlardan başını kurtaramayacaktı.

VE CUMHURİYET İLAN EDİLİYOR

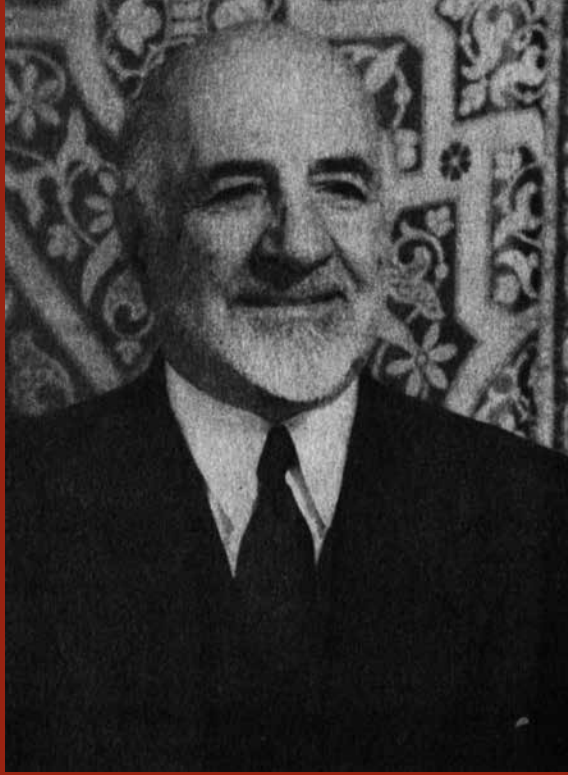
İzmir İktisat Kongresi'nden dört ay sonra Lozan Antlaşması imzalandı. Artık ortada yeni devletin kurulmasını geciktirecek bir neden kalmamıştı. Önce başkentin Ankara olması kararlaştırıldı, 29 Ekim 1923'te de Cumhuriyet ilan edildi ve Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanlığına getirildi. Bu bir son değil, bir başlangıçtı, ama nüfusunun eğitilmiş ve dinamik kuşağını Çanakkale ve Sakarya Savaşları'nda yitiren bir ülkenin hükümetinin de toplumunun da işi hiç kolay değildi.

Ekonominin rayına oturabilmesi için önce toplumun buna uygun bir yapıya kavuşması gerekiyordu. Yeni devlet laik olmaya kararlıydı, bunun için önce hilafeti kaldırdı, ardından yeni anayasa kabul edildi. Tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılması, Latin alfabesinin ve uluslararası takvimin kabulü, şapka ile kıyafet devrimleri, Batı esaslarına göre medeni ve borçlar yasasının hazırlanması, yeni ceza ve ticaret kanunlarının yürürlüğe girmesi, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi toplumu yeni yüzüne hazırlayan girişimlerdi. Bu yeniliklere karşı çıkanlar, ayaklananlar olacak, ama Takrir-i Sükun gibi yasalarla ve İstiklal Mahkemeleri'yle muhalefet bertaraf edilecekti. Sancılı bir dönemdi ve bu yaşananlar geleceğin siyasetine de yön verecekti.

Lozan'da varılan anlaşmanın sonuçlarından biri de Yunanistan'la Türkiye arasında nüfus mübadelesi oldu. Osmanlı sınırlarında yaşayan Rum, Yahudi ve Ermeniler daha önceki yıllarda savaş ya da tehcir nedeniyle topraklarından ayrılmıştı, bu kez Lozan Antlaşması onları yola döküyordu. Antlaşma gereği İstanbul Rumları bu zorunlu göçten muaftı, ama Ege'den ve Trakya'dan yüz binlerce Rum Yunanistan'a gönderildi. Karşılığında yaklaşık beş yüz bin Müslüman da Anadolu'ya, Rumların

SANAYİ TARİHİNDEN BİR HATIRA

KOCATAŞ KOLALARI

NECMETTİN MOLLA

Halkla İlişkiler'in uluslararası duayeni Betül Mardin'in büyük dedesi Necmettin Molla Kocataş döneminin ileri gelenlerindedir. Sadrazam vekilliği, Adliye Nazırlığı gibi mevkilerde bulunmuş, Talat Paşa'nın yakın dostu bir zattır. Üstelik ileriye gören bir girişimcidir de.

Büyükdere'nin en güzel yerlerinden birindeki Kocataş Yalısı'na taşındığında arka bahçesindeki çeşmeden çıkan suyun, Sarıyer civarının pek çok suyu gibi lezzetini fark edince bu suyu değerlendirmeye, bir su tesisatı yapmaya karar verir. 1930'lu yıllardır.

İşe Avrupa'dan emaye borular getirip araziye döşemekle başlar Necmettin Molla. Akrabalarının da yardımıyla Türkiye'de ilk kez modern anlamda bir su tesisatının temellerini atar. Hıfzısıhha'dan aldığı rapor, yalının bahçesinden çıkan suyun sağlık için çok uygun ve kolay içimli olduğunu da kanıtlayınca çalışmalarına hız verir. Yalının hemen yanındaki arsada Kocataş Suyu Fabrikası kurulur. Necmettin Molla Almanya seyahatlerinde tanıdığı Michels adlı Alman Usta'yı fabrikaya yerleştirir, usta makinelerin nasıl çalıştırılacağını işçilere öğretir. Yine de sıkça bir galonun ya da damacananın bomba gibi patladığı duyulur, 'vay, yine bir on lira gitti' nidası dudaklarda dolaşır.

Sadece su tesisi kurmakla kalmaz, bu lezzetli suyu değerlendirip, kimyagerlerin yardımıyla bu sulara gaz ekleyip soda ve gazoz da imal eder: Kocataş Suyu ve Tesisleri..

Necmettin Molla sık sık gittiği, merakından incelemelerde bulunduğu Almanya'da ilk defa Coca Cola'yı tadar ve tadına hayran kalır. Yıl 1938 olmuştur. Almanya'dan makineleri ve otomatik sistemi getirir Necmettin Molla.

Kolay değil, Türkiye'nin yüzde 90'ında elektrik bile yoktur. Ama hayaller bu kahverengi içeceği imal etmeye yönelmiştir. Tam olarak Coca Cola'nın reçetesine ulaşamasa da tadına çok benzer kola imal etmekte gecikmez, böylece Kocataş Kolaları Türkiye'nin ilk kola fabrikası olarak kayıtlara geçer, Türk filmlerine sahne bile olur.

1964 YAPIMI İSTANBUL SOKAKLARINDA FİLMİNİN KOCATAŞ KOLA FABRİKASINDAKİ BİR SAHNESİ. FİLMİN BAŞROLLERİNDEYSE CÜNEYT ARKIN, FİLİZ AKIN VE TURGUT ÖZATAY YER ALIYOR.

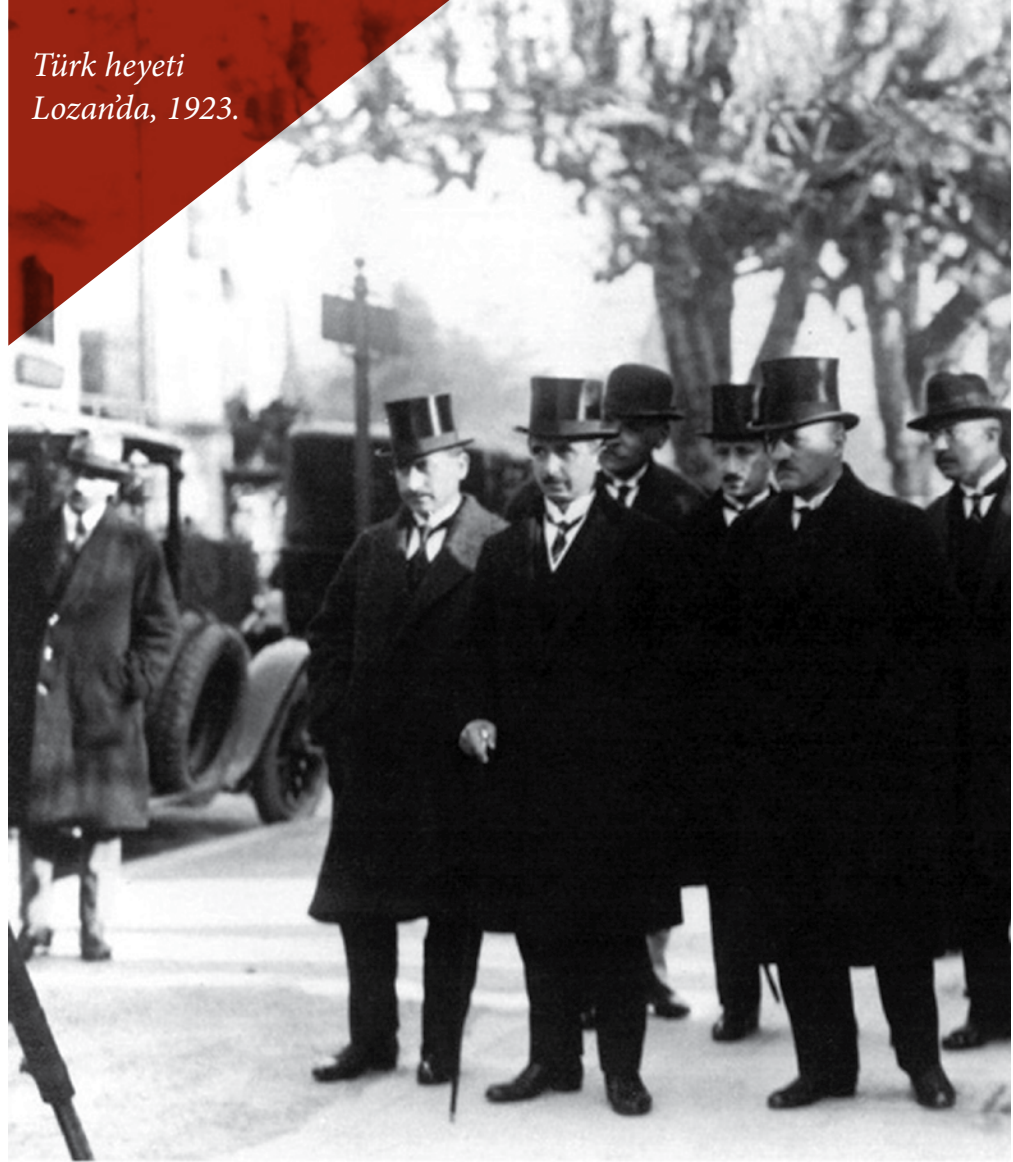
boşalttığı ev ve topraklara yerleştirildi. Göç eden Rumların çoğu zanaatkardı, bu nedenle ayrıldıkları şehrin ekonomisi zayıfladı. Gelen Müslümanlar ise tarım ağırlıklı çalışıyordu, bu nedenle kendilerine toprak tahsis edildi. Mübadelenin hem gidenlerde hem gelenlerde açtığı yara yıllarca kapanmadı, Rumlar Yunanistan'da "Türk tohumu", Müslümanlar ise Türkiye'de "gavur" olarak mimplendi.

1923'te sanayileşmiş ülkelerde kişi başına ortalama gelir altı bin dolarken Türkiye'de bu rakam 700 dolardı. Bu da yöneticilere ekonomik kalkınmanın ne kadar uzun ve zorlu bir çaba gerektirdiğini tekrar tekrar gösteriyordu. Bu zorlukların başında da Osmanlı'dan kalan borçların ödenmesi geliyordu. Lozan Antlaşması Türkiye'yi 1912'den önceki borçların yüzde 62'sini, 1912'den sonraki borçların ise yüzde 77'sini ödemekle yükümlü tutmuştu ve bu borç ancak 1954 yılında kapatılabilecekti. Ayrıca Türkiye serbest bir dış ticaret politikası izleyecek, 1929 yılına kadar da gümrük vergilerini 1916 seviyesinde tutacaktı.

Ankara hükümetinin ilk icraatlarından biri yabancı şirketlerin bir bölümünün imtiyazının kaldırılması oldu. Tütün Rejisi, demiryollarını işleten şirketlerin bir bölümü, Tünel, İstanbul Telefon A.Ş., İstanbul Elektrik Anonim Şirketi, İstanbul ve İzmir limanları millileştirildi, ama ülke genelinde Lozan Antlaşması gereği süresinin dolmasını bekleyen çoğu banka, 94 yabancı sermayeli şirket faaliyetini sürdürecekti. Demiryollarında, maden işletmelerinde, hatta belediye hizmetlerinde çalışan bu şirketlerden Fransız şirketi SATGAZEL 1926'da Kadıköy ve Üsküdar'ın elektrik sistemini kuracaktı.

Aşarın kaldırılması vergi gelirlerini büyük oranda düşürmüştü, ama nüfusun yüzde sekseninden fazlasının köylerde yaşadığı göz önüne alındığında, tarımda acil önlemlere ihtiyaç duyulduğu ortadaydı. Bu yüzden

*Türk heyeti
Lozan'da, 1923.*

Ziraat Bankası ve Zirai Kredi Kooperatifleri kurularak köylüye destek verildi. Tarımda makineleşmeye ağırlık verildi, 1923-29 arasında sürücülerinin çoğu yabancı yaklaşık üç bin traktör ithal edildi. Tarıma destek sonuçlarını kısa sürede verdi ve üretim 1923-1932 yılları arasında yüzde 58 oranında arttı. Bu da Türkiye'nin ithal etmek zorunda kaldığı buğdayın miktarını düşürdü, hatta 1930'a gelindiğinde buğday ihraç etmeye başladı. Bu yılların ihracatının başını yüzde 28,5'le

tütün, yüzde 17,4'le kuru yemiş, yüzde 11'le de pamuk çekiyordu.

Chester Projesi'ne umut bağlanmasının bir nedeni ürünün pazara ulaşmasını kolaylaştırmaktı. Şirketle sözleşmenin iptali hükümeti yıldırmadı, ulaşımında demiryollarına öncelik verilerek birkaç yıl içinde mevcut ağa bin kilometre daha eklendi. Artık hızla iç ticaret yolları birbirine bağlanıyordu. Cumhuriyet'in onuncu yılına damgasını vuracak "Onuncu Yıl Marşı"ndaki "Demir

ağlarla ördük, anayurdu dört baştan" dizelerine ilham verecek bu bağ 1950 yılına gelindiğinde üç bin kilometreyi geçecekti.

Ayrıca Atatürk de tarımda modernleşmeye örnek oluşturmak amacıyla Anadolu'nun pek çok kentinde çiftlik kurdu. Bu çiftliklerden Ankaradaki Atatürk Orman Çiftliği yıllardır üretimini sürdürüyor, hatta gıda pazarında da hatırı sayılır bir yer aldı. Atatürk'ün ölümünden önce devlete bağışladığı bu çiftliklerde tarım kadar hayvancılığa da önem veriliyor, endüstriyel tesisler kurularak peynir, süt, tereyağı üretiliyordu.

Üretimin artması ve sanayileşme ancak ekonomiye yön verecek kurumlar üzerinden yürütülebilirdi. Atatürk'ün verdiği 250 bin lira sermayeyle kurulan İş Bankası bu kurumların en ümit bağlananydı, ayrıca sanayileşme adına atılan ilk önemli adımdı. İş Bankası sanayiciye finans sağlama amacını taşıyordu. Aynı yıl devlet sanayisini desteklemek üzere Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. Bankadan destek alarak Kayseri'de, Kahramanmaraş'ta, Isparta'da fabrikalar kurulsa da istenilen gerçekleşmedi ve beş milyon lira zarar edildi. İstanbul'da Osmanlı'dan devralınan Feshane Yünlü Dokuma, Bakırköy Pamuklu Dokuma, Beykoz Deri ve Kundura ile Hereke İplik ve Yünlü Dokuma Fabrikaları ise bankanın desteğini doğru değerlendirdi, hem daha genişledi hem de daha modern tesislere kavuştu. Aynı yıllarda o güne kadar yabancı şirketlerin elinde olan sigortacılıkta da millileşmeye gidildi ve Milli Reasürans faaliyete geçirildi. Evet, sanayileşmek önemliydi, ama tarım da göz ardı edilmemeliydi. Hükümet, Osmanlı'nın son yıllarında kurulan Ziraat Bankası'nın şube sayısı arttırarak tarımı desteklemekten vazgeçmeyeceğini gösterdi.

Tüm Türkiye kıpır kıpırdı. Her gün bir yeniliğe uyanmanın kıpırtısıydı bu. İstanbulluları da 1926'nın Haziran'ında

işte bu kıpırtı beyaza boyanmış bir gemiyi izlemek üzere limana koşturacaktı. Seyretmeye doyamadıkları Karadeniz isimli gemi birazdan Avrupa'ya doğru yol alacak, Avrupalıya Osmanlı'nın tarih sahnesinden silinmesiyle Anadolu'nun yok olmadığını gösterecekti. Gemide tam 285 yolcu vardı, gazeteciler, edebiyatçılar, siyasetçiler, bir de 47 kişilik Cumhurbaşkanlığı Orkestrası. Gemi uğradığı her limanda hem yerel yöneticileri ağırlayacak hem de o kentin tüccar ve sanayicilerine Türkiye'de ne üretiliyor, onu gösterecekti. 83 günde 12 ülkede, 16 limana uğrayan Karadeniz Gemisi bu limanlara Türk tütününü, çiniyi, tiftik keçisini, Hacı Bekir lokumunu, Hereke'nin kumaşlarını tanıtacaktı.

Karadeniz Gemisi İstanbul'dan Akdeniz'e açılmıştı, ama İstanbullular hala başkent Ankara'nın pabuçlarını dama attığına inanıyorlardı, çünkü yatırımlarda başta Ankara ve onunla birlikte Anadolu ön plana geçmişti. Bu İstanbullu tüccar ve sanayicileri hareketlendirdi, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1924'te bir komisyon oluşturarak bir rapor hazırladı ve kentin ekonomik

sorunlarını başkente bildirdi. Komisyonun yedi sektörü ele alarak hazırladığı raporda, savaşın ve Ankara'nın başkent olmasının yarattığı etkilerden söz ediliyordu. Rapora göre, İstanbul ithalatta bir küçülme yaşıyor, bu sağlık sektöründen cama, petrolden tuhafiyeye kentin bütün damarlarına dokunuyordu. Sıkıntı sadece ithalatta değildi, inşaat malzemeleri satışlarında da bir düşüş görülüyordu. Çünkü Ankara tepeden tırnağa yenilenirken, İstanbul'da sadece gözde semtler yer değiştiriyor, Laleli, Aksaray, Süleymaniye, Sultanahmet'in yerini Nişantaşı, Şişli, Maçka, Arnavutköy, Bebek alıyordu.

İstanbullu girişimciler yine de yılmadı, 1925'de çıkarılan, yatırımcıya pek çok kolaylık sağlanan şeker fabrikalarına dair yasaya dayanarak "İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları T.A.Ş" kuruldu. Şirketin kurucuları arasında girişimcilerin yanı sıra bankalar da vardı ve ilk etapta İstanbul'da bir fabrika kurulması planlanıyordu. Ancak ilk temel Alpulu'da atıldı, 1926 yılının Kasım'ında ilk Türk şekerini üretildi. Bunu Uşak, Eskişehir, Turhal fabrikaları izledi.

Sanayi Grupları	Müessese adedi	Çalışanlar adedi	Motor kuvveti ile çalışan müesseseler	4 ve daha yukarı işçi kullanan müesseseler
Sanayi istihraciye	556	18.932	45	339
Ziraat sanayi	28.439	110.480	1279	6.255
Dokuma sanayi	9.353	48.025	244	2.459
Kereste ve mamulleri	7.896	24.264	380	1.352
Kağıt ve karton sanayi	348	2.792	117	176
Maden sanayi	14.752	33.866	427	1.564
Bina inşaatı sanayi	2.877	12.345	31	1.245
Kimya sanayi	697	3.107	94	197
Muhtelif sanayi	16	455	10	10
Muhtelif ve belirsiz sanayi	311	2.589	195	86
Toplam	65.245	256.855	2.822	13.683

Ticaret ve Sanayi Odası'nın yakınmalarına rağmen 1927'de yapılacak sanayi sayımında metal eşyadan, kağıda, kimya-petrol sanayisinden dokumaya Türkiye'deki mevcut üretiminin yüzde ellisinden çoğunu İstanbul'un karşıladığı görülecekti. Sayım sonuçlarına göre Türkiye genelinde 65.245 işletme vardı, bu işletmelerde de 256.855 kişi istihdam ediliyordu. İşletmelerin ancak yüzde 23'ünde iki ya da üç kişi çalışıyordu, diğerlerini ise tek kişi çekip çeviriyordu. Yüz ve daha fazla işçi çalıştıran fabrika sayısı ise sadece 155'ti.

SANAYİCİYİ HAREKETLENDİREN KANUN TEŞVİK-İ SANAYİ

Hükümet karma ekonomi anlayışı doğrultusunda kısmen liberal politikalar izlese de ilk dört yılda istenen sonuca ulaşamadı, "Ben fabrika kuracağım," diye devletin kapısını çalanların sayısı bir elin parmaklarını geçemedi. 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılarak sanayiciliğe soyunmak isteyenlere daha güçlü olanaklar sağlandı. Yasaya göre fabrika kurmak

isteyenlere eğer belediye sınırları dışındaysa ücretsiz arazi verilecek, bu alanlarla, kurulacak şirketlerin hisse senetleri vergiden muaf tutulacak, fabrika kurmak için ithal edilecek her araçtan ve bunların taşınma giderlerinden gümrük vergisi alınmayacak, ulaşımda yüzde otuza varan indirim uygulanacaktı. Yasanın diğer maddeleri şöyle sıralanıyordu:

"-Fabrika kurulacak arazi belediye sınırları içindeyse arazi bedeli on yılda ödenebilir,

-Bakanlar Kurulu, hammadde ve mamul maddelerin taşınmasında da indirimli tarife uygulayabilir,

-Teşebbüsün faaliyeti için gerekliyse tuz, ispirto ve patlayıcı maddelerde, belli bir indirim uygulanabilir,

-Devlet, özel idareler, belediyeler ve bunlara ait kurumlar ile Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan teşebbüsler yerli malları, benzeri ithal mallarından yüzde on pahalı da olsa tercihen kullanmak zorundadırlar..."

Yasa özel girişimciye oldukça büyük olanaklar sağlıyordu, ancak uygulamanın önünde oldukça büyük engeller vardı, alt yapı eksikti, sermaye birikimi cılızdı, teknik eleman

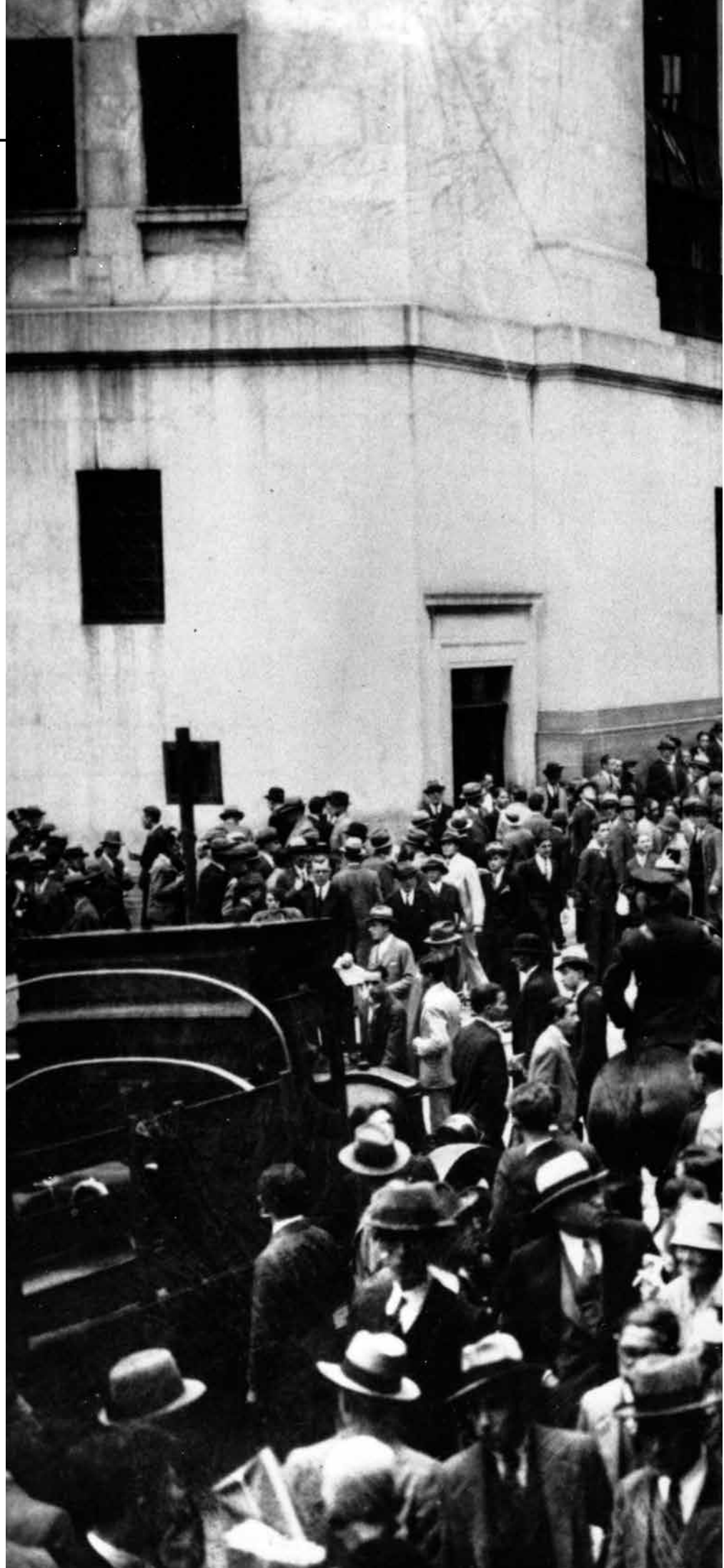

yoktu, daha da kötüsü okuma yazma oranı bile oldukça düşüktü. Bir engel de Lozan Antlaşması gereği, dış ticarete gümrük oranlarının hala aynı oranda tutulmasıydı. Görülene bakılırsa yasa, koşulların çok ama çok önündeydi.

BÜYÜK DEPRESYON VE İSTANBUL

Her türlü engele rağmen Teşvik-i Sanayi Kanunu beklenen etkiyi yarattı, 1131 yeni şirket kuruldu, sanayi işçisi sayısı 62 bine yükseldi. Daha düne kadar ununu, basmasını, şekerini ithal eden Türkiye kendi kendine yetmeye başladı. Ancak dünya ekonomisi bir süredir Türkiye'yle aynı paralelde dönmüyor, Batılı ülkeler sanayileşmenin ikinci büyük krizini yaşıyordu. Krizin nedeni para piyasalarındaki değişimdi. Birinci Dünya Savaşı'na kadar altın karşılığı para basan ve döviz kurunu buna göre belirleyen ülkeler savaş yıllarında duyulan para ihtiyacını altına göre değil, karşılıksız para basarak gidermeye çalışmıştı. Bunun üzerine gözler hala altın karşılığı para basan ABD'ye çevrilmiş, yeni dünya kısa sürede dünyadaki altın servetinin neredeyse yüzde 40'ını toplamıştı.

Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kendisini henüz toparlayamayan, talep azlığı, işsizlik ve düşük ücretlerle boğuşan Avrupa ülkelerinin ekonomisi de ABD'ye bağlı hale gelmişti. ABD'de oluşan herhangi bir sıkıntı zaten zor durumda olan Avrupa ülkelerini de kasıp kavuracaktı. Sonunda korkulan oldu, ABD birkaç holdingin kasasında biriken bu servetle başa çıkamadı, borsa önce yükseldi, sonra da inişe geçti. "Kara Perşembe" olarak da bilinen 24 Ekim 1929'da borsa çöktü, dört milyar doların üzerinde bir kayıp oluştu, iflas eden ya da yoksullaşan binlerce Amerikalı intihar etti.

1929'da ABD borsasının
çöküşüyle başlayan kriz
dünyayı etkisi altına
aldı.

Krizin dünyaya yayılması uzun sürmedi, gayri safi milli hasıllar azaldı, işsizlik yükseldi, ekonomiler küçüldü. Hemen her ülke çıkışı aynı formülde bulmuştu. Bu ünlü İngiliz iktisatçı Keynes'in devlet müdahaleleri formülüydü ve bu doğrultuda ABD mevduatları devlet güvencesine aldı, üretimi sınırlarken sanayicilerin yüksek fiyat politikası uygulamalarına izin verdi. Özel sektörün ilgilenmediği alanlarda yeni fabrikalar kuruldu, ücretlerle birlikte çalışma saatleri düşürülerek işsizliğin önüne geçilmeye çalışıldı. Almanya ise piyasayı hareketlendirmeye çalışıyor, karşılıklı ticaret yönteminden medet umuyordu. Örneğin Türkiye gibi tarım üretimi güçlü sayılabilecek ülkelerden tarım ürünleri alıp karşılığında sanayi ürünlerini satıyordu. Krizin siyasi sonuçları da oldukça ağırdı, başta İtalya ve Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerinde totaliter liderleri iktidara taşdı.

Karşılıklı ticaret yöntemi, bir diğer anlamıyla takas Türkiye'yi de bir dizi yeni anlaşmaya taşdı. İlk anlaşma 1933'de Almanya ile yapıldı, onu İngiltere, İsveç, İsviçre, İtalya, Fransa, Estonya ve diğer ülkeler izledi, işlemleri kolaylaştırmak ve tüketiciyi korumak adına Takas Limited Şirketi kuruldu. Dış ticaret oldukça hareketlenmişti, ama fiyatlardaki düşüş kısa vadede sonuca ulaşmaya engeldi. Hammadde, dolayısıyla ihraç edilen fındık fiyatları yüzde 73, buğday yüzde 63, tütün yüzde 50, pamuk yüzde 48 oranında düşmüş, yeni kurulan ya da kurulmakta olan pek çok şirket batmıştı. Gümrük tarifelerine Lozan'da konulan ambargo kaldırılrsa da yetmedi ve Türk parası hızla değer kaybetti. Çare Türk Parasını Koruma Kanunu'nu çıkartmakta bulundu. Türkiye de şimdi dünyayla benzer adımlar atıyor, hem devlet eliyle fabrikalar kuruluyor, hem de yabancı şirketlere kapı aralanıyordu. Çünkü krizle baş edebilmenin başka yolu görünmüyordu...

İstanbul'da üç afyon üretilen ilaç fabrikasının kurulmasındaki amaç da krizi bertaraf

edebilmektir. Afyon Osmanlı'da da Cumhuriyet'in ilk yıllarında da en çok gelir getiren ihracat ürünlerinden biriydi ve Türk afyonu dünyanın en iyi afyonu olarak görülüyor, başta Amerika, gelişmiş ülkeler ton ton afyon talep ediyordu. İlk teklif Japonlardan geldi, Japon girişimciler hükümete saf afyon ihraç etmektense bir fabrika kurup işlemeyi ve tıpta yaygın kullanılan afyon alkaloidleri ile sentetik ilaç hammaddesi üretmeyi önerdiler. Hükümetin teklifi kabul etmesiyle ilk fabrika Taksim'de, bugün Gezi Parkı olarak bilinen alanda kuruldu. Ayda yaklaşık iki bin kilo afyon işleniyor, ortalama 200 kilo morfin ve eroin üretiliyordu.

Afyon ticaretinin başında Levantenler vardı. İkinci fabrikayı da bir Levanten, Nissim Taranto Eyüp'te faaliyete geçirdi. Bir Fransız şirketinin de ortak olduğu, kısaca Etkim olarak bilinen bu fabrika ilkinden daha büyük bir kapasiteye sahipti, ayda bin kiloya yakın eroin ve morfini pazara sürüyordu. Aynı yıl içinde, yani 1929'da aralarında Türk vatandaşları Hasan Saka ile İsmail Hakkı'nın, Belçikalı Paul Michelere ile Meksikalı Maurice Lapine'nin bulunduğu bir grup Kuzguncuk'ta üçüncü fabrikayı açtı. Üç fabrikanın yıllık cirosunun en az 10-15 milyon lira civarında olduğu tahmin ediliyor, bu da yerli ve yabancı girişimcilerin iştahını artırıyordu. Ardı ardına şirketler kuruluyor, hükümetten fabrika kurmak için izin isteniyordu.

Aynı yıllarda dünyada Amerika'nın başı çektiği gelişmiş ülkeler eroin üretiminin kontrol altına alınması için uluslararası sözleşmeler hazırlamaya başlamış ve imzaya açmıştı. Türkiye başta bu sözleşmeleri onaylamaya yanaşmasa da sonunda dünyadaki gelişmelere uygun adımlar attı ve üretim durduruldu. Ancak şimdi de Türkiye'nin bütçesinde yüzde bir gibi, büyük bir gedik açılmıştı. Kâğıt sanayisinin kurucusu olarak tanınan Mehmet Ali Kâğıtçı 1960 yılında yayımlanan "Afyon" isimli bir kitabında afyonu "esmer altın"

Karaköy'de Ocak 1930'da yaklaşık 400 personelle üretime geçen Ford fabrikasında günde 80 otomobilin montajı yapılıyordu.

olarak tanımlıyor, Türkiye'nin bu serveti yeterince değerlendirememesinden yakınıyordu. Afyonun ham olarak çok ucuza ihraç edildiğini, afyondan üretilen ilaçlardaysa çok yüksek meblağlarla ithalata bağlı kalındığını anımsatan Kâğıtçı Batılı ülkelerin Türkiye'yi afyonu işlememeye zorlamasını da "gürültü" olarak niteliyordu. İşte o gürültü Türkiye'yi bir gelir kaynağından etmişti!

FORD İSTANBUL'DA FABRİKA KURUYOR

Büyük Depresyon'un İstanbul'a en etkili darbesi dünyanın otomobil devlerinden Ford'la yapılan anlaşmanın iptali oldu. Hükümet Türkiye'ye ilk kez 1928'de Vehbi Koç'un Ankara'da açtığı acenteyle giren Ford Motor Kumpanyasıyla İstanbul'da bir fabrika kurmak üzere anlaşmıştı. Otomobil, kamyon,

traktör, hatta uçak montajını yapacak fabrikaya yer olarak İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın kullanımında bulunan Tophane rıhtımındaki antrepolar verilmiş, on yıllığına, yılda 40 bin liraya kira anlaşması yapılmıştı. Ayrıca şirkete "serbest liman" imtiyazı tanınmış, ithalat ve ihracattaki gümrük ve vergilerden muaf tutulmuştu. Şirket de buna karşılık fabrikanın değişik birimlerinde ilk iki sene yüzde 60, sonraki yıllarda yüzde 75 oranında Türk'ü çalıştırmayı vaat etmişti.

Antrepoların fabrikaya dönüştürülmesi için gerekli düzenlemeler yapılmış, Ford'un İskenderiye'deki fabrikasından aletler ve yedek parçalar getirilmişti. Fabrika 1930 Ocak'ında yaklaşık 400 personelle üretime geçti. Günde 80 otomobil, ayrıca Ford kamyonlarının montajı yapılıyordu. Herkes günlük 150 otomobil montajı kapasitesine sahip fabrikanın tam randımanlı çalışmasını ve daha çok sayıda işçi istihdam etmesini bekliyordu.

Ancak kriz nedeniyle beklenenin de altında montaj yapıldı, 1934'te de üretim durduruldu. İstanbullular bu hayal kırıklığını alt etmeye çalışırken makineler de Ford'un İskenderiye ve Bükreş'teki fabrikalarına taşındı.

Bu, Türkiye'nin sanayileşmesinde bugün de izleri görülen bir kayıptı. Çünkü dünyada ulaşım karayollarına doğru gelişme gösteriyor, bu da gelecekte daha çok otomobile ihtiyaç duyulacağını gösteriyordu. Eğer fabrika açık kalabilse ve üretim sürdürülse Türkiye otomotiv sanayisinin güçlü olduğu ülkeler arasına girecek, ekonomisi de büyüyecekti. Ancak dönemin koşulları Ford'u İstanbul'dan ayrılmaya zorlamış, dönemin hükümeti de aynı koşullar nedeniyle fabrikanın üretimini kolaylaştıracak ortam yaratamamıştı.

İLK BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

Hem ekonominin yeni rotasına yön vermek hem de krizin ağırlığını aşabilmek için Devlet Sanayi Ofisi, Türkiye Sanayi Kredi Bankası ve Merkez Bankası kuruldu. Merkez Bankası dışındaki iki kurum beklenen başarıyı sağlayamayınca tekstil sektörünün itici gücü olacak Sümerbank'la, maden politikasına yön verecek Etibank oluşturuldu. Sümerbank mevcut devlet bankalarını ve özel sanayi kuruluşlarındaki devlet katkısını yönetecek, devlete ait sanayi kurumlarının projelerini hazırlayıp kuracak, gerektiği takdirde sermayesi ile bu kurumlara destek olacaktı. Ayrıca gelecekteki beş yılda hangi alanlara yatırım yapılacağını belirlemek üzere Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlandı. 1933 tarihli ilk beş yıllık planda dünya ekonomisi ve bu ekonomide Türkiye'nin yerinden söz ederken "bağımlı, geri kalmış, tarıma dayalı, hammadde üreten" ülke profili çiziliyor, 1929 krizinin geri kalmış ülkelere

bir fırsat olabileceği vurgulanıyordu. Bu fırsatı yakalamanın yoluysa sanayileşmeydi. Kriz ortamında bunu özel girişimciden beklemek olanaksızdı, bu yüzden devlet eliyle sanayileşme yoluna gidilecek, 1937'de de devletçilik ilkesi Anayasa'ya eklenecekti.

1934 yılının Mayıs'ında yürürlüğe giren ilk Beş Yıllık Sanayi Planı yerüstü hammadde kaynaklarını değerlendirecek sanayinin kurulmasını öngörüyor, bunun için de kâğıt, dokuma ve şeker öncelik tanıyordu. Sanayileşmede ana hammadde Türkiye'de bulunan ya da kolay sağlanan alanlara öncelik verilmesi, kurulacak sanayi kuruluşlarının büyüklüğünün kredi ihtiyacına göre belirlenmesi, özel sektörün el atmasının imkânsız olduğu sektörlerde devletin bu işi üstlenmesi, ana sanayilerin kurulması için özel sektöre dışsal desteğin sağlanması da planın temel öngörüleriydi.

Yine plan kapsamında sanayinin alt yapısını sağlayacak tesisler inşa edilecek, hatta gençler sanayi alanında eğitim görmek üzere yurtdışına gönderilecekti. Kaynak ise vergiler arttırılarak sağlanacak, ayrıca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile İngiltere'den kredi alınacaktı. Plan için başlangıçta 44 milyon lira ayrılmış, bu rakam daha sonra yüz milyon liraya çıkarılmıştı, ancak 1934-39 yılları arasında sadece bayındırlık hizmetlerine 311 milyon lira harcandığı göz önünde bulundurulursa hem kamu hem de özel sektörün işinin hiç de kolay olmadığı görülebilirdi.

Planda fabrikaların kurulacağı şehirlerin hemen hepsi Anadolu'daydı, İstanbul'a sadece pamuklu, şişe ve cam sanayisi kalmıştı. 1932'de Yalıköy'de kuvars kumu işletme ruhsatı alınmasıyla başlayan cam sanayinin ardında da Atatürk vardı. İş Bankası'ndan cam fabrikası kurulması için her türlü kredinin ve kolaylığın gösterilmesini isteyen oydu. 1934'te temeli atılan fabrika bir yıl sonra faaliyete geçti,

Paşabahçe Fabrikası'nın temelleri atılıyor, 1934.

kısa sürede büyüyerek üretim kapasitesini arttırdı. Plandaki en büyük proje ise bir demir çelik fabrikasının kurulmasıydı. Sümerbank sanayileşme adına ilk ve en büyük adımı Karabük Demir Çelik Fabrikası'yla atacak, İngiltere'den alınan krediyle üç yılda kurulan fabrika ülkeye ağır sanayide de başarılı olma gururu yaşatacağı.

Bu arada özel sektör de boş durmuyor, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda belirtilen rota ekseninde ardı ardına projeler hazırlanıp, yeni yatırımlara imza atılıyordu. İstanbul'da Osmanlı'nın son günlerinde Tokatlı Ermeni Harutyan Yarmayan tarafından kurulan bir fabrika vardı. 1922'de Perşembe Pazarı'nda küçük bir imalathane açan Harutyan başlarda nal, çivi, kazma, kova, soba üretiyordu. Kısa zamanda büyüyerek bir fabrikaya dönüştü ve dezenfekte etmekte kullanılan etüv makinesi üretimine geçti.

Birbirine yakın tarihlerde Besler Çikolata, Bisküvi, Şekerleme Fabrikası, Cav Bisiklet

Fabrikası, Üsküdar Elektrik Fabrikası, Necmettin Molla Kocataş'ın Cocacola Kocataş Gazozu Fabrikası, Columbia Plak Fabrikası, Bakırköy Bez Fabrikası'nın ek tesisleri, Yunus Çimento Fabrikası, Mensucat Santral A.Ş., Koska Helvaları kuruldu. Bu işletmelere tekstilci Çıkvaşvililer, demiryollarının ihtiyacını karşılamak üzere cıvata fabrikası kuran Alfandariler, krem üreten Pertevler, kadın çorabı üreten Bayburiler, battaniye fabrikası kurarak milletvekillikten sanayiciliğe geçen Süreyya İlmen Paşa'lar, Tahtakale'de ürettikleri bisküviyi dünyaya yayan Besler Kardeşler, yağ kralı Sezai Ömer Madralar, 1925'te anonim şirket kurarak kurumsallaşmanın ilk örneğini veren Hacı Şakirler, pirinç unundan mama yaparak ülkeyi erken çocuk ölümlerinin açısından kurtaran Mehmet Nuri Çapalar, ayakkabı cilası üreten Nuri Leflefler, İstanbulluları yer yatağından karyolaya taşıyan Halil Sezerler eklendi.

SANAYİ TARİHİNDEN BİR HATIRA

TÜRKİYE'NİN İLK YÜZEN FUARI: KARADENİZ SEYR-İ TÜRKİYE

İLK YÜZEN FUARIMIZ, KARADENİZ

Cumhuriyetin ilk yılları . . . Bir yandan Osmanlı borçları yeniden yapılandırılıp sanayi ve ticaret hayatı düzenlenirken, diğer yandan Cumhuriyet parası tedavüle sokuluyor, bankalar kuruluyor, yeni yasalar hazırlanıyor ve uluslararası ticaret anlaşmaları imzalanıyordu. Ülkenin pek çok yerinde fabrikalar, atölyeler kuruluyor, üretime sanayiye yönelik adımlar atılıyordu. Mustafa Kemal Atatürk 1925 yılında yeni Türkiye'yi dünyaya tanıttak bir proje yapılmasını gündeme getirdi. Türkiye Cumhuriyeti kendini bir gemi dolusu insan, çeşitli ürünlerin sergilendiği çağdaş bir fuar anlayışıyla tanıttı. Yurdun dört bir yanından gelen yepyeni ürünleri tanıtmak, halka göstermek modernleşme yolunda atılan adımlardan biri olacaktı. Bu iş için seçilen Karadeniz gemisi yeniden düzenlendi, restore edildi, bölümler hazırlandı. İstanbul'dan, Afyon'dan lokumlar, İznik'ten çiniler, Eskişehir'den, Bursa'dan kıymetli taşlarla yapılmış süs eşyaları, Denizli'den dokumalar, Hereke kumaşları ve daha pek çok genç Cumhuriyet ekonomisinin ilk ürünleri. İş Bankası şubesi de vardı gemide, Hacı Bekir lokumları da, Beykoz Fabrikası ürünleri de..

Karadeniz gemisi 1926 yılında Karaköy limanından demir alıyordu, gemi ekibi kalabalıktı, tam 285 kişi. Şairler, besteciler, gazeteciler ve birbirinden çağdaş gençler . . .

Karadeniz'in uğradığı her limanda, her şehirde önde gelen tüccarlara ve yetkililere yönelik balolar düzenleniyor, ziyafetler veriliyor, hem ülkenin ürünleri, hem de Cumhuriyet anlayışı tanıtılıyordu. Geminin rotası Batı'yı, Avrupa limanlarını gösteriyordu. İstiklal Marşı'nın bestecisi Zeki Üngör yönetimindeki 47 kişilik

Riyaset-i Cumhuriyet Orkestrası da her limanda klasik müzik konserleri vererek bir ilke imza atıyordu.

12 ülkeye giden Karadeniz aralarında Barselona, Londra, Amsterdam, Hamburg, Stockholm, Helsinki'nin olduğu tam 16 limanı ziyaret edecekti. 83 gün süren devrialemdede, bu yüzen fuarda Avrupa'ya da Türk insanına da değişimin, dönüşümün ekonomiye, üretime yansıyan yüzü sergileniyordu. Tüm limanlarda 87 günlük seyr-ü seferde fuar yaklaşık 65000 kişiye ulaşıyordu.

Cumhuriyet döneminin ilk sanayicilerinden Şakir Zümre kurduğu fabrikada Türk Hava Kuvvetleri'ne yüz, üç yüz, beş yüz, bin kiloluk bomba ürettiyordu.

İsviçre markası Nestle, Feriköy'deki imalathanesini fabrikaya dönüştürerek günde 500 kilo çikolata üretmeye başladı. Kibrit-çakmak üretimi ise The American-Turkish Investment Corporation adlı bir Amerikan şirketine, devlete yüzde 6,5 faiz vermesi karşılığında 25 yıllığına verildi. Anlaşmaya göre şirket fabrika kuracaktı, ama ithal etmeyi sürdürünce, imtiyaz süresi dolmadan sözleşmesi feshedildi. Gis'aved adlı bir İsveç firması da pazara girerek Türkiye'nin ilk lastik fabrikasını kurdu, ancak üç yıl sonra üretimini sınırladı ve sadece ayakkabı için lastik üretmeye başladı. Ayakkabı denildiğinde birkaç kuşağın aklına ilk gelen "cislavet" de işte bu tarihte doğdu.

Bu fabrikaların dışında üç fabrika daha bulunuyordu ve yeni yeni sanayileşmeye başlayan bir ülke için oldukça iddialı yatırımlardı. Bu fabrikalardan biri Şakir Zümre Bomba Fabrikası'ydı. 1925 yılında Haliç kıyısında temeli atılan fabrikanın sahibi Varna doğumlu Şakir Zümre'ydi. Türk ustalar ve işçiler işi öğrenene kadar yabancılarla çalışan

Şakir Zümre Türk Hava Kuvvetleri'ne de yüz, üç yüz, beş yüz, bin kiloluk bomba ürettiyordu. İlk denizaltı bombası da bu fabrikadan çıkmış, Yunanistan, Polonya, Mısır, Bulgaristan gibi ülkelere de ihracat yapmıştı. İki bin kişiyi istihdam eden fabrika İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin silah yapması üzerine bomba üretimini durduracak, soba üretmeye başlayacaktı.

İkinci iddialı yatırıma imza atan Nuri Demirağ isimli bir girişimciydi. İlk hamlesini 1922'de sigara kağıdı üreterek yapmış, kısa zamanda büyüyüp zenginleşmişti. Uçak alımı için kendisinden bağış istenmesi Demirağ'ı uçak sektörüne yöneltmiş, Çevoslavyalı bir şirketle Beşiktaş'ta ilk fabrikasını kurmuştu. Deneme uçuşunda uçağın tasarımlarını yapan mühendisiyle birlikte yere çakılması üzerine Türk Hava Kurumu'yla yaptığı anlaşma iptal edilmiş, Demirağ da fabrikayı kapatmıştı. Üçüncü yatırım ise Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil'in kurduğu silah fabrikasıydı. Killigil dönemin ileri teknolojisiyle ürettiği silahları hem Silahlı Kuvvetler'e hem şahıslara

satıyor, hem de Ortadoğu ülkelerine ihraç ediyordu. 1949'da bir patlama 27 çalışanıyla birlikte Killigil'in de canını alacak, İstanbul haritasından bir sanayi kuruluşu eksilecekti.

Pek çoğumuz Türkiye'de ilk rafinerinin Batman'da kurulduğunu biliriz, çünkü ders kitaplarında böyle yazılmıştır. Oysa daha 1930'da Beykoz'da Yaşua Biraderler yılda 12.800 ton petrol işleme kapasitesine sahip bir tesis kurmuştu. Romanya'dan getirilen ham petrolün işlendiği rafineri dördüncü yılında vergi sorunları nedeniyle kapandı. 1940'ta Raman'da petrol bulunması bu rafineriyi akla getirecek ve parçaları Maden Tetkik Arama Enstitüsü tarafından Yaşua Biraderler'den 25 bin liraya alınarak trenle Diyarbakır'a götürülecekti. Parçalar birleştirilerek 1942 ve 1945 yıllarında pilot rafineri olarak kurulacak ve 1956'da yerini Batman Rafinerisi'ne bırakana kadar da açık kalacaktı...

YERLİ MALI KULLAN, ÇÜNKÜ!

Hükümet kalkınma planının uygulanabilmesi için canla başla uğraşırken bir yandan da etkisini neredeyse on yıl boyunca, yani İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar sürdürecektir krizle baş edebilmek üzere yeni yollar bulmalı, yeni önlemler almalıydı. Biraz da ekonomiyi millileştirmek adına toplum Başbakan İsmet İnönü'nün önderliğinde yerli malları kullanmaya çağrıldı. Ülkenin her yerinde yerli malı kampanyaları düzenlendi, panayırlar açıldı. Çağrı İstanbul'un değişik semtlerinde de yankı buldu, ama en büyük, gösterişli panayır Galatasaray Lisesi'nde gerçekleşti. Panayırlara katılanlara yerli malı kullanmalarının yanı sıra tasarruf etmeleri de öneriliyordu.

Merkezi Ankara'da bulunan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti vatandaşların harcamalarını kontrol altında tutmaları için gelirlerini

ve giderlerini yazacakları binlerce defter bastırıp on kuruşa satmıştı. "Hesabını Bilenin Defteri"nin kapağında "Vatandaş! Bugün kaç para sarf ettin, biliyor musun" diye soruluyordu. "Vatandaş Hesabını Bil!", "Vatandaş! Para Biriktir!", "Yerli Malı Kullanmayı Unutma" gibi öğütler, "Adamın eyisi, alışverişte belli olur", "Evvel hesap, sonra kasap", "İşsizlik açsızlık getirir", "Açın beyni dar olur", "Haylazın malı, sineğin balı olmaz" gibi deyimlerle bezenen defterde 1928 yılının yiyecek ve giyecek ithalatının rakamları verilerek şu çağrıda bulunuluyordu:

"Eğer ben, yerli pirinç dururken yabancı pirince on para vermesem, Eğer sen yerli konservelerimiz dururken yabancı konservelere on para vermesen,

Eğer o, yerli kumaşlarımız dururken yabancı kumaşlarına on para vermese Türkiye'ye de bu kadar liralık yiyecek ve giyecek girmez.

O halde bugünkü halimizden biz mesulüz. Ve gene o halde bugünkü halimizi düzeltecek de biziz.

Vatandaş! On paralık bir şey alırken bile yerli malını tercih et.

Yerli malı satılmayan dükkânlardan alışveriş etme!

Ancak, 14 milyon Türk vatandaşı böyle hareket ederse bu milyonlarca ithalat da azalır. Memleketimizde yetişen ve yapılan malların ithalatı azalınca da her seneki açığımız gittikçe kapanır. Ve Türkiye zenginleşir.

Büyük ve zengin İngiltere'de bile imparatorluk mallarının sürümünü halk arasında propaganda yapmak için çalışan bir emniyet var.

Yerli malının sürümünü çoğaltmaya çalışmak her milletin öz hakkıdır.

Vatandaş! Bu öz hakkından istifade et. Ve bütün tanıdıklarına yerli malı kullanmanın faydalarını anlat.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti vatandaşların harcamalarını kontrol altında tutmaları için 1931'de "Hesabını Bilenin Defteri" adını taşıyan binlerce defter bastırıp on kuruşa satmıştı.

Yerli malı kullanmak, paramızın kıymetini korumaktır.

Vatandaş!

Günde 5 kuruş tasarruf edersen, 5 milyon vatandaş da senin gibi 5 kuruş biriktirirse günde 250.000, ayda 7.500.000, senede 90.000.000 lira toplanır. Onun için 5 kuruşu hakir görme ve biriktir, biriktirelim. Milli sermayeleri böyle birikir, böyle çoğalır!"

ÜNİVERSİTE SANAYİYE ÇARE OLUR MU?

Cumhuriyet iki genel seçimle 1930'lara taşınmış, iki seçimde de CHP iktidara gelmişti. Ekonomide istenilen seviyeye ulaşılmasa da cumhuriyetin gereği olarak çok partili sisteme geçilip geçilmeyeceği merak ediliyordu. İlk adımı yine Atatürk attı,

1930'da onun önerisiyle Ali Fethi Okyar'ın başkanlığında Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Ekonomide CHP'nin devletçi politikasının aksine liberalizmi seçen parti kısa zamanda güçlendi. Parti içinde liberaller kadar muhafazakârlar da vardı ve kimilerine göre daha yenisi ekonomisiyle, kültürüyle, siyasetiyle oturmadan eskiye dönüş emareleri belirmişti. Bu da Serbest Fırka'nın kısa ömürlü olmasına, kendisini feshetmesine yol açtı. 1931 yılı seçimlerine CHP yine tek parti olarak katıldı.

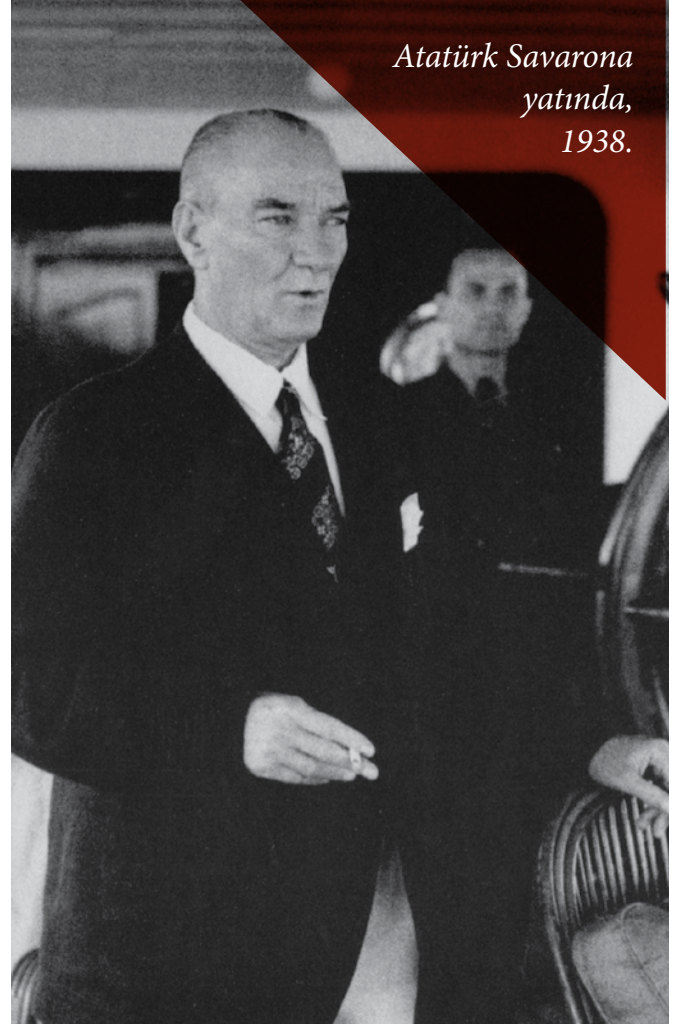
1933 yılının Eylül ayında Atatürk'e adına yazılmış bir mektup iletildi. Yazan ünlü fizikçi Albert Einstein, mektubun ulaşmasını sağlayansa İstanbullu dış doktoru Samy Gunzberg'ti. Einstein Atatürk'ten soykırım nedeniyle Hitler Almanya'sından kaçan Yahudi akademisyenlere görev verilmesini istiyordu. Mektubuna 12'si tıpçı 46 akademisyenin isim listesini eklemişti. Einstein'ın zamanlaması muhteşemdi, çünkü Atatürk de 1900'de II.

Abdülhamid zamanında kurulan, şimdiiye devrimlere direnen Darülfünun'un yenilenmesi ve modern eğitime geçmesi üzerine çalışıyordu. Çünkü ancak modern eğitimi başarabilen bir üniversite sanayileşmenin önünü açabilirdi...

Üniversite Reformu Yasası 1 Ağustos'ta yürürlüğe girdi, Darülfünun da yeni kimliğiyle yani İstanbul Üniversitesi olarak 27 Ekim 1933'te öğrenime başladı. Ardından da Alman hocalar aileleriyle birlikte Türkiye'ye gelerek İstanbul ve Ankara üniversitelerinde ders vermeye başladı. İstanbul Üniversitesi'nin Alman hocaların kurduğu kürsülerle açılması, hem kent hem de ülke için büyük bir adımdı. Sonraki yıllarda üniversite daha da büyüyecek, kız-erkek öğrenci sayısı eşitlenecek, hatta dünyanın sayılı üniversiteleri arasına girecekti. Bu arada İstanbul'un yeni kimliği daha zenginleşecek ve güçlenecekti. Hatta zamanla üniversite ile sanayi arasında bir köprü kurulacak, bu köprü sayesinde üretim çeşitlenecekti.

Bütün bu olumlu gelişmelere bir de Hatay'ın da Türkiye topraklarına eklenmesi ihtimali eklenmişti. Atatürk Fransa'yla, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Milletler Cemiyeti'yle görüşmelere yön veriyordu. Oysa hastaydı. Zamanının çoğunu artık İstanbul'da geçiriyor, Dolmabahçe Sarayı'nda, Yalova ılıcalarında, Florya Köşkü'nde ya da Savarona isimli yatında kalıyordu. Eski başkent Paşa'yı ağırlamaktan hoşnut görünüyor, İstanbullular anılarına yerleştirmek üzere Paşa'yla karşılaşacakları bir anı gözlüyordu. Ama hastalığı geçmiyor, dahası ilerliyordu.

Sonunda korkulan oldu ve 10 Kasım 1938 günü Atatürk yaşamını yitirdi. Genci yaşlısı binlerce İstanbullu Dolmabahçe'ye koştu,

Atatürk Savarona yatında, 1938.

onu katabalkta görebilmek için kuyruğa girdi. Katabalktaki üçüncü gününde de cenazesini gözyaşları içinde Sirkeci'den Ankara'ya yolcu etti. 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması Atatürk'ün yasını biraz da olsa dindirdi, ama savaş çığıklarının giderek yükselmesi sadece İstanbulluları değil, bütün ülkeyi korkutuyordu. Üstelik tam da Türkiye kişi başına gelirden gelişmiş ülkelerle arasındaki mesafeyi kapatmak üzereyken... Büyük Depresyon nedeniyle Batılı ülkelerin geliri altı bin dolardan 4800 dolar olarak düşerken, Türkiye'nin geliri 1730 dolara yükselmişti. Hükümet de toplum da daha ilk savaşın yorgunluğu atılmadan, ekonomi daha istenildiği düzeye erişmeden yaşanacak bir savaşın nelere mal olacağını farkındaydı.

HÜRKUŞ SOYADIMI HAKKIMLA ALDIM

Adı Vecihi'ydi. 1896'da, Arnavutköy'de bir yalıda, Gümrük Müfettişi Faham Bey'le Zeliha Hanım'dan doğan üç çocuğun ortancasıydı. İki yaşında babasını kaybetse de kalabalık bir ailede, yokluğu ve yoksunluğu pek de yaşamadan büyüdü. Hayal kurmasını seven çocuklardandı, biraz da maceraperestti. Bu yüzden daha on altınsındayken Balkan Harbi'ne katıldı. Savaş bittiğinde İstanbul'da, Beykoz'daki esir kampına komutan oldu. Hevesi uçmaktı, ama hem yaşı küçük olduğu için hem de Tophane Sanat Okulu mezunu olduğu için uçuş değil, makinist okuluna alındı.

Savaşların birbirini izlediği bir dönemdi, önce Bağdat cephesine makinist olarak katıldı, ardından Kafkas cephesindeki "Tayyare Bölüğü"ne gönderildi. Kurtuluş Savaşı sırasında İzmir Havaalanı'nı işgal eden tayyareci olarak mimlendi. İzmir'de açılan Tayyare Okulu'nda ders vermeye

başladı. O sıralarda bir uçak yanlışlıkla Edirne'ye inmişti, onu havalandırıp İzmir'e getirmekle Vecihi görevlendirildi, ayrıca uçağa da ismi verildi. Bu hayallerini daha da tetikledi, düşürülen bir Yunan uçağının parçalarıyla ilk uçağını Vecihi K VI'yı üretti. Ancak uçağına uçuş lisansı verilmedi. İnceleme yapan heyetten biri "Eğer uçağına güveniyorsan atla, uç, bizi de kurtar." deyince 28 Ocak 1925'te ilk uçuşunu yaptı. Ancak izinsiz uçmak yasaktı, o da ceza almaktan kurtulamadı ve ordudan ayrıldı.

Atatürk'ün "İstikbal Göklerde" sözüyle kurulan Tayyare Cemiyeti'ne katıldı. Hedefi bir uçuş okulu kurmak ve uçak üretmekti. Bir bağış kampanyasına öncülük etti ve bağışlarla alınan Ceyhan uçağıyla gençlere uçak sevgisi aşılamanın peşine düştü. Ancak Tayyare Cemiyeti'nin ömrü kısa sürdü, elindeki uçak ve diğer teçhizat hava kuvvetlerine verildi. Bu arada Milli Savunma Bakanlığı Kayseri'de Tayyare ve Motor Anonim Şirketi (Tomtaş) adına Almanlarla ortak bir fabrika kurmaya karar vermişti. Vecihi Bey kendisine

yapılan teklifi kabul ederek çalışmaya başladı. Almanya'ya inceleme için gönderildiğinde Alman Ju A-20 uçaklarında eksiklikler bulacak kadar mesleğinde uzmanlaşmıştı. Almanların isteği üzerine Ju A-20'yle Fransızların ünlü uçağı Newport De Large ile yarıştı. Bu bir deneme uçuşuydu ve temsili savaşı Vecihi Bey kazandı.

Tomtaş 1928'de iflas edince İstanbul'da döndü. 1930'da Kadıköy'de kurduğu bir atölyede ikinci uçağı Vecihi K XIV'yi üretti. Bu uçak için, bir başka uçak sevdalısı Nuri Demirağ beş bin lira yardımda bulunmuş, böylelikle de uçağı da Nuri Bey adı konulmuştu. Vecihi Bey, uçağıyla Ankara'ya gitti ve İnönü tarafından övgüyle karşılandı. Bir kez daha uçabilirlik sertifikası almak istedi, ama Türkiye'de bunu yapabilecek bir bilim kurulu henüz yoktu. Bunun üzerine Çekoslovakya'ya gitti ve oradaki gösterisiyle sertifikasını aldı. Türkiye'ye döndüğünde uçağının atıl kalmaması için hem posta taşımacılığı yaptı hem de reklamcılık. Uçağının kanatlarına bağladığı patiskalarla ve uçaktan attığı kağıt paraşütlerle İş Bankası, Paro Bebek Maması ve Puro sabunlarının reklamını yaptı.

Bir yandan da kurduğu Türkiye'nin ilk Sivil Tayyare Mektebi'nde ikisi kız on iki öğrencisine uçakları ve

uçmayı öğretiyordu. Zor koşullara rağmen hiçbir öğrencisi kaza yapmamıştı, ama ekonomik nedenlerle okulu kapatmak zorunda kaldı. Soyadı Kanunu'yla Hürkuş soyadını alan Vecihi Bey, Almanya'da iki yıl da mühendislik okumuş, ancak diploması Türkiye'de "İki yılda mühendis olunamaz." gerekçesiyle kabul olmamıştı. Ancak çalışmalarıyla Atatürk'ün de ilgisini çekmeyi başarmıştı. Türk Kuşu adı altında yeni bir çalışma başlatılmasını ve Vecihi Bey'den de yararlanılmasını istedi. Vecihi Bey Türk Kuşu'nda sadece öğrenci yetiştirmekle kalmadı, Etimesgut hangarlarını inşa etti, İnönü'de uçuş sahası buldu.

Uçuş tutkusu bitmek tükenmek bilmiyordu. 1954'te Ziraat Bankası'ndan aldığı krediyle Türk Hava Yolları'nın seferden kaldırdığı sekiz uçağı alarak Türkiye'nin ilk sivil uçuş filosunu kurdu. Ancak engeller peşini bırakmadı, uçakları bir bir elinden gitti, son uçağını da Maden Tetkik Arama Enstitüsü adına Güneydoğu Anadolu'da maden aramakta kullandı. Uçaklar pahalı yatırımlardı, kredileri ödemekte zorlanıyor, faiz borcu artıyordu. Sonunda emekli maaşına da haciz geldi. 16 Temmuz 1969'da, tam da anılarını kaleme alırken geçirdiği bir beyin kanaması sonucu, aklı hala uçuşta ve uçaklardayken yaşamını yitirdi.

GÖKLERİNE HAKİM OLAMAYANLAR YERDE SÜRÜNMEYE MAHKUMDUR

“Avrupa’dan, Amerika’dan lisanslar alıp tayyare yapmak kolaylıktan ibarettir. Demode tipler için lisans verilmektedir. Yeni icat edilenler ise bir sır gibi, büyük bir kıskançlıkla saklanmaktadır. Binaenaleyh kopyacılıkla devam edilirse, demode şeylerle boşuna vakit geçirilecektir. Şu halde Amerika ve Avrupa’nın son sistem tayyarelerine mukabil, yepyeni bir Türk tipi vücuda getirilmelidir.”

Bu sözlerin sahibi Türkiye’nin bir uçak fabrikası kurmasını ve kendi uçaklarını üretmesini arzulayan Nuri Demirağ’dı.

1882’de Sivas’ta doğan Demirağ başarılı bir öğrencilik hayatından sonra Maliye müfettişi olarak İstanbul’a gelmiş, bir memur olarak kalmakla

yetinmeyip Tahtakale’de kurduğu küçük bir atölyede “Türk Zaferi” ismini verdiği sigara kâğıdını üretmeye başlamıştı. Kısa sürede oldukça büyük paralar kazanmış, bu kez ithalat, ihracat işine soyunmuştu. Cumhuriyet’ten sonra ise demiryollarının inşaatına yönelmişti. Sivas-Erzurum demiryoluyla başlayan müteahhitlik çalışmaları gösterdiği başarı ve azimle daha da büyümüşü. Çoğu zaman şantiyelerde yatıp kalkan, demiryollarıyla yetinmeyip Bursa’da Sümerbank’ın Merinos, İzmit’te selüloz, Sivas’ta çimento fabrikalarını, İstanbul’da da hal binasını inşa etmişti. Soyadı kanunu çıktığında, 1250 kilometre demiryolu döşediği için Atatürk tarafından kendisine Demirağ soyadı yakıştırılırsa da o 1932 yılında gazetelerde yayımlanan bir ilanın peşine düşerek rotasını değiştirmişti.

İlan herkesi, özellikle de iş adamlarını Türk Hava Kurumu’na, o zamanki adıyla Tayyare Cemiyeti’ne alınacak uçak için bütçesine uygun bağışta bulunmaya çağırıyordu. Haberi okuyanlar hemen

çağrıya karşılık verdi, kimi yastık altındaki birikmişini çıkardı, kimi kulağındaki küpeyi. Tüccarlar bankadaki paralarını çekti, Vehbi Koç beş bin lira bağışladı. Demirağ ise bağışta bulunmak yerine uçak üretmenin peşine düştü. Avrupa'daki uçak fabrikalarını gezdi, uçak teknolojisi hakkında bilgi aldı. Çekoslovakya'dan bir firmayla anlaşır anlaşmaz da Beşiktaş'ta, şimdi Deniz Müzesi olarak kullanılan fabrikayı inşa etti. Türk Hava Kurumu şimdiden on eğitim uçağı ile 65 planör sipariş etmişti. Uçak mühendisi Selahattin Alan'la birlikte hemen üretime başladılar, ilk ürettikleri Nu. D. 38 tipi, gövdesi alüminyum kaplı, barışta yolcu taşıyabilecek, savaşta düşmanı bombardımana tutabilecek bir uçaktı. Aylar süren hummalı çalışmadan sonra son vida da sıkıldığında uçak hem alıcılarının hem de meraklıların karşısına çıkmaya hazırdı.

Ancak işler umulduğu gibi gitmedi, saatte 325 kilometre hızla bin kilometre uçabilen, 5500 metre yükselebilen uçak İnönü'de yapılan deneme uçuşunda, tam da inişe geçmişken hayvanların girmesini engellemek için pistin çevresine kazılan hendeğe çakıldı. Nedeni pilotaj hatasıydı. Bu kaza Türk Hava Kurumu'nun anlaşmayı iptal etmesine neden oldu.

Demirağ sadece uçak yapmakla yetinmemiş, bugün Atatürk Hava Limanı olarak kullanılan alanda bir de uçuş sahası, üzerine de Nuri Demirağ Gök Okulu, uçak tamir atölyeleri ve hangarlar yaptırmıştı. Öğrencilerini üniversite mezunlarından seçiyor, uçuş eğitimiyle birlikte uçakların teknik yapısına dair de bilgi veriyordu. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün oğulları Ömer ve Erdal İnönü de öğrencileri arasındaydı.

İŞTE BU MUSİKİDİR...

1931 yılının başlarıydı. Nazilli Halkevi'nde alevli bir tartışma bitmek bilmiyordu. Konu sanayinin devlet eliyle mi inşa edileceğiydi, yoksa konu özel teşebbüse mi bırakılmalıydı? Halkevi'nin o günkü konuğu Celal Bayar'dı ve özel teşebbüsü savunuyordu. Bir ara konu hangi sektörlere ağırlık verileceğine geldi. Toplantıya katılan herkes Nazilli'nin dokuma sanayisine ev sahipliği yapabileceği konusunda hemfikirdi. Ancak 1929 dünya krizi planları alt üst etmiş, devlet eliyle sanayileşmeyi zorunlu kılmıştı. Altı yıl önce yapılan tartışmalarsa şimdi meyvesini vermeye hazırdı. Sümerbank Nazilli'ye bir basma fabrikası inşa etmiş, açılış günü olarak da 9 Ekim 1937 günü belirlenmişti.

Ne zamandır hastaydı Mustafa Kemal Atatürk, ama çevresindekiler uyarılarına rağmen Sümerbank

Nazilli Tekstil Kombinası'nın açılışına katılmaya kararlıydı. Çünkü bu fabrika onun eseriydi, fabrikanın mimarisine neredeyse adım adım eşlik etmişti. Bu fabrika sadece Nazilli'nin değil, yeni Türkiye'nin ruhunu, özlemini dile getiriyordu. Kurulan sadece tesis değildi, içinde bir Halkevi inşa edilmiş, sinema salonu, spor kulübü, okul, atölyeler, hamam, fırın, yemekhane, bin kişilik lojman küçük bir hastane de vardı, yani Nazilli'nin içinde yeni bir Nazilli inşa edilmişti.

Atatürk fabrikanın kapısına ellerinde küçük pamuk sepetleri tutan çocukların arasından yürüyerek geldi. Fabrika müdürünün uzattığı altın anahtarla kapıyı açtı, sonra da anahtarı kendisine eşlik eden Celal Bayar'ın ceketinin mendil cebine koydu. "Altın," dedi "milletin hazinesinde durur." 480 makine çalışmak için Atatürk'ün işaretini bekliyordu. Emir verdi, makineler işlemeye başladı. Bir anda salonu dolduran

uğultuyla şaşırdı, bir süre sesi dinledikten sonra yanındakilere dönüp “İşte, musiki budur.” diye mırıldandı. Heyecanı laboratuvarı görünce daha da arttı, daha fazla ve daha kaliteli üretim için daha ilk günden hazırlıklar tamamlanmıştı. Anlaşılan bugünün sanayisinin gelişimi için bel bağlanan Ar-Ge'nin önemi daha o günlerde kavranmıştı.

Bir Sovyet-Türk işbirliğinin ürünü olan fabrikanın açılışından sonra kadın ve erkek işçilerin bir örnek iş giysileriyle katıldığı geçit törenini izledi Atatürk, yanında yer alan Başbakan Celal Bayar, İsmet İnönü ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'la birlikte. Yılda farklı renk ve desende 20 milyon metre basma üretmesi planlanan, dokuma, desen, gravür, baskı ve basma bölümlerinden oluşan fabrikada 2400 işçi çalışacaktı. Lojmanlarda yer bulamayıp şehirde yaşayan işçiler için “gıdı gıdı” denilen bir de tren sefere konulmuştu.

Her altı ayda bir Nazilli halkına “ıskarta basma” dağıtan fabrika kısa sürede kentin çehresini değiştirmiş, neredeyse her gün film gösterimiyle, balolarıyla, işçi korosunun konserleriyle başka türlü bir yaşamın da var olduğunu göstermişti.

Nazilli Basma Fabrikası 2002 yılında özelleştirilinceye kadar yılda yüzde 80-90 kapasiteyle çalışmış, 1974 yılında elde ettiği karla Türkiye'nin 100 büyük işletmesi arasında 49. sıraya yerleşmişti. Sadece Türk değil, Rus, Bulgar, Makedon, Alman, Gürcü binlerce yabancı işçiye de istihdam sağlayan fabrikanın üretimi zamanla yavaşlamış, makine parkı yenilenmediği için rekabet gücünü de yitirmişti.

2000 yılında üretimini durduğunda işçi sayısı sadece 70'ti. Bugün Adnan Menderes Üniversitesi'nin kullanımında olan fabrika Türkiye sanayi tarihinin sayfalarında yerini aldı.

BİR BEYAZ YALANIN ANATOMİSİ

MİHRAN YARMAYAN 1926 YILINDA 20'Lİ YAŞLARININ BAŞINDA.

Türk Silahlı Kuvvetleri, 1931 yılında bir ihale açtı, orduya asker giysilerinin dezenfekte edilmesinde kullanılacak etüv makinesi alınacaktı. Makine Türkiye’de üretilmiyordu, bu nedenle ithal edilecekti. Demir Çelik-İş Fabrikası Sanayi ve Ticaret A.Ş.’nin ikinci kuşağı, Harutyun Yarmayan’ın oğlu Mihran Yarmayan ihale haberini alınca heyecanlandı. Tesisleri oldukça büyüktü, trampetten çöp arabasına, arazözden sobaya her türlü demir çelik ürününe imza atmışlardı, neden bir de etüv makinesi üretmesinlerdi? Alelacele atölyeye girdi, ustaları seferber etti ve birkaç gün içinde makineyi üretti.

Yarmayan daha teri kurumadan makineyle birlikte Silahlı Kuvvetler’de aldı soluğu. Yetkili komutan Yarmayan’ı dinledi, makineyi inceledi, çalıştırttı. Evet, makine her şeyiyle tamdı, üstelik maliyeti ithal edileceklerden daha ucuzdu, ama komutanın bu işe akli yatmamış görünüyordu. Yine de bir umut, birkaç gün bekledi Yarmayan, ses soluk çıkmıyordu. Sonunda ordunun kendisini aramayacağını kabullendi, ama onca çabasının heba olmasını istemiyordu. Düşündü, düşündü ve sonunda küçük, masum bir oyun kurmaya karar verdi.

Yarmayan’ın bu küçük oyunu ihaleye kendini yabancı bir şirket olarak göstererek girmektir. Girdi de, üstelik herkese dudak uçuklatacak oranda fiyat kırarak ihaleyi aldı. Ancak şimdi yalanı kendine ağır gelmeye başlamıştı, ayrıca gerçek ortaya çıkarsa başına iş açılabilirdi. Yeniden Silahlı Kuvvetler’in kapısını çaldı. Komutana olup biteni anlatıp “Ben bunu yerli malı etüv makinesi de olabileceğini ispatlamak için yaptım,” dedi “Gerisi sizde, bundan sonra beni ne yaparsanız yapın!”

Silahlı Kuvvetler yetkilileri bunu bir “beyaz yalan” olarak değerlendirdi, Yarmayan’ın ihalesi iptal edilmedi. O da sadece etüv makinesi üretmekle kalmadı, sis bombası, yangın söndürme aletine de el attı. Soyadı kanunu çıkınca Yarman’ı yeğleyen Mihran Bey Ortaköy’de yeni bir fabrikanın hazırlıklarına girişmişken, 1942’de hükümet Varlık Vergisi kararı aldı. Vergiyi ödeyemeyince de Aşkale’ye çalışma kampına gönderildi.

Mihran Yarman yılmak nedir bilmiyordu, kamp dönüşü yarım kalan fabrikasını tamamlayarak ilk yerli asfalt tankını üretti. Hep ilklere imza atıyordu; otomotik tavukhane, önden yanmalı soba, otomobil ve kamyon şosesi... Hatta ileriki yıllarda Boğaziçi Köprüsü'nün inşasında kullanılacak öngerilimli beton kalıp da Yarman'ın imzasını taşıyacaktı. Bugün üçüncü kuşaktan Arsen Yarman tarafından yönetilen fabrika hala ilklere imza atıyor ve ağır makine sanayinin ihtiyaçlarını karşılıyor.

MİHRAN YARMAN VARLIK VERGİSİ'Nİ ÖDEYEMİYİNCE AŞKALE'YE ÇALIŞMA KAMPINA GÖNDERİLDİ.

YARMANLARIN 1930 VE 1940'LI YILLARDA ÜRETTİKLERİ MAKİNELERİ TANITAN BROŞÜRLER.

1920-1930'LARIN İSTANBUL'U

ŞEHRE SANAYİ GELİR VE...

Yüzyıllık siyasi ve ekonomik gelişme, İstanbul'un çehresini de değiştirmişti. Mimariden gündelik yaşamın alışkanlıklarına her şey sanayileşmeye çalışan kente göre şekil alıyordu. Üstelik sanayileşme işgücünü açığa çıkarıyor, bu da kenti cazibe merkezi yapıp dalgalar halinde göçün kapısını aralıyordu. Kenti kontrol etmek gittikçe zorlaşıyordu.

Uluslararası şirketler yüzyılın başından itibaren İstanbul'un imarına da el atmış, değişik projelerle devletin kapısını çalmıştı. Bunlar arasında Sarayburnu-Üsküdar arasında bir köprü inşa etmek de vardı, ancak ekonomik nedenlerle uygulanamayacaktı. Şehir sonunda Alman ve Fransız şehir plancılarının Batı kentlerinden izler taşıyan projelerine terk edilecek, o gün için son noktayı Fransız Henri Prost koyacaktı. 1936'da İstanbul'a gelen Prost bir yıl boyunca çalıştı, ortaya çıkan planı hükümete sundu.

Prost planında İstanbul'u üçe bölmüştü: Sur içi, yani eski İstanbul, Beyoğlu-Galata ve Üsküdar-Kadıköy. Beyazıt, Eminönü ve Taksim'e meydanları yerleştirirken sanayi

bölgesi olarak mevcut tesisleriyle Haliç'i işaret etmişti. Prost'un önerilerinden biri de kendisinden neredeyse bir yüzyıl sonra faaliyete geçecek olan Yenikapı-Salacak arasında tüp geçitti. Maçka Parkı, Radyo Evi, Opera Binası, Taksim Gazinosu, Açık Hava Tiyatrosu da bugün "Kongre Vadisi" olarak tanımladığımız alana Prost tarafından yerleştirilecek, sonraki yıllarda da bu projeye sadık kalınacaktı. Projedeki tek gedik, yüksekliğiyle İstanbul Belediye binasıydı.

Bugünün şehir planlamacılarının büyük kısmına göre Prost'un planları kentin tarihi dokusuna uygundu, tek uyumsuzluk sanayi bölgesi olarak Haliç'i göstermesiydi. Ancak o günlerde ne hükümet yetkilileri, ne yerel yöneticiler ne de Prost'un kendisi sanayileşmenin ve İstanbul'un nasıl bir rota izleyeceğini kestirebilirdi. Hele bugünleri görebilmek bir dahinin bile muhayyilesinin sınırlarını aşardı. Bu yüzden sanayiye Haliç'ten uzaklaştırmak, Haliç'in sanayi atıklarıyla kirlenen suyunu temizlemek geleceğin yöneticilerine düşecekti...

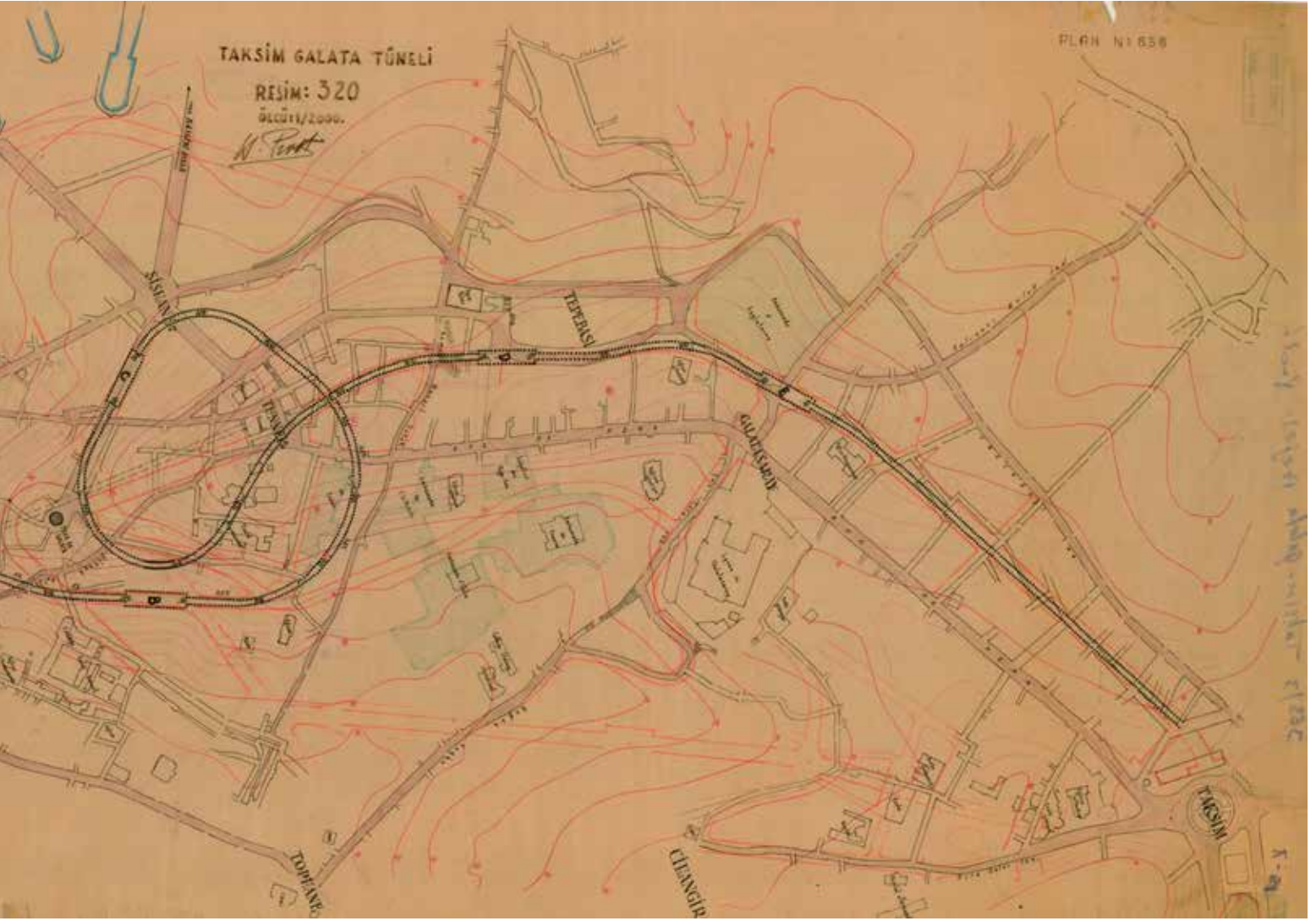
Yeni planda ulaşım ağı da ihmal edilmemişti, çünkü artık İstanbullular yavaş yavaş da olsa korna sesine de alıştıyordu. İlk otomobil İstanbul'a 1900'lerin sonunda gelmiş, üç ay Cadde-i Kebir'de, yani İstiklal Caddesi'nde bir dükkânda sergilenmişti. İlk seferine 1895'te Galata Rıhtımı'nın açılışında çıkan otomobil kısa sürede devlet erkânının ulaşım aracına dönüşmüş, yoldan önce otomobilin gelmesi yüzünden de hem çok ses, hem de çok toz çıkarmıştı. İlk kazasını 1910 yılında geçirip bir kişinin yaralanmasına yol açsa da kullanımı hızla artmış, hatta toplu ulaşım araçları arasına katılmıştı. Tünel yetersiz kalmış olmalı ki ilk dolmuş seferi 1931'de

Karaköy-Taksim arasına konuldu. Kâhyalar “On kuruşa bir adam,” diye yolcu çağırıyor, ücret tramvay parasına denk düşürüldüğü için dolmuşlar hemen doluyor, sefer sayısı artıyor, hatta başka semtlere yayılıyordu. Şimdi, Sirkeci-Beyazıt hattı 25 kuruştan, Kadıköy-Pendik hattı ise 150 kuruştan yolcu taşıyordu.

Bugün olduğu gibi o günlerde de herkesin ekonomik durumuna, kültürüne göre bir İstanbul’u vardı. Kent onca savaşa, krize rağmen kozmopolit yapısını koruyordu. Hemen hemen her ülkenin vatandaşları Türkiye’de ya eğlence dünyasına yön veriyordu ya da ayak sesleri yavaş yavaş duyulan yüzyılın ikinci savaşının ittifaklarını oluşturuyordu.

1936’da İstanbul’a gelen Fransız Henri Prost bir yıl boyunca çalıştığı planında İstanbul’u üçe bölmüştü: Sur içi, yani eski İstanbul, Beyoğlu-Galata ve Üsküdar-Kadıköy.

*1929 kışı Boğaz'ın sularını
bile dondurmuştu.
Fotoğraf: Cengiz Kahraman Arşivi*

1876'da Zografos Efendi tarafından yaptırılan, bir kısmı apartman dairesi, bir kısmı dükkân olan bina İstanbul'un ilk modern yapılarından biriydi. Meşhur Degüstasyon Lokantası da işte bu binadaydı ve "Batılı" İstanbulluları kendisine çekiyordu. Bina 1930'larda adını çiçek mezadı yapılmasından alarak Çiçek Pasajı'na dönüşecek, eğlencenin, namı bugünlere de sarkan merkezi olacaktı. Orient Ekspres'in yolcularını ağırlamak üzere inşa edilen Pera Palas, İtalyan büyükelçiliği tarafından önce konak olarak yaptırılan sonra otele dönüştürülen Park Otel İstanbul'un Batılı, ama zengin yüzüydü. Orta halliler ise Yüksek Kaldırım'ın ucuz otellerini yeğliyor, buradaki gece kulüplerinde eğleniyordu.

İstanbulular denizin kıyısında yaşasalar da denize yabancıydılar. İlk deniz hamamları ancak 1850'lerde açılmış, plaja gitmek ise ancak Beyaz Ruslar mayolarıyla Florya sahillerinde yüzüp güneşlenmeye başlayınca adetten olmuştu. Salı Pazarı, Moda, Kumkapı, Üsküdar, Büyükdere... Boğaz'ın dört bir tarafı plajdı artık... 1929'un kışında o plajlarda görülen manzara oldukça etkiliydi, İstanbulular şimdi denize girmiyor, denizin üzerinde yürüyordu. Şiddetli kış Boğaz'ın sularını bile dondurmuştu.

1920-30'lar hem Türkiye'ye hem de İstanbul'a ilk heyecanları taşımıştı. 1929'da Feriha Tevfik ilk Türkiye, üç yıl sonra da Keriman Halis Ece hem Türkiye hem dünya güzeli seçilmişti. İlk

milli piyango 1939'da çekilmiş, ilk kez zengin olma umudu bir elin bir torbadan çektiği rakamlara bağlanmıştı. Her yenilik bir eskiyi silip süpürüyordu, bazen gönüllü, bazen de yasaklı... Apartmanda yaşamak, kapıcı kullanmak kentli olmanın şartlarındandı, eğer yaşanılan yer apartman değil de evse eskinin kafesleri sökülüp atılmalıydı. Çünkü 1934'te belediye pencerelerdeki kafesleri yasaklamıştı.

Bu renk, bu heyecan yine de bazı büyük kederlerin üzerini örtmeye yetmiyordu. İstanbulluların bir bölümü hala sadece sağ kalabilmenin savaşını veriyordu. 16., 17. hatta 19. yüzyılın sonlarında bile "kara ölüm" denilen veba salgınlarıyla başa çıkmaya

çalışan kent şimdi de veremle boğuşuyordu. Tıptaki teknolojiler vebanın sonunu getirmişti, ama beslenmeyle doğrudan ilintili olan veremle hala başa çıkılamıyordu. Hastalığın tedavisi için 1924'te Heybeliada ve Üsküdar'da sanatoryumlar açılrsa da hasta sayısı sanatoryumların yatak sayısı birbirini karşılamıyordu. 1931-39 yılları arasında aralarında İstanbul'un da yer aldığı yirmi ilde çoğu 15-25 yaşlarında yirmi binin üzerinde insan yaşamını yitirmişti. İstanbul'un veremle mücadelesi uzun sürecek, mevcut hastanelerin yatak kapasitesi yükseltilirken Maltepe'de de Süreyyapaşa Sanatoryumu faaliyete geçecekti.

Keriman Halis Dünya Güzeli seçildiği gün basına poz veriyor.

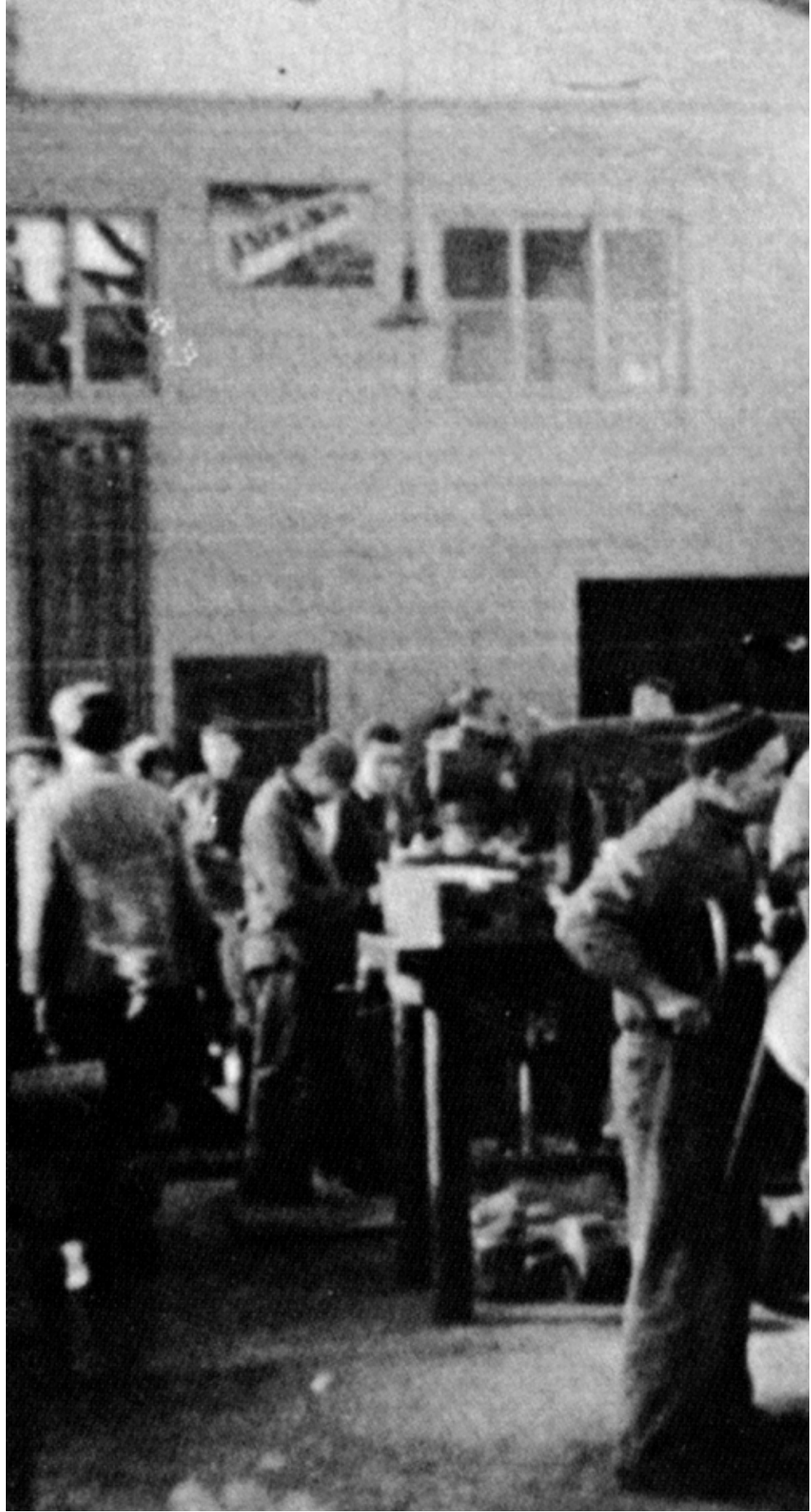

65
yıl

İSTANBUL
SANAYİ ODASI

*1945-46 yıllarında
Beykoz Kundura Fabrikası.*

**KARMA EKONOMİDEN
LİBERALİZM
DENEMESİNE
1940-1950**

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE VE DÜNYA EKONOMİSİ

1930'ların sonlarına yaklaşıldığında dünya hala 1929 krizinin etkileriyle boğuşuyordu. Sanayileşmiş ülkeler üretimde artışı sağlamış, ama buna paralel bir tüketim geliştirilemediği için bu kez işletmeler kendilerini büyük bir sıkıntının içinde bulmuştu. Hemen hemen her ülkenin dış ticareti açık veriyor, ayrıca para hareketlerinde istikrarsızlık görülüyordu. Çözüm ithalata uygulanan sınırlamalarla aşılmaya çalışılıyor, takas uygulamasında ısrar ediliyordu. Kriz, dünyayı yüzyılın ikinci savaşına taşımakta gecikmedi ve Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle geldiğini duyurdu. Bazı ekonomistlere ve siyaset bilimcilere göre ilk savaştan sonra kurulan Milletler Cemiyeti'nin varlığı da yetmemiş, ekonomik bunalım siyasi anlaşmaların önüne geçip dünyayı yeni bir savaşa savurmuştu. Asya, Avrupa, Amerika... Hiçbir kıta bir kıyameti andıran bu savaştan muaf değildi, ittifaklar kurulup bozulacak ve tarihte ilk kez kentler de birer cepheye dönüşecekti.

Ankara Hükümeti daha savaş rüzgârları esmeye başladığında kararını vermişti; taraf olmayacak, denge politikası izleyecekti. Almanya ile Sovyetler Birliği'nin yaklaşması üzerine SSCB ile ilişki askıya alındı, 1939'da İngiltere ve Fransa'yla askeri ittifak kuruldu, 1941'de de Almanya ile karşılıklı saldırmazlık antlaşması imzalandı. Ancak yine de savaşa hazırlıklı olunmalıydı, bunun için de seferberlik başlatıldı ve binlerce genç askere alındı. Bu devletin giderlerini arttırmakla kalmadı, tarımda ve sanayide yeni bir işgücü kaybı yarattı. Dahası, daha çok para basılarak enflasyona kapı aralandı. 1939'da 307 milyon lira olan para dolaşımı 1942'de 543, bir yıl sonra da 765 milyona ulaşmıştı.

1940'ta Milli Korunma Kanunu çıkarılarak ihtiyaç halinde devletin bazı üretim mallarına el koyulmasına karar verildi. Zonguldak, Soma, Tunçbilek gibi maden ocaklarında çalışmak zorunlu hale getirildi. Kanununun bir amacı da savaş koşullarında ortaya çıkacak karaborsanın ve haksız kazancın önüne geçmekti, çünkü fabrikalardaki üretim neredeyse durma

noktasına gelirken tarımda da üretim düşmüş ve gıda fiyatları oldukça yükselmişti.

Savaş tüm ülkeyi tedirgin ediyordu, ama İstanbul diken üstündeydi, çünkü Alman orduları Sovyetler Birliği'ne doğru ilerlerken Bulgaristan'a girmişti ve saldırgan tutumu nedeniyle rotasını şaşırılmayacağına dair kimseye güven vermiyordu. Türkiye'ye

saldırmayacağını, sınıra elli kilometreden daha fazla yakınlaşmayacağını garanti ediyor, ama bu da hiç inanılır görünmüyordu. Hükümet 1941 Mart'ında Trakya ve İstanbul'un boşaltılmasını kararlaştırdı. Tren ve gemiler Anadolu'ya geçeceklerin elli kiloya kadar olan eşyalarını ücretsiz taşıyacaktı. Panik büyüktü, geri dönüşün olup olmayacağı kestirilemediği için elde ne var ne yok, satışa çıkarıldı. İki ay sonra Trakya'da yaşayan binlerce kişi Anadolu yollarındaydı.

Cepheler genişleyip savaşın nasıl ve ne zaman biteceği belirsizleştikçe Türkiye'nin ekonomisi de daha çok takas yöntemiyle dış ticarete dayanır hale gelmişti. İngiltere ve Fransa'nın baskısıyla 1941'de Almanya'ya silah üretiminde kullanılan krom ihracatının durdurulması gelir kalemlerinden birinin kaybedilmesine yol açtı.

Krom savaş ortamında en çok ihtiyaç duyulan madendi ve Türkiye zengin yataklarıyla savaşan ülkelerin hem ilgisini çekiyor, hem onları tetikte tutuyordu. Türk gemilerinin Akdeniz'deki seyri dikkatle izleniyor, krom taşıyıp taşımadığını, hangi ülkeye gittiği kontrol ediliyordu. Buğday ve yulaf taşıyan Krom isimli yük gemisi sırf adından dolayı 1 Nisan 1944'te batırılmış, 40 Türk denizcisi yaşamını yitirmişti. Türkiye'den yüklediği kromla yola çıkan Norveç bandıralı bir vapur da Alman denizaltıları tarafından torpillenmiş, gemi batarken mürettebatından 13 kişi sulara gömülmüştü.

Derviş ve Yılmaz isimli Türk bayraklı iki motor ile Alman bayraklı Tisbe isimli bir vapur da aynı akıbete uğramış Kilyos açıklarında ülkesi saptanamayan denizaltıların saldırısından güç kurtulmuştu. İsveç ise Türkiye'den üç gemi kiralama karşılığında 15 bin ton krom istemiş, uzun süren pazarlıklardan sonra bu miktar beş bin tona indirilmişti.

Almanya'ya krom ihracatının durdurulması üzerine Türkiye rotayı diğer Avrupa ülkelerine çevirdi, İsviçre'ye gemilerin ve trenlerin tamirinde kullanılacak aletlerin, otobüslerin karşılığında blister bakır (oksidlenebilen yabancı maddelerden arındırılmış bakır) ihraç edildi. İngiltere'den de yine blister bakır karşılığında savunma sanayisinde kullanılacak elektrolit bakır alındı. İtalya ile 1942'de yapılan anlaşma ise boru, çivi, tel gibi işlenmiş demir ürünlerinin, kükürdün, sentetik boyaların, otomobil yedek parçalarının tarım ürünleri karşılığında takas edilmesine dayanıyordu. Macaristan'la da pamuğa karşılık şeker anlaşması yoluna gidilmişti. Türkiye'nin genellikle madenlerine dayalı bu anlaşmalar görünürde iki tarafın da çıkarlarını koruyordu, ancak maden alan ülkelerde fiyatlar oldukça yükselmiş, bu ülkelerin devletleri ve tüccarları kazanırken takasa bağlı kalan Türkiye bir hayli kayba uğramıştı.

Savaşan ülkelerin tarım ürünlerine rağbeti ise seferberlik nedeniyle binlerce köylünün askerde olması yüzünden karşılanamamış, dahası Türkiye buğday ithal etmek zorunda kalmıştı. Devlet savaş yılları boyunca

yatırımlarını daha çok tarıma kaydırmış, daha bilinçli ve modern bir tarım eğitimi amacıyla Köy Enstitüleri'ni kurmuştu, ancak teknolojik yetersizlikler nedeniyle üretim ve verim istenildiği kadar artmamıştı. Sonuçta ihracat artsa da faydalanan üreticiler değil, aracılarla, tüccarlar olmuştu.

Hükümet bu nedenlerle sürekli yeni kaynaklar ve önlemler arayışındaydı. 1942 yılının başlarında önce Ankara'da, sonra İstanbul'da ekmek karneye bağlandı. Orta yaşlılar Birinci Dünya Savaşı'nda da benzeri bir durum yaşamışlardı; sadece ekmeğe değil, kumaşa, şekere, tütüne ellerinde karne, saatlerce kuyruklarda bekleyip ulaşmanın ne menem şey olduğunu biliyorlardı, ama genç kuşaklar şaşkına dönmüştü.

Başlarda 300 gram olan kişi başına ekmek, 175 grama indirilince şaşkınlıkları korkuya döndü. En çaresiz kaldıkları anda ekmek karnelerini satıyor, böylelikle yoksulluklarıyla başa çıkmaya çalışıyorlardı. Dahası pek çok ürün artık karaborsadaydı. Hükümetin üst üste yayınladığı genelgelere rağmen karaborsanın önü alınamıyor, cezaların artırılması da caydırıcı etki yaratmıyordu.

Hükümet gelir kaynağı peşinde yeni vergilere yöneldi. Bu vergilerden biri geçmişin "Yol Vergisi"nin yerini alan "Şose ve Köprüler Kanunu" oldu. Bu kanuna göre 18-60 yaş arası erkekler yılda on gün yol inşaatında çalışmak zorundaydı. Çalışmaktan kurtulmanın tek çaresi vardı, on günlük çalışmaya değer biçilen parayı ödemek. Kentlerde, özellikle de İstanbul'da bu vergiden kurtulmanın çareleri kısa sürede bulundu, yolu gözlenen tahsildara kapı açılmıyor, kazara açılırsa da eve davet edilerek elde hangi yiyecek varsa önüne sunulan tahsildar para istemeye utanıyordu!

KARNEN VAR MI?

İkinci Dünya Savaşı denildiğinde, artık o günleri yaşayan kuşaklar eksilse de akla önce “Ekmek karnesi” gelir. Bu, insanın en temel ve bugün için bile vazgeçilmez olan ekmekle savaşın arasındaki zorlu ve güçlü bağıın göstergesidir. Edebiyat da bu bağı kurmuş, dönemin neredeyse bütün roman ve öykülerinde ekmek karnesi yer almıştı.

Sait Faik Abasıyanık da “Pişmanlık” adlı hikayesinde bir bakkaldan karnesini göstermeden ekmek alıp kaçmakla suçlanan iki gencin hakim karşısında verdikleri ifadeyi aktarırken dönemin anlayışına da ışık tutuyordu:

“-Bunlar karakolda ne dediler?

-Emniyet amiri, Anastas’a, “Paran var mı?” diye sordu. O da cebinden epey bir para çıkardı. “Karnen var mı?” diye soruldu. İki tane de karne gösterdi. Başka bir şey bilmiyorum.

Anastas:

-İşe gitmek için acele ediyordum. Dükkan kalabalıktı. Her zaman ekmeğimi bu bakkaldan alırım. Ekmeği alıp dört karneyi oraya bıraktım. Parayı da “Yabancı değildir bakkal, akşama veririm” diye düşündüm. Vermedim. Elimde iş takımları olduğu için ekmeği arkadaşım Aristidi’ye verdim. O yürüdü gitti.

Hakim sordu:

-İyi arkadaşların varmış. Ben olsam bu zamanda babama emniyet edip karnemi bir başkasına vermezdim. Doğrusu, vallah korkardım. Haydi Anastas! Doğru söyle. Doğru söylemekte hayır vardır. Şu karneleri oraya tezgahın üzerine bırakmadın değil mi?”

EN UZUN KIRGINLIK: VARLIK VERGİSİ

“Şuursuz bir ticaret davası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor... Acı ile hatırlamalıyız ki milletin işlerini tanzim etmek yolunda Cumhuriyet hükümetinin sarf ettiği gayretlere iki seneden beri cemiyetimiz tarafından hiç yardım edilmemiştir. İşte bugün hallolacak ilk mesele, umumi itimat havasının iade edilmesidir. Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır. Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanınamalıyız...”

Oldukça sert bu cümleler 1942 Kasım'ında, TBMM'nin açılış töreninde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ağzından dökülüyordu. Bu sözlerin kimi hedef aldığı da birkaç hafta sonra ortaya çıktı ve “Varlık Vergisi” yürürlüğe sokuldu. Verginin amacı kimilerine göre savaşın ekonomik zararlarını telafi edebilmek, kimilerine göre sermayeyi millileştirmekti. Servet sahibi herkes vergi kapsamına giriyordu, ama daha çok gayrimüslimler etkilendi. Yüzde 70'i İstanbullu 114 bin vergi mükellefinden toplam 465 milyon lira tahakkuk edilse de ancak 314 milyon lira tahsil edilebildi. Vergisini ödeyemeyenler ise Aşkale'ye gönderildi. Borçlarını burada yol inşaatında çalışarak ödeyeceklerdi, ancak gidenlerden 21'i yaşlılık

ya da hastalık nedeniyle yaşamını yitirdi. Vergi mağdurlarının daha çok gayrimüslimler olması hem muhalefetin hem de uluslararası kuruluşların tepkisini çekti. Protestolar üzerine uygulama 16 ay sonra kaldırılrsa da Türkiye'nin siyasi ve ekonomik tarihinde, özellikle de İstanbul'un ruhunda derin yaralar açtı. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu yara bugünün sanayicilerinin de belleğine yerleşti.

İshak Alaton işte o sanayicilerden biri. Tüccar babası Hayim Alaton'a iki ayrı vergi dairesi toplamda seksen bin lira vergi borcu çıkartmış, Osmanbey'deki iki odalı daireye gelen haciz memurları evde ne var ne yoksa götürmüştü. Ev ile dükkândaki eşya ve mallar borcu ödemeye yetmedi, 500 liralık açık nedeniyle Hayim Alaton Aşkale'ye gönderildi.

Varlık Vergisi'ni ödeyemeyenlerin ev eşyaları satışa çıkarılmıştı, 1943.

Jak Kamhi de Varlık Vergisi tanıklarındandı. Kamhi'ye göre verginin sorumlusu dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü değil, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'ydu ve bazı hatalar "kasıtlı" olarak yapılmıştı. Hem ticaretle uğraşan hem de gemi ve lokomotif parçaları üreten babası ve amcası kendilerine tahakkuk edilen vergiyi ödeyememiş, amcası öne çıkıp Aşkale'ye gitmeyi üstlenmişti. "Merak etmeyin," demişti yola çıkmadan önce ailesine, "Sağ salim geri döneceğim, biraz spor yapacağız, o kadar." Ancak gittikten bir hafta sonra ölüm haberi gelmişti.

"Varlık Vergisi Türkiye'nin ayıbıdır, ama mecburiyetidir de. Türkiye'nin bütçesi kaynak bulmak zorundaydı." Bu sözler 1940'lı yıllarda İstanbul Defterdarlığı'nda tahakkuk kâtipliği yapan bugünün sanayicisi Mehmet Şuhubi'ye ait. Şuhubi'ye göre ayıbı yaratan vergiyi uygulama yükümlülüğünün valilere ve defterdarlara verilmesi. Masa başında, bir gecede alınan kararlar bazen gülünç sonuçlara da yol açabiliyordu, örneğin işi kepenkleri yağlamak olan bir gayrimüslime "yağcı" diye kazancının kat kat üzerinde vergi tahakkuk ettiriliyor, hatta İstanbul'da en büyük vergi bir boncukçuya, Sepon Civan'a kesiliyordu. Şuhubi'ye göre Varlık Vergisi'yle bir servet transferi yaşanmış, bir Rum'a ait sabun fabrikası sırf yeri iyi diye, yani Eminönü'nde diye işi bilmeyen biri tarafından satın alınırken bir başkası birkaç tezgâhla aldığı iplik atölyesini büyük bir fabrikaya dönüştürmüştü.

Sonunda verginin sermayenin "millileştirilmesi" amacıyla çıkarıldığını düşünenler haklı çıktı, sermaye el değiştirdi. Vergisini ödeyemeyen gayrimüslimlerin satılan mallarının yüzde 67'sini Müslüman Türkler, yüzde 30 kadarını da devlet kurumları almıştı. El değiştiren mülkler arasında Beyoğlu ile tarihi yarımada'daki yapılar ağırlıktaydı.

İsmet İnönü,
Trabzon Ticaret
Lisesi'nde...

SAVAŞA RAĞMEN SANAYİ

Varlık Vergisi devlete gelir sağlamıştı belki, servet de el değiştirmişti, ama mevcut sanayiye de sert bir darbe indirmişti. Gayrimüslimlerden alınan tesislerin bir kısmı Türk girişimcilerin kullanımına geçse de savaş nedeniyle yeterli verim alınamıyordu.

Bu kötümser tablonun ortasında tek tük de olsa hamle yapan işletmeler dikkat çekiciydi,

hem de savaşın göbeğinde yanıp kavrulan ülkelerden, takas yöntemiyle taşınan teknolojiyle. Bu işletmelerden biri de Narin Ailesi'ne aitti. Halit Narin, çocukluğuna denk düşen o günleri şöyle aktaracaktı:

“Harp sırasında bize Polonya'dan dört halı tezgâhı geldi vagonlarla. Almanların bütün Avrupa'yı işgal ettiği dönemde verilmiş sipariş. Babamın Polonyalı bir montörle

o tezgâhların kuruluşunu izledim. Biz daha o günlerde Japonların fabrikanın içinde patenle gidip geldiğini, işleri öyle hallettiğini duymuştuk. Bu benim kafamda büyük bir yer etmişti.”

Kimileri de savaşın yarattığı yoksunlukları akıl ve bilgiyle alt etmeye çalışıyordu. Jak Kamhi, babasının bir arkadaşının hammadde yokluğu nedeniyle lastik fabrikasını kapatmanın eşğine gelmesine tanıklık etmişti. Babasıyla arkadaş konuşurken onları dinlemiş, aklına o sıralar okuduğu kitaptan edindiği bir bilgi gelmişti. Gerisini Kamhi’den dinleyelim:

“Hemen yanlarına gittim. Neden hurda kauçuklardan rejenere (yeniden üretmek) yapmıyorsunuz, diye sordum. Ne olduğunu bilmiyordu. Kitabı verdim. Fransızcası zayıftı okuyamadı, ben okuyup anlattım, ama yine olmadı. ‘Gel’ dedi, ‘otur bana rejenereyi imal et.’ Ben de ettim ve böylece Türkiye’deki kauçuk fabrikalarının kapanmasını önledik.”

Necmettin Bitlis’in 1955’te kurduğu Şark Mensucat tesisleri de savaştan izler taşıyacaktı. İplik ticareti yaparken dokuma işine soyunan Bitlis döviz yokluğu nedeniyle boya apre alamayınca bir fabrika kurmak istemiş, bir arkadaşının önerisiyle Zeytinburnu’nda bir fabrika kiralamıştı. Almanların kurduğu, savaş başlayınca kapatıp gittiği fabrika da tekstil sektörüne göre organize edilmişti ve makineleri hala işliyordu. “Makineler bizim çalıştığımız fabrikalardan çok daha güzeldi, fabrika da dört dörtlüktü” diye anlatıyordu Bitlis. “Biraz çabayla orasını mükemmel bir fabrika haline getirdik. Ürünlerimiz de Şark Mensucat olarak güzel bir isim yaptı.”

Yenilmez sanılan Alman ordusu geri çekildiğine göre savaşın da sonu görünmüş, İnönü’yü savaşa katılmadığı için “Erkeklerimizin erkekliğini öldürdün,”

diye suçlayan muhalefetin sesi kısılmıştı. Bu öylesine bir muhalefetti ki, gazetelerde köşe yazarlarının söz düellosundan çıkıp çocukların dillerine bile dolanmıştı. Bir yurt gezisi sırasında İnönü’nün karşısına dikilen bir çocuk, “Ben seni sevmiyorum,” diye seslenmişti, “Sen bizi ekmeksiz bıraktın.” İnönü’nün yanıtı tarihe savaş boyunca izlediği politikanın simgesi olarak yerleşecekti: “Belki sizi aç bıraktım, ama babasız bırakmadım.”

Türkiye biraz da İngiltere’nin zorlamasıyla 1944’te Almanya ile ilişkisini kesme kararı almış, İstanbul’daki Almanlar Kırşehir’e zorunlu ikamete gönderilmişti. Denge politikasından savaş sonunda, biraz da savaş sonrası oluşacak yeni dünya haritasında yer alabilmek için vazgeçilmiş, 23 Şubat 1945’te Almanya ve Japonya’ya savaş ilan edilmişti. Birkaç ay sonra da binlerce kişinin ölümü pahasına Amerika Hiroşima ve Nagazaki’ye atom bombası atmış, bu da 60 milyonu aşkın insanın yaşamını yitirdiği savaşın sonu olmuştu.

İstanbullular savaşın bittiği haberini radyodan aldı. Bu sona en çok sevinen şüphesiz Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’yü. Oğlu Ömer İnönü’nün arkadaşı Jak Kamhi’ye anlattığına göre haberi alınca sevinçle yerinden kalkmış, dans etmişti... Artık dünya için de Türkiye için de yeni bir dönem başlıyordu. İşin gerçeği savaş bitmeyecek, “soğuk savaş”a dönüşecekti. Sovyetler Birliği ile ABD’nin önderliğinde dünya iki kutba ayrılacak, siyasete olduğu kadar ekonomiye de bu kutuplaşma yön verecekti...

İSTANBUL'UN YENİ ZENGİNLERİ

Halide Edip Adivar ilk basımı 1946'da Remzi Kitabevi tarafından yapılan "Sonsuz Panayır" isimli kitabında "İki binler" olarak tanımladığı, Varlık vergisi sonucu sermaye sahibi olanlarla, karaborsayla ve haksız kazançla zenginleşen İstanbul'un sakinlerini şöyle anlatıyordu:

"İki binler bir rivayete göre Taksim'den Şişli'ye yayılan, bir rivayete göre Kadıköy ve Adalar da dahil bütün İstanbul'a çalım satan milyonerlerin etiketidir. Hükümlerinde ihtiyat ve itidal gösterenler arasında bir üçüncü rivayet daha dolaşır. İki binler bütün Türkiye'deki yeni milyonerlerin sayısıdır. Hülasa bir adama yeni milyoner derlerse mutlak iki binlerdendir; iki binlerden derlerse mutlak yeni milyonerlerdendir. Bir defa bu etiket yakanıza takıldı mı, isminizi iflas davasında görseler; kira vermiyor diye ev sahibinizin sizi kapı dışarı ettiğini işitseler; karınızın veya kendinizin bilmem hangi kulüpte kumar borcundan dolayı teşhir edildiğini duysalar, gene sizden ya yeni milyoner veyahut da iki binlerden diye bahsetmekte devam ederler. Gerçek halkın sesi her vakit hakkın sesi değildir fakat kader damgasıdır. Ondan kurtulmak, Hitler ordusunu yenmekten daha zorlu bir iştir.

Acaba bu milyonerlerin hiç eskisi yok mudur? Vardır, belki de bugünkü para ölçüsüyle milyarderi bile vardı. Fakat onlara sadece kibar ve zengin denir. Çünkü eskiler, nesiller boyunca, küçük bir emekle başlayıp bir firma kurmuşlar, belki de son harp yıllarında dünyalıkları biraz artmıştır. Fakat halk onlara karşı haset ve sefalet günlerinde lüks gösterilerine duyulan gayz ve garazı duymaz. Çünkü kimse onların fıkaraklık günlerini hatırlamaz ve bu eskiler de biraz tecrübe, biraz da içtimai terbiye ve görgünün doğurduğu bir insiyakla, dürüst bir zevkle evlerinin haricinde göze batmaktan, dile gelmekten sakınmayı bilirler. Halbuki yenilerin geçmişini bilenler çoktur, bilhassa fıkara akrabalarını içi hasetten yanar tutuşur, her yerde onların israf ve sefahatleri hakkında mübalağalı haberler yayarlar..."

YENİ BİR DÜNYA, YENİ BİR EKONOMİ

Türkiye savaş boyunca uygulanan denge politikasıyla bu kez eğitilmiş, ülkesini ileriye taşıyacak genç kuşağını korumuş, onları tarihin sayfalarında birer rakama dönüşmekten kurtarmış, ayrıca savaş boyunca ihracatın ithalattan daha fazla olması nedeniyle altın ve döviz rezervlerinde birikim sağlamıştı. Şimdi yüzü yeniden geleceğe dönme, ekonomiye yeni dünyayla uyumlu bir yön verme zamanıydı. Ancak henüz altın ve döviz birikimini sanayiye dönüştürecek güçlü bir sanayi burjuvazisi görülüyordu. Anlaşılan ekonomide bir süre daha söz hakkı devlette olacaktı. Sadece Türkiye değil, Avrupa ülkeleri de ancak devletin ekonomiyi yönlendirebileceğini düşünüyordu, ama öncelik savaşın yarattığı tahribatı gidermekteydi.

Çözüm savaştan sonra oldukça gür bir sesle yeni dünyanın siyaset ve ekonomi sahnesine giren ABD'den geldi. Daha savaş sürerken Amerika'nın Bretton Woods kentinde 44 ülkenin temsilcilerinin katıldığı bir iktisadi toplantı yapılmış, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve ileride Dünya Bankası olarak tanımlanacak Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın kurulması kararlaştırılmıştı. Toplantıda alınan kararlardan biri de doların uluslararası para birimi olmasıydı. IMF paranın uluslararası işleyişini düzenleyecek, Dünya Bankası ise savaşın Avrupa'da yarattığı tahribatı giderecekti. ABD şimdi Doğu Avrupa'daki ülkelerin Sovyetler Birliği paralelinde bir politika izlemesi, Çin'de komünist bir yönetimin iktidara gelmesi üzerine bu program kapsamında, önce dönemin devlet başkanı Truman'ın adıyla anılan Truman Doktrini, ardından Marshall yardımıyla hem Avrupa ülkelerine, hem de SSCB'ye coğrafik olarak yakın Türkiye, Yunanistan gibi ülkelere yardım kararı almıştı. O sıralar Türkiye de Sovyetler Birliği'nin tehdidi altındaydı.

Sovyet lideri Stalin Kars ve Ardahan'ı, Boğazları kullanım hakkını istiyor, aksi takdirde Türkiye-SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı tek taraflı bozacağını söylüyordu. ABD, kendi ülkesinde vefat eden Türkiye'nin büyük elçisi Münir Ertegün'ün cenazesini Missouri adlı donanmanın en büyük savaş gemisiyle İstanbul'a göndererek hem Türkiye'ye bir jest yaptı hem SSCB'ye gözdağı verdi. 5 Nisan sabahı saat sekizde İstanbul limanına gelen Missouri coşkuyla karşılandı, gemi adına pul ve sigara çıkarıldı, sokaklar temizlendi, eğlence merkezlerinin sayısı ve işlevi çoğaltıldı, her yer bayraklarla donatıldı. Missouri dört gün sonra limandan ayrılırken hem Türkiye'nin hem İstanbul'un tarihinde derin izler bırakacağı farkında bile değildi...

Türkiye Marshall Yardımı'ndan yararlanmak için ilk başvurduğunda ABD bu isteği II. Dünya Savaşı'nın tahribatını doğrudan yaşamadığı gerekçesiyle geri çevirmişti. Sovyetler Birliği'nin tehdidi üzerine fikrini değiştirdi, Türkiye de yardımdan yararlanacak ülkeler listesine alındı. Yardım miktarı olarak 100 milyon dolar belirlense de kısıtlamaya gidilerek 69 milyon dolarlık teknolojik destek sağlanması kararlaştırıldı.

ABD'li uzmanların belirlediği alanlarda kullanılacak destek Batılı ülkelerin Türkiye'ye biçtiği rolü bir kez daha ortaya serdi, yardımın yüzde 60'ı tarıma aktarıldı. Binlerce traktör İstanbul limanına getirildikten sonra Anadolu'ya dağıtıldı. Traktörle tarım semeresini vermekte gecikmedi, Türkiye kısa sürede dünyanın sayılı buğday üreticileri arasında yer aldı. Ancak başta traktör diğer teknik yardımların bakımının ve yedek parçalarının temininin yardım kapsamı dışında tutulması bütçeyi oldukça sarsacak, ülke ekonomisini sıkıntıya sokacaktı.

1952 yılına kadar süren ve 352 milyon dolara ulaşan yardımlar ABD konsoloslukları aracılığıyla yardım alan ülkelerin vatandaşlarına

1952 yılına kadar süren Marshall yardımının amacı "Marşal Planı ve Siz" başlıklı Türkçe broşürlerde anlatıldı.

da duyuruldu. "Marşal Planı ve Siz" başlıklı Türkçe broşürlerde planın neyi amaçladığı anlatılırken "Amerika'nın Avrupadaki menfaati iktisadi olduğu kadar da siyasi. Avrupa memleketleri en iyi ananevi müşterilerimiz olup dünya ticaretinin gelişmesinde mühim bir rol oynamaktadırlar. Avrupadaki durum bozulmakta devam etseydi, bütün Amerikan ticareti bundan mutazzarır olurdu. İhracatımız milli ekonomimizin bel kemiğini teşkil etmektedir." deniliyordu, "Bu sebeptendir ki, Amerikan malları için daha büyük bir Pazar olabilecek kuvvetli ve sağlam bir Avrupa meydana getirmenin menfaatimiz icabı olduğu aşikardır. Bundan maada, dünya teşkilatındaki üyelerin hürriyet ve istiklallerini desteklemek hususunda Birleşmiş Milletler'e karşı taahhüde girmiş bulunmaktayız."

1950 tarihli broşürün Türkiye'yle ilgili bölümünde ise otuz binden fazla tarım

aleti yardımı yapıldığı, bu aletleri kullanan köylülerin üretimlerini dört kat attırdığı söyleniyordu. Melez mısır ekiminin, pamuk kalitesinin stardardize edilmesi önerilirken Türkiye ekonomisine bir kez daha rota çiziliyordu:

"Tarım mahsullerinin artması, Türkler için daha bol gıda temini meselesi olduğu gibi Marşal Planı milletleri imal ettikleri eşyaları Türk buğday, yağlı tohumları, fındık, fıstık ve ceviz, meyve ve besili hayvanları ile değiştirmeye çoktan taraftardırlar. Mamul eşyaya ihtiyacı olan Türkiye karşılığını tarım mahsullerini satmak suretiyle ödeyebilir.

Toprak mahsullerinin artması, makul satış siyasetinin tatbiki ve malların yüksek vasıfta olması sayesinde Türkiye, ihtiyacı olan mamul malları cezp edebilir. Büyük Britanya, Belçika, Fransa ve Almanya gibi Marşal Planı

1950 tarihli “Marşal Planı ve Siz” broşürünün Türkiye’yle ilgili bölümünde köylülerin üretimlerini dört kat attırıldığı söyleniyordu.

memleketleriyle ticaret yaparak, ihtiyacı olan esas makineleri temin etmek suretiyle Türkiye, kömürü daha ucuza mal edebilmek, çelik, mensucat fabrikalarını, balıkçılık ve soğuk hava depoları sanayini genişletebilmek imkânını bulabilir.”

Marshall yardımı uyguluna dursun Türkiye’de “barış” dönemiyle birlikte siyasi gerilimler de bir kez daha su üstüne çıktı. Bu gerilimin nedenlerinden biri de Türkiye’nin çok partili sisteme geçip geçmeyeceğiydi. Çok partili sistemin denendiği 1924’ten bu yana, yani yirmi bir yıldır iktidarda hep CHP vardı, övgüyü de eleştiriyi de o üzerine topluyordu. Daha savaşın ayak seslerinin uzaklaşmaya başladığı günlerde, 1945’in 19 Mayıs’ında yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü daha fazla demokrasi vaat ediyor, “Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında

demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.” diyordu. İnönü aynı konuşmasında sanayileşmeye de değinmiş, özellikle de teknik eğitime vurgu yapmıştı:

“Vatanda endüstrinin gelişmesini sağlamayı, medeni bir millet olmanın temel şartlarından sayıyoruz. Kömürü, demiri, kromu, bakırı olan bir memleketin endüstri kurmaması imkânsızdır. Az ölçüde meydana getirebildiğimiz eserlerin harp yıllarında eskisine nazaran bize ne kadar kudret verdiğini denemiş bulunuyoruz. Hesapsız ihtiyaçlarımızı giderebilmek için, endüstrileşme hareketlerine, gücümüzün yettiği hızla devam edeceğiz. Bu işte de en kıymetli çare, bilgi ve öğretim meselesidir. Onun için harp yıllarında da teknik öğretimde aldığımız oldukça geniş teşebbüsleri bundan sonra daha ziyade genişleteceğiz. Öyle sanıyoruz ki, endüstride maddi vasıtalarla olan ihtiyacı temin etmekten,

öğretim ve uzmanlık işlerinde başarılar elde edilmesi daha zor ve daha ehemmiyetlidir. Onun için milletimizi teknikçi olarak yetiştirme, ilk basamağından yüksek derecesine kadar her alanı kaplayan şekliyle en kıymetli amacımız olacaktır.”

İnönü teknik eğitim vaadinde bulunurken ihtimal aklının ucundan, kuruluşu 1773’e dayanan, denizcilik, inşaat mühendisliği, mimarlık alanında eğitim yapan, 1934’te bünyesine makine ve elektrik mühendisliklerini ekleyen Mühendishane-i Bahr-i Hümayun’un (İmparatorluk Deniz Mühendishanesi) İstanbul Teknik Üniversitesi adı altında genişlemesi yatıyordu. Gelecekteki on yıllarda sadece ülke ekonomisine değil, siyasetine de yön verecek isimleri yetiştirecek olan İTÜ Türkiye’nin sanayileşmeye verdiği önemin bir simgesi olacaktı.

Aynı günlerde Meclis’te “Çiftçiye Topraklaştırma Kanunu” adı altında görüşülen toprak reformu tartışmaları oldukça sert geçiyor, Şükrü Saraçoğlu hükümetinin önerisine bazı milletvekilleri tepki gösteriyordu. En sert konuşmalardan birini yapan Aydın Milletvekili Adnan Menderes partiden ihraç edilince kendisiyle aynı kaderi paylaşan Fuat Köprülü, Celal Bayar ve Refik Koraltan’la birlikte Demokrat Parti’yi kurdu. Kısa sürede köylü şehirli, sanayici işçi, kadın erkek herkes bu yeni partiyi iktidara taşımaya hazırlandı. 1946 yılında yapılan seçimlerde partiye büyük ümit bağlanmıştı, ama 465 milletvekilliğinden ancak 54’ünü alabildi. Kimilerine göre hem seçim sistemi hem de sonuçlar şaibeliydi, günlerce, hatta yıllarca konuşulup tartışılacaktı.

İSTANBUL İKTİSAT KONGRESİ

İktidar da muhalefet de Türkiye’nin geleceğini sanayileşmede görüyordu, ama nasıl bir yol tutturulacağı belirsizdi. Sanayicisinden bürokratına, akademisyeninden işçisine herkesin

bir düşüncesi, bir yol planı vardı, ama ülke için hangisinin daha gerçekçi olduğu konusunda kafalar karıştı.

İşte hem bu karışıklığa son vermek, hem de devletin sanayileşmedeki yerini belirlemek üzere İstanbul’da bir iktisat kongresi düzenlenmesi kararlaştırıldı. Bu İzmir İktisat Kongresi’nden sonra en büyük, en geniş kapsamlı ve belirleyici bir kongre olacaktı. Kongrenin İstanbul Tüccar Derneği’nin öncülüğünde İstanbul Ticaret Odası, İstanbul Sanayi Birliği, Türkiye İktisatçılar Derneği ve Türk Ekonomi Kurumu’nun katılımıyla 1948 yılının 22-27 Kasım günlerinde yapılması kararlaştırıldı. Kongrenin genel sekreteri Ahmet Hamdi Başar altı ay süren hazırlıkları değerlendirirken “Bu kongre iktisadi ve mali mevzularda söz söyleyecek, karar verecek en yetkili topluluktur. Burada alınacak kararları fiiliyat sahasına koymakla sadece bizler değil, bütün memleket vazifelidir.” diyordu “Eğer Türkiye’de milli hâkimiyet esasına dayanan ve kuvvetini efkârı umumiyyeden alan bir rejim yaşayacaksa bu kongrenin kararları bugün olmazsa yarın behemehal tatbik edilecektir.” Sadece Başar için değil, düzenleyenler ve katılımcılar için bu kongre hem kendilerinin hem ülkenin geleceği demektir.

Taksim Belediye Gazinosu’nda Hasan Ali Yücel, Refik Koraltan, Celal Bayar gibi milletvekillerinin de katılımıyla başlayan kongrenin havası gerçekten de İzmir İktisat Kongresi’ni andırıyordu. Düşünceler oldukça farklı ve renkliydi. Kimileri devletin ekonomik politikalarını, daha doğrusu uygulamalarını topa tutuyor, kimileri tam liberal bir ekonomik politika talep ediyordu. Kimileri devlet desteği olmadan sanayileşmenin imkânsızlığından dem vuruyor, kimileri Türkiye’nin memur sayısının 300 bini aştığını anımsatıp bürokratikleşmenin yarattığı hantallıktan yakınıyor, kimileri devlet yatırımlarının tarım alanında yoğunlaşmasını önerirken kimileri devletin özel sektörün ağırlıklı olduğu alanlardan uzak durmasını istiyordu...

Birinci Meclis'in milletvekillerinden, kongrenin de düzenleyicisi Ahmet Hamdi Başar devletçiliği savunanların başında geliyordu, ona göre ekonomide devletçilik tarihsel bir zorunluluktu. Liberal kanadın en güçlü temsilcisi ise Celal Bayar'dı. İş Bankası'nın kurucularından ve ilk genel müdürü Bayar Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana liberal ekonomiyi savunuyor, bunun için başta İsmet İnönü, devletçi ekonomiyi savunanlarla karşı karşıya gelmekten çekinmiyordu. 1929 krizinin ardından uygulamaya geçilen devletçi ekonominin süreklilik kazanmasından duyduğu endişeyi sık sık dile getiriyor, şirketlerin de devletin de yapacağı işler olduğunu vurguluyordu. Bayar'la aynı düşünce ve endişeleri taşıyan Atatürk 1932'de Bayar'ı İktisat Bakanlığı'nın başına atamış, bir de kutlama mesajı göndererek kesin ve radikal adımlar atması için yüreklendirmişti. Atatürk mesajında "İçtimai heyetimizin bütün iş bölümleri sahiplerini aynı faydalı alaka ile bu yolda el ele vermiş, omuz omuza dayanmış, bir hedefe yürüyen samimi yolculuk yapmak, devletin iktisat işinde yorgunluğunu azaltmak ve muvaffakiyet

zamanını kısaltmak için tek çaredir." diyordu. İş Bankası çevrelerinin de desteğiyle yola çıkan Bakan Bayar'ın programında ilk sırada sanayileşme ile kendi içinde bütünlük gösteren bir ekonomik yapı kurmak vardı. 1937'de yine Atatürk'ün isteğiyle başbakan koltuğuna oturduğunda ise kurduğu hükümet Türkiye'nin ilk liberal hükümeti olarak değerlendirilmişti.

Bayar şimdi kongrede yine görüşlerini savunuyor, sanayicilerin de desteğini alıyordu. Altıncı günün sonunda tartışmaların sonucu okunduğunda Bayar'ın etkisini görmek hiç de zor değildi:

"Devlet bundan böyle amme mahiyetine haiz olmayan işletmelere devam etmemeli ve yeni tesisler ve yeni tevşiler yapmamalı ve mevcut işletmeleri peyderpey hususi teşebbüslere ve kooperatiflere devretmek üzere esaslar hazırlamalıdır."

Kongre basında da büyük yankı bulmuş, iktidara yakın yayın organları ekonomide devletçiliği savunmayı sürdürürken diğerleri kongrede alınan kararların tümünü desteklemişti. Onlara göre devlet yol, okul, posta ve riskli alanlar gibi yatırımlardan çekilmeli pazar ekonomisine fırsat tanımalıydı. Kongrenin sonuçları TBMM'ye de taşınmış, iktidar 1950 yılında düzenlenecek İktisat Şurası'na Ekonomi Genel Meclisi kurarak hazırlanacaklarını bildirmişti. 1949 yılı bütçe görüşmeleri sırasında özelleştirme yine gündeme getirilmiş, "Akmayan birer çeşme haline gelen İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin tedricen halka, millete ve şirketlere mal edilmesi zamanı gelmiştir. Ucuzluk, bolluk meydana gelecek, bu memleketi refaha götürecektir, buna inanınız!" denilmişti. İktisadi Devlet Teşekkülleri'nden, sonraki tanımıyla KİT'lerden en çok yakınılan Sümerbank ve 1935'te yer altı kaynaklarını değerlendirmek üzere kurulan Etibank'tı. Hükümet, Türkiye İktisat Kongresi olarak da tanımlanan kongrede alınan kararlara kulak verse de ancak iki yıllık ömrü kalmıştı.

1940'LARIN İSTANBUL'U

RADYO GÜNLERİ

“Alo, alo. Muhterem Samim. Burası İstanbul Telsiz Telefonu...” İstanbullular Eşref Şefik'in sesinden bu anonsu ilk kez duyduklarında tarih 6 Mayıs 1927'di. Sirkeci'de Büyük Postane'den yayın yapan İstanbul Radyosu, kendisinden yaklaşık altı ay sonra yayına geçen Ankara Radyosu'yla birlikte kısa bir sürede Türkiye'nin sesi soluğu olup çıkmıştı. Evlerde gramofonları yerlerinden eden radyoların en parlak zamanı İkinci Dünya Savaşı yılları oldu. Evlerde, kahvelerde kulaklar radyoya dayanıyor, cızırtılı sesler arasında Alman ordusunun hangi ülkenin sınırına dayandığı, Churchill'in, Stalin'in, Hitler'in, Mussolini'nin neler söylediği, Japonların Pearl Harbor saldırısından sonra savaşa katılan ABD'nin tutumu, İnönü'nün açıklamaları, hükümetin kararları anlaşılmaya çalışılıyordu. Bütün bir ülke sanki geleceğini radyoya bağlamıştı. Savaş yıllarında karartma gecelerinin ağırlığı da radyodan yükselen Müzeyyen Senar'ın, Hamiyet Yüceses'in, Nevin Demirdöğen'in sesleriyle yumuşatılıyordu.

Sinemalarda gösterilen filmlerle de savaşın seyrini izleyen İstanbullular Alman ordularının ortalarına kadar ilerledikleri Sovyetler Birliği'nden çekildiğini öğrenince derin bir nefes almışlardı. Çünkü savaş yılları boyunca apartman aralarında sebze yetiştirmek, arkasına boydan boya siyah kalemle çizgi çekilerek ayakta çorap varmış süsü vermek zorunda kalmışlardı.

Savaş yıllarında İstanbul bir yanıla kasaba, diğer yanıla metropol görünümündeydi. Galata, Pera ve Beyoğlu kentin metropol, Fatih, Kadıköy gibi merkeze yakın sayılabilecek semtler ise kasaba yüzünü sergiliyordu. Metropolde yeni zenginlerin buluşma mekânları aynı zamanda savaşta kendilerine daha çok iş düşen ajanların hareket alanıydı. Alman Büyükelçi Von Papan, dönemin yıldız oyuncusu Cahide Sonku dahil pek çok tanınmış simanın buluşma yeri ise Rejans'tı. Kasabalarda ise hala develerle kömür taşınıyor, süt beygirler sayesinde sokak aralarına giriyordu. Bugün Vatan Caddesi olarak bildiğimiz alanda, bahçıvanlar Tanaş, Andriko ve Panayot'un ürettiği sebze ve meyveler hem tazelikleri hem de ucuzluklarıyla çevre sakinlerinin imdadına yetişiyordu. Pek çok semte belediye otobüsü seferleri ancak 1940'ların sonunda konulmuş, kentin sanayileşme çabalarına ulaşım desteği sağlanmıştı.

Boğaz sırtlarında yapılaşmanın başladığı, Levent'in yerleşime açıldığı 1940'lı yılların imar hareketlerini Doğan Kuban şöyle özetliyordu:

“... İstanbul'un örgütlenmemiş bir mekânsal yapısı vardı, çünkü kapladığı alan bir milyondan az bir nüfus için çok genişti, ulaşım

ağı yetersizdi. Kırdar'ın (Lütfi) çabalarına karşı İstanbul milyonluk bir kent olarak endüstrinin gereksinimlerine karşılayabilecek alt yapıya sahip değildi. Konut standartları düşük, yapılar eskiydi. Savaş yılları ardından

hükümet yeni yapıları özendirerek yasalar çıkarttı. Fakat hızlı değişim için gerçek bir özendirme, ülkenin siyasal yapısının değişiminden kaynaklandı. Cumhuriyet Halk Partisi 1950 seçimlerini kaybetmişti.”

Radyoların en parlak zamanı İkinci Dünya Savaşı yılları oldu. Karartma gecelerinin ağırlığı da radyodan yükselen Müzeyyen Senar'ın, Hamiyet Yüceses'in, Nevin Demirdöğen'in sesleriyle yumuşatılıyordu.

65
yıl

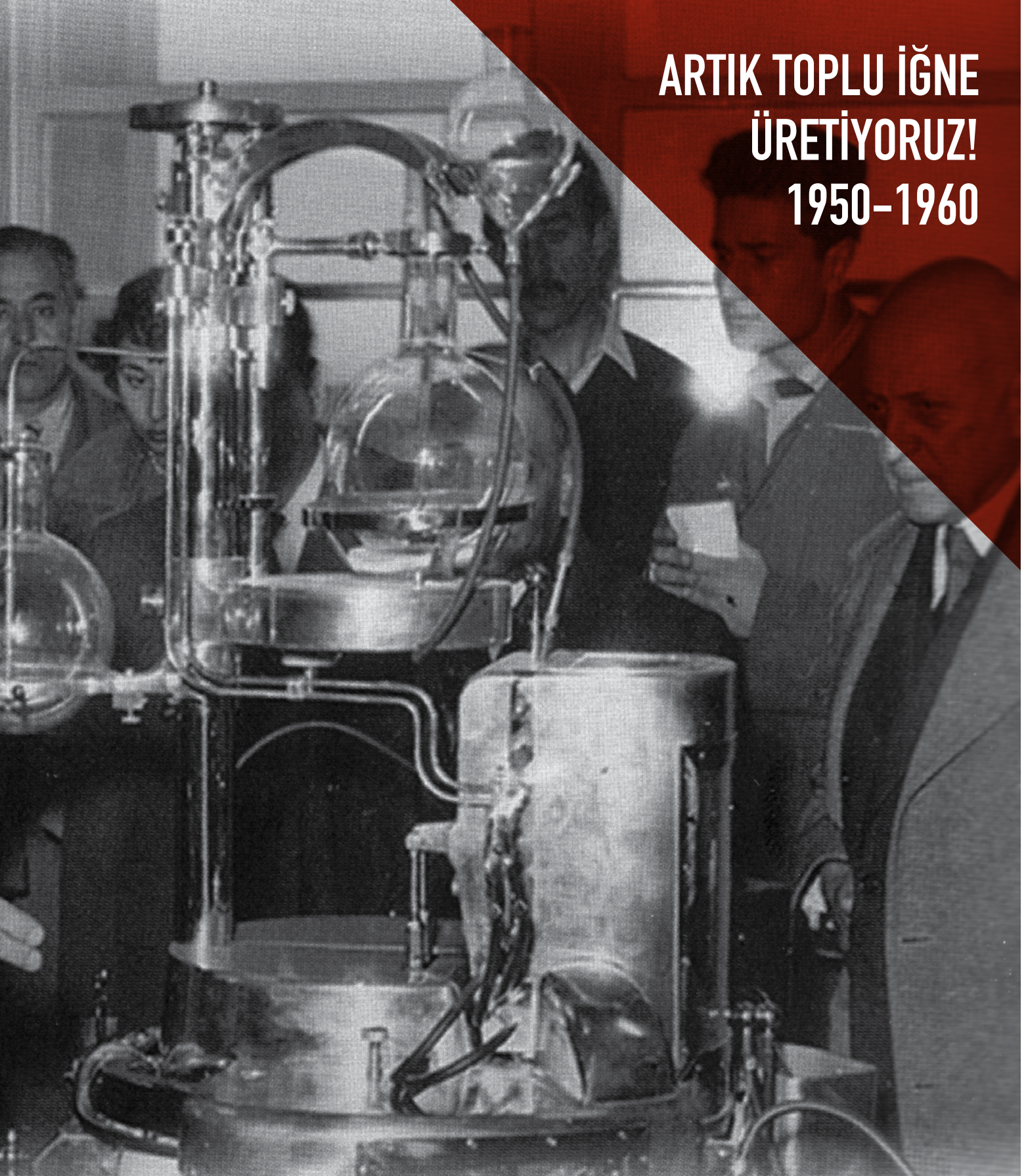

İSTANBUL
SANAYİ ODASI

Nejat Eczacıbaşı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve beraberindeki heyete Eczacıbaşı Levent İlaç Fabrikası'nı gezdiriyor, 1952.

**ARTIK TOPLU İĞNE
ÜRETİYORUZ!
1950-1960**

SANAYİNİN COĞRAFYASI DEĞİŞİYOR

Türkiye siyasetinde 1946 seçimlerinden sonra yaşananlar önünde sonunda çok partili sisteme geçileceğinin belgesiydi. Muhalefet partisi DP, CHP'yi her adımında takip etmiş, çokça da eleştirmişti. Bu arada seçmeni de ihmal etmemiş, hemen her ilde teşkilatlanıp toplumla bağını daha da güçlendirmeye çalışmıştı. Bu bağ 14 Mayıs 1950'de tartıya çıkacak, iktidarın el değiştirip değiştirmeyeceği görülecekti. Oldukça renkli, bir o kadar da gerilimli mitinglerden sonra sandık başına gidildi.

Yusuf Hikmet Bayur da 1948'de kurulan Millet Partisi'nin başkanı olarak adaydı, ama asıl çekişme İnönü ile Menderes arasında yaşanıyordu. Türkiye bu seçimlerde ilk kez siyasi reklamcılığa, radyonun seçim aracı olarak kullanılmasına, miting atışmalarına tanık oluyordu. Sandıktan "Yeter! Söz Milletindir" sloganıyla, "Her mahalleye bir milyoner" vaadiyle güçlü bir kampanya yürüten DP çıktı. 416 milletvekiliyle iktidara gelmiş, toplumun partiden beklentisini de büyütmüştü.

DP'nin seçim beyannamesinin ekonomi bölümü 1948 İstanbul İktisat Kongresi'nden izler taşıyordu. Serbest piyasa ekonomisine geçilecek, çok mecbur kalınmadıkça yeni kamu kuruluşları kurulmayacak, bu

alanlarda özel sektöre ağırlık verilecek, hatta bazı kamu kuruluşları özelleştirilecekti. İlk icraatlarından biri ise savaş yıllarında, özellikle Varlık Vergisi nedeniyle biriken yerli sermayeyi yatırımlara aktarmak üzere girişimcileri desteklemek olacaktı. Bu amaçla

Kürsüde Adnan Menderes, kalabalıkta heyecan ve umut...

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'nın çizdiği çerçevede Sınai Kalkınma Bakanlığı ardından da Sınai Kalkınma Bankası kuruldu.

Serbest piyasa ekonomisi dünyayla entegre olmayı gerektiriyordu. 40'lı yılların sonunda Sovyetler Birliği tehdidini bertaraf etmek için ABD ile kurulan iyi ilişkileri biraz daha genişletmek isteyen DP, NATO'ya (Kuzey Atlantik Savunma Paktı) girmeyi bu alanda önemli bir kazanım olarak görüyordu. Ancak Türkiye'nin bu arzusu Kore Savaşı'ndan sonra gerçekleştirilebilecekti. 1950-53 yılları arasında yaşanan savaşa Türkiye beş binin üzerinde asker gönderecek, 1952'de de NATO'ya alınacaktı.

VE İSTANBUL SANAYİ ODASI KURULUYOR

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi toplumun bütün kesimlerinde hoşnutlukla karşılanmış, Kore Savaşı'na katılmanın dışında neredeyse bütün karar ve uygulamaları kabul görmüştü. Bu kabulün nedeni parti programında yer alan demokratikleşme vaatleriydi. İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan yokluklar, yolsuzluklar, savaş zenginlerinin türemesi, madencilik gibi bazı iş kollarında çalışma zorunluluğu getirilmesinden soluğu kesilen toplum DP'nin vaatleriyle umutlanmış, kendini değişime hazırlamıştı. Parti programı ekonomide olduğu kadar sosyal hayatta da dünyayla paralel bir çizgi izliyor, demokrasiden söz ediyor ve demokrasiyi şöyle tanımlıyordu:

“Partimiz demokrasiyi milli menfaate ve insan haysiyetine en uygun bir prensip olarak tanıır ve Türk milletinin siyasal olgunluğuna inanır. Geniş ve ileri manası ile demokrasi bütün devlet faaliyetlerinde milli iradeyi ve halkın menfaatini hakim kılmak, yurttaşın ferdi ve içtimai bütün hak ve hürriyetlerine sahip olmasını gerçekleştirmek, yurttaşlar arasında hukuk eşitliğini, karşılıklı saygı ve sevgiyi ve iktisadi menfaatlerde ahengi sağlamaktır.”

Programda, insanlık onuruna yaraşır toplumdan söz edilirken, yaşlılık, hastalık, sakatlık gibi bireyi çalışmaktan alıkoyan durumlarda devletin devreye gireceğinden söz ediliyordu. İktisadi çıkarlardaki ahenk bir cümle olmanın ötesine taşınıp kooperatif, sendika, meslek örgütleri ve dernek kurma hakkı tanınıyordu.

1952'de İstanbullu sanayiciler işte tanınan bu haklardan yola çıkarak bir araya gelmeye karar verdi. Aslında bu uzun zamandır arzulanan bir durumdu, ticaret odalarının bünyesinde işleyen bürokratik işlemler, sanayinin gelişmesiyle birlikte ağırlaşmış,

sanayicilerin bağımsız bir yapılanmaya gitmesi şart olmuştu. Öte yandan sanayi yatırımlarıyla birlikte sanayicinin sorunları da artmıştı. En temel sorunlardan biri hammaddeydi. Tekstil üretiminde kullanılan yün bulmakta zorlanılıyor, Anadolu'dan toplanan yün çoraplar sökülüp battaniyelik iplik haline getiriliyor ve battaniye tezgâhlarına veriliyordu. Kumaş üretiminde de benzer yol izleniyor, yine Anadolu'dan kumaş parçaları getirilerek ipliğe dönüştürülüyor, bu ipliklerle yeniden kumaş üretiliyordu. Metal sanayicileri ise sac ithalatı aksayınca eski varilleri kesip sac olarak kullanıyordu. Döviz tahsisleri gecikince resmi kurda 2.80 lira olan dolar karaborsadan 15-20 liraya alınıyordu.

Kısacası, elektrikten suya, ulaşımdan vergilere sanayici pek çok cephede ayakta kalma ve üretme savaşı veriyordu. Sorunlara o güne kadar 1943'te kurulan Sanayi Birliği'nde çözüm aranıyor, ama yetmiyordu. Parti programına dayanarak hükümet nezdinde görüşmeleri başlatan sanayiciler, yasa değişikliğinin yapılacağına dair söz almakta gecikmedi. Ama gelin önce Sanayi Birliği'nin nasıl çalıştığını, hangi sorunlarla boğuştuğunu hem birlik hem de Sanayi Odası içinde yer alan tarihçi ve oyun yazarı Adnan Giz'in kaleminden, Sanayi Odası'nın Sanayi dergisinde yayımlanan yazısından okuyalım:

“Uzun harp yıllarında çok çalışmış ve yıpranmış bir sanayi vardı. Ama bu sanayinin sesini duyuracak bir organ yoktu. Hükümetle özel sektör arasında devamlı bir ilişki kurulamıyordu. Ticaret ve sanayi odaları birer resmî tescil bürolarıydı. Genel kâtipleri, hükümete bağlıydı. İşler, Hükümet politikasına göre yürütülürdü. 1943 yılında Milli Korunma Kanununa dayanılarak kurulan İstanbul ve İzmir Sanayi Birlikleri de yine devlet otoritesine göre düzenlenmişlerdi. Bağımsız ve güçlü bir teşekkül olamamışlardı. Ama odalara nazaran, sanayinin dertleri ile daha çok ilgilenmek imkânını bulmuşlardı. Sanayiciler,

İSO'nun kurulduğu bina, IV. Vakıf Han.

hiç olmazsa birliklerde içlerini döküyorlardı.

İstanbul Sanayi Birliği olarak, Bahçekapı'da Dördüncü Vakıf Hanı'nın, dördüncü katında serin ve mavi denize bakan dört, beş odamız vardı. Bir umumî kâtip ve sekiz, on memurdan ibarettik. Birliğe devamlı olarak gelen üyeler arasında çok ilgi çekici kimseler bulunuyordu. Hilmi Nailî Barlo, Yaşar ve Simon Çıkvaşvili

Kardeşler, Fuad Fazlı

Akgün, Ziya

İnankur, Selim ve

Zübeyir Seyhun,

Ata Refiğ, İsmail

Dilber, İbrahim

Cemil Koyuncu,

Harun Heriş, Nuri

Abdurrahman

Malta, İhsan Altıok,

Ali Nusret Coşansu,

Bican Bağcıoğlu,

Kemâl Döner, Şakir

Zümre, Haydar

Kaynak, Simon

Arhanyan, Abdullah

Binatlı, Fuat Taylan,

Faruk Gürtunca, Agop

Keşiş, Sabri Özarslan

birliğe sık gelen ve

çalışmalara katılan

üyelerimizdi.

Birliğin İdare Heyeti

üyeleri

çoğunlukla ağırbaşlı ve sessiz kimselerdi.

Günün şartları değiştikçe, davaları daha

kuvvetle dile getirecek ve savunulabilecek

yeni şahsiyetler arandı. Bu vasıflara sahip

olarak Kâzım Arın, Refik Bezmen, Sadık

Bigat ve birliğin son yıllarında Hasan Derman

teşekküle katıldılar.

Kâzım Arın olgun ve tecrübeli bir şahsiyetti.

Odanın kuruluşundan sonra Meclis ve

Yönetim Kurulu Başkanlığı yaptı. Refik

Bezmen söz değil, düşünce adamıydı. İdare

Heyeti toplantılarında güzel kokulu pipo

tütününü karıştırırken veya kâğıtlara renkli

çizgiler çizerken konuşulanları dikkatle dinler,

düşüncelerini kısa ve kesin cümlelerle ifade

ederdi. Bezmen, Sadık Bigat'ın konuşmasına

hayrandı. Bigat konuşunca onu sevmemek,

etkisi altında kalmamak güçtü. Ne güzel

yüzü, gür Atatürk kaşları vardı. Ayağa

kalkar, gülümseyerek, rahat, rahat saatlerce

konuşabilirdi. Bazen şiddetle savunduğu bir

fikrin ardından, bir de

bunun aksi tezi vardır,

diye ikinci bir fikri ileri

sürebilirdi...

Demokratik hareketler

başlayınca, umum

müdür ve müsteşar

seviyesindeki yüksek

memurların ardından

ekonomi ve ticaret

bakanlarının

ziyaretleri başlamıştı.

Yüksek seviyedeki

memurlarla

alelacele toplantılar

tertiple edilirdi. Bu

toplantılarda Birliği

çoğunlukla Sadık

Bigat, Mithat

Recai, İlhami

Nafiz Pamir,

Cudî Birtek

gibi sanayiciler temsil ederdi. Neler

söylenmez, neler konuşulmazdı bu

toplantılarda. Biz genç memurlar saatlerce

zabıt tutardık. Saatlerce söylenen düşünceler

arasında çok realist, faydalı görüşler olurdu.

Ama neticede hiç bir şey değişmez, hiçbir

fikrin uygulandığı görülmezdi. O halde niçin

bu zahmete girilirdi? Bunu cevaplandırmak da

güçtü.

Bakanların toplantıları, daha geniş bir kadro

ile Ticaret Odasının Meclis salonunda

yapılırdı. Bu salonda zamanın bakanlarından

Fuad Sirmen'in, Atıf İnan'ın, Tahsin Bekir

Balta'nın, Cavit Ekin'in sanayicilerle yaptığı

mühim toplantıları hatırlıyorum. En heyecanlı ve hareketlisi Fuad Sirmen'in toplantısı olmuştu. Sanayicilerin, tahditlerden, döviz darlığından ve en çok özel tekstil sanayine karşı, hükümetin Sümerbank fabrikalarını korumasından yakındığı günlerdi. Fuad Sirmen, devlet sektörünün en kuvvetli elemanlarını beraber getirmişti. Sanayiciler acı tenkitlerde bulundular. Ama bu tenkitler bir zümreden ziyade müesseseleri ilgilendiriyordu. Şikâyetler bittikten sonra Sirmen, kurmay heyeti arasında zeki ve pırıl, pırıl gözleri ile konuşulanları dinleyen Sümerbank Umum Müdürü Hulki Alisbah'ı konuşurmuş, Alisbah iddiaları birer birer reddetmiş ve münazarayı galiba hükümet ekibi kazanmıştı.

Bütün çalışmalara rağmen birliğin durumu iyi değildi. Üye aidatı -bir dayanağı olmadığından- gündün güne düşüyordu. Millî Korunma Kanunu'nun kaldırılacağından, birliklerin lağvedileceğinden bahsediliyordu. Ne zaman böyle bir tasalı devir başlasa hemen sarılacağımız bir cankurtaran simidi vardı: Muamele Vergisi. Birliğin kuruluşundan beri umumî kâtiplik görevini yapan Halit Güler yüz, derhal Muamele Vergisinin tadili çalışmalarına devam maksadıyla zümrelerin -o zaman meslek komitelerine zümre hey'eti denirdi- toplantıya çağrılmasını emrederdi. Raportörler harekete geçer ve Muamele Vergisi konusu durgun ve endişeli havayı bir süre dağıtırdı.

Birliğin son yıllarında Muamele Vergisi'ni kendine bir mücadele konusu olarak seçen çok heyecanlı bir üye teşekküle katıldı. Dügme Fabrikatörü Ali Hüsnü Türkoğlu. Türkoğlu eski bir askerdi. Çabuk heyecanlanır, sesini yükselttiği zaman bütün bir salonu inletebilirdi. Muamele Vergisi'nden ve onun yarattığı yolsuzluklardan o kadar yılmıştı ki, her konuşmasında bu konuya takılır, çalışmaları yetersiz bulduğu için birliğe bile hücum ederdi. Nihayet günün birinde, Muamele Vergisi sessiz sedasız çekildi gitti. O tarihte Sanayi Odası kurulmuş ve biz Oda'ya geçmiş bulunmasaydık,

her halde mühim bir konumuzu kaybetmiş olacaktık."

Sonunda İstanbullu sanayicilerin isteği gerçekleşti ve hükümet sadece İstanbul'da değil, sanayinin güçlü olduğu illerde de, o ilin sanayisine yön verecek, sorunlarına çözüm arayacak sanayi odalarının kurulmasına dair yasayı onayladı. Miadını dolduran Sanayi Birliği artık yerini sanayi odalarına bırakmaya hazırlanabilirdi.

Müstakil (bağımsız) sanayi odalarının kurulmasına dair 5590 sayılı yasa 1950 yılının Mart ayında yayımlandığında İstanbul Sanayi Birliği hala çalışmalarını sürdürüyordu ve sanayi odasının kurulması için gerekli adımları da birlik yöneticileri atmıştı. Yasaya göre odanın kurulabilmesi için o bölgedeki sanayicilerinin yüzde 60'ı yazılı başvuruda bulunmak zorundaydı. Başvuruları Sanayi Birliği memurları takip ediyor, fabrikaları kapı kapı gezerek dilekçe alıyorlardı. 750'ye yakın dilekçe toplandığında bu İstanbul'daki sanayicilerin yüzde 73'ünü bulmuştu bile. Bir yıl süren bu çalışmalardan sonra İstanbul Valiliği'nden gelen yazıyla 8 Nisan 1952'de İstanbul Sanayi Odası'nın kurulmasına izin verildi.

Gelin Oda'nın ilk seçimlerinden neler yaşandığını yine Adnan Giz'den öğrenelim:

"Serin bir bahar günüydü. Erkenden Dördüncü Vakıf hanındaki Birlik Merkezine geldik. Denize bakan sağ köşedeki odada seçim kurulu beş sanayiciden teşekkül etmişti: Kâzım Arın, Cahit Evrenos, Ziya İnankur, Hasan Derman, Haydar Kaynak. Bu, İstanbul sanayicilerinin demokratik esaslara göre yaptığı ilk seçimdi. Saatler ilerledikçe ilgi artıyor, koridorlarda heyecanlı grupların toplandığı görülüyordu. Birkaç yıldan beri Birlik başkanlığı görevini yapan yünlü mensucat grubundan Hilmi Naili Barlo'nun, Sanayi Odası fikrinin öncülerinden olduğu için seçimi kazanacağı umuluyordu. Fakat yün ipliği ve yünlü mensucat sanayicileri dernekleri vardı, Barlo'ya oy vermemiş ve günün

1956-1957 yıllarında Sirkeci Klavuz Han'da İSO ile Ege Bölgesi Sanayi Odaları yönetim kurulları toplantısı.

en heyecanlı hareketini yapmışlardı. O gün saat 21:00'de Oda'nın 20 Meslek Komitesinin üyeleri belli olmuştu. Meslek Komitesi üyeleri 23 Mayıs günü toplanarak, Meclis üyelerini seçtiler. İlk Oda Meclisi 30 Mayıs Cuma günü saat 15:30'da Ticaret Odası salonunda toplanmış, meclis başkanlığına Kâzım Arın'ı, başkan vekilliğine Enver Batur'u seçmiş ve ardından yapılan seçimde ilk yönetim kurulu şu üyelerden teşekkül etmişti: Hüsnü Yaman (Başkan) Cahit Evrenos (Başkan Vekili) Hasan Derman (Başkan Vekili) Ziya İnankur, Refik Bezmen, Sadık Bigat, Sadi Kaplancalı, Haydar Kaynak, İhsan Altıok. Birlik Genel Kâtibi Halit Güler yüz Oda Genel Kâtipliğine atanmıştı."

Yeni oluşum yeni bir sistem demekti, o güne kadar Sanayi Birliği'nin işleyişi gereği

kurullar bir kâtibeye bağlı çalışırken şimdi bu sorumluluğu yönetim kurulları alıyordu. Bu durum bir takım tartışmalara, hatta odadan ayrılmalara yol açsa da yönetim yola devam etmekte kararlıydı. Önlerindeki en temel sorun ise paraydı, sorun sistemin oturup aidatların düzenli şekilde toplanmasına kadar sürecekti. Bir başka sorunsu o güne kadar bürokratik işlemleri Ticaret Odası'nda yaptırmaya alışmış sanayicileri Oda'ya çekmekti. "Bu alışkanlığın bırakılması kolay olmayacaktı." diyordu Adnan Giz, nakit sıkıntısının ilk etapta nasıl aşıldığını ise şöyle özetliyordu:

"Nihayet Yönetim Kurulu Başkanı Hüsnü Yaman ile Başkan Vekili Hasan Derman-ki aynı zamanda Ticaret Odası'nda Meclis Başkan vekiliydi- harekete geçtiler. Ticaret Odası'ndan

alacağımıza karşılık 'Karzı Hasen' tabirini kullanarak borç istediler. Bu teşebbüs sonunda yirmi bin lira alınmış ve Sanayi Odası nefes almak imkânını bulmuştu.”

Yönetim kurulu yoğun bir çalışma temposuna girmiş, bir yandan sanayicilerden gelen isteklere yanıt ararken diğer yandan kurumsal yapıyı oluşturmaya çabalıyordu. Gece geç saatlere kadar süren çalışmalar, bitmek bilmeyen tartışmalar arasında gülümseten anlar da yaşanmıyor değildi. Bugünün anlayışı içinde oldukça naif sayılabilecek o anlardan birini de kendiliğinden gelip aidatını yatıran bir fabrikanın muhasebecisi Nihat Bey yaşatmıştı. “Bu fabrika muhasebecisi, daima gülümseyen Nihat bey isimli bir zat, ilk defa olarak o yılın munzam aidatını, kendi kendine gelip oda veznesine yatırdı.” diye yazıyordu Adnan Giz “Bu bizim için öyle tatlı bir sürpriz olmuştu ki, bu zatı Oda'nın maskotu olarak kabul etmiş, onun her işini öncelikle yapmayı vicdan borcu saymıştık.”

Kuruluşundan bir yıl sonra İSO kendini yeni bir sorumlulukla karşı karşıya buldu. İthalat sistemi yeniden düzenlenmiş, bu yeni düzenlemede ithal edilecek sanayi ürünlerini saptama konusunda yetki verilmişti. Hangi sektörde hangi makine parklarına ihtiyaç duyulduğu konusunda odaların da görüşü alınacaktı. O yıl pek çok sanayi tesisi ithal edilmiş ve montajına başlanmıştı.

YABANCI SERMAYE İSTANBUL'DA

Ancak takvimler 1954'ü gösterdiğinde Giz'in çizdiği bu renkli tablo bulanacak, uluslararası piyasalarda ihraç mallarının fiyatları düşecek, kredilerle tarım finanse edilse de kriz önlenemeyecekti. İktidara gelir gelmez serbest piyasa ekonomisinin gereği olarak para hareketleriyle ihracat ve ithalatı serbest bırakan DP dört yıl içinde, bu kararların yeterince sermaye birikimi sağlayamamış ve

bunu üretime aktaramamış Türkiye için erken olduğunu anlamıştı. Gerçi Kore Savaşı'yla birlikte dünyadaki ham madde fiyatları artmış, pazar genişlemiş, buna bağlı olarak özellikle gıda maddeleri ihracatında büyük rakamlara ulaşılmıştı, ama hem döviz rezervi azalmış hem de dış ticaret açığı büyümeye yüz tutmuştu. Ayrıca, enflasyon yükselmiş, fiyatlar artmış, kahve, şeker gibi ürünlerin kıtlığı ve karaborsa başlamış, hatta İstanbul ve İzmir'de şeker yeniden karneye bağlanmıştı. Sanayinin yüzde 9,8'i, ulusal gelirin ise yüzde 11,5'i bulan yıllık ortalama büyüme hızı da düşüşe geçmişti.

Hükümet çözümü önce altın satışlarını kaldırıp, ithalata sınırlama getirmekte ve Milli Koruma Kanunu'nu çıkarmakta aradı. 1952-53 yıllarında 550 milyon dolarlık ithalat yapılırken rakam ithalatın sınırlandırılmasıyla neredeyse yarı yarıya azalacaktı, ancak bu kararlar ekonomiyi yeniden dengeye oturtmaya yetmedi. Bu kez yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekebilmek adına bir yasa hazırlandı. 18 Ocak 1954'te yürürlüğe giren “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” yabancı sermayeye tekel hakkı ve özel imtiyaz istenmemesi ve yatırımların Türkiye özel sektörünün geliştiği sahalarda yapılması halinde kolaylıklar sağlıyordu. Yasanın en önemli maddelerinden biri kar transferlerindeki kısıtlamaların kaldırılmasıydı. Eğer girişim tasfiye olursa yabancı ortak mağdur edilmeyecek, satıştan elde edilecek gelirin de transferine engel olunmayacaktı. Ayrıca Maliye Bakanlığı yabancı sermayeli kuruluşa, alacağı dış kredilerde de bir milyar lirayı geçmediği sürece Bakanlar Kurulu kararıyla kefalet verebilecekti.

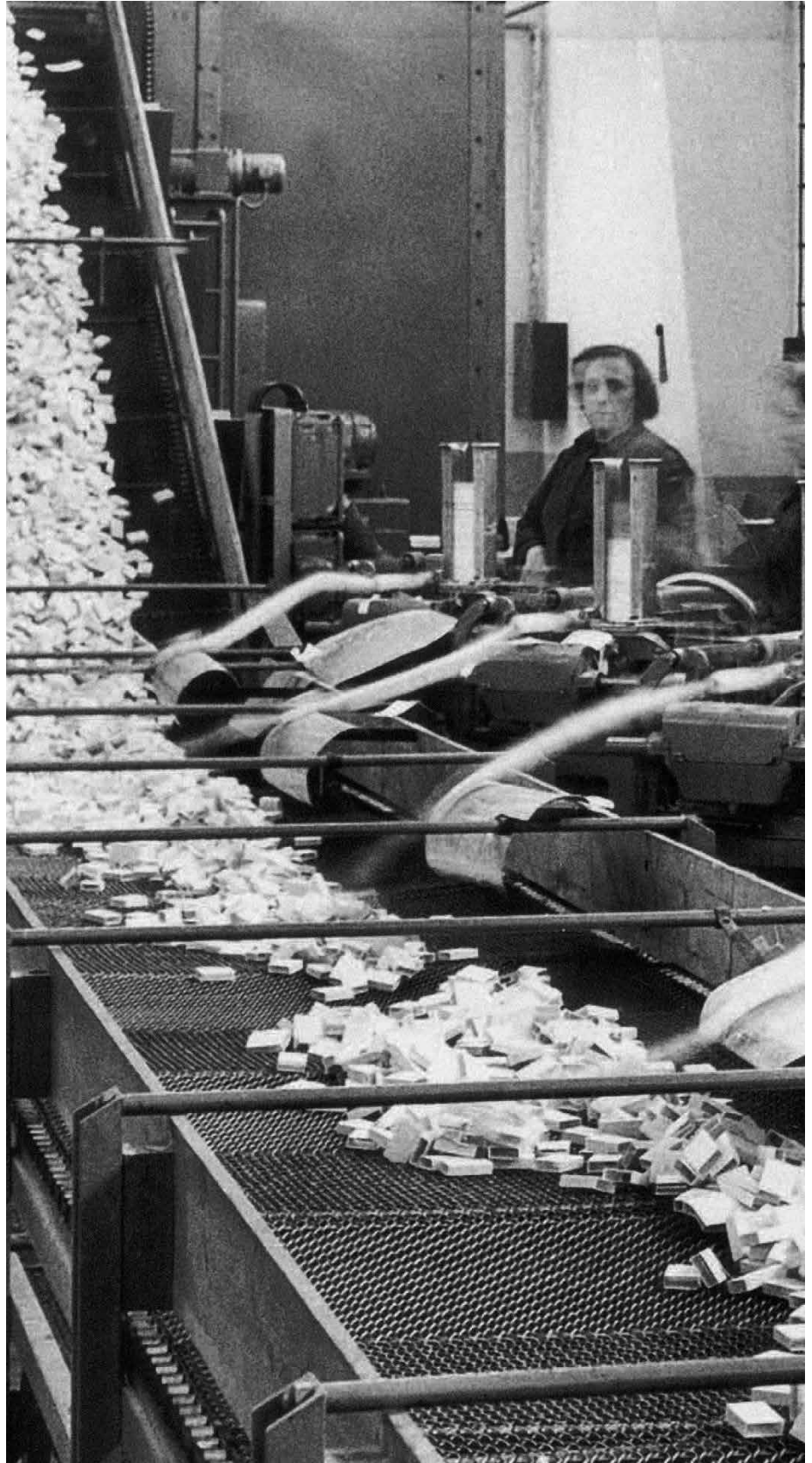
Gümrük muafiyetlerinin yanı sıra yatırımcı kuruluşa kendi ülkesinin vatandaşı uzman ve kalifiye eleman çalıştırma hakkı da sağlanan yabancı sermayenin Türkiye'de harekete geçmesi uzun sürmedi. Başta ilaç sanayi olmak

üzere pek çok iş kolunda yatırımcı Türkiye'ye, özellikle de İstanbul'a geldi. Bunlardan Squibb, Levent'te bir fabrika kurdu, Unilever margarin üretimiyle piyasaya girdi. Yabancı sermaye ağırlıklı olarak kimya, elektrik makine ve cihazları, gıda ve ilaç sanayine yatırım yaparken aynı zaman diliminde yabancı ortaklarla ya da lisans anlaşmalarıyla Eczacıbaşı Seramik ve İlaç Fabrikaları'nı kurmuş, Vehbi Koç Türk Demir Döküm'le radyatör, Türkey'la kibrit, General Electric Ampul Fabrikası'yla ampul, Güzel Sanatlar Matbaası ise değerli kâğıt üretmeye başlamıştı.

Ancak yine de yatırımlar beklenenin çok altındaydı. Dönemin koşulları göz önünde tutulduğunda oldukça ileride fırsatlar taşıyan yasaya rağmen 1973 yılına kadar ancak 197 milyon dolarlık yabancı sermaye girişi sağlanabildi. Çünkü döviz sıkıntıları ve siyasi çalkantılar Türkiye'nin peşini bırakmıyordu.

DP, "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu"nu çıkardığı yıl, yani 1954'te petrol ve maden yasalarında da değişikliğe giderek bu alanlardaki devlet tekeli kaldırdı. Aynı yıl ABD ile de yani 1954'te ABD ile vergi muafiyeti konusunda bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre, ABD'ye dış yardım programları da dahil her türlü eşya ve hizmet için vergi muafiyeti sağlanacaktı. Gümrük harçları ve damgadan, elektrik, nakliye ve muameleye kadar her alanı kapsayan bu muafiyete kurum ve kişilerden alınan gelir vergisi de dahildi. Türk hükümeti adına Fuat Köprülü'nün ABD adına da Büyükelçi Avra Warren'in imzaladığı anlaşma gereğince Amerika'nın Türkiye'deki kuruluşlarında çalışan personel tütün ve içkiyi de vergisiz alabilecekti.

Türkey Kibrit Fabrikası.

YENİDEN DEVLETÇİ POLİTİKALAR

Demokrat Parti'nin seçim bildirgesinde yer alan özelleştirmede girişimcilerin çok düşük fiyatlar vermesi ve kredi talep etmesi nedeniyle yol alınmamıştı, ama Adapazarı, Kayseri, Konya, Amasya ve Kütahya'da kurulan şeker fabrikalarına özel şahıslar da Pancar Ekicileri Kooperatifleri aracılığıyla ortak edildi. Toplam sermayesi 88 milyon lira olan beş fabrikanın sadece yüzde 29,8 milyonu devletindi. Aynı uygulama çimento fabrikalarında da yineleni, dokuzuna yabancı sermaye ortak edildi.

Yine de hem ekonomik kriz hem de Türkiye'nin henüz serbest piyasa sistemine geçmeye hazır olmadığına ortaya çıkması liberal ekonomi uygulamalarını çıkmaza sokmuştu. Hükümet kaçınılmaz olarak devletçi politikalara ve yatırımlara yöneldi. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları (TCDD), Devlet Malzeme Ofisi (DMO), Posta, Telefon ve Telgraf Genel Müdürlüğü (PTT), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Türkiye Demir Çelik İşletmeleri (TDÇİ), Et Balık Kurumu (EBK) gibi kuruluşlar DP iktidarı döneminde faaliyete geçti.

Ekonominin çalkantılı seyri hükümetle ana muhalefet partisi arasında gerilimi de besledi. 1954 Mayıs'ın da yapılacak seçimler öncesinde gerilim daha da arttı, DP'nin "haksız inkisap" gerekçesiyle CHP'nin genel merkez binası ile yayın organı Ulus da dahil bütün mallarına el koymasıyla had safhaya ulaştı. Seçim günü sandıklar yüzde 57 oy oranıyla DP'yi iktidara taşıdı, CHP yüzde 35'i aşamamıştı. Ama bu da gerilimi yatıştırmaya yetmedi.

DP için de sular durulmuş görülmüyordu, ekonomik krizin sürmesi yetmiyormuş gibi 1955'te Kıbrıs krizi patlak verdi. Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması arzusuyla 1950'lerin başında kurulan EOKA sadece Türklere değil, İngilizlere ve onlarla çalışan ada Rumlarına da saldırmaya başladı. Olayların Türkiye'ye

sıçraması uzun sürmedi. 6 Eylül'de İstanbul Ekspres Gazetesinde yayımlanan "Selanik'te Atatürk'ün evi bombalandı" haberiyle binlerce kişi sokaklara döküldü. Hedefleri belliydi, Rumlara ait işyerlerini ve evleri yerle bir edeceklerdi...

Yeşilköy'den Kadıköy'e, Ortaköy'den Beyoğlu'na gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı semtlere saldırılar aklın sınırlarını zorluyordu. Vitrinler kırılıyor, mallar sokaklara yığılıyor, tabelalar sökülüyor, evlerde ne var ne yoksa camlardan fırlatılıyordu.

Olaylar ancak sıkıyönetim ilan edilerek durdurulduğunda on bir kişinin yaşamını yitirdiği, 4214 evin, 1400 iş yerinin, 73 kilisenin, bir sinagogun, 26 okulun, aralarında fabrika ve otellerin de bulunduğu 5317 yerin zarar gördüğü belirlendi. Başbakan Menderes bir basın toplantısı düzenleyerek Rumlardan özür diledi ve zararlarının karşılanacağı sözünü verdi, İçişleri Bakanı Namık Gedik de istifa sözü verdi. 6-7 Eylül'de İstanbul en karanlık günlerinden ikisini yaşamıştı, ama asıl kaybını korkuya kapılan Rumların Yunanistan'a göçüyle yaşadı. Hem kültürel bir kayıptı bu, hem de ekonomik. İstanbul ekonomisi bir kez daha kan kaybediyor, bir kez daha zanaatkâr nüfusunun bir bölümünü daha yitiriyordu. Ayrıca bu iki günün dünyaya yansması Türkiye aleyhine oldukça görüş birikmesine neden olacaktı.

6-7 Eylül olaylarından etkilenenlerden biri de henüz Varlık Vergisi'nin acısını üzerinden atamayan Alaton Ailesi'ydi. İshak Alaton ailenin dağılmasına da yol açan olayları şöyle anlatacaktı:

"Olayların yaşandığı sıralarda Alarko yeni kurulmuştu ve ben bir tesisat için başka bir şehirdeydim. Ama Teknik Üniversitede asistan olan kardeşim, okul çıkışında Haşet Kitabevi'ne uğramak için Galatasaray'a gittiğinde kalabalığın ortasında kalmış. Hepsinin elinde, aynı tornadan çıkmış birer

sopa varmış. Beyoğlu'nda tabelalara bakıyor, Rum, Ermeni ismi gördüler mi içeri girip dükkan sahibini dövüyor, malları da dışarı atıyorlarmış. Kardeşim bir apartmanın girişine sığınmış, gece yarısına kadar da orada beklemiş, sonra da yürüyerek eve, Osmanbey'e dönmüş. Ben eve gelince 'ben artık bu ülkede yaşayamam, benim bu ülkede hesabım bitti' dedi, 'senin İsveç'te arkadaşların var, bana orada iş bul.' Ertesi gün İsveç konsolosluğuna gidip vize istedim, bir İsveç şirketinde de iş buldum ve aslında bir ilim insanı olmak isteyen kardeşim orada mühendis olarak çalışmaya başladı. Yıllar oldu görüşmüyoruz, benden de koptu. Çünkü benim Türkiye'yle bu ilişkiyi kurmamı bile bir nevi ihanet gibi gördü."

6-7 Eylül olaylarının bir kaybedeni de Vasil Uzunoğlu'ydu. 1925'te Göztepe'de doğan,

Robert Koleji bitirdikten sonra Amerika'da elektronik mühendisliği eğitimi alan Uzunoğlu'nun aklında Türkiye'de bir ilke imza atmak vardı. Emekli bir Türk subayını kendisine ortak ederek Yüksekaldırım'da bir radyo fabrikası kurdu. Dizaynını da kendisinin yaptığı radyoları üretmeye ve Anadolu'ya satmaya başladı. Ancak 6-7 Eylül günü bu fabrika da, içinde gönderilmeyi bekleyen 150 radyoyla birlikte yerle bir edildi.

Yaşamının daha sonrasını ABD'de sürdüren Vasil Uzunoğlu transistörlerin elektronik sanayisinde kullanılmasına öncülük edecek, yayımladığı iki kitapla da elektronik mühendisliğine temel eserler kazandıracak, 2012'de son on yılını geçirdiği Atina'da yaşamını yitirecekti.

6-7 Eylül olayları sırasında Beyoğlu'nda yağmalanan dükkanlar.

İLK TAKSİMETRENİN ÜRETİCİSİ KLARNET REMZİ

Remzi Çağıl aslında bir müzisyendi, klarnet ve kanun çalıyordu. Döneminin bütün şarkıcılarına eşlik etmiş, Neyzen Tevfik'le, Hafız Burhan'la çalıp söylemişti. Ama para da kazanması gerekiyordu, bunun için baba mesleği saatçiliğe yöneldi. Sadece saat değil, eline hangi nesneyi verirseniz verin tamir edebilme yeteneğine sahipti. Bu nedenle tersaneden şehir hatlarına pek çok kurumda çalışmıştı. Bir gün Elmadağ, Ölçek sokaktaki dükkânına gelen bir müşteri bir saat getirip tamir etmesi için bıraktı. Bu saat daha önce gördüklerine hiç benzemiyordu. Yine de oturup içini açtı, nasıl işlediğini keşfetti ve tamir etti. Üç gün sonra aynı müşteri gelip "Benim Dede saatim vardı" dediğinde önce anlayamadı. Sonra, o garip saat olduğunu hatırladı, müşteriye teslim etti.

Dede saatin marifeti taksilerde mesafeyi ölçmek ve ücreti ona göre belirlemektir. O yıllarda taksilerde sadece Fransız malı Dede Dodge marka değil, Alman malı Argo, Japon malı Sanwa marka taksimetreler de kullanılıyordu. Remzi Çağıl adı kısa zamanda taksiciler arasında yayıldı, şimdi her markadan taksimetreyi tamir ediyor, neredeyse İstanbul'un bütün taksilerinin taksimetresi onun elinden geçiyordu. Sonunda kendisi de bir taksimetre yapmaya karar verdi. Yaptı da. Atölyesindeki işçi sayısını artırdı, gece yarılarna kadar çalıştı, sonunda başardı. İthal taksimetrelerden hem daha ucuz, hem de daha güvenilir görülen taksimetrenin talipleri kısa sürede arttı. Gazeteler böyle bir haberi kaçırmadı elbette, Hürriyet'te fotoğraf altı haberde şöyle yazıyordu:

"Uzun yıllar çalışma sonunda Remzi Çağıl isminde 60 yaşında bir sanatkâr bütün parçaları yerli malzemeden Türk tipi taksimetre yapmaya muvaffak olmuştur. Teknik Üniversite profesörlerinin müspet rapor verdiği taksimetrelerin seri halinde imaline başlanmıştır. Yerli taksimetreler yedek parçaları ile beraber, Avrupa mallarının yarı fiyatına, 600 liraya mal olmaktadır. Yerli taksimetrenin bir hususiyeti de hem sağa hem sola dönebilmesi ve yumuşak tipte olduğundan tel kopma tehlikesinin mevcut bulunmayışıdır."

Talep artıp da beş çırağıyla karşılamakta zorlanan Çağıl, bir fabrika kurmanın zamanı geldiğini düşündü, ancak sermayesi yoktu. Vehbi Koç'un kapısını çaldı, derdini anlattı. Koç pek çok projelerinin olduğunu söyledi, ama bunun içinde taksimetre yoktu, "Size 'faydeli' olamayacağım." dedi. Remzi Çağıl, yine de üretimden vazgeçmedi. 300 taksimetre ürettikten sonra yaşı gereği işi bıraktı.

TÜRKİYE SANAYİSİNDE DÖNÜŞÜM YILLARI

DP iktidarının ilk yıllarında ithalatın serbest bırakılması Avrupa'da üretilen buzdolabı, çamaşır makinesi, fırın gibi ürünlerin Türkiye'ye girmesini sağlamıştı, ancak çamaşırını elinde yıkayan, yiyeceklerini tel dolaplarda koruyan, böreğini, balığını mahalle fırınında pişirten Türkler için hepsi birer "lüks" tüketimdi. Çünkü ikinci el bir buzdolabı bile neredeyse bir otomobil fiyatındaydı. 1954'te baş gösteren döviz bunalımının yanı sıra ithalata sınırlama getirilmesiyle birlikte ithalatın aksaması yerli sanayicileri harekete geçirdi. Vehbi Koç daha krizin ilk günlerinde Lütfü Doruk'la birlikte bir buzdolabı fabrikası kurmaya karar verdi. İsrail'den alınacak parçalarla Arçelik markalı buzdolabının montajını yapacak fabrikanın temeli 1955'te Sütlüce'de atıldı. Aynı tarihlerde Hüseyin Gülek de Hoover lisansı ile elektrik süpürgesi ve çamaşır makinesi üretmek üzere Topkapı'da bir fabrika kurdu.

Krizin birkaç yıl süren ağırlığından sonra yatırımlar yine hızlandı. Vehbi Koç Burla Kardeşler'le birlikte Kavel Kablo Fabrikası'nı üretime soktu. Bu, Burla Kardeşler'in Koç'la ilk ortaklığı değildi, Arçelik'te ve Pirelli Lastik Fabrikası'nda da birlikte yol alıyorlardı. "Güzel Ankara Gazozu" nun sahibi Hüseyin Başarır gazoz kapağı, İbrahim Uzel motorlu araçlar için makas yayı, İzzet Baysal su ve endüstri borularının eklenti parçalarını, Goldenberg Ailesi Grundig marka radyo, Kemal Coşkunöz akü maşası ve yağ keçesi, Sadık Özgür kilit, Raif Dinçkök iplik ve kumaş, Vitali Hakko eşarp, Sabahattin Sunguroğlu kazan ve basınçlı kaplar, Süleyman Sabit İshakoğlu boya, Sıtkı Bütün sac ve emaye, Ali Hüsnü Türkoğlu düğme, Mustafa Somuncu naylon kadın çorabı, Nurullah ve Halit Narin kadife, Asım Kocabıyık boru fabrikalarıyla 50'li

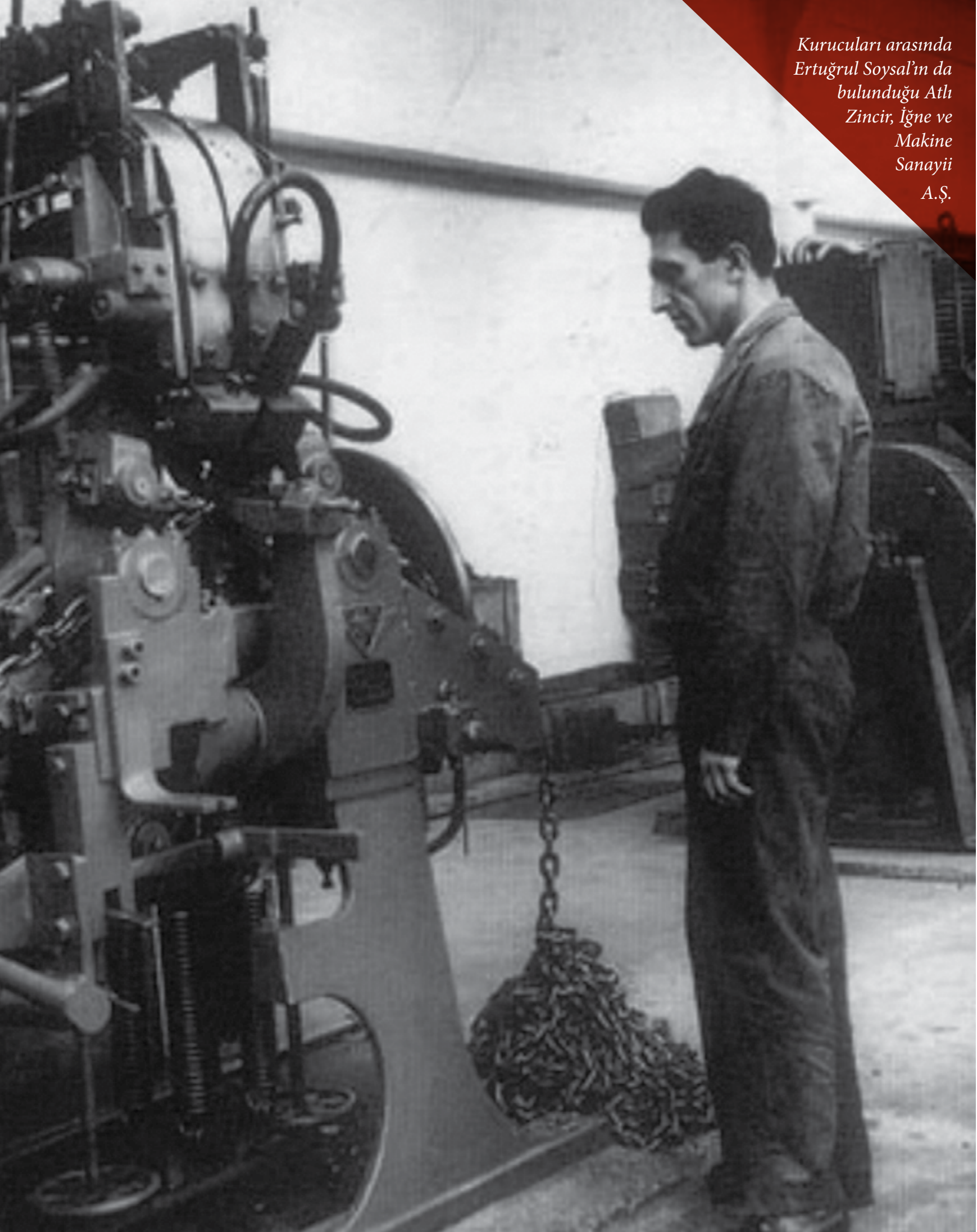
yılların sanayicileri arasına katıldı. Güçlü sanayicilerden Adanalı Sabancı Ailesi de bu yıllarda önce Akbank Sirkeci şubesini açarak, 1954'te de bankanın genel müdürlüğünü taşıyarak İstanbul'a adım attı.

Bu fabrikalar arasında biri vardı ki, kurulmasından önce de sonra da Türkiye'de sanayileşmenin simgesi olacaktı. Bu, Ertuğrul Soysal'ın kurduğu zincir ve iğne fabrikasıydı. Sosyal fabrikayı kurmadan önce dillere yerleşen "Bir toplu iğne bile üretemiyoruz." sözünü dönemin gazetelerine verdiği ilanlarda kullanmış, "İşte artık iğne de üretiyoruz." demişti, ama cümle daha onlarca yıl dillerden düşmeyecek, kim döneminin iktidarından, ekonomisinden hoşnut değilse bu cümleye yaslanacaktı...

50'ler sanayileşmede çığır açan yıllar olarak görülse de işler her zaman da yolunda gitmiyor, iki kutuplu dünya Türkiye üretimini ve pazarını etkiliyordu. ABD dolarının gücüyle dünya piyasalarını kontrol ediyor, askeri gücüyle de hatırı sayılır bir hâkimiyet kuruyordu. Sovyetler Birliği ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurduğu "demir perde" ülkelerindeki ağırlığıyla hem ekonomiye hem de siyasete şekil veriyordu. Sanayicinin önündeki bir engel de bürokrasiydi, ağırlığı ve katılımıyla sanayiciyi eziyordu. Kalorifer kazanı üreten Mesut Eren'in anılarında işte bu kırılmanın izleri vardı:

"İsviçre'den patent almış, YGNIS tipi kazan yapıyordum. Devlet ihalelerine girdiğinizde şartnamede ne yazıyorsa onu almak zorundasınız. Yine bir ihalede daha düşük kapasitede çalışan danstoker kazan istenildiğini gördüm. Ankara'ya, Bayındır Bakanlığı'na gidip durumu anlattım. 'Kardeşim, ben pabucumu satıp bu işe gireceğime ant içmişim, ben yüzde 93 verimle çalışan kazan üretirken siz şartnamelerde hala danstoker diye yüzde 65

*Kurucuları arasında
Ertuğrul Soysal'ın da
bulunduğu Atlı
Zincir, İğne ve
Makine
Sanayii
A.Ş.*

verimli bir kazanla bu memleketin dolarlarını dışarıya taşıyorsunuz, sizde vicdan yok mu?' dedim.

Buna rağmen şartname değişmedi, tabii. O sıralar İsrail devleti yeni kurulmuştu, her şeye ihtiyaçları vardı. Diğer ülkelerde yaşayan

vatandaşlarından ihtiyaçları olan ürünlerin nerede, ne kadar ve hangi kalitede üretildiğini öğrenmeleri ve bağlantı kurmaları isteniyordu.

Biliyorsunuz, Yahudilerin birinci kaygısı tasarruftur. Bunun için YGNIS kazanları seçildi ve ben İsrail'e kazan ihraç ettim."

Bu arada İstanbul'un çeperleri giderek genişliyor, sadece yukarıda saydığımız şirketlerle değil, isimli isimsiz pek çok firmayla, makarnadan düğmeye, borudan başörtüsüne neredeyse her sektörde üretim yapan tesislerle çevriliyordu. Sanayiciliğe doğup büyüdüleri kentlerde başlayan pek çok isim de rotasını İstanbul'a çevirmişti. Anadolu'dan göç hızlanmış, bu da inşaat, inşaat da yan sektörlerinde talep yaratmıştı. 1950'de İstanbul'daki iş yeri sayısı 84 bini bulmuştu, bu rakam 1927'deki rakamın neredeyse iki katına yaklaşıyordu. İstanbul Sanayi Odası kayıtlarına göre 1959'da on ve üzerinde işçi çalıştıran iş yeri sayısı 2685'di, bu işyerlerinde 70.720'si erkek, 22.966'sı kadın 107.071 kişi çalışıyordu.

SIRADA DEVALÜASYON VAR

Ekonomik programını Dünya Bankası, IMF ve Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın kurduğu Avrupa Tediye Birliği'nden aldığı kredilerle sürdürmeye çalışan DP yabancı sermaye ile ortak kurulan tesisler aracılığıyla teknolojiye

ayak uydurmaya çalışmış, dış kredilerle sürdürülen ithalat sonunda durma noktasına gelmişti. Dolaysız yabancı yatırımlar alınan dış kredinin oldukça altındaydı. Sonunda Türkiye kendini ekonomik bir çıkmazın içinde buldu. Milli Koruma Kanunu sayesinde ekonomiye verilen çeki düzen de artık yetmiyordu, enflasyon alabildiğine artmış, muhalif sesler daha da yükselmişti. Dahası Dünya Bankası Türkiye'deki temsilcisini geri çağırılmış, ABD de ekonomik reform yapmadığı takdirde Türkiye'ye artık yardım yapmayacağını bildirmişti.

Menderes hükümeti 1958'de IMF'nin kapısını çaldı, bir istikrar paketi üzerine anlaşma yaparak şu taahhütlerde bulundu:

“-Türk parasının değeri devalüe edilecektir. Doların değeri 282 kuruştan 900 kuruşa çıkarılacaktır.

-Bütçe harcamaları kısıllacak, dış ticaret kolaylaştırılacaktır.

-KİT ürünleri ve hizmetlerinin fiyatları yükseltilecektir.”

Fotoğraflar: Bülent Verdi Arşivi

VERDİ KARDEŞLER VE WILLYS JEEPLERİ

Girit göçmeni İbrahim Fazıl Verdi, hevesi sınır tanımayan bir tüccardı. Bu yüzden daha Türkiye'deki otomobil sayısı bir elin parmaklarıyla ölçülürken otomotiv ve parça ithalatı yapmaya başladı. Oğulları Ferruh ve Nejat Verdi'nin hevesleri babalarından da büyüktü, onlar ithalatla yetinmeyip sanayiye yelken açacaktı. Bu amaçla ellili yılların başında Amerikalı bir jeep (Willys Overland) şirketinin kapısı çalındı. Aynı tarihlerde Cumhurbaşkanı Celal Bayar da bir Amerika gezisi sırasında fabrikayı ziyaret ederek şirket sahiplerine devletin de Verdi kardeşlerin arkasında olduğunu gösterdi. Türkiye sanayileşmekte, özellikle de otomobil, gemi, lokomotif gibi iddialı alanlarda yatırım yapmakta kararlı olduğunu bir kez daha dünyaya duyurmak ister gibiydi. Üstelik

şimdi çok partili sisteme geçilmiş, girişimci ruhları cesaretlendirecek yasalar ve düzenlemeler uygulamaya sokulmuş, yabancı sermayeye de güven ve istikrar vaat edilmişti. Ayrıca Türkiye artık bir NATO ülkesiydi, yani sağlam bir müttefikti.

Jeep firması Verdi kardeşlerle anlaşmakta gecikmedi. Türk Willys Overland Fabrikaları A.Ş. kuruldu ve 1956 yılının baharında Tuzla'da 782 işçi ile dört montaj hattında çalışmaya başladı. Yılda beş bin kamyon ile yedi bin jeep ve pikap kamyonet üretiliyordu. Büyük alıcı silahlı kuvvetlerdi, ama 75 beygir gücüne sahip jepler Anadolu'nun toz toprak yollarına da kafa tutuyordu. Türkiye sanayileşmiş ülkelere ilk kez bu kadar yakınlaşmış, dünyayla aynı zaman diliminde karayollarına ağırlık vermişti. Verdi Kardeşler de sadece jeeple yetinmemiş, bir Alman otobüs firmasının adıyla otobüs montajı için de bir tesis kurmuştu.

1950'lerin başında Türkiye'de 13 bin, İstanbul'da ise iki bin otomobil vardı. On yılın sonunda bu rakam 45 bine çıkacak, sonraki yıllarda da katlanarak artacaktı.

Ancak Verdi Kardeşler teknoloji yarışında geride kalacak, Willys jeepler başka Amerikan otomobillerine, Buick, Chevrolet, Cadillaclara yenilecek, 1972'de de fabrikanın kapısına kilit vurulacak, daha doğrusu Türk Silahlı Kuvvetleri'ne devredilecekti.

Uzun süren bir suskunluktan sonra 1988'de yeniden sesler duyulacaktı, Tuzla'dan, aynı adresten. Bu kez Yıldız Teknik Üniversitesi ile Türk Silahlı Kuvvetleri ortak bir projeye askeri jeep üretimine geçecek, 2006'ya kadar 13 bin askeri jeep üretilecek, sonra ihracat belgesi de almasına rağmen "ihtiyaç yok," denilerek üretim durdurulacaktı. Oysa ihtiyaç sürüyordu ve Türkiye yeniden jeep ithal etmeye başlamıştı, hem de yerlisinden daha pahalıya...

Yeni ekonomik rejimin esasları dün kararnamelerle ilân edilmeğe baslandı

İhracata geniş imkân kapıları açılıyor, Hükümet emisyonu yükseltmemek kararında, İktisadî Devlet Tesekkülleri kendi yağlarıyla kavrulacaklar

Seri halinde alınan kararlara daha bir çok kararlar katılacak

Prim usulü, harıçteki talebenin tahsisatından başka bütün dövizlere teşmil edildi. Böylece dolar 9. İngiliz lirası 25,20, mark 2,12, 100 liralık 1,92 lira oluyor

330 milyon dolar dış yatırım temini ve buna ilâveten 400 milyon dolar geçici transferlerin temininde edileceği tahsilat usulü vâkıf ve piyasamıza girebilecek kadar maaşlı tesbir yaratması kullandıklarıdır.

Maliye Vekili İsmail Paşakann, gerçek pazar gücü bevanatı ve gerçek dış Defter-i Halkın tahsilatına verdiği seraf, mahul, bu

rında dâvâk bilmizin, beklenmeden daha gümüllü olabileceğini iftâkâla tabiriyle şunu demektedir. İktisadî tesekküllerin müstâkî yıllardan itibaren edilecek para tediyeleri onun vâkıfına baltalanmış borçlarla birlikte bugün 100 milyon doları aşmaktadır. Haldeki 1950 seviyesinde tahsil eden mevzuat liberalizasyon seviyelerinde bir yıllık tahsilatın 500 milyon doları aşmamalıdır.

Anlaşma gereğince Türk Lirası yüzde 68,9 oranında devalüe edilse de program istenilen biçimde başarılı olamayacak, Türkiye IMF'den istediği desteği alamayacaktı. Dahası iktidara özel sektöre dayalı liberal bir ekonomi anlayışı ve vaadiyle gelen DP, son döneminde yeniden planlı ekonomiye doğru dümen kırmış, bu da özellikle sanayicileri tedirgin etmişti. Şimdi banka kredileri de dondurulmuş, Türkiye hayat pahalılığında, Brezilyadan sonra dünyanın ikinci ülkesi olmuştu.

Tam da bu sırada Irak'ta yaşanan siyasi çatışmalar ve sol eğilimli askerlerin yaptığı darbe Türkiye'ye rahat bir soluk aldırdı. Başta ABD, batılı ülkeler Irak'la sınırı bulunan Türkiye'nin bir sınır karakolu olarak önemini bir kez daha kavrayıp destekte bulunmayı kararlaştırıldı. Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü Konseyi'nin 23 Temmuz 1958'de Paris'te yaptığı toplantıda Türkiye konusu ele alındı, bir hafta sonra IMF Türkiye'ye yardım edilmesine karar verdi, bir gün sonra da ABD ile Türkiye arasında yardım anlaşması

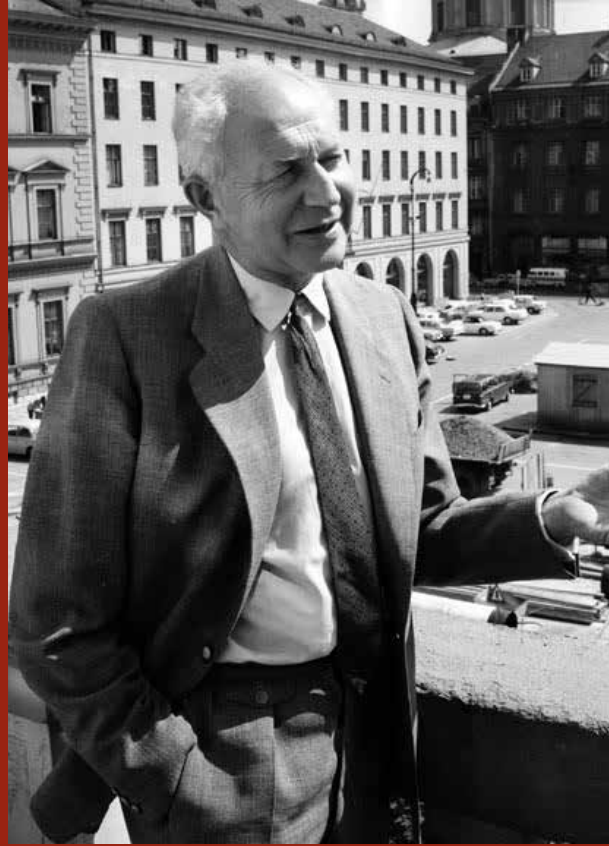
imzalandı. Bu anlaşmaya göre Türkiye'nin hem 400 milyon doları bulan borcu ertelenecek, hem de çeşitli finans kuruluşları tarafından yaklaşık 350 milyon dolar kaynak aktarılacaktı. Hükümet bir badireyi daha atlattı, ama güçlenen muhalefet kışlalardan üniversitelere, fabrikalardan sokaklara her yeri kuşatmıştı.

Menderes hükümeti yine de Türkiye'nin geleceğini belirleyecek önemli yatırımların peşini bırakmıyordu. Keban Barajı için dış yardım arayışına giriyor, Fırat nehri üzerinde kurulması planlanan barajla, enerji sıkıntısına da çözüm arıyordu. Menderes, iktidarının son günlerinde Türk-Amerikan sermayesi işbirliğiyle İzmit Rafinerisi'nin kurulmasına öncülük edecek, temel atma töreninde yaptığı açıklamada Türk-Amerikan dostluğunu övüp "Büyük işler büyük gayretlere ihtiyaç gösterir." diyecekti. 231 milyon liraya mal olacak yatırım 1962'de bitecek, ancak Menderes açılışı göremeyecekti.

SIEMENS'İN PATRONU MAHSUR KALDI

1950'lerde alınan Marshall yardımlarının önemli bir bölümü alt yapı yatırımlarına ayrılıyordu. Türkiye'nin birçok il ve ilçesinde ise elektrik yoktu. Elektriğin yaygınlaşması için de yeraltı elektrik kablolarına ihtiyaç duyuluyordu.

Koç Simko Grubu aracılığıyla Siemens'in Türkiye mümessiliydi. İki grup ortak bir kablo fabrikasını kurmaya karar verdi. Vehbi Koç yatırımı rahatça konuşabilmek için Siemens'in patronu Ernst Von Siemens'i Türkiye'ye davet ediyordu. Siemens'in geliş tarihi 25 Mayıs 1960 olarak belirlendi. Türkiye'nin sokaklarının karıştığı, sıkıyönetim kararının alındığı günlerdi. Siemens böyle bir ortamda gelip gelmeme konusunu Vehbi Koç'a sordu, o da gelmesini istedi. Siemens 25 Mayıs'ta geldi, 27 Mayıs'ta ihtilal oldu...

ERNST VON SIEMENS

Gerisini Vehbi Koç anlatsın:

"Bir çok arkadaşımın gelmemesi yolunda yaptıkları tavsiyeyi dinlemeyerek bu adamı neden getirttim, bir an önce gitmesini nasıl sağlayacağım diye kahroluyorum. O sıralarda ne malımı, ne canımı, ne ailemi hiçbir şey düşünmeden sabaha kadar odamda pijama ile dolayarak Ernst von Siemens'in nasıl gönderebileceğimi düşündüm."

Sonunda İstanbul Valisi Refik Tulga'nın yardımıyla Siemens'in patronu ülkesine gönderildi, tabii ki yatırım da kaldı. Ancak Koç Siemens'le ilişkilerini kesmedi ve 1963 yılında TSKB'nin de ortaklığıyla yüzde 51'i Siemens'e ait kablo yatırımını gerçekleştirdi.

FABRİKADA TÛTÛN SARAR, SANKİ...

Sahure Karagön Çanakkaleli. Evlenip İstanbul'a yerleşiyor, bir de kızı oluyor: Umran. Sahure kocası hastalanıp da geçim yükü omuzlarına binince Cibali Tütün Fabrikası'na işçi yazılıyor.

Koca koca balyaları açıp, içinden çıkan tütünle Birinci sigarası sarıyor. Kızı Umran'ı da fabrikanın çarşafı gibi sakız gibi bembeyaz kreşinde büyütüyor. Yemek yemediğinde ya da uyumadığında diğer çocuklar gibi Umran da dayağını yiyor şişman bakıcının.

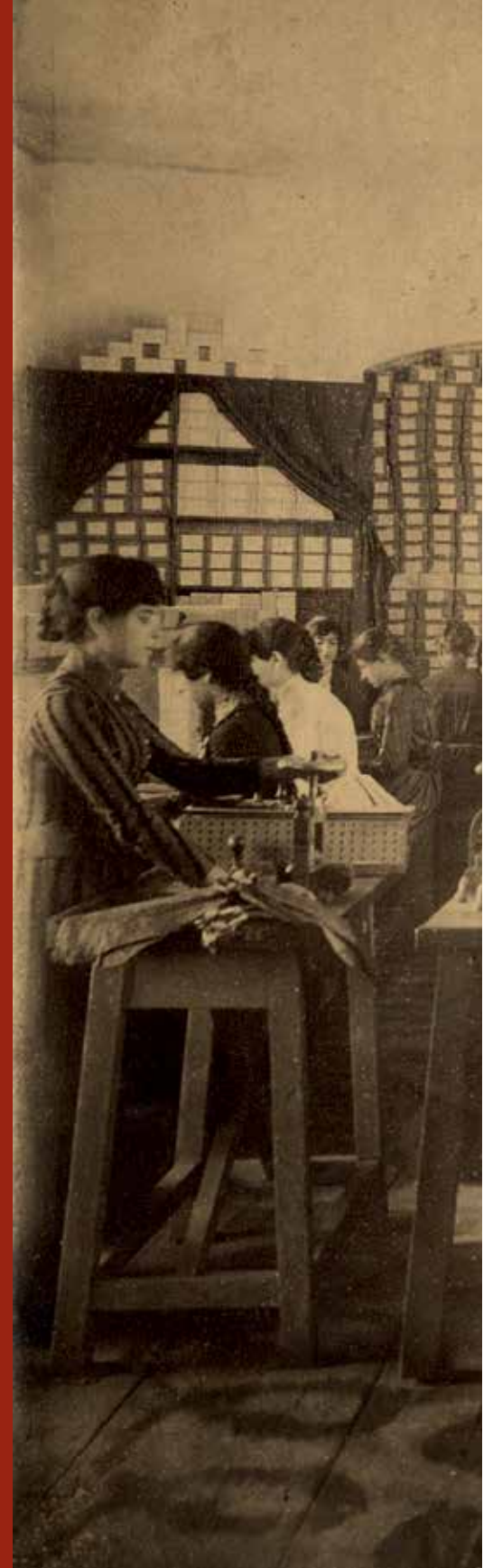
13-14 yaşlarına geldiğinde annesiyle bu kez işçi olarak fabrikaya gitmeye başlıyor Umran. El Tabla denilen bölümde önüne verdikleri tablaya dolduruyor sardığı Gelincik sigaralarını, tabla dolmadan, sigaralar paketlenmeden bitmiyor mesaisi. İlk evlerini de birlikte kuruyor ana kız. Gaziosmanpaşa'da bir arsa alıp bir gecede kuruyorlar ilk evlerini, üzerine kara muşamba gerdikleri o iki odalı gecekonduyu.

En çok işe gelip giderken zorlanıyorlar, bazen Gaziosmanpaşa'dan ta Eyüp'e kadar yürüyor, bazen Alibeyköy'den gelen, yolcularının kapılardan sarktığı halk otobüsüne biniyorlar.

Arasıra yoldan geçen, hayrına işçi kadınları taşıyan kamyonlar da duruyor önlerinde. Bindikleri o kamyonlardan birinde kocası olacak Erzincanlı şoförle karşılaşılıyor. Çok geçmiyor, Erzincanlı şoför talip oluyor Umran'a. Önce korkuyor, "Ben İstanbul çocuğuyum, o Erzincanlı, nasıl anlaşırız," diye düşünüyor. Dahası tütünde işçi diye, daha doğrusu çalışıyor diye adamın ailesi Umran'ı istemiyor. Yine de evleniyorlar, onların da bir kızı oluyor. O fabrikada çalışmıyor, ama anne ve anneannesinin öykülerini dinlemeye bayılıyor.

Peki, bu hikâyenin anlatıcısı, yani sahibi kim? Sahure ve Umran'ın torunları Merve Temiz. İletişim mezunu Temiz, yüksek lisansını Cibali Tütün Fabrikası'nı kampus olarak kullanan Kadir Has Üniversitesi'nde yapıyor. Hocası ödev olarak bir haber yazmalarını isteyince, dünle bugünü buluşturuyor ve anneanesi Umran Karakaş'ın kimi kez ağlayarak kimi kez kahkahalar atarak anlattıklarını kâğıda döküyor.

Şimdilik son kuşağın yolu da Cibali'den geçiyor, bu kez tütün kokmadan...

1950'LERİN İSTANBUL'U

SANAYİ SOSYAL HAYATI DA DEĞİŞTİRİYOR

CHP Cumhuriyet'in ilk siyasi iktidarıydı ve yüzü yine Cumhuriyet'in başkenti olan Ankara'ya dönüktü. Adnan Menderes ise yüzünü İstanbul'a çevirmişti, hem hala Türkiye'nin en büyük şehriydi, en fazla seçmen bu kentteydi, hem de kültürel politikasının ürünleri bu kentte toplanmıştı.

CHP'nin ulaşım politikası demiryoluydu, Menderes ise karayollarına ağırlık vermeyi yeğledi. "Toprağın altına para yatırmam, yaptığım görülmeli" düşüncesindeydi ve bu düşüncesini uygulamakta kararlı görünüyordu. Vatan ve Millet ve Eminönü'nü Unkapanı'na bağlayan cadde onun isteğiyle açıldı, Beyazıt Meydanı ile Aksaray bir caddeyle birbirine bağlandı, Eminönü-Bakırköy sahil yolu inşa edildi, Barbaros Meydanı ve Karaköy Meydanı oluşturulurken Beyazıt ve Aksaray meydanları yeniden düzenlendi. Karaköy-Dolmabahçe arasındaki binalar yıkılıp yerine büyük antrepolar yapıldı.

Menderes iktidarının son günlerinde İstanbul'un ana nazım planını da hazırlamış ve İmar Komisyonu'na vermişti. Planda sanayi tesislerinin nereye kurulacağına yönelik kararlar da vardı. Buna göre, Anadolu yakasında Tuzla ve civarı, Rumeli yakasında ise Topkapı Surları dışı uygun görülüyordu. Liman tesisleri için Suadiye- Erenköy arasında bir barınak liman, Eminönü'nde ise bir şehir hatları iskelesi planlanıyordu. Üniversiteler için Bayrampaşa civarı düşünülürken, gayri sıhhi bölgeler de Feriköy Deresi, Fulya bayırı etekleri ve Bomonti olarak belirleniyordu. Çünkü bu bölgelerde heyelan tehlikesi vardı...

Yeni plan sanayi tesislerini biraz da olsa kentin çeperlerine çekerken merkezde gecekondulaşma artıyordu. 1950'de bir milyon olan İstanbul nüfusu 50'lerin sonunda 1 milyon 466 bin'e yükselmişti. Bu artışta hem toprak reformunun bir türlü gerçekleşmemesinin payı vardı, hem de karayollarının köylere kadar uzanmasının. Dahası kentler özellikle de İstanbul iş vaat ediyordu. İstanbul'da aç kalmayacağını, çocuklarına daha iyi bir gelecek hazırlayacağını düşünenler soluğu ya Haydarpaşada ya Topkapı ve Harem otoparklarında alıyordu. Kentteki gecekondu sayısı 60 bini bulmuş, Zeytinburnu'nda ilk gecekondu mahallesi kurulmuştu. Daha sonraları göç edecekler de İstanbul'un girdabına kapılma korkusuyla kendi mahallelerini oluşturacaktı, Karadenizliler, Sivahlılar, Erzurumlular, Diyarbakırlılar, Yozgatlılar... Hemşeri mahalleleri, hemşeri kahveleri derken meslekler de kentlere göre ayrılmaya başlamıştı; Örneğin yorgancılar Maçkalı, midyeciler Mardinliydi... Kentin yeni

sahipleri çok uzun yıllar geldikleri kentle, köyle bağlarını koruyacak, İstanbul'da karınlarını yakınlarının kendilerine hazırladıkları yiyecek dolu denklemlerle doyuracaklardı. Dahası kendisi de göçle gelen, sonraki yıllarda İstanbul'da konaklayanları kenti bozmakla suçlayacaktı.

Nüfusun bu denli hızlı artması İstanbul Belediyesi'ni gıdaya ve diğer tüketim mallarına daha ucuz, kolay ve bir arada ulaşmayı sağlayacak bir projeye zorladı. İstanbul'da da İsviçre'dekilere benzer bir perakende mağazası kurulması kararlaştırıldı. Devreye

Menderes iktidarının son günlerinde hazırlanan İstanbul'un ana nazım planında sanayi tesislerinin nereye kurulacağına yönelik kararlar da vardı.

Koç girdi, İsviçre Migros'la bir anlaşma yapıldı ve ilk mağaza açıldı. Migros zamanla seyyar satış araçlarıyla semt semt dolaşacak, temel ihtiyaçlarını halkın ayağına taşıyacaktı. Bu, bir ilkti, uzun yıllar da benzeri görülmeyecekti.

Hayatı kolaylaştırıcı bu uygulamalara rağmen İstanbul'un çelişkileri giderek daha derinleşiyor, daha çok göze batıyordu. Bu derinliği yaratanlardan biri hızla artan gecekondulaşmayla paralel yol alan Levent'te villa inşaatlarıyla yeni bir yaşam şekli yaratılması, diğeri Harbiye'de Hilton Otel'i'nin açılması oldu. Skidmore, Owings, Merrill ile Sedat Hakkı Eldem'in mimarisini üstlendiği otel Hilton'un Porto Riko ve İspanya'dan sonra dünyaya açılan üçüncü kapısıydı. İstanbul'u seçense Conrad Hilton'dan çok ABD hükümetiydi ve otel Türkiye ile ittifakın bir simgesi olarak değerlendiriliyordu.

Hilton bir yana, Menderes iktidarında geçen on yılda eğlencenin seyri de giderek değişmişti İstanbul'da. Gazinoların sayısı artıyor, Taksim'e Maksim ve Tepebaşı ekleniyordu. Abdullah, Konyalı, Beyti Et Lokantaları siyasilerin, işadamlarının ve sanatçıların karşılaşma ve buluşma mekanı haline geliyordu. Karayollarının açılmasıyla Türkiye'deki araç sayısı da artmıştı.

1950'de otomobil sayısı 13.405'di, on yılın sonunda 45 bini buldu. Yine 1950'de İstanbul'da iki bin otomobil varken bu sayı hızla artacak, İstanbul'un caddelerinde Buick, Chevrolet, Cadillac marka Amerikan otomobilleri boy gösterecekti. İstanbullular taksi kullanmaya da alışıyor, Fiat marka taksiler Beyoğlu'nda, Chevrolet marka taksiler ise Pangaltı'da müşteri bekliyordu.

İstanbul hatalarıyla birlikte yeni nüfusuna ve hayatına göre kentleşirken kültür ve sanat alanını da etkiliyordu. Ressamlar resim anlayışları doğrultusunda gruplaşıyor, Adalet Cimcoz'un kurduğu Maya gibi özel galeriler açılıyordu. İstanbul'un ilk operası ise Leyla Gencer'in Tosca gösterisiyle seyirciyle buluşuyor, açılışı ise Cumhurbaşkanı Celal Bayar yapıyordu.

Sinema da etkilenmişti Türkiye'nin ve İstanbul'un bu "yeni" halinden. Her yıl çevrilen film sayısıyla birlikte sinema sayısı da artmış, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Mısır ve Amerikan filmleriyle haşır neşir olan seyirci melodram izlemek için sinemadan sinemaya koşmaya başlamıştı.

30 ve 40'lı yıllarda Muhsin Ertuğrul'un yönetmenliğinde daha çok tiyatro oyuncularını beyaz perdeye taşıyan Türk sineması şimdi yeni yüzler, yeni kimlikler arıyordu. Neriman Köksal gibi yolda yürürken oyuncu olma ihtimali de vardı artık, Ses, Yıldız gibi dergilerin açtığı "artist" yarışmalarında dereceye girmek de... Türk sinemasının efsanesi Cahide Sonku ile Nevin Seval son demlerini yaşıyordu, ama Belgin Doruk, Muhterem Nur, Pervin Par onlardan oluşacak boşluğu doldurmaya adaydı. Ayşecik filmiyle şöhret olan Zeynep Değirmenci da bu siyah beyaz yılların melodramlarına küçük yıldız olarak imzasını atıyordu. Sinemanın iki kralı da bu yıllarda görünmüştü beyaz perdede: Ayhan Işık ve Yılmaz Güney. Ekrem Bora, Sadri Alışık, Ahmet Mekin, Göksel Arsoy gibi oyuncular da kral olmasalar da seyirciyi can evinden yakalamayı başarıyordu. "Kötü" adamlarda ise Erol Taş'la Muzaffer Tema başka oyunculara

ihtiyaç bırakmıyordu. Yönetmenlerde ise Ömer Lütfi Akad, Metin Erksan, Osman Seden, Ertem Göreç, Atıf Yılmaz; Muhsin Ertuğrul, Faruk Kenç, Baha Gelenbevi, Aydın Arakon gibi isimlerin yerini alıyordu.

Hatırlatmakta fayda var, fabrikadan sinema platosuna geçişin öncülüğünü yapan da Muhsin Ertuğrul'du. Haliç'te, askere

ait Defterdar Mensucat Fabrikası'nın bir pavyonunu kiralayan Ertuğrul başta "İstanbul'da Bir Facia", pek çok filmini bu platoda yönetmişti. Onlarca yıl sonra bu kez Beykoz'da artık işlevini yitirmiş olan ayakkabı fabrikası da sete dönüştürülecek, 2000'li yıllarda pek çok film ve televizyon dizisine mekan olacaktı.

Hilton Oteli, 1950'lerin sonu.

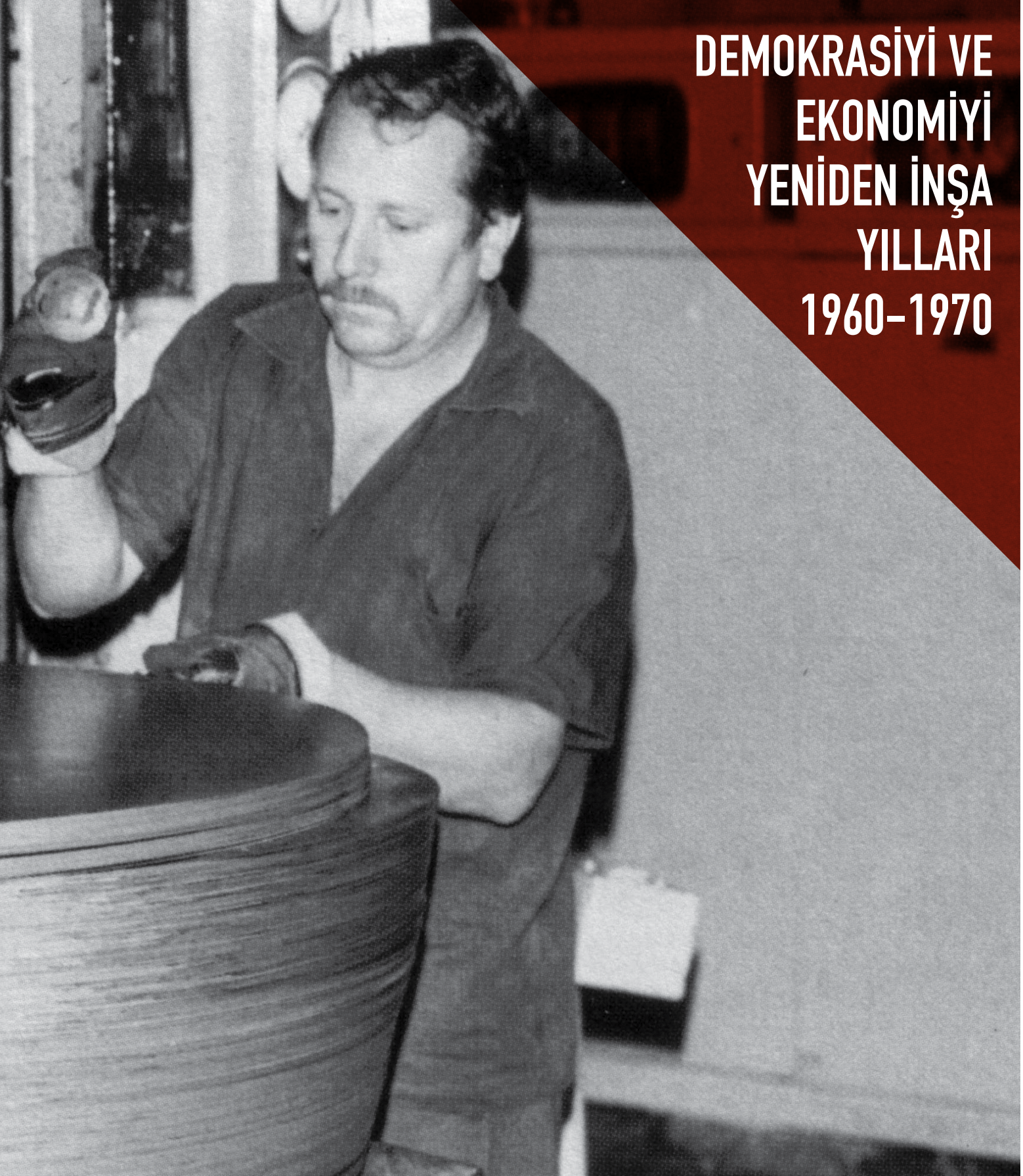
65
yıl

İSTANBUL
SANAYİ ODASI

Arçelik – Sütlüce, 1960'lı yıllar.

**DEMOKRASİYİ VE
EKONOMİYİ
YENİDEN İNŞA
YILLARI
1960-1970**

VE GÖKYÜZÜ DÜNYAYI DEĞİŞTİRDİ!

1960'lara gelindiğinde dünyada da Türkiye'de de insanlar geleceğe daha güvenle bakıyor görünüyordu. Çünkü dünya bir süredir piyasanın sadece arz ve taleple dengeleneceğini savunan neoklasik ekonomi anlayışı yerine talebi öne alan John Maynard Keynes'in çizdiği ekonomik rotayla ilerliyordu. Keynes bu teorisini 1929 Buhranı'nın ardından hazırlamıştı. Devlet piyasada durgunluk olması durumunda maliye ve para politikası yani vergiler ve faizler aracılığıyla toplam talebi arttırmalı, kamu harcamaları artırılarak talebin istenilen seviyeye gelmesi sağlanmalı ve ekonomi yeniden canlandırılmalıydı.

Bu modele göre devletin bir ekonomi politikası olmalı ve üretimin, istihdamın dengede gitmesi için serbest piyasa ekonomisine müdahalede bulunmalıydı. Keynesyen teoriyi uygulayan devletlerde ekonomik verilerin olumlu sonuçlar vermesi nedeniyle 1980'lere kadar popülaritesini koruyacak bu sisteme eklenmekte Türkiye de gecikmedi. Bürokrat, sanayici, işçi...

Herkesi aynı potada toplayan bu politika meyvelerini vermiş, dünya ekonomisi gibi Türkiye ekonomisi de pırıltılı ve umutlu bir döneme girmişti.

1960'ların başında insan aklının sınırlarını zorlayan bir gelişme daha yaşandı ve Sovyetler Birliği Ay'a insansız bir hava aracı gönderdi. Anlaşılan teknoloji insanın hayal gücünün

Eisenhower'ın 1959 yılındaki Türkiye ziyareti.

önünde gitmeye hız vermişti, 60'lar bitmeden insanoglu da Ay'a ayak basacaktı ve geçmişe ve geleceğe dair bütün algılar değişecekti.

Türkiyede ise 1960'a pek de alışılmadık bir şekilde, yılbaşı kutlaması yapılmadan girilecekti. Bunun nedeni, artan siyasal gerilim, basın özgürlüğünün tehlikede olması ya da 1959'un "hüzün verici olaylarla" geçmesi değildi. 31 Aralık gecesi Regaip Kandili'ne denk gelmiş, çok sayıda eğlence mekânı bu nedenle tatil yapıp, kepenklerini indirmişti. Halkın bir bölümü de radyolarının başında Fatih Camii'nden yapılan kandil yayınına dinlemişti.

Gazetelere göre İstanbul'un yılbaşı nedeniyle aydınlatılması ve kandil nedeniyle camilerin mahyalarını yakması, kente "muhteşem bir manzara" vermişti. Yazılanlara bakılırsa yılbaşı eğlencesinden vazgeçmek istemeyenler yeni yıl kutlamasını ertesi geceye, yani 1 Ocak gecesine devretmişti.

Yılın ilk günü Cumhuriyet Gazetesi'nde, 52 şehirde 6120 kişiyle, 1959 yılının en önemli olaylarını tespit etmek amacıyla yapılmış bir anket yayımlandı. Ankete katılanlara göre en önemli olay İsmet İnönü'nün miting için gittiği Uşak'ta bir grup Demokrat Partili tarafından taşlanması ve başından hafif yaralanmasıydı. İkinci olay ABD Başkanı Eisenhower'ın Türkiye'ye gelişi, üçüncüsü ise basına yönelik sansürün ağırlaşması ve cezaevindeki gazetecilerin sayısının her geçen gün artmasıydı. Sonuçlara bakılırsa toplum huzursuz ve kaygılıydı. Üstelik Türkiye bu sorunlarla uğraşırken dünya, Sovyetler Birliği'nin Luna 3 uydusunun Ay'ın öteki yüzünden çektiği fotoğraflara bakıyordu. Karikatüristler bu çelişkiyi yakalamakta gecikmemiş, çizimlerini tek cümlede buluşturmuştu: "Onlar Ay'a biz yaya." Ne yazık ki bu cümle sonraki yıllarda bir tekerleme haline gelecek, aradaki fark bir türlü kapanmayacaktı.

Anket sorularına verilen cevaplara bakılırsa Türkiye'nin ekonomisi yolundaydı, çünkü para pul konuları, geçim derdi sıralamanın neredeyse sonunda yer alıyordu. Oysa ekonomik göstergeler hiç de iç açıcı değildi.

1960'a girildiğinde gıdada enflasyon yüzde 12,7'ye çıkmış, dış borç miktarı ise 448 milyon doları bulmuştu. Menderes hükümeti ise toplumu neredeyse her kesimiyle kavgalıydı, üniversitelerle, orduyla, gençlerle, çiftçilerle... Karşıtlarını "Haçlı ittifakı" olarak tanımlıyor, her gün radyoda katılanların listesini yayınladığı "Vatan Cephesi"yle korku yaratıyordu. "Tahkikat Komisyonu" nun kurulması bardağı taşıran son damla oldu, muhalifler protestolarını sokağa döktü. Menderes askerde başlayan huzursuzluğu yatıştırmak yerine "Ben orduyu yedek subaylarla da yönetirim" deyince toplumla arasındaki son ip de koptu.

İSO DA KAPATILYOR

27 Mayıs 1960 sabahı radyolardan Albay Alpaslan Türkeş'in sesinden şu cümleler duyuldu:

"Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgalarına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır."

Bu cümleler cumhuriyetin ilk darbesinin haberini veriyordu. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fatin Rüştü Zorlu ve DP'nin neredeyse tüm il, ilçe yöneticileri tutuklandı. Meclis kapatılıp ülke yönetimi Milli Birlik Komitesi'ne bırakılırken siyasi baskı grubu olarak görülen dernekler, sendikalar, odalar kapatıldı. İstanbul Sanayi Odası da bu kararlardan payına düşeni aldı, her ay yapılan meclis toplantıları kesintiye uğradı. Toplantı

tutanaklarında kapalı olunan süreye ilişkin şu açıklamaya yer verildi:

“Oda Meclisi feshedilmiş olduğundan 2.4.1960 tarihi ile 25.08.1960 arasında üç aylık devrede toplantı olmamıştır.”

Milli Birlik Komitesi İSO'nun yönetim kadrosunu da dağıtma kararı almıştı, ama Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı ve Şahap Kocatopçu'nun etkin lobi çalışmalarıyla “yasak” kararı iki ay sonra kaldırıldı. 25 Ağustos 1960 günü toplanan İSO Meclis'inde, Vali Tuğgeneral Refik Tulga konuşuyor ve şunları söylüyordu:

“27 Mayıs İnkılabı'ndan sonra yürürlüğe giren iki numaralı kanunla odaların çalışmalarını mesleki ahlak ve memleket menfaatleri yönünde yürütmek gayesiyle uzuvlar feshedilmişti. Bu arada vazife gören komiteye ve başkanı Vehbi Koç'a teşekkür ediyorum. Gayemiz mesleki tesanüt ve memleket menfaatlerinin korunmasıdır. İleri bir sanayi memleketi seviyesine ulaşmak amacımızdır. İnkılabı bu yoldaki çalışmalarınızla faydalı olacağınıza eminim.”

Aynı hafta içinde İstanbul, İzmir, Ankara Sanayi ve Ticaret Odaları başkanları Ankara'ya çağrıldı. Müsteşar Alpaslan Türkeş ve Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel başkanlardan ticaret ve sanayi sahasında isim yapmış partizen adaylarını tespit ederek acilen bildirmelerini istedi, amaç sanayi bakanlığını üstlenecek bir isim bulmaktı. İSO'da, Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı, Ziya İnankur, Tevfik Sabuncu, Nüzhet Tekül ve Dr. Şahap Kocatopçu'dan oluşan bir Eleştirme Komisyonu seçildi. Sadece İSO'da değil, Milli Birlik Komitesi'nde de Sanayi Bakanlığı için daha çok Koç'un adı öne çıkıyordu, ama o bu görevi kabul etmedi. “Yanlış yoldasınız.” dedi gerekçelerini açıklarken “Ben ortaokulu zor bitirmiş bir insanım. Dil bilmem. Devlet işi şerefli iştir ama benim yapacağım iş değildir.”

Uzun görüşmelerden sonra Sanayi Bakanlığı görevine Atatürk'ün özel eğitim aldırıldığı gençlerden biri olan ve Şişe Cam'ın, İş Bankası'nın kuruluşunda görev alan Şahap Kocatopçu aday gösterildi. Kocatopçu Gürsel'in onayıyla, ihtilal döneminin Sanayi Bakanı oldu. Askeri yönetim daha darbenin yapıldığı gün yeni bir anayasa hazırlamak üzere adım atmış, İstanbul ve Ankara üniversitelerinin hukuk hocalarından oluşan bir anayasa komisyonu kurmuştu. Hıfzı Veldet

27 Mayıs 1960 darbesi sonrası Meclis kapatılıp ülke yönetimi Milli Birlik Komitesi'ne bırakıldı.

Velidedeoğlu, Naci Şensoy, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, Sıddık Sami Onar, Hüseyin Nail Kubalı, İsmet Giritli, Bahri Savcı, İlhan Arsel ve Muammer Aksoy'dan oluşan bu komisyonu, Enver Ziya Karal ve Turhan Feyzioğlu'nun başkanlığında 20 kişiden oluşan ikinci komisyon izledi. Çalışmalar kısa sürede tamamlandı ve yeni anayasa 9 Temmuz 1961'de yapılan referandumda toplumun yüzde 61,7'sinin kabulüyle yürürlüğe girdi.

Yeni anayasa ilk kez "sosyal devlet" kavramını gündeme getiriyordu ve kişisel hak ve özgürlükler oldukça geniş tutulmuştu. Sanayicilerin tepkisi gecikmedi. Nejat Eczacıbaşı'nın anılarında yer aldığına göre bazıları aralarında para toplayarak karşı mücadeleye hazırlanmayı bile tartıştı. Eczacıbaşı, işadamlarının kaygısının nedenini özetlerken "1961 Anayasası eskilere göre daha özgür bir rejim getirdi." diyecekti "Bazı işadamlarında toplumun kolay kolay bu serbestliğe dayanamayacağı, bunun kargaşaya fırsat vereceği yolunda görüşler egemen oldu." Jak Kamhi ise anayasadan çok darbeden tedirgin olmuştu. Sonraları "1960 İhtilali olduğunda ben çok üzüldüm" diyecekti; "Türkiye'ye hürriyet geldi, yorumları yapılıyordu. Oysa darbenin olumsuz akisleri olacağını biliyordum. İhbarcılık başladı, sanayi, ekonomi durdu. Ancak çabuk toparlandı."

TÜRKİYE İLE IMF ARASINDA İLK STAND BY

27 Mayıs darbesinin "hür teşebbüs" fikrini savunan Demokrat Parti'ye karşı yapılması nedeniyle ikilem yaşayan hükümet ise bu durumu düzeltmek için "demokratik kalkınma" vurgusunu yapmayı ve cumhuriyetin ilk yıllarından beri uygulanan "karma ekonomi"yi sürdürmeyi yeğliyordu. 1950'lerin son döneminin mirası devalüasyon, dış ticaret açığı, borçlar, tükenen döviz rezervi... Oysa yeni dönemde sanayi ve yatırımlarda ithal ikamesi dönemine geçilecek, fabrikalar kurulacaktı. Sorunları aşabilmek için planlı bir kalkınma, ama önce destek gerekiyordu. Bu nedenle 1947'den bu yana üye olunan IMF'nin kapısı çalındı ve Türkiye'nin ilk stand-by düzenlemesi 1961'de 37,5 milyon dolar destek sağlayacak şekilde imzalandı. Her yıl yeni bir Niyet Mektubu veren Türkiye

10 yıllık dönemde 9 stand-by anlaşması yapacak, IMF ile toplam 235,5 milyon dolarlık anlaşmaya gidilmiş olduğu halde, bu tutarın ancak yüzde 66,6'lık bölümü olan 157 milyon dolar tahsil edilebilecekti.

Sanayicilerin tedirginliklerini bir ölçüde de olsa kıran IMF ile anlaşmanın gölgesinde yeni anayasanın getirdiği hareketlilik hızını kesmeden sürüyordu. On iki sendikacı bir araya gelip Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) kuruyor, aralarında Doğan Avcıoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Sadun Aren, İlhami Soysal, İlhan Selçuk gibi isimlerin bulunduğu 1042 aydın "Yön Hareketi"yle devletçilik ilkesi doğrultusunda kalkınmayı savunuyordu. Düne kadar yasaklı pek çok yayın su üstüne çıkmış, Bertolt Brecht gibi sosyalist yazarların oyunları tiyatroya izleyici çekmeye başlamıştı. Üniversiteye ve TRT'ye özerklik tanınırken bilimin ve haber alma hakkının da önü açılıyordu. Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hakimler Kurulu, TÜBİTAK... Yeni anayasa kiminin topluma yarar ve zararları ileriki yıllarda tekrar tekrar tartışılacak pek çok kurumun da kuruluşuna zemin hazırlıyordu. Bu kurumlardan biri Türkiye'de ekonomide, özellikle de sanayileşmede söz sahibi olmaya aday DPT, yani Devlet Planlama Teşkilatı'ydı.

PLANLI KALKINMA İÇİN DPT

Sanayicilerin yeni anayasa karşısında duydukları kaygıyı gidermek ancak toplumun çeşitli kesimlerini bir araya getirmekle mümkündü. Bunun için Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferansı adı altında bir düşünce kuruluşu kurulması gündeme geldi. Milli Birlik Komitesi ise ekonomiyi de yeniden düzenleme arzusundaydı: Menderes döneminin tarımla kalkınma projesi yönünü yeniden sanayiye çevirecek, ekonomideki

Türkiye üretimde planı keşfedince sanayileşmede bir adım daha atıldı.

krizin aşılması için bir an önce planlı bir kalkınmaya geçilecekti.

Aslında Türkiye'nin planlı kalkınmaya yönelmesi, dünyadaki gelişmelerden bağımsız bir adım değildi. 1960'lar hem ekonomi hem de siyaset sahnesine "serbest rekabet, özel teşebbüs"ün temsil ettiği kapitalizmin kalesi ABD ve Batı bloğuyla, "merkezi plan, devlet teşebbüsü"yle özetlenen sosyalizmi sahiplenen Sovyetler Birliği ile Doğu bloğu arasında

soğuk savaşın hüküm sürdüğü yıllar olarak geçmeye adaydı. Bağımsızlığını ilan eden az gelişmiş ülkeler ise “üçüncü dünya ülkeleri” diye anılıyordu. Bu ülkelerin gelişimi süren ülkelerle aralarındaki açığı kapatmak için seçtiği kalkınma yolu ideolojik olarak hangi tarafta durduklarını belirliyordu. Örneğin planlı kalkınmayı seçenler sosyalistliği seçmiş, yani Sovyetler Birliği’nin güdümü altına girmiş sayılıyordu. Bu kamplaşma özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri etkiliyor, sanayi hamlelerini bu dengeye göre yapmak zorunda kalıyorlardı. Türkiye’ye biçilen rol ise sosyalist Rusya’ya karşı bir üs ve Ortadoğu’nun anahtarı olmasıydı. Bu Türkiye’nin harcamalarda savunmaya öncelik tanınmasına ve sanayileşmenin gecikmesine yol açacaktı.

Türkiye’nin planlama ve eşgüdüm ihtiyacı ise daha 1958’de yaşanan devalüasyonla ortaya çıkmış, hatta DP iktidarı Birleşmiş Milletler’in desteğiyle kalkınma ve planlama uzmanı Hollandalı iktisatçı Jan Tinbergen’den danışmanlık almaya başlamış, ancak 27 Mayıs darbesiyle bu çalışmalar yarım kalmıştı. Ayrıca Batı Avrupa’nın yeniden imarı ve ekonomik yönden güçlenmesi için kurulan örgütler de olanca gücüyle çalışıyordu, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı görevini tamamlamış, yerine Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü’nün (OECD) kurulması gündeme gelmişti. Milli Birlik Komitesi de DPT’nin kurulmasını işte bu görevleri yerine getirmesi için istemişti. Teşkilat “Kamu sektörü için emredici, özel sektör için yol gösterici” çalışmalar yapacaktı. Kuruluş yasasında “Özel sektörün faaliyetlerini

planın hedef ve gayelerine uygun bir şekilde teşvik ve tanzim edecek tedbirleri tavsiye etmek” sözleriyle vurgulanan bu hedefle ilk çalışma döneminde 59 milyar liralık yatırım yapılmasına, bunun 35.7 milyar lirasının kamu, 23.9 milyar lirasının ise özel sektöre ayrılmasına karar verildi. Böylece Demokrat Parti döneminde devletin hesabını kitabını şaşırtan seçmene yönelik popülist politikalar, yerini kalkınmayı öne alan bir ekonomi politikasına bırakacaktı.

DPT’nin varlığı ekonomide kurumsallaşma yolunda da bir ilk adımdı. Varlığıyla pek çok kurum ve kuruluşun da gelişmesini sağlayacak, devlet ağır sanayi yatırımlarını seferber ederken özel sektöre de ithal ikameci üretim rolü verilecekti.

Ekonomide bunlar olup biterken toplumun ilgisi başta Menderes, DP’li yöneticilerinin yargılandığı Yassıda duruşmaları üzerinde toplanmıştı. Duruşmalara İstanbul’dan katılmak isteyenler, ellerinde davetiyeleri, Dolmabahçe’deki Bezmialem Valide Sultan Camii’ne gidiyor, orada askerlerin kontrolünden geçtikten sonra motorlarla Yassıda’ya gönderiliyordu.

Duruşmalar radyoda yayınlanıyor, dava dosyasındaki sanıkların mahremiyetine giren bazı iddialarla “düşükler” olarak tanımlanmaları DP muhaliflerini bile incitiyordu. Dava 872. duruşmada karara bağlandı, Bayar ve Menderes dahil on beş kişinin idamına karar verildi. Toplum, DP seçmeni de dahil sessizdi, kimse kararlara tepki göstermedi. Bayar’ın cezası yaşı nedeniyle ertelendi, ama Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam edildi. Türkiye Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesini yaşamıştı. Bunun ağırlığını onlarca yıl taşıyacak, Menderes ve arkadaşlarının Yassıada’daki mezarları ise ancak doksanlı yılların başında İstanbul’a, Vatan Caddesi’nde açılan anıt mezara yerleştirilecekti.

*İthal ikameci
sanayileşmeyle
birlikte Türkiye'ye
buzdolabı ve
çamaşır makinesi
girdi.*

DEV ADIM: BUZDOLABI ÜRETİLİYOR

Türkiye'nin ilk kapsamlı planı 1962'de hazırlandı. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da ekonominin rotası iç pazara yönelik sanayileşme, yani ithal ikamesi yönünde çizildi. 15 yılı kapsayan beş yıllık kalkınma planlarının hedefi, her yıl yüzde yedi büyüme hızına ulaşmak, gayri safi milli hasılayı da 15 yılda yüzde 175 artırmaktı. Planın ana hedeflerinden biri de Türkiye'nin her dönemde en büyük sorunu olan tasarruf ve sermaye sorununu aşmak, sanayileşmenin finansman ihtiyacını sağlamak için reformlar yapmaktı. Öncü sektör ise elbette sanayi olacaktı. Bu sektör için öngörülen büyüme oranı yüzde 12'ydi, ithal ikamesinin

seçilmesinde en önemli nedense döviz darlığı nedeniyle yaşanan ithalat sıkıntısıydı.

Peki, bu büyüme nasıl sağlanacaktı? Yanıt, iç tüketimi belli bir büyüklüğe ulaşan sanayi mallarını içerde üretmek, bu sektörlerin rekabetçi olması için de gümrük vergileri, kotalar ve miktar kısıtlamalarıyla çeşitli koruma imkânları sağlamak olarak belirlendi.

Sanayiciye değerli TL, düşük döviz kuru politikaları ile gerekli yatırım mallarını ucuz ithal etme, düşük faizle de finansman kaynağı sağlama destekleri verilecekti. Kamu-özel kesim işbölümü doğrultusunda demir-çelik, petrokimya ve ara mallarının üretimini kamu üstlenecekti. Bu arada Times gazetesinde yer alan bir makalede 6 milyar dolar olan yatırım tutarının dörtte

birinin yabancı kaynaklar tarafından finanse edileceği hatırlatılıyordu.

Önce planlandığı gibi sanayinin ihtiyaçları doğrultusunda kamu yatırımları başlatıldı... 11 Mayıs 1960'da Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'nin temeli atıldı. 42 ayda kurulan fabrika 15 Mayıs 1965'de işletmeye alındı. Bu, İstanbul'da birçok fabrikanın da gelişmesini hazırlayan bir atılımdı, özellikle de otomotiv sanayisinin. Aynı yıl TPAO öncülüğünde PETKİM (Petrokimya Holding A.Ş.) kurulurken İPRAŞ'la ilk adımı atılan petrokimya sanayinde ise petrol rafineri ürünleri, plastik, lastik, elyaf hammaddeleri ve diğer organik ara mallar üretimine geçildi. Devlet eliyle sanayileşmede ilk dönem un, şeker ve tuz fabrikalarından oluşan üç beyazlara önem veriliyordu, şimdi ise kömür, akaryakıt ve demir, yani üç siyahlar öne geçiyordu. O güne kadar ağırlıklı olarak tekstille sanayileşen ülkede şimdi petrokimya başta, pek çok sektörde küçük, ama önemli adımlar atılıyordu.

Yeni KİT'ler için seçilen demir çelik ve petrokimya sanayileri; sadece otomotiv değil, inşaat, ambalaj ve boya sanayisinde de önemli bir aşamanın geçilmesini sağlayacaktı. Bu dönemde en hızlı büyüyen metal işkolu oldu. 1950'lerin ortasında temeli atılan Arçelik 1959'da çamaşır makinesiyle üretime geçti, bir yıl sonra buzdolabı da üretmeye başladı. 1960'ta Arçelik'in tezgâhlarından çıkan 7500 buzdolabı ile 4500 çamaşır makinesi piyasaya sürüldü. Bir on yıl önce ikinci el buzdolabına bile neredeyse bir araba fiyatını ödemeyi göze alanlar şimdi montaj da olsa yerli üretim için kuyruktaydı. Yıllar sonra Koç Holding tarafından hazırlanan, Arçelik'in tarihini anlatan kitapta tüketicilerin bu yeni ürünlere sahip olabilmek için nasıl çaba gösterdikleri anımsatılacaktı. Kitapta yer aldığına göre Trabzonlu bir tüketici henüz

ambalajda yeterli gelişme sağlanamadığı için yolda tavanı çöken buzdolabını satmaya yanaşmayan, "Bu ürün hasarlı, olmaz." diyen bayinin sözlerine aldırmış etmiyor, Eskişehirli bir tüketici ise günler önce sipariş ettiği buzdolabı başkasına gider korkusuyla bayinin önünde sabahlıyordu. Bu bir anlamda Türkün teknolojiyle savaşıydı da... Susurluk'ta çamaşır makinesi tamirine giden servis görevlisi makineyi açınca şaşkınlıktan küçük dilini yutacak hale gelecekti, çünkü çamaşır makinesi ayran yapımında kullanılmıştı!

1961'de Arçelik karşısında bir rakip buldu, 1950'li yıllarda profil fabrikası kurarak daha çok inşaat sektörüne hizmet veren Jak Kamhi Profilo markasıyla çamaşır makinesi ve buzdolabı üretmeye başladı. Bir yıl sonra ise ilk tüp gaz mutfaklara girdi, Türk Traktör, Uniroyal faaliyete geçti. 1960-69 arasında açılan büyük fabrikaların çoğunluğu Koç Grubu'na aitti: Türk Siemens, İzocam, Türk Elektrik, Bekoteknik, Beldesan, Tofaş, Kav, Mako ve Ram Dış Ticaret. Sanayi risk almak demektir, kimi zaman alınan bu risk

istenilen sonuca ulaşmıyor, yatırım kar getirmiyordu. Rahmi Koç, kendisiyle yaptığımız söyleşide bu yatırımlardan birini şöyle aktarıyordu:

“1965’lerde İsveç’ten yara bandı üretmek üzere patent aldık. Öncesinde piyasa araştırması yaptırmış, bunun için de dünyanın parasını vererek bir şirketle anlaşmıştık. Gelen rakamlar yara bandı pazarının oluştuğunu gösteriyordu. Biz de fabrikayı kurduk, ama iflas ettik. Çünkü yanlış hesap edilmiş, Türkiye’de o kadar yara bandı kullanılmıyormuş. Bir işe atıldığınızda bunun yüzde yüz bir garantisi yok. Biraz koku almanız, biraz da şansınızın olması lazım. Biz bu işte bunu yapamadık.”

Koç bu yatırımlarla sınırlı kalmadı, Türkiye’de bir ilke de imza attı. Bu Türkiye’de seri üretilen ilk otomobil Anadolu’du. Koç’u bu yatırım için tetikleyen, Bernar Nahum’la İzmir Fuarı’nı gezerken, İsrail standında gördüğü fiberglas araçtı. İlk araç 1966’ta piyasaya verildiğinde Nahum kendini tutamamış, Koç’a “Çetin Altan bunu görünce bizimle dalga geçecek.” diye fısıldamıştı. Altan değil, ama toplum kısa sürede hem Anadolu’ya alışmış hem de “fiberglası inekler yiyor” diye alay etmeye başlamıştı. Bu cümleler elbette Koç yöneticilerinin de kulağına gidiyordu. Rahmi Koç, “Bu sözleri duyunca gülüyorduk.” diyecekti sonraları “Ama mal satıyordu.” Koç’un Anadolu’ya dair söyleyecekleri bunlarla sınırlı değildi:

“Anadolu’yu üretmek için döviz tahsisi de yapmıştık. Dönemin sanayi bakanı aracın fiyatının her yerde 20.800 lira olmasını istedi. ‘Nasıl olur’ diye karşı çıktık, ‘Van’daki adamla İstanbul’daki adamın fiyatı aynı olmaz. Bunun nakliye gideri var.’ Bakan ısrarcıydı, aksi halde dövizimizi keseceğini söyledi. Nakliyeden zarar ettik, ama otomobili de sattık.

Anadolu’nun enteresan tarafı; saç otomobile çarptığınız zaman çarpmanın etkisi kapıya kadar gelir, kapı açılmaz. fiberglas arabaya çarptığınız zaman darbe oraya kadar gitmez, bir yerde kırılır ve orada durur. Saç arabayı tamir etmek için bütün kapıyı çıkarmanız, çamurluğu değiştirmeniz gerekirdi, çok meşakkatli bir işti. Fiberglas arabanın bir avantajı da hafif olması ve az benzin yakmasıydı.” Anadolu’nun üretimi 1984’de kadar sürecek, bu arada arabanın alay konusu edilen kaputu fiberglas uçaklarda kullanılmaya başlanacaktı!

Özel sektörün iç pazarda hızla büyüyen talebi görüp dayanıklı tüketim malları üretiminde ısrarcı olması planlı kalkınma döneminin ana amaçlarıyla çelişiyordu. Planlı kalkınma döneminde döviz kıtlığının her zaman problem olduğu ekonomide sanayinin, montajdan yerlilik oranı artmış ara ve yatırım malları üretimine doğru evrilmesi arzulanırken yatırım mallarının ithal ikamesi yine devlete kalıyordu. Yine de 1980’lerin başına kadar sürecek bu dönem boyunca dayanıklı tüketim mallarından ara ve yatırım mallarına doğru yapısal değişmeyi hedefleyen bir politika uygulanacaktı.

Dayanıklı tüketim mallarını üretebilmek sanayicinin özgüvenini pekiştirmişti, ama can sıkıcı eleştirilere de göğüs germek gerekiyordu. Hangi ortamda olursa olsun sanayileşmeden, özellikle de dayanıklı tüketim mallarından, yani buzdolabından, çamaşır makinesinden, otomobilden söz ediliyorsa dudaklar büzülüyor, “Aman, ne olacak, işte montaj sanayi, o kadar...” deniliyordu. Sanayiciler gelişmiş ülkelerin sanayileşme yolculuğunda da benzer üretim biçimlerinin yaşandığını hatırlatsalar da yetmiyordu. Vehbi Koç “Sanayi hayatımın başında ağır tenkitlere uğramıştım.” diye hatırlatacaktı sonraları, “Ampul fabrikasını kurarken, daha sonra otomotiv sanayini

*Türkiye'de
seri üretilen
ilk otomobil
Anadol.*

kurarken, bunun sanayi değil, bir aldatma olduğu söyleniyordu ve yaptığımız işin montajcılıktan başka bir şey olmadığı ifade ediliyordu.” Koç’a göre Türk sanayisi montaj sanayisiyle öğrenme sürecinden geçiyordu ve o süreci geçmeden gerçek sanayici olunamıyordu.

Yukarıda sözünü ettiğimiz yatırımların çoğunu ağırlayan, yatırımlarla oluşan ticari canlılığı kucaklayan şehir yine İstanbul’du. Aksaray, Beyazıt, Eminönü, Karaköy, Tünel Taksim arası, Kadıköy, Üsküdar ticaretin merkezi haline gelmiş, tarımdan sağladığı gelirle sermaye birikimi sağlayan Anadolu tüccarları İstanbul’a akmaya başlamıştı. İstanbul Sanayi Odası’nın 1961 verilerine göre 2 bin 372 kayıtlı iş yerinde 72 bin 484 erkek, 21 bin 367 kadın olmak üzere toplam 110 bin 123 kişi çalışırken bu rakam 1969’da iş yeri olarak 2797’e, çalışan sayısı olarak da 526.574’e yükselecekti. Sektörel

dağılımda İstanbul dokumacılıkta Türkiye üretiminin yüzde 42’sini karşılarken bu oran kimyada yüzde 65’i, metal eşya ve makede yüzde 55’i, gıdada yüzde 30’u, toprak ve taş sanayinde ise yüzde 65’i bulacaktı. 1950 sanayi sayımına göre Türkiye’deki imalat sanayi işyerlerinin yüzde 20’si İstanbul’dayken, bu oran şimdi yüzde 40’lara yaklaşmış, sanayide üretilen toplam katma değerın yüzde 33’ünü de İstanbul gerçekleştirmişti.

Çoğu döviz darlığına rağmen illere imza atan bu girişimciler ithalat yasaklarıyla korunuyordu. İlk yasaklanan radyo ithalatı oldu. İhracatta da bir on yıl öncesine göre ilerleme kaydediliyordu. 1960’da yaklaşık 321 milyon dolarlık ihracat yapılırken bu rakam ilerleyen yıllarda 500 milyon doları aşacaktı. Ancak ithalatla karşılaştırıldığında neredeyse yarı yarıya bir fark vardı, ihracat ithalata yaklaşmıyordu.

YERLİ OTO KONGRESİNDEN YAKITI UNUTULAN DEVRİM'E

29 Ekim 1961... Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bahçesindeki kalabalık, biri sarı, biri siyah iki otomobilin etrafında toplanmış. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, parmağı titreyerek bir otomobili gösteriyor ve "Aşağılık duygusu ile bizde otomobil yapılamayacağı iddia ediliyordu. Bizde otomobil yapılmıştır. İşte örneği" diyordu.

Devlet Başkanı Gürsel'i bu kadar heyecanlandıran o güne nasıl gelinmişti?

Türkiye'nin bir otomobil endüstrisi kurma hayali 1960'lı yıllara uzanıyordu. 1961 yılının Mayıs ayında Türkiye'de bir otomobil endüstrisinin kurulup kurulamayacağı konusunda bir kongre düzenleniyor, yapılan tartışmalar sonucu "yapılabilir" görüşü ortaya çıkıyordu. Devlet Planlama Dairesi'ne gönderilen raporda otomobilin 25-30 bin TL'ye mal olabileceği, yapılacak yatırım miktarının 400 milyon TL olacağı da hesaplanmıştı...

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in seri halinde otomobil imali isteği ise "Devrim" otomobili macerasının fitilini ateşliyordu.

Haziran 1961'de Devlet Demiryolları Fabrikaları ve Cer Atölyesi mühendisleri Ankara'ya toplantıya çağrılıyor, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in seri halinde otomobil imali isteği onlara açıklanıyordu. Otomobilin 29 Ekim 1961'e kadar yetiştirilmesinin gerektiği de vurgulanarak!

Hayal gerçek olacak, 22 Türk mühendisinin katkısı ile 4,5 ayda ilk yerli otomobil üretilecek, bin 400 lira ödenekle, 4 adet otomobil 29 Ekim 1961'e yetişecekti.

Gürsel ilk gezisini Anıtkabir'e yaptı. Ancak otomobil 50 metre sonra durdu. Çünkü benzini yoktu. Gürsel indi... "Garp kafasıyla otomobil yaptık ama Şark kafasıyla benzin ikmali yapamadık" dedi. Otomobilde "Devrim" hayali işte bu sözlerle son bulacaktı.

BARAJLAR KRALI BİR BAŞBAKAN

Milli Birlik Komitesi en geç 29 Ekim 1961'de iktidarı TBMM'ye devretme kararındaydı. Sözüünü tuttu ve seçim tarihi olarak 15 Ekim'i açıkladı. Kararla birlikte ardı ardına parti kuruldu: Adalet Partisi, Çalışma Partisi, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Sosyalist Parti, Mutedil Liberal Parti, Memleketçi Serbest Parti, Muhafazakâr Parti, Millete Hizmet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Güven Partisi, Musavat Partisi... Ancak seçim kartlarının üzerinde dört partinin, CHP, YTP, AP ve CKMP amblemi yer aldı. İki parti, YTP ve AP kendilerini Demokrat Parti'nin

mirasçısı olarak tanımlıyor, seçmenden geçmişin oylarını da talep ediyordu. Dahası iki partinin de programı DP programının izleriyle yüklüydü. 15 Ekimde sandık bir iktidar partisi çıkarmadı ve uzun yıllar sürecektir koalisyon dönemleri başladı. Asker ise kışlasına döndü, Cemal Gürsel hariç! Gürsel, TBMM tarafından seçilerek, Türkiye'nin dördüncü Cumhurbaşkanı oldu.

Gürsel, hükümet kurma görevini CHP Lideri İsmet İnönü'ye verdi. İnönü AP'nin kurucu başkanı Rağıp Gümüşpala ile başta tutuklu DP'lilerin hemen tahliye edilmemesi gibi konularda anlaşmaya vardı ve hükümet kuruldu, ancak 20 Kasım 1961 ile 1 Haziran 1962 arasında iş başında kalabildi. Yani altı aydan biraz uzunca... Ardından CHP ile

Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi arasında gene İsmet İnönü Başkanlığında yeni bir hükümet iktidara geldi.

İthal ikameci, karma ekonominin uygulanmaya başlandığı bu yıllarda bir ismin yıldızı parlamaya başladı. Bu, sonradan Barajlar Kralı ve Çoban Sülü diye de ünlenecek olan Süleyman Demirel'di. Isparta'nın İslamköyü'nde doğan Demirel, İstanbul Teknik Üniversitesi'ni bitirmiş bir mühendisti ve 30 yaşında Devlet Su İşleri'nin en genç genel müdürü olmuştu. Siyasette pek tanınmıyordu. Ancak AP Genel Başkan Rağıp Gümüşpalâ'nın 1964'te ölümünden sonra yapılan kongrede, henüz iki yıldır siyasette olmasına rağmen sürpriz biçimde partinin başkanlık koltuğuna oturdu. Devlet Su İşleri'ndeyken emrine verilen beş milyar liranın iki milyarıyla dev barajlar inşa ettiği için de koltuğu, "Barajlar Kralı" unvanıyla birlikte doldurdu.

Kamuoyunun önüne "Demokratik nizam içinde birçok problemlere parti farkı gözetmeksizin görmek ve eğilmek lazımdır. Sulh ve refah devleti olmanın sırlarını araştırıp elbirliği ile çalışmalıyız" sözleriyle çıkmıştı Demirel, ama ilk başlarda planlı kalkınmaya çok da sıcak bakmıyordu. Yıllarca Türkiye gündeminden çıkmayacak "Plan mı pilav mı?" tartışmasını başlatan onun bu konudaki görüşleriydi, tartışmaya son veren de o olacak, planlı kalkınmaya sahip çıkıp, karma ekonomiye "evet" diyecekti. Mecliste yaptığı ilk konuşmada da "Plan ihtiyaca göre değiştirilebilir." diyordu " Bu, dejenere etmek değildir. Kalkınma olacaktır, hem de planlı olacaktır."

İsmet İnönü'nün bağımsızlarla kurduğu hükümet, Şubat 1965'te düşürülüp Ekim 1965'te yapılan genel seçimlerde AP oyların yüzde 60'ını alınca Süleyman Demirel de ilk kez başbakanlık makamına geldi. Bu arada 1963'te, 27 Mayıs darbesinden sonra Milli Birlik Komitesi'yle görüş ayrılığına düştüğü

için sürgüne gönderildiği Hindistan'dan dönen Alpaslan Türkeş de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne el koyarak, siyaset sahnesinin yeni aktörü oluyordu. Çok geçmeden bu iki aktöre yeni bir isim daha eklenecekti: Necmettin Erbakan. O da Demirel gibi İstanbul Teknik Üniversitesi mezunuydu ve onun da kafasında ülkenin kalkınmasına ilişkin "özel" düşünceler vardı. Türkiye ileriki yıllarda bu üç aktörle birlikte epey Milliyetçi Cephe Hükümeti deneyimi yaşayacaktı.

ÖZAL İLK KEZ SAHNEDE: YER İSO

1960'larda dünya ekonomisi kadar Türkiye ekonomisi de iyi bir dönem geçiriyordu. Siyasetteki tüm olumsuzluklara rağmen 60'lı yıllarda imalat sanayinde ortalama yüzde 10, genel olarak da yüzde altı büyüyordu. Kişi başına milli gelirin artış hızı yüzde üçü bulmuş, işçiden memura toplumun tüm kesimleri bu büyümeden pay almaya başlamıştı. Enflasyon oranları ise henüz yüzde 10'un üzerini görmüyordu.

Ancak 1960'ların sonuna doğru bu tablo değişti, ekonomi kötüye gitme sinyalleri verdi, çünkü ihracat gelirleri artmıyor, ödemeler dengesi sorunu yeniden hortluyordu. 1967 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın sona erme tarihidir. Bu dönemde sağlanan yatırım artışı yüzde 90,1 oranında olmuş, 1963-1967 yılları arasında, 68 milyar liraya yakın bir yatırım gerçekleşmişti. Bu yatırımlarda kamu sektörünün imzası beklenenin altında, özel sektörün ise üzerindedir, özel sektör 30 milyar liralık yatırım gerçekleştirmişti. Tarımın gayrisafi milli hasıladaki payının düşüp sanayinin arttığı bu dönemde sanayide çalışan işçi sayısı da yüzde 8,8'den yüzde 10,4'e çıkmıştı.

DPT şimdi İkinci Beş Yıllık Planı'nın hazırlıklarına soyunmuştu. İşin başında DPT Müsteşarı Turgut Özal vardı. Demirel başbakan olur olmaz İTÜ'den tanıdığı Elektrik Etüd İdaresi çalışanlarından Özal'ı müsteşar yapmış, bir yıl sonra da DPT'nin başına getirmiş, bir anlamda ekonominin patronu ilan etmişti.

Özal şimdi bu vasıfla, 1500 yerli ve yabancı uzmanın hazırladığı, TBMM'nin de kabul ettiği planı İstanbul'un ünlü sanayicilerine anlatacaktı. Adres elbette İstanbul Sanayi Odası'ydı. Çünkü İSO yılların deneyimi ve bilgi birikimiyle ekonominin, özellikle de sanayileşmenin öncüsüydü. Ayrıca Türkiye sanayicilerinin kurumsal tek adresi ve adeta entelektüel merkezidi.

İçer kapalı ekonominin kabuğunun İSO'da çatlaması bu nedenle hiç de şaşırtıcı değildi. Özel sektör temsilcileri kalabalık bir grup halinde katıldığı toplantının açılış konuşmasını Vali Vefa Poyraz yaptı. Özal ise kürsüye eski plana dair bilgiler vererek çıktı:

“Müteakiben 1963-67 yıllarını kapsayan ilk plânda büyüme hedefi yüzde yediydi, gerçekleşme yüzde 6,7 oldu. Tarım sektörünün gelişmesi belirlenenden geri kaldı. Sanayi son

yılda yüzde 12,5 büyüyerek, plan vasatısını aştı.”

Sanayicilere karma ekonominin kurallarını da hatırlatırken, “Ekonomide statik ve dinamik etkenlik esas olarak piyasa mekanizması yoluyla sağlanacaktır. Kamu ve Özel Sektör'ün üretimle ilgili olarak fırsat eşitliği sağlanacaktır.” diyordu “Devlet ekonomik hayatın düzenleyicisi olarak dolaylı yollarla istikrarı sağlayacak ve fiyat mekanizmasının yetersizliklerini vergi, kredi, para ve dış ticaret politikası gibi araçlarla düzenleyecektir.”

Özal konuşmasını Türkiye'nin önündeki beş yıllık dönemin planını özetleyerek sürdürdü. Plan hammadde satıp mamul madde alan Türkiye'nin yönünü mamul madde yapıp mamul madde satan sanayileşmiş bir ülkeye çeviriyordu. Bu doğrultuda gayri safi milli hasılda sanayinin payı yüzde 25,5'ten yüzde 30,7'ye çıkacak, milli gelir her yıl yüzde yedi oranında artacak, milli gelir de kişi başına 2600 liradan 3200 liraya yükselecekti. Devlet sanayinin işleyişinin aksamaması için enerji ve ulaşım alanlarına büyük yatırımlar yapacaktı. Özal'a göre planın ana problemi dış ödemeler dengesi, itici gücüyle sanayileşmeydi. Konuşma sırası sanayicilere geldiğinde kürsüye İSO Başkanı Fazıl Zobu çıktı ve sanayicilerin tereddütlerine ilişkin “muhtıra” gibi bir konuşma yaptı:

“Mevcut sanayinin geliştirilmesi ve modernizasyonu ile ilgili müşahhas tedbirler ve teşvik unsurlarına İkinci Beş Yıllık Plânda rastlayamamış bulunmaktayız. Plân sadece yeni kurulacak sanayiye ağırlık vermiş gözükmemekte. Mevcut işletmeler dar boğazlarının giderilememesi, yeni teknolojiden istifade edememeleri ve bilhassa hammadde tedarikindeki güçlükler sebebiyle çok düşük randımanla çalışmaktadırlar. Gerekli tedbirler alınmadan yeni kuruluşların ilâvesi produktiviteyi düşürecek ve sınaî mamul maliyetlerini arttırmayacak mıdır?”

Sanayiciler tesislerinde modernizasyonu önemsiyor ve uygulamaya çalışıyordu.

DPT Müsteşarı Özal Zobu'nun bu sorusuna ve diğer sorulara yanıt verirken kendinden ve plandan emin görünüyordu:

“Büyük projelerin ekonomisi malum. Daha ucuz mal üretimi için bu yöne gidiliyor. Yeni kurulacak sınai tesislerin asgari iktisadi kapasite seviyesinde kurulması öngörüldüğü gibi mevcut tesislerin de büyümeleri, birleşmeleri üzerinde duruyoruz. Bu tesislerin rekabet gücüne erişmesi için de gümrük politikalarıyla korunması sağlanacaktır. Yeni kurulan sanayiye teşvik ederken ithal ikamesi konusunda çok titiz davranılacaktır.”

Özal daha sonra Türk sanayicilerinin ihracata yönelmesi gerektiğini savunacak, böylece gelecek yıllarda kuracağı yeni ekonomik düzenin sinyallerini verecekti. Bu, Türkiye

ekonomisine hakim sanayicilerin endişelerini yatışmamış, aksine arttırmıştı. Söz alanlar içe dönük kurulan sanayinin ihracata yönelmesinin çok güç olduğunu söylüyordu.

Bugün 100'üncü yılına yaklaşan Çift Geyik Karaca'nın kurucusu Hayrettin Karaca da bu görüşteydi. İthalat ikamesi esasına göre kurulan sanayide alınan tedbirlere rağmen ihracatın artmayacağını vurguluyor, gerekçesini de “üretimin ve döviz kazanmanın henüz öğrenilmemiş olması ve uluslararası şartların yetersizliğine,” bağlıyordu. Karaca, on yıldır ihracat yapan bir sanayici olarak ihracat potansiyelinin yüksekliğine de değinmeden geçmiyordu.

İhracatın gelişmesi için rekabetin şart olduğunu söyleyen sanayiciler, dış ticaret rejiminde de köklü değişiklikler yapılmasını istiyordu. Toplantıda dile getirilen bir konu

daha vardı: Serbest bölgelerin kurulması. Bu konu sonraki toplantılarda ve farklı mecralarda dile getirilmesine rağmen ancak ileriki yıllarda çözüme kavuşturulacaktı.

İkinci Beş Yıllık Plan'ın onaylanıp sanayicilere tanıtıldığı bu yılda, yani 1967'de yabancı sermaye yatırımları da 90 milyon doları bulmuştu.

Yayın dünyasında henüz birinci yılını kutlayan İSO dergisinde yer alan bir yazıda 1963'ten itibaren yabancı sermayenin transferine tanınan kolaylıkların yatırımları artırdığı vurgulanıyordu. O yıl izin alan yabancı yatırımcılar Volvo ve Fiat için otomobil montaj fabrikaları, Perkins için motor fabrikası, Massey-Ferguson için traktör montaj fabrikası ve beş milyon dolarlık bir sentetik elyaf fabrikası olarak sıralanıyordu. 11 ana sanayi koluna yatırım yapan yabancı sermaye 1958 verileriyle sırasıyla kimya, elektrik makineleri ve gıda sanayisine öncelik verirken bu sıralama 1960'larda değişiyor, gıda ilk sırayı alırken, onu kimya ve elektrik makineleri izliyordu.

1968'in son günlerinde İngiliz Economist Dergisi'nin Türkiye hakkındaki son raporu ise 1969'un ekonomik açıdan çok güç bir yıl olacağını sinyali verecekti. Yeni bir devalüasyonun yolda olduğu tahminin de yapıldığı yorumda, 1968'deki yüzde 6,8'lik gayri safi millî hasıla artışının tarım sektöründeki tıkanıklık sebebiyle güç gerçekleşeceği belirtiliyor, 1969'daki muhtemel gelişmeler hakkında şu bilgiler veriliyordu:

“Seçimlerin yaklaşması dolayısıyla hükümet, Boğaz Köprüsü gibi bazı büyük yatırımları, dış kaynakları tamamen garantilenmemiş dahi olsa, başlatma yoluna gidecektir. Geniş bir ithal programı tespit edilmekle beraber, dış yardımların yeterince sağlanamaması yüzünden bu ithalatın tam olarak gerçekleşmeme ihtimali mevcuttur.”

Bu yorumun gölgesinde, aynı yıl Tekel İdaresi tarafından Yozgat'ta yıllık 10 milyon litre kapasiteli bira fabrikası ile Tuborg ve Efes-Pilsen bira fabrikaları kurulacak, Petkim Petrokimya İzmit tesisleri, beş yeni çimento fabrikası, İshak Alaton ve Üzeyir Garih'in Aldağ Soğutma Sanayii, kuruluş için İSO'ya başvuracaktı.

1960'lı yıllar sona ererken Türkiye yine tasarrufları artırmaya çalışıyor, bir yandan da hayat pahalılığının aşırı oranlarda artmasını tartışıyordu. Geçinme endeksi İstanbul'da Ankara'ya göre daha yüksek oranda artıyordu.

Prof. Dr. Şevket Pamuk 1960'lı yıllar ekonomisini, daha doğrusu kalkınma planlı yılları “Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi” kitabında şöyle değerlendirecekti:

“1962-1977 olarak belirlenen 15 yıllık kalkınma planları döneminde ekonominin küçüldüğü ya da kişi başına gelirin azaldığı yıl olmadı. Milli gelirin ortalama artış hızı yüzde üçe ulaştı. Kamu dengeleri bozulmadığı için para basılmadı, enflasyon yüzde 10'un üzerine çıkmadı.”

Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel için de 1965-77 arası Türkiye ekonomisinin en parlak dönemiydi. Yüzde 77'si köylü olan bir toplumda sanayileşmenin zorluklarını anımsatan Demirel “Ağır sanayinin kurulmasına devlet olarak biz rehberlik yaptık. Daha sonra Türkiye motor sanayine girdi. 1968'te ben Tuzla'daki tersanelerin temelini attım ve tersane yapmaya girdik. 1968'te Otomarsan'ın temelini attık, otobüs yapmaya girdik.” diyordu “Böyle bir hamle başladı. Biz açtık Türkiye'yi sanayiye. Ve biz müteşebbisi işin içine soktuk. Sanayi bölgeleri meydana getirdik. Eğer bakarsanız, bugünkü Çerkezköy'e veya Bursa'ya, oradan kalmadır. Artık Türkiye'de iş adamı vardır, sanayi adamı vardır.”

KÜRESELLEŞEN İŞÇİLER: ALMANCILAR

Şevket Pamuk'un çizdiği "kısmen" olumlu bu tabloda payı olanlar arasında bir grup vardı ki, sadece 60'lı yılları değil, Türkiye'nin bugünü de hem ekonomisiyle hem politikasıyla etkileyecekti. Bu grup "Almancılar" olarak yaftalanan Avrupada çalışan Türkiyeli işçilerdi.

İkinci Dünya Savaşı'nda bozulan ekonomilerini düzeltmek isteyen, savaş nedeniyle de işgücünün büyük bir bölümünü kaybeden Avrupa ülkeleri Türkiye'den işçi talep ediyordu. İlk talep 1950'li yılların sonunda yapılmış, hatta Almanya ile yapılan bir anlaşmaya dayanarak meslek sahibi 12 aile Kiel'e gönderilmişti.

1961 yılının 13 Haziran'ında Batı Almanya ile Türkiye arasında bir protokol daha imzalandı, binlerce kişi İş ve İşçi Bulma Kurumu kanalıyla Almanya'ya gönderilecekti. Kuruma başvurular karşılarında Alman görevlileri de buluyor, kendilerinden soyunmaları isteniyor, bedenleri tepeden tırnağa kontrolden geçiriliyordu. Kontrole dişler de dahildi ve işçi adaylarının ağırlığına en çok bu gidiyordu. Benzer anlaşmalar Belçika, Avusturya, Avustralya, Fransa'yla da yapılacak ve binlerce Türk Avrupa ülkelerinde tezgah başına geçecekti.

Almanya'ya doğru ilk kalabalık kabile 24 Haziran'da yola çıktı. Bir yıl sonra dönemin İş ve İşçi Bulma Kurumu Başkanı Kemal Gökçedağ, Almanya ve Avusturya'ya yaptığı ziyaret sonrasında, işverenlerin Türk işçilerinden memnun olduğunu söylüyor, işverenlerin Türk işçisini "Hem öğrenmeye istekli hem de

kabiliyetli" bulunduğunu aktarıyordu. Ama 1967'ye doğru işçi sayısı yüksek rakamlara ulaştınca, Almanya talebini azaltacak, 1970'lerde dünya ekonomisinde durgunluk başlayıp buna 1973'te baş gösteren petrol krizi de eklenince tamamen kesecekti.

Ama artık olan olmuştu, gidenler hem Almanya'da hem diğer Avrupa ülkelerinde kendi mahallelerini kurmuş, biraz çalışıp para kazanınca iş yerleri açmış, kendi kültür ve inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalma çabalarına rağmen yaşadıkları ülkenin ekonomisine nüfuz etmeye başlamıştı. Türkiye ekonomisine de hatırı sayılır katkıları olacaktı "Almancı" diye tanımlanan bu göçmenlerin. Türkiye sanayisi onların sağladığı dövizlerle de finans kaynağı yaratacaktı.

İşçiler Almanya'ya, dillerini kültürünü bilmedikleri bu ülkeye alışmaya çalışırken, "Ya işten atılırsam" korkusuyla haksız buldukları uygulamalara sessiz kalırken Türkiye'deki işçiler 1961'in son aylarında sendikalaşmaya başladı.

Bütçede kendilerine yeterli kaynak ayrılmadığını düşünen işçiler şimdi sendikaların desteğiyle sokaklardaydı. İstanbul'da 320 bin işçi miting kararı alırken 100 bin işçi de grev kararı alınması için miting yaptı. 1963'te Kavel Kablo'da 170 işçinin başlattığı greve, Türk Demirdöküm işçileri sakal bırakarak destek verecek, bu grev toplu sözleşme ve grev yasalarının bir an önce çıkmasına vesile olacak, TBMM çalışma hayatını düzenleyen grev ve lokavt kanunu kabul edecekti.

Sendikalar Kanunu işçi ve işverene serbestçe örgütlenme hakkı tanıyordu. 1965'te ise kamu çalışanlarına sendikalı olma hakkı getirildi. Aynı yıl Devlet Tiyatroları'nda da ilk grev yapıldı ve bugün de süren "Tiyatro sanatçısı işçi midir,

Almanya'ya çalışmaya giden göçmenlerin Türkiye ekonomisine de hatırı sayılır katkıları olmuştur.

memur mudur?” tartışması başladı. Bu grev sayesinde sanatçılar hafta tatili yapma, on oyundan fazla oynamama gibi haklar elde etti.

1967’de ise Maden İş, Lastik-İş, Basın-İş, Gıda-İş sendikaları bir araya gelerek, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nu (DİSK) kuracaktı. Türk-İş’le TİP’li işçiler arasında başlayan mücadele, Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası

işçilerinin grevinde belirginleşmiş ve konfederasyonun temeli atılmıştı.

DİSK kısa sürede hızla gelişirken örgütlenmede ağırlığı özel sektöre verecekti. İşçiler lehine bir adım da aynı yılın Temmuz ayında atılacak, işçi haklarını genişleten yeni İş Kanunu TBMM’de kabul edilerek yürürlüğe girecek, ancak kanun usul hatası gerekçesiyle 12 Mayıs 1970’e Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilecekti.

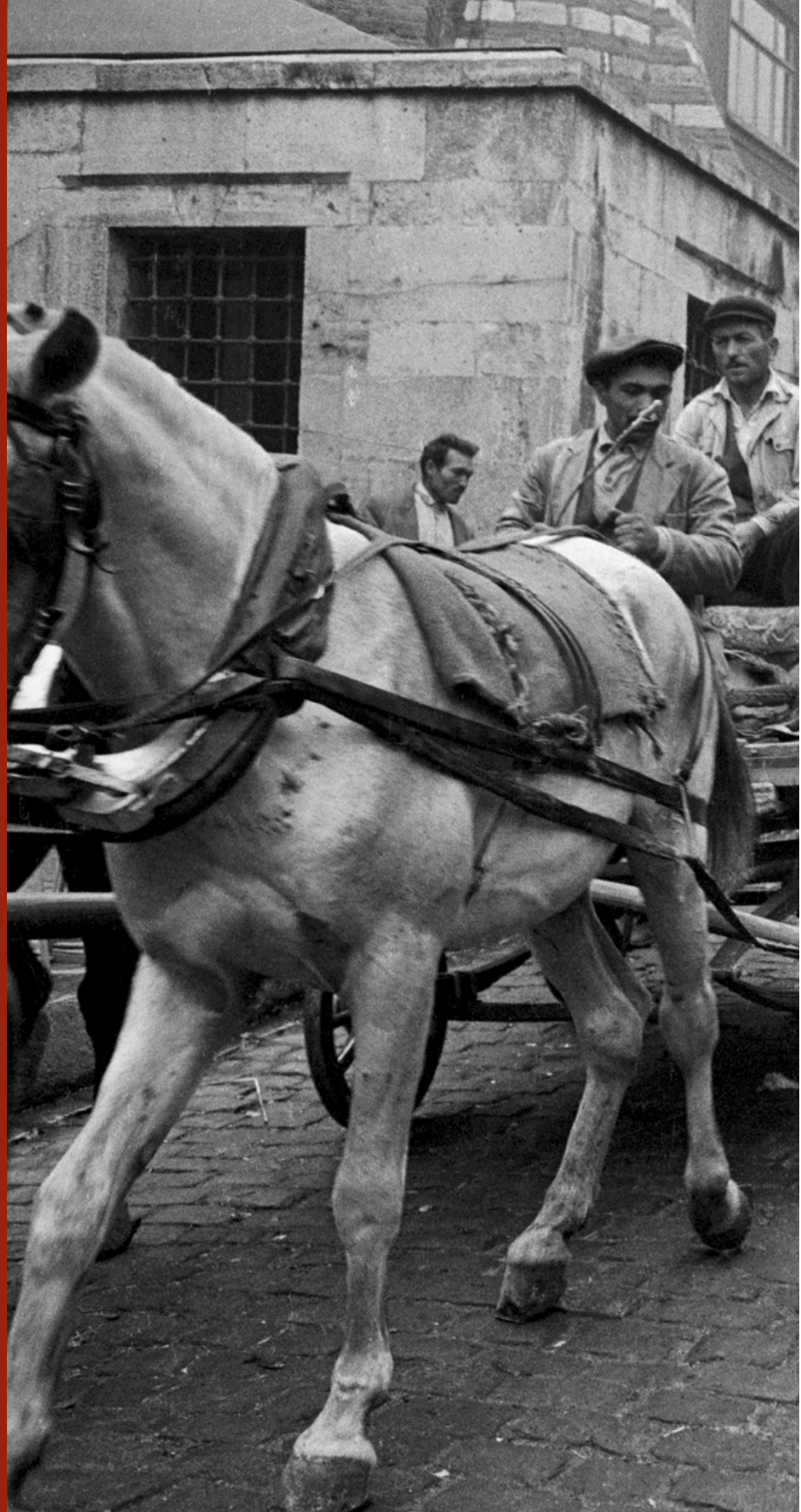
SULTANHAMAM'DA DOĞAN SANAYİ

Türkiye'nin ünlü sanayicilerinin öyküsü hep aynı başlar. Kayseri, Muş, Siirt, Diyarbakır, Denizli, Trabzon...1940'larda ilk kuşak bakkallık, manifaturacılık ya da tarımla iş hayatına atılır...1950'lerin ilk döneminde yani ekonominin özel sektör eliyle kalkınmasını hedefleyen Demokrat Parti döneminde işler büyür... 1950'lerin sonunda ise üretimin yapıldığı kumaş ve tekstil piyasasının merkezi olan İstanbul'a doğru yola çıkılır. İstanbul'da ilk durak ise Sirkeci ve Sultanhamam'dır... Zorlu'dan Dinçköklere, Bahçıvan'dan Cavit Çağlar'a... Bugünün ünlü tekstil şirketlerinin kurucuları hep burada yetişmiştir. Bugün hala tekstilin Anadolu'ya dağıldığı piyasadır Sultanhamam... Ahmet Nazif Zorlu 1970'lerde Denizli'den gelerek dükkan açtığı Sultanhamam'ı semtin adını taşıyan kitabında şöyle anlatır:

“Sultanhamam tüm Türkiye'ye mal satıyordu. Başka bir yer yoktu ki. Üç sene dükkan tutmak için yer aradım. Sultanhamam'da görüp öğrendiklerimizi tatbik etmeye başladık ve fabrikalar kurduk. Çok güzel paralar kazanıldı. Batan yok muydu, batan vardı. O da işini bilmeyenlerdi. Sultanhamam'da çok kişiler mal, mülk, servet sahibi olmuştur. İşini bilen kişilerin hemen hepsini Sultanhamam zengin etmiştir. On tane üniversiteyi bitireceğine bir Sultanhamam'da on sene kalmalısın. Çünkü pişersin orada. Ben özlüyorum Sultanhamam'ı...”

Babasıyla birlikte Sultanhamam'da açtıkları dükkanda yetişen İbrahim Kaprol'un anlattıkları da Zorlu'nun söylediklerini pekiştirir:

“Sultanhamam üniversitesini bir başka deyişle anlatayım. Mahmutpaşa'ya çıkarken hanın hemen önünde sürekli akan bir çeşme vardır. O su içilir de, ama acı bir sudur. Hâlâ da akar o çeşme. Şimdi derlerdi ki o çeşmenin acı suyundan içen artık okulu bitirmiş, profesör olmuş demektir. Yani akan çeşmenin suyundan içmek lazım. Sultan ekolü dürüstlüğün, dürüst ticaretin ve paylaşmanın bence sembolüdür. Kazanç ikinci etapta gelen bir şey, zaten geliyor.”

FOTOĞRAF - ARA GÜLER

TAŞI TOPRAĞI ALTIN İSTANBUL'A GÖÇ

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan politikalarından biri de savaşlarda yitip giden nüfusun artmasını sağlamak olmuştur. 1960'lara gelindiğinde bu hedefe yaklaşılmış olduğu görülüyordu, çünkü nüfus 27 milyon 755 bin kişiyi bulmuştu. Bu rakam 1965'te 31 milyon 391 bine ulaşacak, aynı tarihte İstanbul ise 1 milyon 742 bin kişiyi ağırlayacaktı.

İstanbul çağlar boyu göç alan bir kentti, ama 1950'lerden başlayarak Anadolu'dan göçler daha da artmış, 1960'larda ise zirve yapmıştı. Her gün onlarca kişi denkleriyle Haydarpaşa'da trenden inip ilk kez denizi görüyor ya da otoparkların kalabalığından başı dönüp ne yana gideceğini şaşırıyordu. Başlarda gelenlerin çoğu erkekti, bekâr odalarında kalıyor, gündelik işlerle para kazanıyor, ama hep bir fabrikaya işçi yazılmanın hayalini kuruyordu. Ancak gelenlerin çoğunun bir mesleği yoktu, işi çalışırken öğrenmek zorundaydı. Bu şans yalayanlar bir süre sonra ailelerini de yanına alıyor, fabrikaya yakın bir gecekondu semtine yerleşiyordu.

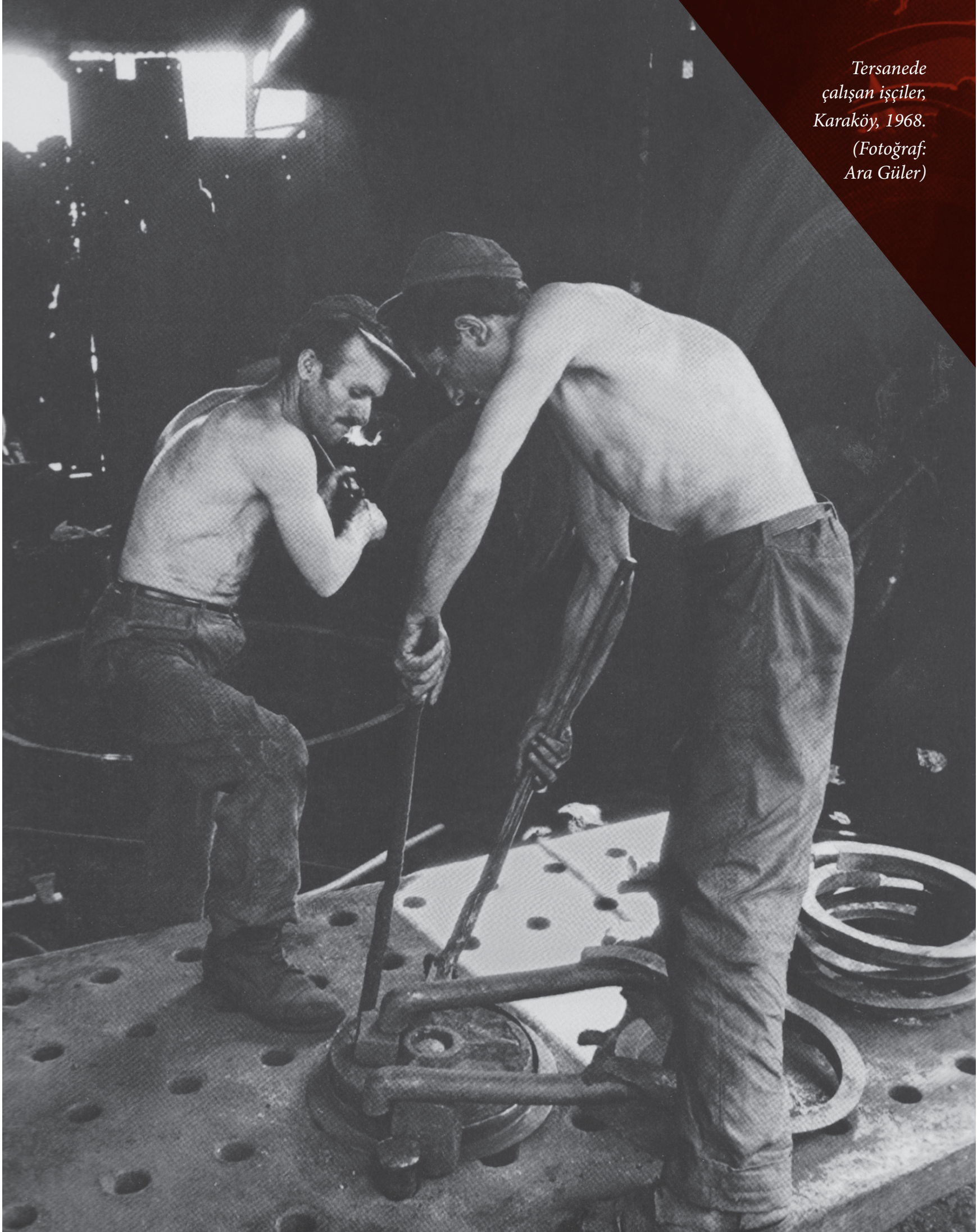
Yapılan araştırmalar İstanbul'a gelme nedenlerinde ilk sıraya, geldiği yerde toprağının ve bir gelirin olmamasını yerleştiriyordu. Sonra sırasıyla çocuklarının eğitimi, daha iyi bir iş bulma ümidi, sağlık hizmetlerine daha çabuk ulaşım geliyordu. Başlarda daha çok Doğu Anadolu'dan, Güneydoğu Anadolu'dan ve Karadeniz'den göç alıyordu İstanbul, zamanla neredeyse her kentten gelenleri ağırlamaya başladı. Zamanla hemşeri mahalleleri oluştu, önce gelen kendinden sonra gelenlere iş ve ev bulmakta yardımcı olarak dayanışma gösterdi.

İstanbul fabrika ve atölyeleriyle göçe niyetlenenler için davetkâr görünse de tümünü istihdam etme olanaklarından

yoksundu. İşçi olmayı başaramayanlara kalan seyyar satıcılıkla amelelikti. Bu nedenle yeni İstanbulluların ayakta kalabilme şansı geldikleri yerle kurdukları bağdı, yiyeceklerini hala köy ya da kasabalarından sağlıyorlardı. Yine de geldikleri yerle İstanbul'u kıyaslamaları istendiğinde yüzde 90'lara varan oranla "İstanbul daha iyi" diyorlardı. İstediklerini elde edip etmedikleri sorulduğunda ise yüzde 70'lere varan oranla da "Beklediğimi bulamadım, ama yakınlaştım" yanıtını veriyorlardı. Ancak daha sonraki kuşaklar ilk gelenler kadar umutlu olmayacak, "İstanbul daha iyi" diyenlerin oranı yüzde 60'lara düşecekti.

İstanbul'daki gecekondu sayısı 1960'ların başında yüz bini aşmıştı ve bu rakam katlanarak büyümeye adaydı. Çünkü siyasiler gecekondu sorunundan tapu vererek kurtulmayı düşünecek, bu da gecekonduya bel bağlayanların evlerinin yıkılma korkusunu giderecekti. Tapu verildiğine göre İstanbul'a bulunan boş bir alana ev yapmak, o evlerden bir mahalle, mahallelerden de ilçe kurmak serbestti! Haksız da sayılmazlardı, her ne kadar gecekonduculardan yakınılsa, gecekonduculuğu önleyecek imar planları hazırlamak için kollar sıvansa da seçim zamanı geldi mi, siyasilerin ilk vaatlerinden biri tapu dağıtmak olacaktı... 1963'e gelindiğinde gecekondu sayısının 600 bini bulduğu söyleniyordu.

*Tersanede
çalışan işçiler,
Karaköy, 1968.
(Fotoğraf:
Ara Güler)*

TÜRKİYE SANAYİSİNDE VEHBE KOÇ İMZASI

Vehbi Koç, Türkiye sanayisi denildiğinde ilk akla gelen isim. Koç Holding'in tarihini Koç'un eğitimini yarıda bırakarak ticarete atılmasıyla başlatırsak, 2017'de yüzüncü yılını dolduracak. Bu nedenle Vehbi Koç'un yaşamı ile şirketin ticari ve sanayi tarihini kısaca özetlemekte yarar var.

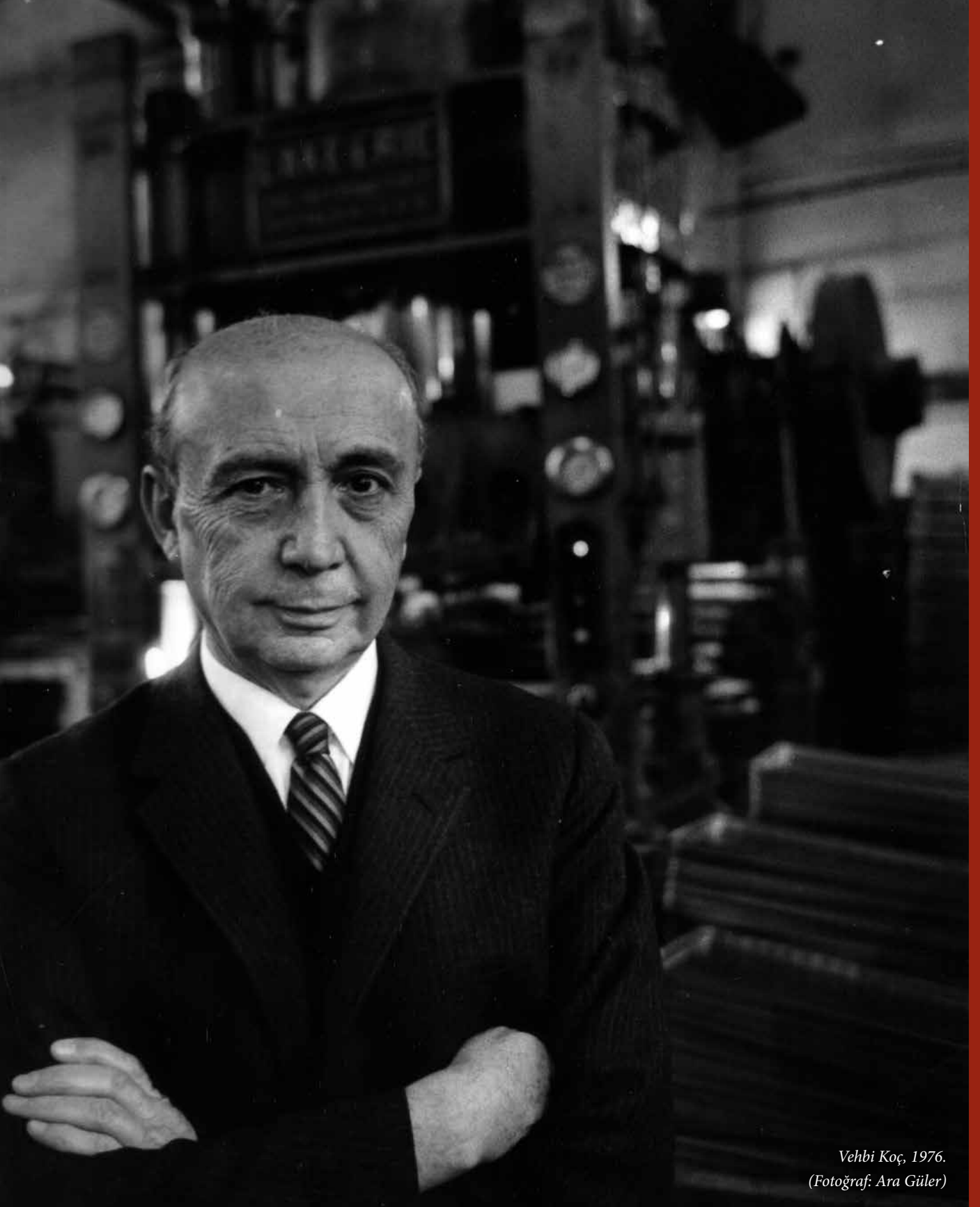
Vehbi Koç 1901'de Ankara'nın Çoraklık semtinde, üstelik sıtmanın bütün kenti kavurduğu günlerde doğdu. 1917'de başarılı bir öğrenci olmasına rağmen, hayallerinin peşinden gitti, lisede eğitimini yarıda bırakarak ticarete atıldı. Evlerinin altında 120 lira sermaye ile açtıkları bakkal dükkânında ayakkabı lastiği, şeker, kaşar peyniri, zeytin, makarna gibi malları satmaya başladı. Bununla yetinmedi, köselecilik, hırdavatçılık gibi işlere de el attı. Ticaretteki ilk ilkesi işini iyi bilenlerle çalışmaktı. Yanında işinin uzmanı gayri Müslimlere yer verdi, onların ve rakiplerinin nasıl çalıştığını izledi. Ticaretin merkezi o yıllarda da İstanbul'du, o da İstanbul'a gidip Ankara'da bulunmayan malları Kayseri'ye getirmeye başladı, hem de kentin işgal altında olduğu yıllarda...

Cumhuriyet'in ardından Ankara başkent ilan edilip de kentin imarına hız verildiğinde yeni iş kolunu da belirlemişti, inşaat işine soyunacaktı. Diğer bütün işlerini bir yana bırakıp inşaat malzemeleri ithal etmeye başladı. 24 yaşında iyi para kazanan, geleceği parlak bir gençti, Ankara Ticaret Odası Başkanlığı'na seçildi. Bir yandan da o günler için oldukça iyi sayılan eğitimi sayesinde TBMM'de kâtiplik yapıyordu.

İlk büyük işi, Cumhuriyet'in onuncu yılına yetiştirdiği Numune Hastanesi'nin inşaatı oldu. Yavaş yavaş ticaretteki ilkeleri de netleşiyordu: Hesaplı ve tutumlu olacaktı, azimle davranacaktı, haddini bilecekti, yanında çalışanlara herkesten daha iyi ücret verecek, hatta işe ortak edecek, ama mesafeli davranacaktı. Bir başka ilkesi ise günde on altı saati bulan sürelerle çalışmaktı.

Gözü sadece Türkiye'de değil, dünyada nelerin olup bittiğindeydi Vehbi Koç'un. Sanayileşmiş ülkelerde tüccarların kurumsallaşmaya öncelik verdiğini gördü, 1937'de 300 bin lira sermayeyle Cumhuriyet Türkiye'sinin ilki sayılabilecek anonim şirketini kurdu. Bu Müslüman Türklerin ticarete ve sanayileşmede attıkları ilk önemli adımlardan biriydi. Koç en ciddi sorunla İkinci Dünya Savaşı sıralarında karşılaştı, Türkiye'nin Almanya yanlısı politika izlemesi nedeniyle Amerika ve İngiltere'nin kara listesine alındı. Artık ithalat yapması neredeyse imkânsız hale gelmişti. Listeden çıkarılması için çabalarken Almanya'nın uyguladığı Yahudi soykırımını nedeniyle ülkesinden kaçan ve İstanbul'a demir atan Struma gemisi imdadına yetişti. Gemide ABD'li Mobil şirketinin Romanya temsilcisi ve ailesi de vardı. Koç, daha sonra Karadeniz'de batırılacak olan gemiden temsilciyi kurtarıncaya kara listeden çıkarıldı.

Daha savaşın ortalarında sonunu öngörmüş, daha sonrası için neler yapabileceğini hesaplamaya başlamış, geleceğin ticaretinin ABD ile kurulacak sıcak ilişkilerde olduğunu keşfetmişti. Çünkü "serbest teşebbüs" bu ülkede kurumsallaşmıştı. Bu yüzden savaş bitince Amerika'ya gitmekte bir an bile tereddüt etmedi.

Vehbi Koç, 1976.
(Fotoğraf: Ara Güler)

55 gün boyunca şirketleri araştırdı, bu şirketlerle Türkiye’de neler yapabileceğini düşündü. Döndüğünde beraberinde General Elektrik’le fabrika kurmak üzere yaptığı anlaşma vardı. Fabrika 1951’de üretime geçti, Vehbi Koç da tüccarluktan sanayiciliğe yükseldi.

Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 1950’den sonra “bir ayakkabı gibi” gördüğü otomobil sektörüne el atmak istedi. Bu Vehbi Koç’un hayatının projesiydi, ama önce Ford firmasını ikna etmesi gerekiyordu. Henry Ford’tan randevu almayı başardığında heyecanı doruğa çıkmıştı, üstelik İngilizce bilmiyordu ve kendisine tanınan 45 dakika içinde derdini anlatması gerekiyordu. Olmadı, ama ısrar edip bir hafta sonrasına bir randevu daha kopardı. Bu arada Ford’un dünya genelinde acenteler arası açtığı yarışmayı kazanmıştı. Cebinde dönemin Başbakanı Adnan Menderes’in devletin de projeyi desteklediğini bildiren mektubuyla bir kez daha görüştü Ford’la. Sonunda istediğini elde etmişti.

Ancak sıra yatırıma geldiğinde aynı Menderes biraz da çevresindekilerin telkiniyle CHP’li Koç’un projesini geri çevirdi. Sekiz buçuk ay bekledi, sonra kendi parasıyla bu işin altından nasıl kalkacağını

hesabını yapmaya başladı. Ford sadece teknik yardım yapabileceğini söyledi. Koç yılmadı, ellili yılların sonunda Ford-Koç işbirliğiyle Otosan fabrikası kuruldu. Fabrikada montajla başlayan üretim giderek yerleşti, ve 1966'da ilk yerli otomobil Anadol piyasaya sürüldü. 1968'de ise Fiat otomobilleriyle eşit ortaklıkla fabrika kurularak binek otomobil ve hafif ticari araç üretimine adım atıldı.

1960'lar Türkiye'de ithali ikame sanayisinin uygulandığı yıllardı, Koç Arçelik adı altında beyaz eşya üretmeye başladı. Buzdolabıyla, çamaşır makinesiyle, şofbenle, televizyonla Türk toplumunu tanıştıran yine bir ilke imza attı. 1960'ların bir başka ilki ise Koç Holding'in kurulmasıydı.

Vehbi Koç şirketlerinin kendisinden sonra da varlığını sürdürmesi için dünyada izlenen bir yolu yeğlemiş, ilk genel kurulda da "Benim huzur içinde yaşamamı istiyorsanız, müesseseyi devam ettirin" demişti.

1973'te halka açılan Koç Holding'in bünyesinde şirket sayısı giderek artıyordu. 1980'e gelindiğinde holding bünyesinde 101 şirkette 40 bin kişi çalışıyordu ve on bin ortağı vardı.

Toplumun sorunlarını yakından izleyen Vehbi Koç, eğitim ve nüfus planlaması sorununa öncelik tanıdı. Koç Vakfı ile Aile Planlama Vakfı bu konuda atılmış ilk önemli adımlardı. Önce Koç Lisesi, sonra da İngilizce eğitim veren Koç Üniversitesi kuruldu. "Okullarımız en iyi eğitimi versin istiyorum" diyordu Vehbi Koç, "Bu alanda harcanan paraya hiç üzülmedim."

Vehbi Koç 1984'te yönetim kurulu başkanlığını oğlu Rahmi Koç'a devrederken rotayı da işaret ediyordu: "Devlete vergiyi eksiksiz ödemek, millete iş sağlamak ve müesseseyi ayakta tutmak."

1987'de Dünya Ticaret Odası tarafından "Dünyanın en iyi işadami" unvanıyla ödüllendirilen Vehbi Koç'un yakındığı, eksikliğini hissettiği tek konu yabancı dil bilmemektir. Bu nedenle bütün çocuklarına ilk yaşlarından itibaren dil eğitimi aldırılmış, böylece bu boşluğu doldurmuştu.

Koç'la birlikte Türkiye'de tasarrufun tanımı da değişmiş, kazandığından fazlasını harcayanlar için "Koç musun" diye sorulur olmuştu. Oysa Koç parasının hesabını bilir, hatta "cimri" diye tanımlanırdı. "Cimri misiniz" diye sorulduğunda "Hayır," yanıtını veriyordu, "Lüzumsuz para harcanmasını kabul etmiyorum. Memlekete faydalı iş yapılacaksa esirgemem, ama lüzumsuz harcanan yirmi lira için kıyametleri koparırım."

Koç Holding 1995'te Vehbi Koç'un ölümünden sonra da büyüdü ve güçlendi. 2000'lere gelindiğinde 130 şirkete sahipti ve yüz bine yakın kişiyi istihdam ediyordu. TÜPRAŞ'ın katılımıyla büyük bir ivme kazanmış, ihracatta önderliği üstlenmiş, enerji ve petrol sektörlerinde de yabancı ortak ile yurt dışında kurulan şirket sayısı artmıştı.

Rahmi Koç'tan sonra yönetim kurulu başkanlığını üstlenen Mustafa Koç'un 21 Ocak 2016'da bir kalp krizi sonucu yaşamını yitirmesiyle sarsılan Koç Holding, bugün Ömer Koç'un liderliğinde Türkiye'nin en büyük ve güçlü şirketlerini bünyesinde barındırıyor ve atılımlar yapıyor.

TÜRKİYE'NİN DE ARTIK BİR HOLDİNGİ VAR

Vehbi Koç kürsüde... Küçük bir bakkal dükkânından doğup Türkiye'nin en önemli sanayi şirketi haline gelen Koç Grubu'nda yeni bir dönemi başlatmak üzere mikrofona doğru uzandı. İki yüze yakın çalışan ve yönetici patronlarının ağzından dökülecek cümleleri bekliyordu, merakla. Koç şirketlerinin nereden nereye geldiğini anlattı önce, hangi aşamalardan geçtiklerini, neyi hedeflediklerini... Kendisinin hedefi ise şirketlerinin ondan sonra da yaşamasıydı. Bunun nasıl olabileceğini yabancı danışmanlara sormuş, birlikte çalışmışlardı. Koç bununla da kalmamış, çok sayıda iş adamının ve uzmanın da görüşünü almıştı. Vardığı sonucu açıklarken bakışlarını önlerde oturan yöneticilere çevirdi: "Koç şirketlerini holding çatısı altında toplamayı düşünüyorum. Ayrıca bütün aktif sorumluluklarımı oğlum Rahmi Koç'a devrediyorum." Vehbi Koç'un holdingleşmeden amacı kurumsallaşmayı sağlamaktı. Örnek olarak da Siemens, General Motors, Pennsylvania ve Shell Group gibi dünya çapında şirketleri almış, böylelikle herkese dünyayı ne kadar yakından izlediğini bir kez daha göstermişti. Dahası henüz genç sayılabilecek bir yaşta yönetimi oğluna bırakmayı göze almıştı. Koç bu kararıyla sadece yöneticilerini ve çalışanlarını değil, iş dünyasındaki pek çok insanı şaşırttı. Bankacı Ahmet Dallı "Vehbi Bey bu hareketi ile birçok sahalarda olduğu gibi, bu defa da memleket iş alemine rehberlik ve örneklik yapmaktadır." diyor, holdingleşmenin yararlarını da şöyle özetliyordu:

"Topluluğun devamını sağlamak, daha randımanlı bir organizasyona ulaştırmak, müşterek hizmet ve masraflardan tasarruflar elde etmek, iş arkadaşlarını da bünyesine katarak sosyal adalet ilkelerine uymak, topluluğun serbest kalabilecek menabisini

(kaynaklarını) memleket yararına olacak yeni teşebbüslere daha kuvvetle yöneltmek."

1963'te kurulan holdingin ilk genel kurulu 24 Şubat 1964'te yapılırken Koç'u 1967'de Sabancı izledi. Holdingleşme arzusunundaki bir neden kurumsallaşmaysa diğer bir neden de yasaların holdingleşmeyi karlı hale getirmesiydi, holding bünyesinde eğer banka varsa, bu bankadan şirketleri için sınırsız kredi hakkı tanınıyordu. Ayrıca Türkiye'de de artık sermaye birikimi oluşmuş, şirketler farklı sektörlerde de üretime başlamıştı. Bu nedenle 1972'ye kadar holding sayısı ikiyken sayıları hızla artacak, 1979'a kadar 142'ye ulaşacaktı. Bu arada 1966'da Hacı Ömer Sabancı'nın yaşamını yitirmesi sonucu Sabancı şirketlerinde de ikinci kuşak yönetime gelmiş, holdingin kuruluşuna Sakıp Sabancı imza atmıştı. Tek sektörle yola çıkıp yatırım alanlarını genişleten, diğer sektörlerde de söz sahibi olan şirketler artık kurumsallaşmaya ağırlık vererek kalıcı olmaya çabalıyordu.

60'ların sonuna gelindiğinde planlı kalkınma döneminin aksayan yanları da iyice belirginleşmişti. Planın ana amacı; döviz kıtlığının her zaman problem olduğu ekonomide, sanayinin montajdan, yerlilik oranı artmış ara ve yatırım malları üretimine doğru evrilmesiydi. Ancak özel sektör iç pazarda hızla büyüyen talebi görüp, dayanıklı tüketim malları üretiminde kalınca, yatırım mallarının ithal ikamesi yine devlete kalacaktı.

1960'LARDA İSO VE SANAYİ DERGİSİ

İstanbul Sanayi Odası'nın kuruluşunda çıkarmaya başladığı sanayi bültenini kapatarak 1966'dan beri yayımladığı "Sanayi Dergisi" hem sanayicinin, hem de İstanbul ve Türkiye sanayisinin üretimini, sorunlarını ve hedeflerini merak edenlerin sorularına yanıtlar veriyor. Dergi ayrıca 1968'de başlatılan ilk büyük yüz şirket sıralamasını da yayımlıyor. İlk sayıda 1952'ye kadar 500 olan sanayi tesisi sayısının 1966'ya gelindiğinde 2400 bulunduğu, 200 milyon lira sermayenin 2.5 milyar lirayı aştığı, 15 bin olan istihdamın ise 100 bin rakamını gördüğü vurgulanıyor. 1960'lara dair bir bilgi de İstanbul'un su ve elektrik sıkıntısıyla boğuştuğu, yıllık üretim kaybının 280 milyon lirayı aştığı.

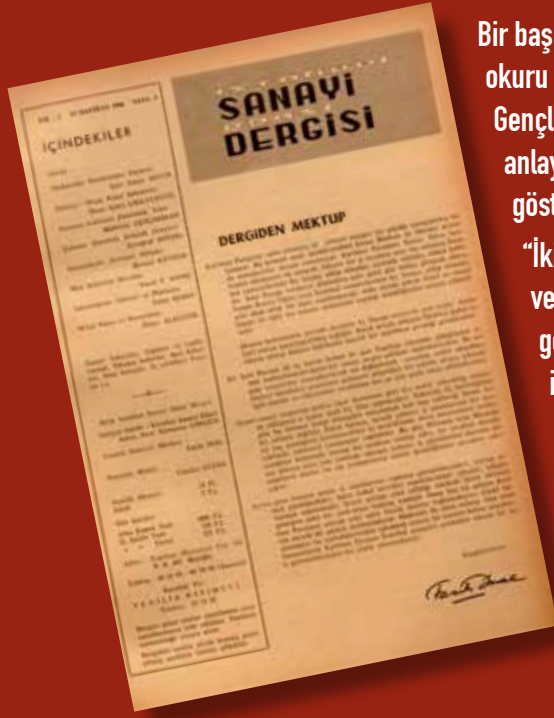
Derginin ikinci sayısında yayımlanan yazısında Vehbi Koç "Sanayicilere ve Sanayi Odalarına Düşen Görevler" başlıklı yazısında şöyle diyor:

"Milli Korunma Kanununun tatbik edildiği devreleri bütün arkadaşlarım hatırlayacaklardır. İşte artık böyle devrelerin geri gelmemesi için, sanayi ve ticaret odaları gibi mesleki kuruluşlar, kendi bünyeleri içinde ve kendi teşkilatlarıyla; sanayi ham maddelerinin ithal fiyatlarını, mamul malların ithal fiyatlarını, gelir vergisi tatbikatında, noksan vergi verenleri, metotlu bir şekilde kontrol etmelidirler. Böylece, bizler, kendi mesleki kuruluşlarımız vasıtasıyla aksayan taraflarımızı ortaya koyar, hatalarımızı ve noksanlarımızı kendi tedbirlerimizle düzelterek hükümetlere yardımcı olursak; özel teşebbüs fikrine karşı duranların, tezlerini halka benimsetmek için kullandıkları bütün silahlarını ellerinden alır ve kamuoyunu kendi davamıza inandırmış oluruz."

Nejat Eczacıbaşı ise "Karma Ekonomiye ve Özel Teşebbüse Bağlılık Tesadüfü değildir" başlıklı yazısında siyasetle sanayi arasındaki ilişkiyi vurguluyor:

"1960 İhtilâli'nden sonra memleket devletçiliği üstünlük taşıyan bir rejime girdi. Kalkınmanın devlet eliyle olmasını isteyen cereyanın kuvvetlendiğini görenler siyasi imkânlarını bu yolda aradılar. 1965 seçimleri milletin görüşünü serbest seçimlerle tekrar tespit etti ve kalkınmada özel teşebbüse öncülük tanıyan bir karma ekonomi ile yapmayı öngören Adalet Partisi'ni iktidara getirdi. Yeni iktidara gelen parti Türkiye'nin Cumhuriyet'ten bu tarafa geçirdiği iktisadi tecrübelerden istifade etmiş görünmektedir. Programında karma ekonomiyi kabul etmekte, bu düzende devlete düşen plânlama ve kontrol vazifesini tanımakta, özel teşebbüse gelişme imkânı vermektedir.

Türkiye, gelişmekte olan bir memleket olarak, kendi kendine kifayetli olma devrinin arifesindedir. Ekonominin hız alması için birçok imkânlar bir araya gelmiştir. Yeni iktidara gelen hükümet bu potansiyelden istifade etmesini bilirse Türkiye'nin demokratik bir düzen içerisinde ve dengeli olarak kalkınması mümkün olacaktır. Türkiye bugün iktisatçıların toplumlar için tavsiye ettikleri "karma ekonomi" düzenine tarihi zaruretlerle başlamış, o zamanın devlet adamlarının uzak görüşü ile bunu tatbik etmiştir. Toplum, geçen devrelerde devletçiliğin mezzetlerini ve aksak taraflarını görmüş, özel teşebbüsü her yönü ile tahlil etmesini bilmiştir. Şimdi Adalet Partisi'ne düşen, karma ekonominin iki yarısını temsil eden devlet sektörünü ve özel teşebbüs sektörünü dengeli bir düzen içerisinde memleketin iktisadi kalkınma hizmetinde ve sosyal adaletin temininde kullanmaktır."

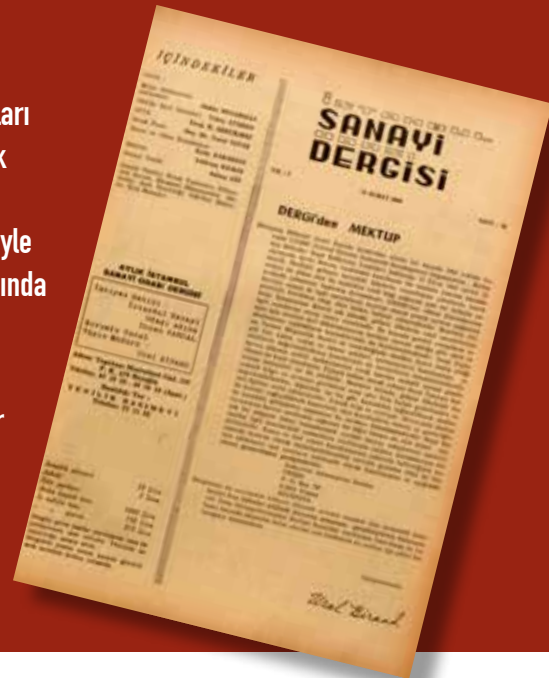
Bir başka sanayici Ertuğrul Soysal ise yazısında genç okuru hedef alıyor ve "Çalışma Hayatına Atılacak Gençlere" başlığıyla düşüncelerini özetliyor. Dünyü anlayışıyla bugünün anlayışı arasındaki farkı gösteren yazıdan bir bölüm şöyle:

"İkinci Dünya Harbi'nin sonlarına kadar, okuyan ve entelektüel bir seviyeye gelen gençlerimiz, genellikle devlet teşekküllerinde çalışmak imkânlarını ararlar, fakülte ve yüksek okulların son sınıflarına gelince tercih edecekleri daireler üzerinde tartışmalar yaparlardı. İş ve özellikle endüstri hayatı, münevver gençler için özenilen ve düşünülen bir çalışma yolu değildi. İktisaden kalkınmamış, endüstrisini kurmamış memleketlerin hemen hepsinde görülen bu ilgisizliğin nedenlerini sıralamak istemiyorum.

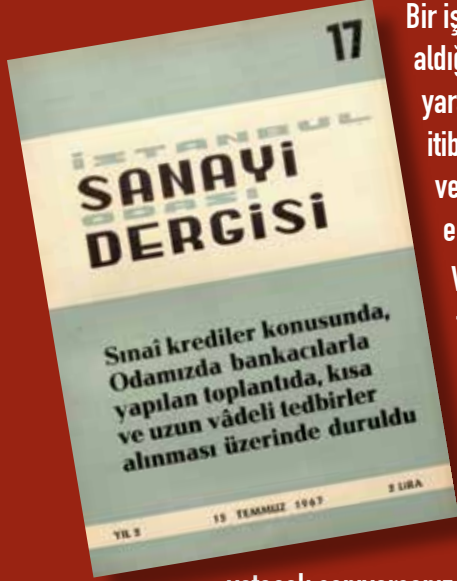
1946-48 yıllarına kadar mühendislik, mimarlık, doktörlük gibi mesleklerin dışında, genç Türk münevverleri tarafından adeta hor görülen iş ve endüstri hayatı, yavaş yavaş genç müteşebbis (girişimci) ve sevk idarecileriyle bezenmeğe başladı. Süratle gelişmekte olan endüstrimiz bugün dünden daha fazla, yaratıcı muhayyese (hayal gücü) bulunan, çalışkan, yılmaz, fedakâr ve vatanperver entelektüel gençlerin hizmetlerine muhtaçtır. İş idaresi, pazarlama, finans meseleleri, personel idaresi, muhasebe, genel sevk ve idare gibi konularda endüstride şansını denemek isteyen çalışkan gençler, kendilerinin geçim ve refahını temin etmeleri yanında, ekonomik alanda memlekete iftiharla hizmet edeceklerine inanmalıdırlar.

Fert teşebbüs ve hürriyetini titizlikle savunan anayasa düzenimizin vatandaşlara bağışladığı bu mükâfatın değerini anlamak için bu hakları tanımayan memleket halklarının durumunu bilmenizi isterdim. Ancak bu imtiyaz ferdin şahsi çıkarına işleyen bir mekanizma olursa bunun savunulacak yeri kalmaz. Her imtiyaz bir fedakârlığın karşılığıdır. Böyle olunca iş ve endüstri hayatına atılacak gençler, ferdi çabalarının yanında memleketin ve Türk milletinin refahını aynı derecede önemli tutmayı kaide olarak beklemelidirler.

Endüstri hayatına atılacak gençlerimize, ister kamu sektöründe, ister özel sektörde olsun bazı tavsiyelerim var. İş hayatına atılırken ilk sualiniz alacağınız paranın miktarı ve 10-15 yıl sonra varacağınız seviye olmasın. Kafanızda bu sualler ilk plâni işgal ediyorsa devlet memuriyetine yöneliniz.

Müracaatınızda diplomanıza çok güvenmeyiniz. Aldığınız diploma sizin mektepten sonra çözeceğiniz problemler için bir anahtardır, fakat asla yüksek değerle satılacak bir meta değildir. Sizlere verilecek not, işe adapte olma süratinize ve işteki tutumunuza, yaratıcılığınıza göre değerlendirilecektir. Ne pahasına olursa olsun, bir yabancı dili öğreniniz, askerlik süresini bu konuda değerlendiriniz. Yabancı dil bilmemek ilerlemenize bir gün sekte vuracaktır.

Bir işe başladığınızda sakın entelektüel gurura kapılmayınız. Mektepte aldığınız nazari bilgiler gireceğiniz işteki aksaklıkları, mucizeler yaratarak bir anda ıslaha yeterli değildir. Diğer taraftan bilgi formasyonu itibariyle sizden düşük olan amirlerin maiyetinde çalışmak size sıkıntı vermemelidir. Sizden evvelkilerin bilgi ve tecrübelerinden istifade ediniz, düşüncelerinizi olgunlaştırdıktan sonra zamanında teklif ediniz. Verilen işi yapıp bitirmekle parlayacağınızı zannetmeyiniz. Verilenden fazlasını yapmak, boş zamanlarınızı değerlendirmek, yeni bir şeyler getirmek ve hudutsuz derecede çalışmak; temayüz etmenin şartlarıdır. Tembelliğe alışmış bir vücut ve dimağ, biraz çalışmakla yorulur fakat çalışmaya alışmış bir bünye de durmakla yorulur.

Mektepten sonra kendinizi eğitmeye ara vermeyiniz. Eğer diplomanızın yaldızlı yazıları sizi hayatınızca entelektüel tanıtıma

yetecek sanıyorsanız, yanılıyorsunuz. Eğitim hayat boyunca sürer, buna ara verirsiniz gazete manşetleriyle filozofluk eden adamlardan biri olarak kalırsınız.”

İstanbul Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Fazıl Zobu ise 1967 yılının Haziran ayı dergisinde sanayicilerin hatalarına değiniyor:

“Özel sektör sanayisi bu hızlı kalkınma devrinde hatalar yapmamış mıdır? Elbette yapmıştır ve yapmaktadır. Unutulmamalı ki, sanayi tradisyonu (geleneği) olmayan, müteşebbis ve modern manada şevkli idarecisi az, kalifiye insan gücü kifayetsiz bir ortamda elbette hatalar olacaktır. Bu hatalarda iç pazarların darlığı, sanayiye uygun şartların eksikliği gibi temeldeki zaafın da tesiri büyük olmuştur. Bir ana prensibi bütün tedbir ve tutumlarımızın hareket noktası olarak kabul edebildiğimiz gün sanayimizi daha sıhhatli bir gelişme istikametine yöneltebileceğimize inanıyoruz.

Bu ana prensip, dünya pazarlarında yer alabileceğimiz dalları da göz önünde tutarak memleket potansiyelini daha çok malı, daha kaliteli ve daha ucuza imal etmek istikametinde seferber etmek olmalıdır.”

1960'LARIN İSTANBUL'U

GÖÇ, GECEKONDULAŞMA VE SİNEMA

Sanayide ithal ikamesi dönemi, yan sanayileri de zorunlu kılarken eğitilmiş- eğitimsiz pek çok insana iş ve aş vaadi sunuyordu. Bu nedenle 1950'lerde hızlanan göç 60'larda tavan yaptı. Zeytinburnu İstanbul'un ilk gecekondu mahallesi idi, ama artık tek olmayacaktı; Sağmalcılar, Taşlıtarla, Mecidiyeköy, Kuştepe, Gültepe, Büyükdere, Sarıyer, Paşabahçe, Beykoz, Tuzla gibi işyerlerinin yoğunlaştığı semtlerde bir gecede tek göz de olsa evler kurulmaya başladı. İlk gelen kendisinden sonra gelene yer ve yol gösteriyor, evin harcını birlikte karı duvarlarını birlikte örüyorlardı.

Yağma sadece gecekondulaşmada görünmüyordu. 1965'te çok katlı binalarda mülkiyet esaslarını düzenleyen Kat Mülkiyeti Kanunu kabul edilince, Beyoğlu'nda başlayan dönüşüm Cihangir, Teşvikiye, Nişantaşı gibi semtlere yayılacak, yık-yap-sat furçasında birçok tarihi bina da müteahhitlerin hışmına uğrayacaktı. Doğan Kuban bu yapılanmayı kentin işgali olarak görüyor, kızgınlığını şöyle dile getiriyordu:

"1950'lerden bu yana İstanbul'da şehircilik adına hepimizin gözleri önünde korkunç işler oluyor: 'İleri bir ülkeyi istila eden barbarlar gibi geçmişin bütün güzelliklerini ve sanat ürünlerini yok ediyoruz. Kentin doğasını yıkıyoruz.' İlhan Selçuk'un acı, ama yerinde sözleriyle. Ne var ki, bu korkunç vandalizmi şehircilerimiz: 'İstanbul günahını ödüyor!' gibi çarpık bir görüşle benimseyebiliyorlar."

Artık "Yeşilçam" olarak anılan Türk sineması da göçü ve bu çarpık kentleşmeyi görmezden gelemeyecekti. Ertem Göreç'in yönettiği, Türkan Şoray'la Ayhan Işık'ın başrollerini paylaştığı "Otobüs Yolcuları" bir aşk hikayesinin çevresinde inşaat yolsuzluklarına ve arazi mafyasına işaret edecek, Halit Refiğ ise "Gurbet Kuşları"yla Kahramanmaraş'tan göç ederek İstanbul'a yerleşen ailenin tutunma çabalarını anlatacaktı. Cüneyt Arkın, Tanju Gürsu ve Filiz Akın'ın başrolleri paylaştığı film ailenin yenilgisi ve geri göçle son bulacaktı.

Türkan Şoray'a 1964'te, ilk Antalya Altın Portakal Film Festivali'nde en iyi kadın oyuncu ödülünü kazandıran "Acı Hayat" ise hikâyesini manikürcü bir kızın üzerinden sınıf çatışmasına dayandıracaktı. Türk sinemasının çok uzun yıllar boğuştuğu sansür, 60'larda da, üstelik düşünce özgürlüğünü genişleten 1961 Anayasası'na rağmen gücünü gösterecek, Metin Erksan'ın başı, Berlin Film Festivali'nde altın ayı ödülünü alacak "Susuz Yaz" filmi yüzünden epeyce ağrıyacaktı. Yine de 1960'lar Türk sinemasının altın yılları olarak tarihe geçecek, bazı yıllar çekilen film sayısı 300'ü bulacak, televizyon yayınları başlayıp da yaygınlaşana kadar da toplumun tek eğlencesi yazlık ve kışlık sinemalar olacaktı.

Toplum daha çok “salon” filmi denilen türü izlemeyi yeğleyecekti, zengin kız-fakir oğlan karakterinin etrafında dönen kimi kez komik, kimi kez acıklı hikâyelerde bol bol mendil islatılacaktı. Henüz, yatırımcı, sanayici, girişimci gibi tanımlar yoktu dilde, ama elbette

yönetmenler ve senaristler de Türkiye'deki sanayileşmenin, kurulan fabrikaların farkındaydı. Bu yüzden de karakterlerine mutlaka bir fabrikatör giriyordu, iyi fabrikatörü Hulusi Kentmen, kötü fabrikatörü ise genellikle Ali Şen ya da Kenan Pars canlandırıcaktı.

İstanbul, 1960'lı yıllar.

“Burası üçüncü bant beşinci kanaldan deneme yayını yapan Ankara Televizyonu. Sayın seyirciler bugün 31 Ocak 1968 Çarşamba, Ankara’dan televizyon yayımına başlıyoruz...”

Televizyonu olan çok az sayıda kahve ve evde herkes büyülenmiş gibi beyaz ekrana bakıyor, Nuran Devres’in o kutunun içine nasıl girdiğini anlamaya çalışıyordu. Çamaşır makinesi ve buzdolabından sonra Türkler bir kez daha teknoloji sınavıyla karşı karşıyaydı, üstelik bu seferki sorunun yanıtını bulmak bir hayli güçtü. Kutunun içinden gelip geçenlerin kendisini gördüğünü sananlar başörtülerini, eteklerini düzeltiyor, kimi spikerle konuşmaya çalışıyor, kimi de eğer haber saatinde yemek yiyorsa masaya bir de spiker için tabak koyuyordu. On yıllar sonra Yılmaz Erdoğan’ın “Vizontele” filmini izleyenler, ilk kez televizyonu gören bir oyuncunun “Zeki Müren de bizi görececek mi?” sorusu karşısında kahkahalarını tutamayacaktı, ama olay aynıyla vakiydi. Gençler televizyonun şifrelerini çabuk çözecekti belki, ama orta yaşlılarla yaşlılar için bu “görüntülü radyo” aklın sınırlarını uzun zaman zorlayacaktı.

Aslında televizyon yayınlarının ilk başlama tarihi 1952’lere uzanıyordu. Televizyon yayını yapmak için ilk başvuruyu İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyesi Mustafa Santur, 1952 yılında yapmış, yayınlar da çok başarılı bulunmuştu. Santur da yayından haberi olanlar da yaygınlaşmasını istiyordu, ama karşılıklarına hep ithalat yasağı çıkıyordu. İlk yayın bile Philips’in bağış olarak verdiği bir televizyonla gerçekleşmiş, yine Philips’in desteğiyle sürmüştü. Halit Kıvanç’tan yarışma programları, Fecri Ebcioğlu’nun Türkiye’deki ilk talk-show’u İTÜ TV’nin

ekranlarından izlenmiş, Zeki Müren ve Ajda Pekkan’ın katıldıkları program ise büyük ilgi görmüştü. Müren, İTÜ Rektörü Adnan Ataman’ın uyarılarını göz önüne alarak siyah ayakkabılarının taşlarla işlenmiş topuğundan, siyah elbisesine ve yakası farbelalı beyaz gömleğine kadar giyimine büyük bir özen göstermişti!

Hala radyonun bile henüz ulaşamadığı kentler varken, devletin görüntülü yayına geçmesi biraz zor görünüyordu. Buna rağmen Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu’nun (TRT) kurulması, TV için hazırlıkların başladığı ipucunu veriyordu. İlk kapalı devre yayın 16 Ocak 1967’de Meclis Bütçe Komisyonu’nda yapılacak, 1969 yılında Ay’a ayak basılması televizyonu bulunan tek tük kahvelerde heyecanla izlenecekti. Türk halkının büyük bölümünün televizyonla tanıştığı gün de işte o gün olacaktı.

1969 yılının kasım ayında Yüksek Planlama Kurulu, 1971’de Türkiye çapında ulusal bir televizyon şebekesinin kurulmasını ve bunun için de gerekli hazırlıklara 1970 yılında başlamasını kararlaştırıyor, 1970’te İzmir, bir yıl sonra da İstanbul Televizyonu yayına geçiyordu. İTÜ Televizyonu ise öğrenci olaylarının etkisi ile kapanıyordu.

1960’ların bir özelliği de tekstil sektörünün pazarlamada bulduğu yeni yoldu. Taksim Belediye Gazinosu’nda İstanbul’un ve Türkiye’nin ilk defilesi düzenlenmiş, oldukça da ilgi görmüştü. Mustafa Somuncu’nun bu yönteminin ürünlerinin tanınmasında ve satışında ne kadar etkili olduğunu gören diğer tekstil sanayiciler de hemen ardından aynı yoldan geçecek, defilelerle birlikte moda sektörü canlandırılacaktı.

İTÜ TV'nin ilk yayınlarına İsmet İnönü de katıldı.

65
yıl

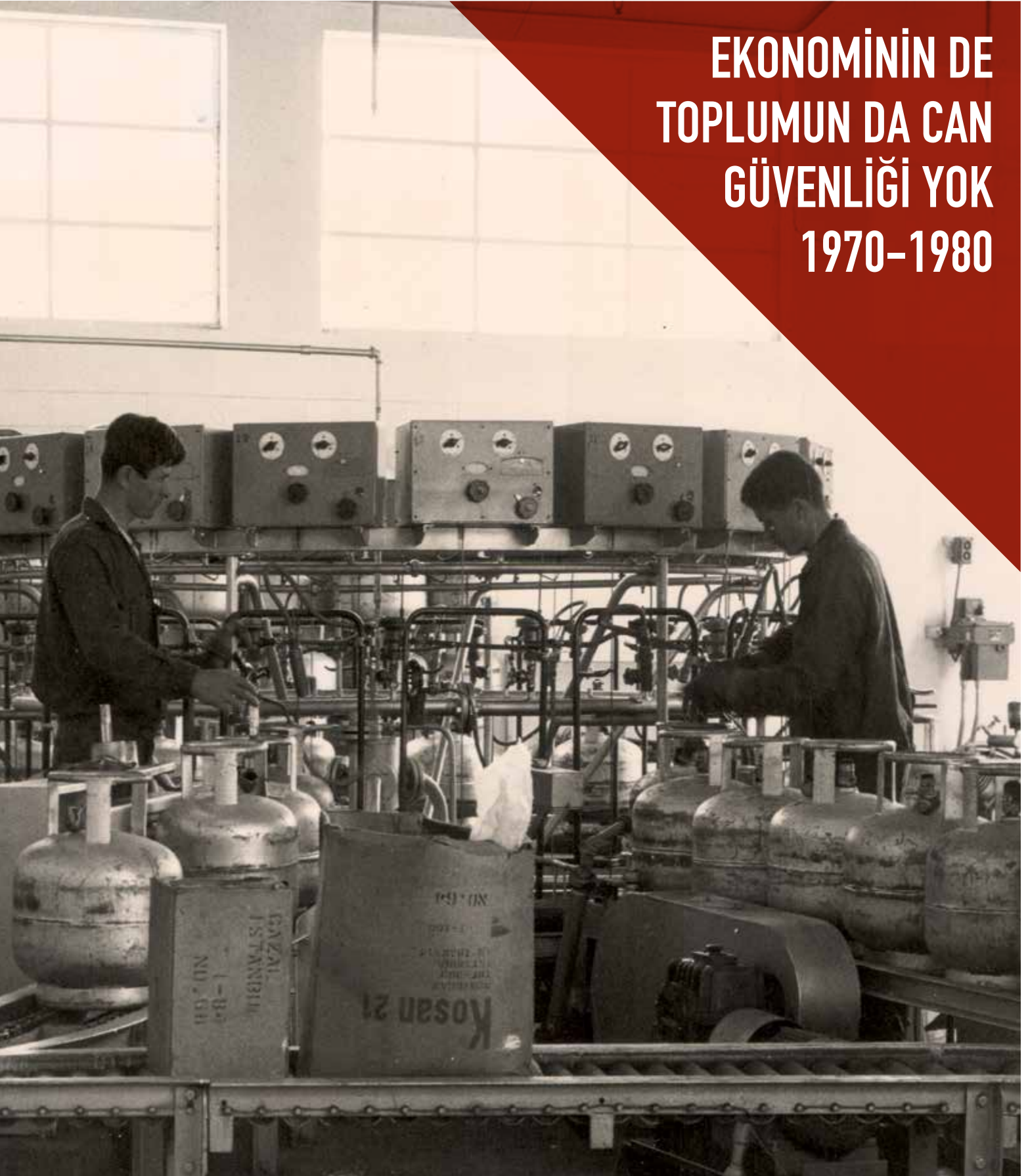

İSTANBUL
SANAYİ ODASI

1970-80 arası Türkiye'nin üretim tutkusu sürse de ham madde sağlanmasından işçi eylemlerine zor ve ağır yıllardı.

**EKONOMİNİN DE
TOPLUMUN DA CAN
GÜVENLİĞİ YOK
1970-1980**

SANAYİNİN SANCILI YILLARI

Türkiye 1970'e girdiğinde İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı da ömrünün neredeyse yarısını doldurmuştu. Planda sanayileşmeyi özel sektör eliyle sürdürmek için özendirici tedbirler alınıyordu, ama sanayici hiç de umutlu görünmüyordu. Çünkü bir ekonomik kriz daha kapıdaydı ve ilki 1946'da yaşanan, 1958'de ikincisiyle ağır bir yıkım yaratan devalüasyonlara bir yenisinin eklenmesi bekleniyordu. Bu belirsizliğin ortasında sanayicinin yapabileceğini düşündüğü tek şey beklemektir. 1969 seçimlerinde de tek başına iktidara gelen Süleyman Demirel sık sık devalüasyon yapılmayacağını açıklasa da bu piyasayı ikna etmeye yetmedi. 1970'te bir kez daha IMF'ye başvuruldu. Yeni istikrar tedbirleri alınırken beklenen devalüasyon da geldi, üstelik de yüzde 66 oranında... Ve bir doların Türk Lirası karşılığı dokuz liradan 15 liraya yükseldi. İstikrar tedbirleri arasında yeni vergi kanunları ve elbette zamlar da vardı. Hükümet piyasadaki fiyat farklılıklarını gıda maddelerine narh koyarak gidermeyi düşünüyor, Demirel de çareyi tüketiciye havale ediyordu: "Zam yapanı şikayet edin!" Doğrusu kriz şikayet edilecek işletme sayısını da eksiltecek, 1969'da İstanbul Sanayi Odası'na

kayıtlı işletme sayısı 2797 iken, 1971'de bu rakam 2067'ye düşecekti.

Beklenildiği gibi devalüasyona en çok sevinenler üreticiler, Almanlar ve turistler oldu. Dönemin gazeteleri en çok üzülenler sıralamasında ise birinci sıraya ev kadını yerleştiriyor, onu şoför ve memurlar izliyordu.

Yine de devalüasyon ekonomiye bir ölçüde nefes aldıracak, işçi dövizlerinin gelişi artacaktı. Girdilerini ithal ederek üretim yapan sanayiciler ise karara önce muhalefet edecek, ihracatta artış yaşanınca tepkilerini askıya alacaklardı.

SENDİKALAŞMA VE HAREKETLİ YILLAR

1960'lar çalışma hayatının da yeniden düzenlendiği yıllardı. Sendikalaşma hakkı 1961 anayasasında "Çalışanlar ve işçiler izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler" sözleriyle yer bulmuş, grev hakkı olmasa da işçinin sendikaya girme hakkı serbest bırakılmıştı.

Türkiye'de ilk izinsiz grev 1963'te Koç Grubu'nun fabrikası Kavel Kablo'da yapılmıştı. 170 işçinin başlattığı greve, Türk Demirdöküm işçileri sakal bırakarak destek vermiş, bu grev toplu sözleşme ve grev yasalarının bir an önce çıkmasına vesile olmuştu. TBMM bu eylem üzerine çalışma hayatını düzenleyen grev ve lokavt kanunu kabul edilmişti. Sendikalaşma hakkı sadece işçilere değil işverenlere de getirilmiş, 1962 yılında çoğunluğunu İSO üyesi sanayicilerin oluşturduğu Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu 21 işveren sendikasını bir araya getirmişti.

İşçiler 1960'ların sonunu sokaklarda geçirmişti. Bunda, Fransa'da başlayıp kısa zamanda öteki Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya sıçrayan,

1970'lerde toplumsal muhalefet yükselmiş, işçiler de sokağa çıkmıştı.

öğrenci eylemleri olarak başlayıp daha sonra işçileri de içine alan 1968 olaylarının izdüşümü de vardı.

1970'li yıllara girerken bu olaylardan da etkilenilerek 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlüklerin kısıtlanması tartışmaları başladı. Yüz binlerce işçi soluğunu tutmuş, CHP ve AP'nin İş Kanunu'na ilişkin Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı itirazının sonucunu bekliyordu.

Karar en çok örgütlenmede özel sektöre ağırlık vererek kısa sürede gelişen DİSK'i etkileyecekti. Mahkeme 12 Mayıs 1970'de kararını açıkladı, yasa usul hatası nedeniyle iptal edildi. İstanbul'da 320 bin işçi miting kararı alırken 100 bin işçi de grev kararı alınması için miting yaptı. Yüz bini aşkın işçi, 15 Haziran'da İstanbul sokaklarına döküldü. Ankara, İzmir gibi işçi kentlerinde de eylemler

vardı, ama başı İstanbul çekiyordu. Rabak, Türk Demir Döküm, Sungurlar, Otosan, Singer, Arçelik, Hoover, Profilo, Philips, Elektro Metal, Uzel Traktör, Maguris, AEG-Eti, Türk Kablo, Aygaz, Grundig, Simko...

DİSK'in öncülüğünde aralarında kamu iş yerlerinin de bulunduğu 113 iş yerinde çalışmayı durduran işçileri, ne vapur seferlerinin iptal edilmesi ne de Galata Köprüsü'nün açılması durdurabilirdi, neredeyse bütün ana yolları trafiğe kapatmışlardı. Tarihe 15-16 Haziran olayları olarak geçen direniş sıkıyönetim ilan edilmesiyle bitecek, üç işçi çıkan olaylarda yaşamını yitirenken, DİSK yöneticileri gözaltına alınacak, dört bin işçi de işini kaybedecekti. Başbakan Süleyman Demirel'in bu ve öncülü eylemlere yanıtı siyaset tarihine geçecek kadar vecizdi: "Yollar yürümekle aşınmaz."

Sadece işçiler değil, öğrenciler de ya sokaklarda ya boykottaydı. Onlar da 68 rüzgârına kapılmış, dünyadakinden farklı olarak daha da siyasallaşmıştı. 1968 16 Temmuz’unda Dolmabahçe’de gerçekleşen eylem bir öğrencinin ölümüyle sonuçlanmış, gerilim daha da büyümüşü. Öğrenciler eylemlerine ekonomiyi de katmış “Ortak Pazar ve Montaj Sanayine Hayır” kampanyası başlatmıştı.

Sonunda korkulan olmuş, öğrenciler “sağcı” ve “solcu” diye iki kampa ayrılmış, bu kamplaşma giderek toplumda da yayılmaya başlamıştı.

Öğrenciler her gün taleplerine bir yenisini ekliyordu, üniversitelerde reform, özel yüksekokulların kapatılması, sınav sisteminin değişmesi...

İşçi hareketleri, öğrenci boykotları, üstüne üstlük siyasetteki çekişmeler ordu içinde de rahatsızlık yaratmış, müdahale tartışılır olmuştu. Mart’ın ilk günlerinde dört Amerikalı subayın kaçırılması süreci hızlandırdı, sonunda asker 12 Mart 1971’de hükümete muhtıra verdi. Başbakan Demirel istifa etmeyi yeğledi, ilk kez “şapkasını alıp” meclis kapısından çıkarken “Muhtıra ile hukuk devletini ve demokrasiyi bağdaştırmak mümkün değil” diyordu.

Türkiye demokrasisi yine kesintiye uğramıştı, şimdi Demirel’in sürekli “Bize bol geliyor.” diyerek yakındığı 1961 Anayasası ile verilen bazı haklar geri alınmıyordu. TİP ve Necmettin Erbakan’ın başkanlığındaki Milli Nizam Partisi ile bazı gazeteler kapatılırken yüzlerce aydın, sanatçı, öğrenci evlerinde ya da yurtlarında bulunan kitaplar “sakıncalı” bulunduğu için tutuklandı. İnsan hakları ihlalleri emniyet

müdürlüklerinden “Ziverbey” gibi köşklere taşındı. Şimdi topluma korku ve tedirginlik hâkimdi, ama bu uzun sürmeyecekti!

Ancak ekonomi de siyaset de boşluk tanımıyordu, Türkiye’yi bu kez Nihat Erim’in başbakan olduğu teknokrat bir hükümet yönetecekti. DPT Müsteşarı Turgut Özal istifa

ederken yeni kurulan Ekonomik İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı’na Atilla Karaosmanoğlu getirildi. 1960’ta Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın mimarlarından olan ve uygulamadaki eksikler nedeniyle istifa eden Karaosmanoğlu, bu kez bakan sıfatıyla ekonomi politikasında söz sahibi oluyordu.

Karaosmanoğlu geçmiş hükümetleri şiddetle eleştirirken, umutsuz konuşuyordu: “Türkiye’nin Ortak Pazar ülkeleri seviyesine gelmesi için 2359 seneye ihtiyacı var.” Bu cümlelerde belli belirsiz Türkiye sanayicisine güvensizlik de vardı. Bakan Karaosmanoğlu sonraki açıklamalarında da fiyatların artışından “aşırı kar” arzusundaki sanayicileri sorumlu tutuyor, çözümü daha azla karla çalışılmasında ve işçi ücretlerindeki artışı kontrol altına almakta görüyordu. Anlaşılan 3.5 milyar dolar dış borç yükünü üstlenen hükümet devletçi bir ekonomi politikadan yanaydı. İktidara gelir gelmez hazırlıklarına giriştiği Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı da bu yüzden sanayicileri endişelendiriyordu.

Erim ve Karaosmanoğlu bu endişeleri gidermek ve sorularını yanıtlamak üzere sanayicilerle bir toplantı düzenledi. Erim “Kalkınma için Türkiye’de en yararlı yolun karma ekonomi olduğunu ilan ettik.” diye başladı sözlerine “Biz özel teşebbüsü ve özel kazancı hırsızlık

sayan bir zihniyeti kesinlikle reddediyoruz...”
Karaosmanoğlu da benzer cümleler kurdu, ama söylenenler sanayicileri ikna etmeye yetmedi. Halit Narin “Vergiyi veren işadamları, sarf eden de hükümet olduğuna göre, hükümetin aldığı kararlarda işadamlarının da fikrini alması gerekiyor,” diyerek özetledi düşüncelerini.

İstanbul Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Ertuğrul Soysal’a göre sanayicilere yönelik bu ithamların kaynağı solculardı. Yıllarca sanayicileri öylesine karalamış, onlara kendi ideolojileri doğrultusunda öyle sıfatlar yüklemişlerdi ki, sonunda toplum da özel sektörün dürüstlüğünden şüphelenir olmuştu. Bireysel açıklamalar ve uyarılar yetmiyor, sanayiciler 12 Mart darbesinin hemen ardından yeni bir örgütlenmeye de imza atıyordu. Aralarında Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı, Sakıp Sabancı, Selçuk Yaşar, Raşit Özsaruhan, İbrahim Bodur, Feyyaz Berker, Osman Boyner’in de bulunduğu bir grup sanayici -ağırlığı İstanbul Sanayi Odası üyeleri çekiyordu- Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği’nin (TÜSİAD) kuruluşuna imza attı.

Derneğin tüzüğünde rota Atatürkçülük, liberalizm, istihdam ve verimlilik ile sosyal adalet olarak belirlenmişti. TÜSİAD daha ilk günden Odalar Birliği’nin ve mevcut sanayi odalarının gücünü kırmakla suçlansa da geri adım atılmadı, ülkenin sadece ekonomi değil, tüm sorunlarına dair söz sahibi olma yolunda ilerlendi. Bu arada Erim hükümeti yerini Ferit Melen hükümetine bırakmış, iktidarların sanayicilerle arasındaki buz da erimeye yüz tutmuştu. Ancak bu kez de cumhurbaşkanlığı krizi çalmıştı kapıyı. Faruk Gürler, Tekin Arıburun, Muhittin Taylan derken, CHP ve AP kontenjan senatörü Fahri Korutürk’ün seçilmesinde anlaşacaklar, Korutürk de hükümeti kurma görevini Naim Talu’ya verecekti.

Bu hareketlerin gölgesinde Türkiye’nin bir başka sorunu, hızlı nüfus artışı da kendini iyiden iyiye

Dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk.

hissettirmeye başlamış, 1960’ların başında 27 milyon 755 bin kişi olan nüfus 1970’te 35 milyon 605 bine çıkmıştı. Artan nüfus istihdamdan eğitime, sağlıktan ulaşıma pek çok sorunu da beraberinde taşıyordu. Göç hızlanmıştı ve hala çekim merkezi İstanbul’du. Gecekonular da artık ihtiyaç olmaktan çıkmış, kendi başına bir sektöre dönüşmüştü. Bu sektörde belirleyici olan toprak rantı ve piyasasıydı, imar planı dışındaki araziler parçalara ayrılıyor, hisseli tapularla satışa çıkarılıyordu. Bu durum krizlerle ve siyasi yönlendirmelerle boğuşmalar da özellikle inşaata yönelik üretim yapan sanayicileri tetikledi. Aralarında Asım Kocacıyık, Feyyaz Berker, Nejat Eczacıbaşı, Üzeyir Garip, İshak Alaton, Nihat Gökyiğit, Jak Kamhi, Murtaza Çelikel gibi isimlerin yer aldığı İSO üyesi sanayiciler Türkiye’de işçi sayısının üç milyonu bulmasından da yola çıkarak, “sosyal konut” yapmaya soyundu. “Toplu Konut Holding” adını verdikleri şirketin kuruluş amacını “Halka ucuz ve sağlam, hazır tip meskenler kurmak” olarak özetleyen sanayiciler “Bunun için her türlü inşaat sanayisini kuracak ya da ortak olarak kurulmuş inşaat sanayi kuruluşlarında faaliyetimizi sürdüreceğiz.” vaadinde bulunuyordu.

Toplu Konut Holding yanına mimar ve şehir planlamacılarını da alarak yola koyuldu. İnşaat için bugün Ataşehir’in kurulu olduğu Karaman

Çiftliği ile Beykoz'da Hekimbaşı Çiftliği'nin arazileri satın alındı. Ancak İmar ve İskan Bakanlığı bu projeye hiç de sıcak bakmıyordu, ne yapılıp ne edilse de inşaat onayı verilmedi. Milyonlarca metre karelik alanlar sonunda gecekonducular arasında paylaşılıp gidecek, geride sadece Yeşilköy'de plak fabrikasının yerine inşa edilen site kalacaktı.

AET'Lİ YILLAR VE SANAYİ

Grevler, öğrenci olayları, siyasetlerin şevk kırıcı açıklamaları... Sanayiciler pek çok cephede birden sıkıştırılırsalar da çabalarını hala üretim ve pazar sorunlarında yoğunlaştırıyorlardı. 1970'lerin başında tartışma konularına bir yenisi daha eklendi, Türkiye Avrupa Ekonomi Topluluğu'na üye olmalı mıydı, sanayici AET ülkeleriyle rekabete hazır mıydı? Çünkü AET ile 23 Kasım 1970'te katma protokol imzalanmış, sanayiciler ithal sınırlamalarının kalkması ve gümrük indirimlerinin başlaması karşısında hazırlıklı olmaya çağırılmıştı.

AET çok uzun geçmişi olmayan bir yapılanmaydı. İkinci Dünya Savaşı'ndan büyük bir yıkımla çıkan Avrupalı devlet adamlarının hayali Avrupada kalıcı barışı oluşturmaktı. Bunun yolu da filozofların tarih boyunca bir ülkü olarak ortaya attığı Birleşik Avrupa'dan, yani siyasi ve ekonomik birlikten geçiyordu.

Avrupa Birliği'nin ilk adımları 1950'de kömür ve çelik üretiminde kurulan birlikle atılmıştı. Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın tasarısı ile kurulan birliğe 1951 yılında Almanya, Fransa, Belçika, Lüksemburg, İtalya ve Hollanda katılmış, oluşan 6'lar, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kurmuştu. Aynı ülkeler 1957'de Roma'da imzalanan bir anlaşma ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu oluşturmayı kararlaştırmıştı. Böylece bu ülkeler birbirlerine gümrük kapılarını açacak ve ithal mallarından aynı oranda vergi

alacaklardı. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne ilgisi 1950'li yıllarda başlamış, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Avrupa'nın iyi bir yol takip ettiğini vurgulayarak "Avrupa maddi ve manevi bir bütündür." demişti. 1958'de ise dönemin Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu, "Türkiye, Yunanistan, İrlanda ve İzlanda için hususi bir rejim mevzubahistir. Bu ülkeler için bir fon kurulacaktır. Bu fona da iktisaden gelişmiş memleketler yardım edecektir." sözleriyle işbirliğinin ilk sinyallerini vermişti. 1959'da Türkiye'nin "Müşterek Pazar'a"

*1970'lerde
Ertuğrul Soysal
başkanlığındaki
İSO Yönetim Kurulu.*

alınacağı öne sürülürken, şartlar konuşulmaya başlanmış, ithalatın yüzde 35'ini ihracatın ise yüzde 40'ını bu ülkelerle yapan Türkiye'ye Yunanistan'la aynı şartların tanınması gerektiği savunulmuştu. Türkiye imtiyazlı girmek istediği Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan gümrükleri sıfırlamak için 15 yıllık bir geçiş süreci talep ederek 1962'de tam üyelik için başvurdu. Görüşmeler görüşmeleri izledi ve 12 Eylül 1963'te, Ankara Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Türkiye'ye önce beş yıllık bir hazırlama dönemi tanınacak, Türkiye bu süre

zarfında, ekonomisini Avrupa devletleri ile rekabet edecek bir seviyeye çıkaracaktı. Ortak Pazar ülkeleri yine bu dönemde Türkiye'den 112 bin ton tütün, 30 bin ton üzüm, 13 bin ton incir ve 17 bin ton fındık alacak, 1963-1970 döneminde krediler de dahil olmak üzere 175 milyonluk mali yardım sağlayacaktı. Türkiye anlaşmadan siyasi bir birliğe giden Avrupa ülkeleri ile bir arada olmaya hak kazanmayı bekliyordu.

Ortak Pazar'a geçiş dönemi 1 Eylül 1971'de başladı. Bu, sanayi alanının tümünde topluluk tarafından uygulanan gümrük vergilerinin ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması anlamına geliyordu. Bu dönemde Türkiye gümrük duvarlarının yükseltilmesinden etkilenmeyecek, yapılacak yardımlarla da kalkınmasını sağlayabilecekti.

Türk işçilerinin ortak pazar ülkelerinde serbestçe çalışmalarını da öngören anlaşma iç politikada da tartışmaların merkezine oturdu. Hazırlık sürecini "Geçiş değil geçiştirme dönemi" olarak eleştirenlerin ortak sorusu şuydu: "Yoksa onlar ortak, biz pazar mıyız?" İthal ikamesine dayalı ve iç pazar ağırlıklı üretim yapan sanayiciler de ikiye bölünmüştü, bir bölümü desteklerken diğerleri AET'ye kuşku ile yaklaşıyordu. Hazırlık döneminin Türk sanayisinin dönüşümü için yeterli olmayacağı iddia ediliyor, kalkınmışlarla geri kalmışların arasındaki farkın kapanmayacağı, aksine açılacağı savunuluyordu. İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal AET'ye girilmesini savunuyordu. Soysal'a göre Türk sanayisi AET'ye giren Yunanistan'dan en az iki kat daha büyüktü. "AET bir tehdit değil, Türk sanayisi için yeni ufuklar açabilecek bir fırsat," diyordu Soysal "Ortak Pazar'da 130 milyonluk büyük bir tüketici kitlesi mevcut. Yunanistan ve İtalya çekinerek katıldılar, ama ekonomileri büyük ölçüde genişledi." Soysal sanayicilerden de koruma tedbirlerine değil, Ortak Pazar'da kazanabileceklerine yoğunlaşmalarını istiyordu:

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN RESİMLİ TARİHİ

Cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1975'lere kadar uzanan bir serüven.. Adeta Cumhuriyetin ekonomisinin, sanayi tarihinin reklamlara, ilanlara, milli piyango biletlerine rengarenk çizimlerle ince esprilerle bir resimli roman gibi yansıyan izdüşümü. . .

1927 yılından itibaren onlarca, yüzlerce ilan. Cumhuriyetin yeni kurulan fabrikaları, çiçeği burnunda şirketler, tahviller. Kimler, neler yoktur ki.. İnci Diş Macunları, Vog Çorapları, Sahibinin Sesi Gramofonları, yeni adı Milli Piyango olan Türk Tayyare Cemiyeti, Tekel Kulüp Rakısı, Piyale Makarnaları, Türkiye İş Bankası, Ziraat Bankası, Garanti Bankası, Pirelli, Kuru Kahveci Mehmet Efendi, Sümerbank, Ford Otomobilleri, Beykoz Kunduraları, alfabe kapağını süsleyen Atatürk ve Ülkü, kağıt paraların üzerine basılan Kocatepe'deki Atatürk... Hepsinin arkasında tek bir isim var; İhap Hulusi Görey... Çağının çok ilerisinde bir grafiker, illüstratör, sanatçı, resmi Türkiye'de ilk defa ticari boyuta, ilana geçiren adam...

İhap'ın adını duyurması 1929 ekonomik krizinin ardından kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'yle başladı. Amacı halkı israfla mücadeleyle, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak, yerli mallarını tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak, yerli mallarımızın miktarını yükseltmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak, yerli mallarımızın sürümünü artırmaktı. Cemiyet, yönetim kurulu üyelerinden Vedat Nedim Tör'ün önderliğinde çarpıcı bir propaganda kampanyasına girişti, broşürler hazırlandı. Edirne'den Kars'a ülke, binlerce afişle donatıldı. Tüm bu afişlerde tabii ki İhap Hulusi'nin imzası vardı.

Hulusi yeni devletin ideolojisini halka mal etmekle görevli bir kitle iletişimcisi rolü üstlenmişti. Devlet halkının yerli malları kullanmasını mı istemekteydi,

bunu topluma İhap Hulusi'nin çizimleri duyuracaktı. Çağdaş kılık- kıyafet mi giyilmeliydi, halkın bilinçaltında bu arzuyu, İhap Hulusi'nin Sümerbank için hazırladığı ilanlardaki çekici ayakkabı görüntüleri harekete geçirdi.

1928 yılında İş Bankası kurucusu Celal Bayar'ın önerisiyle kumbara yapımına girişti. Amaç 'milletin ruhunda gizli kalan tasarruf definesini' ortaya çıkarmaktı. Kumbara kampanyası ilanlar sayesinde o kadar başarılı oldu ki, tüm kampanyanın afişlerini hazırlayan İhap Hulusi kumbara resmi çizmekten sıkıldı.

İhap Hulusi 70 yıl boyunca Türkiye'yi, cumhuriyetin ilk yıllarını, Türk ekonomisini, Türk sanayini çizdi, renklendirdi. İhap Hulusi'nin çizdiği ve dünyaya duyurulan kadın erkek imajları, çağdaş insan tiplmeleri Cumhuriyete dair bir fark da yaratmaya çalışıyordu. Ömrünün son yıllarında, yaşı 85'e dayandığında arayanı soranı kalmamışken, emekli maaşı bile yokken dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e elleri titreyerek bir mektup yazdı:

"5 sene Almanya'da tahsil gören, 1925 yılında Türkiye'de olmayan grafik sanatını tanıtan bir sanatçınızım. 50 yıl süreyle Milli Piyango idarenizin bütün resimlerini yaptım. Ama hiçbir hak tanınmadan kurumla ilişkilerimi kestiler. 85 yaşında olduğumdan sanatımı icra edemiyorum. Hiçbir sosyal güvencem yok. Hayatımın son günlerinde yaşamımı idare ettirebilmem için maaş bağlanmasını rica eder, görevinizde başarılar dilerim."

Fakat en yaşlı, en buruk, en kırık anında yazdığı bu mektubu göndermeye gücü yetmeyecek, 1986 yılında tek başına yaşadığı evinde hayata gözlerini kapatacağı.

İHAP HULUSİ GÖREY

“Şimdi ayağımızı attığımız geçiş dönemi bizler için bir sınav olacaktır. Herkesin bildiği gibi Ortak Pazar, özel sektörü, insan hak ve hürriyetlerini, ferdi teşebbüsü tescil etmektedir. Bu anlayışla müteşebbis, yönetici ve odalarımızla seferber olup ekonomimizin gelişmesine, döviz kazancımızın artmasına, vergi gelirlerimizin çoğalmasına koyulmalıyız. Uzun vadede varlığımız ve Türkiye'nin mutluluğu buna bağlıdır. Türkiye'ye her yönü ile hizmet eden özel sektörün korunacağına ve seviceğine inanmalıyız. Önümüz dürüstlük, açıklık ve rekabet devresidir...”

Soysal'ın bu sözleri de gösteriyordu ki 1960'lı yıllar boyunca koruyucu gümrükler, miktar sınırlamaları ve yasaklarla korunan sermaye birikimi sağlamış sanayici artık korumacılığın azalması gerektiğine inanıyordu. Soysal'la benzer düşünceleri paylaşanlar devlet korumasının sanayicinin yabancı rakipleriyle rekabet etmeyi öğrenmesini geciktirdiğini vurguluyor, korumasız sanayinin yaratacağı sonuçlar şöyle vurgulanıyordu:

“Sanayicilerimiz dış rekabetin sihirli kamçısını yedikten sonra maliyetlerini düşürecek ve kalitelerini mükemmelleştirecek teknolojik ve idari tedbirleri alacaklardır. İşçilerimizin aldıkları nominal ücret yabancılara göre az olmakla beraber, işçi başına verimi arttırmak için diğer teknolojik tedbirler alınmadıkça bu nispi ağırlık şiddetini arttıracak ve bir gün

hakiki rekabet karşısında işvereni de işçisi de durumu kavrayacaktır.”

İtirazlara rağmen Türkiye için Avrupa'yla uyumlu bir ekonomiden vazgeçmek mümkün görünmüyordu. Siyasilerden de sesini yükseltenler çıkmıyor değildi, ancak AET'yle anlaşmalar adım adım ilerliyordu. 1973'te ek protokol imzalandı, genişleme konusunda imzalar atılmaya başlandı. Gümrük indirimleri birbirini izliyordu, ta ki 1976'ya kadar. Türkiye'nin hem siyasi hem ekonomik gerilimleri toplulukla arasına dört yıl sürecek bir suskunluk dönemi sokacaktı.

PETROL KRİZİ DÜNYAYI SARSIYOR

1970 devalüasyonu ihracatı ve işçi dövizlerini olumlu etkilemiş, 1973'e gelindiğinde ihracat da işçi dövizleri de bir milyarı aşmış, döviz rezervleri iki buçuk milyar doları bulmuştu. Türkiye şimdi dış ticaret dengesini yeniden kuruyor, kişi başına milli gelirin ortalama artma hızı yılda yüzde üçlere doğru ilerliyordu.

Ancak dünya ekonomisinde yeni bir dönemece doğru gidiliyordu. Özellikle ABD ekonomisinde tablo hiç de bu kadar “pembe” değildi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonominin hızlı büyümesinin zeminini oluşturan sabit kur düzeni, Vietnam Savaşı nedeniyle bozulmuş, 1971'de ABD Başkanı Nixon 1944'de dünya ekonomisinde istikrar sağlamak amacıyla kurulan Bretton Woods anlaşmasından çıkacağını açıklamıştı. Böylece dolar altına bağlı olmaktan çıkarılıp dalgalanmaya bırakıldı, yüzde 7,89 değer kaybetti. Değeri düşen para birimi sadece dolar değildi, onu diğer para birimleri de izledi.

Petrol fiyatlarının dolar üzerinden olması nedeniyle petrol üreten ülkelerin geliri düşmeye başlayınca, 1960'da kurulan ve 13

petrol ihraç eden ülkeyi bir araya getiren OPEC ise petrolü dolara değil altına göre hesaplamaya başladı. 1973 Ocak ayında varili 2.59 dolar olan Arap petrolü, 1973 Ekiminde 5.11 ve 1974 Ocak ayında da 11.65 dolara çıktı. Bu, bir yıl içinde dört mislinden fazla bir artış demektir. Uzun yıllardır istikrarlı bir seyir izleyen petrol fiyatları artık dengesiz hale geldi, bu da bilhassa Batı Avrupada ve Japonyada bir paniğe sebep oldu.

1973 yılının Ekim ayında başlayan Ortadoğu savaşı ise altın çağını yaşayan dünya ekonomisinin sonunu getirdi. Böylece enerji tüketimini yılda yüzde beş artırıp, petrolü düşük fiyattan almayı sürdüren ve işlenmiş ürünleri enflasyonlu fiyatlarla satan Batı çöküşe doğru ilerliyordu.

Bu durum o dönem bölgedeki ABD'nin en sadık müttefiki ve dünyanın en büyük ikinci petrol ihracatçısı olan İran Şahı Pehlevi

tarafından New York Times'da şöyle dile getiriliyordu:

“Petrolün fiyatı tabii ki artacak, hem de nasıl! Siz (Batılı ülkeler) bize sattığınız buğdayın fiyatını yüzde 300 artırdınız, aynı durum şeker ve çimentoda da geçerli. Bizim ham petrolümüzü alıyor, onu rafine ettikten sonra tekrar bize 100 katı fiyata satıyorsunuz. Bundan sonra adil olan bize petrol için daha fazla ödeme yapmanızdır. Diyelim ki on kat daha.”

Bu açıklamaların ardından ABD ile başlayarak Batılı ülkeler ve Japonya'ya petrol ambargosu başladı. OPEC petrol üretimini düşürüp, fiyatları arttırdı. Sonunda 1970'li yıllara damgasını vuracak, ekonomik durgunluk ve yüksek enflasyona teslim olundu.

Savaş krizin tek nedeni değildi, Arap ülkeleri birbiri ardına petrol şirketlerini

Petrol fiyatlarındaki artış sonrası Türkiye'de oluşan benzin kuyrukları.

Savaş petrol krizini, kriz de ekonomide alt üst oluşları getirdi...

millileştiriyorlardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın kalkınmasını sağlayacak kadar ekonomik güç biriktiren ve neredeyse Batı'nın dev ülkesi olan ABD ise bir süredir artık gelişip güçlenen ve rekabet gücünü yeniden kazanan Avrupa ülkelerinin tehdidi altındaydı. İki kıta da aynı pazar için mücadele ediyordu ve petrol ikisi için de vazgeçilmezdi. Bu nedenle petrol krizi daha çok sanayileşmiş ülkeleri etkilemiş, özellikle Avrupa'yı Arap ülkeleriyle barışı sağlayacak politik bir dil kullanmaya itmişti.

ABD ise bu tehdide kulak asmamıştı, çünkü Venezuela, Endonezya gibi petrol alabileceği ülkeler vardı. ABD ayrıca Türkiye'nin de katıldığı Milletlerarası Enerji Ajansı'nın kurulmasına öncülük ederek petrol üreten ülkelerin direncini kırma peşindeydi. Bir yandan da gözlerini Ortadoğu'ya çeviriyor, bu enerji kaynağında Avrupa ülkeleri gibi o da söz sahibi olmak istiyordu.

SANAYİCİ SİYASETÇİ ÇEKİŞMESİ

Bu süreç başlarda Türkiye'yi etkilememiş görünüyordu. Çünkü 1970 başında devalüasyonu yüksek yapmış, hatta doların Türk Lirası karşısındaki değeri 14.85 liradan 13.50 liraya gerilemişti. Ancak krizden uzun süre muaf olmak mümkün değildi, Türkiye de girdaba sürüklendi ve ekonomik dengeler bozuldu.

Bazı ekonomistlere göre Türkiye kemer sıkma, tüketimi kısma gibi zor ve keskin kararlarla bu süreçten daha az etkilenmenin yolunu bulabilirdi, ama siyasetçiler başta bu krizi görmezden gelmeyi yeğleyecekti. Çünkü önemli olan iktidara gelmek ve iktidarda kalmaktı. Arap-İsrail Savaşı'nın başlamasından birkaç gün önce Türkiye seçmeni, birkaç yıl sürse de yoran ara seçimlerden genel

seçimlere taşındı, 14 Ekim 1973'te sandık başına geçti. Sonuç özellikle sanayiciler için şaşırtıcıydı, CHP genç genel başkanı Bülent Ecevit'in liderliğinde oyların üçte birini almış ve 185 milletvekilini meclise taşımıştı. AP 149, Necmettin Erbakan'ın kapatılan Milli Nizam Partisi yerine kurduğu Milli Selamet Partisi 48, Ferruh Bozbeğli'nin Demokratik Partisi ise 45 milletvekili çıkarmıştı. Rakamlar özellikle de sanayicilere siyasal istikrarı yakalamanın hiç de kolay olmayacağını anlatıyordu.

Ecevit siyasette yeni bir isimdi, toplum onu Çalışma Bakanlığı döneminde tanımış, doğrusu

*Bülent Ecevit
14 Ekim 1973
seçimlerinde
oy kullanırken.*

o dönemdeki politikalarıyla iş insanlarının dikkatini çekmeye başlamıştı. 68 olayları nedeniyle soldan esen rüzgâr Ecevit'in yıldızını daha bir parlatmış, CHP "Ortanın Solu"na taşınırken eski genel başkan İsmet İnönü de bir yol ayrımına gelmişti. Seçimlerden kısa bir süre önce yapılan kongrede "Ya o, ya ben!" diyen İnönü salondan kırgın ve üzgün ayrılacaktı, çünkü delege "Ecevit"i seçmişti.

Seçimlerden Ecevitli CHP birinci parti olarak çıkmıştı ama sandalye sayısı hükümet kurmasına yetmiyordu, koalisyon kaçınılmazdı. Oysa Türkiye endişeliydi, kimse yeni bir gerilim istemiyor, içten içe AP ile koalisyon hükümeti kurulması bekleniyordu. Görüşmeler oldukça uzun sürdü, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk hükümeti kurma görevini bir Ecevit'e, bir Demirel'e verdi. AP lideri seçmenin kendilerine "muhalefet" görevi verdiğini söyleyip kenara çekilince CHP MSP ile görüşmelerine yoğunlaştı. Sonunda koalisyon kuruldu, ama bu birlikteliğin uzun sürmeyeceği belliydi. Öyle de oldu.

Ecevit daha iktidara gelmeden iş çevreleriyle oldukça sert bir diyaloga girişmişti. Seçim arifesinde mecliste görüşülen Teşvik Tedbirleri Kanun Tasarısı'nı eleştirirken kullandığı "besleme özel teşebbüs" tanımı sanayicileri ayağa kaldırdı. İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal "Özel sektör yatırım imkânı dört buçuk milyar liradır. 1973'te özel sektörden istenen yatırım miktarı dokuz buçuk milyar liradır. Bugünkü şartlarda ciddi işadamlarından yatırım yapmaları beklenemez. Bu şartlarda yatırım yapanlar ise delidir." diyordu "Özel sektör borç içindedir. Yatırıma aktaracak parası yoktur. Buna karşılık kamu kesimine bütçeden sekiz milyar transfer edilmiştir. Bu kredi değil, hediyedir. Biz, Batı'nın şartlarına yakın şartlarla kredi istiyoruz. Plan, tezat ve yanlış önyargılar içindedir. Vatandaşın yüzünü güldüren ne varsa, özel teşebbüsten gelmiştir. Ona yardım etmeliyiz."

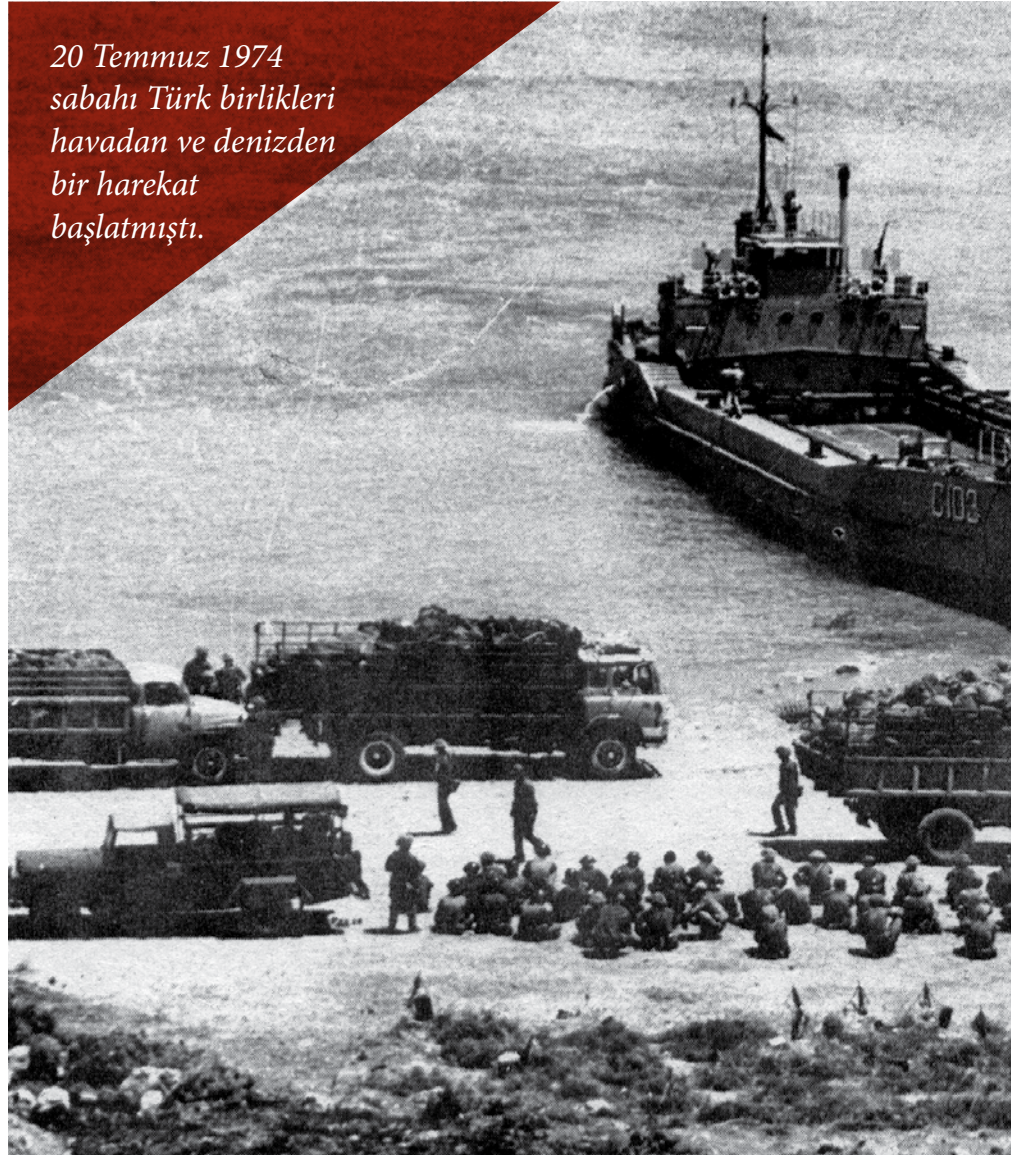
Ancak ağırlığı giderek artan, borsalardaki değer kayıplarını 1929 krizinden beri en yüksek oranlara çıkararak petrol krizi özel sektörün de elini kolunu bağıyordu. Dünya bu krizi 'özel otomobillerin pazar günleri kullanılmaması' gibi bazı psikolojik kararlarla aşmaya çalışıyor, Türkiye'de siyasi iktidar ise petrol fiyatlarına zam yapmayı geciktiriyordu. Enflasyon eğilimi bu kadar şiddetlenmiş, büyüme oranları sıfırlara kadar gerilemişken Türkiye'nin bundan etkilenmemesi mümkün değildi. Sanayileşmiş ülkeler ihracat fiyatlarına zam yapınca, Türkiye'deki maliyetler arttı, dış ticaret açığı da hızla büyüdü. KİT'ler de göze batacak derecede açık veriyor, açık, siyasilerin seçmenini diri tutmak için uyguladığı istihdam politikaları nedeniyle hızla büyüyordu. Hem Ecevit, hem de sonraki hükümetlerin açığı bütçeden karşılamalarının bedeli fiyatlara yansıdığına ise yüzde 20'lere varan enflasyon çoktan korkutmaya başlamıştı. Dahası 60'lı yıllarda dış ticaret açıklarının kapatılmasını sağlayan yurt dışında çalışan işçilerin dövizleri de kesilmişti. Bu da döviz sıkıntısının habercisiydi. 1970'te İskenderun Demir Çelik, 1974'te de Seydişehir Alüminyum tesislerinin üretime geçmesi, aynı yıl Türkiye'de üretilen elektriğin yüzde 20'sini tek başına karşılayacak Keban Barajı'nın devreye sokulmasına rağmen sanayileşmede yaşanabilecek hamleler gelecek on yıla kalacaktı.

KIBRIS VE SANAYİYE AMBARGO

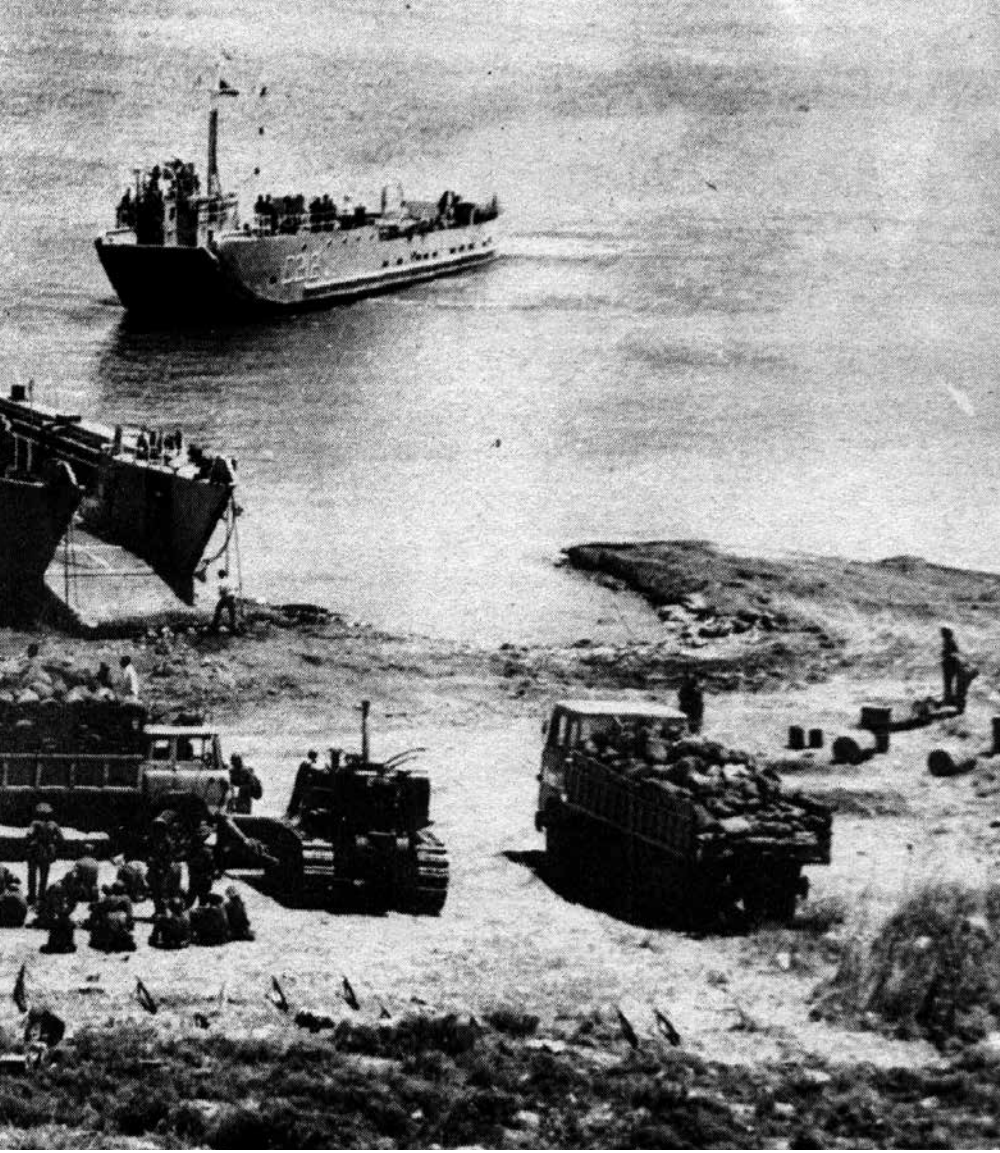
20 Temmuz 1974 sabahı Kıbrıs yakıcı, çok sıcak bir güne daha hazırlanıyordu. Ancak bu sıcaklık sadece havayla alakalı değildi, Türk birlikleri sabah 06:05'ten itibaren, havadan ve denizden bir hareket başlatmıştı...

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hem Yunanistan'da hem de 1960'ta kurulan Kıbrıs

*20 Temmuz 1974
sabahı Türk birlikleri
havadan ve denizden
bir hareket
başlatmıştı.*

Cumhuriyeti'nde siyasi deprem yaratan bu müdahalesini gerektiren gerilimin mazisi 1964 yılına dayanıyordu. EOKA (Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü) "bağımsız" bir Kıbrıs hevesiyle Türklere saldırıp onlarca kişi yaşamını yitirince soruna ada üzerinde söz sahibi İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasındaki görüşmelerle çözüm aranmıştı. Türkiye iç siyasetteki baskılar ve görüşmelerin uzaması sonucu bir misilleme hareketine girişmiş, İzmir ve İstanbul'da yaşayan on üç bin Rum yanlarına sadece 200 lira ve 20 kilo eşya verilerek sınır dışı edilmişti. ABD bu kararı ambargo uygulayarak kınamaya

kalkmış, İnönü ABD Başkanı Johnson'a sert bir mektupla yanıt vermişti. Bu 50'lerden bu yana yaşanan ABD-Türkiye ilişkilerine de ara verilmesi demektir, Türkiye yüzünü şimdi SSCB ve Avrupa ülkelerine çevirecek, ekonomisini bu ülkelerle yaptığı anlaşmalara dayandırmak isteyecekti.

Sonraki yıllarda sular durulmuş, ancak Makarios'un Enosis'iyle, yani tüm Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlama arzusuyla yeniden kabarmıştı. Yunanistan'ı yöneten Albaylar Cuntası Makarios'u görevden alıp yerine EOKA lideri Nikos Sampson'u getirince Türkiye karşı çıkmıştı. Kıbrıs'a ilk çıkarma

İngiltere'yle görüşmeler sürerken 20 Temmuz 1974'te gerçekleşti. İki gün sonra ateşkes ilan edildi, ama kalıcı bir çözüm hala bulunamamıştı. Bir ay sonra konuyu görüşmek üzere Cenevre Konferansı düzenlendi. Konferansta Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Turan Güneş temsil ediyordu. Yine bir sonuç alınamayınca Türkiye'ye, daha önce Başbakan Ecevit'le üzerinde anlaştıkları mesajı ilettiler: "Ayşe tatile çıksın".

Bu mesajla Türk birlikleri adada bir kez daha ilerlemeye başladı. Bir taraftan Magosa'ya diğer taraftan da Lefke'ye varılarak, Türk tarafının sınırları çizildi. Kıbrıs artık ikiye bölünmüş bir adaydı.

Daha Kıbrıs çıkarmasının dünyada yarattığı yankılar dinmeden Ecevit hükümetinin haşhaş ekim yasağını kaldırması yeni bir kriz yarattı. Ecevit hükümetine karşı zaten soğuk olan ABD Türkiye'ye silah ambargosu koydu. Bunun için öne sürdükleri gerekçe Marshall yardımı sırasında savunma amacıyla verdiği silahların Kıbrıs'ta kullanmış olmasıydı. Türkiye'nin bu karara ilk yanıtı, bir hafta sonra Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulduğunu ilan etmek oldu. 25 Temmuz 1975'te Türkiye ABD'ye verdiği bir notayla da 1969 tarihli Türkiye-ABD Savunma İşbirliği Anlaşması'nı (Defence Cooperation Agreement) askıya aldığını ve ülkedeki bütün Amerikan üs ve tesislerinin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "kontrol ve gözetimi" altına girdiğini açıkladı.

Türkiye'nin Kıbrıs harekâtına tepki gösteren sadece ABD değildi, AET de Yunanistan'dan yana bir tutum izliyordu. İSO Başkanı Ertuğrul Soysal katma protokolün imzasından beş yıl sonra büyük bir hayal kırıklığı yaşadığını söyleyecekti, AET ülkeleri programlarını daha çok Yunanistan'ı gözeterek yapmış, bu da Türkiye'nin ihracatta beklenen düzeye erişmesini engellemişti, dahası AET sanayisi ile Türkiye sanayisi arasındaki makas daha da açılmıştı.

MÜZİK SİLAHTAN ÜSTÜNDÜR

Zeynel Abidin Cümbüş üretime baba mesleğini sürdürerek kılıçla başlamıştı. Üsküplüydü, ama okul çağına gelince silah aleti üretmenin de etkisiyle aklına askerliği koydu. İstanbul'a gelip Askeri Rüştiye'ye yazıldı. Yine baba mesleği baskın çıktı ve Tophane'de ustabaşı olarak işbaşı yaptı. Çanakkale savaşında cepheydi, her an ölebileceğini bilmek ona yaptığı işi sorgulattı. Eğer sağ dönerse bir daha eline kılıç almayacak, top, tüfek de üretmeyecekti.

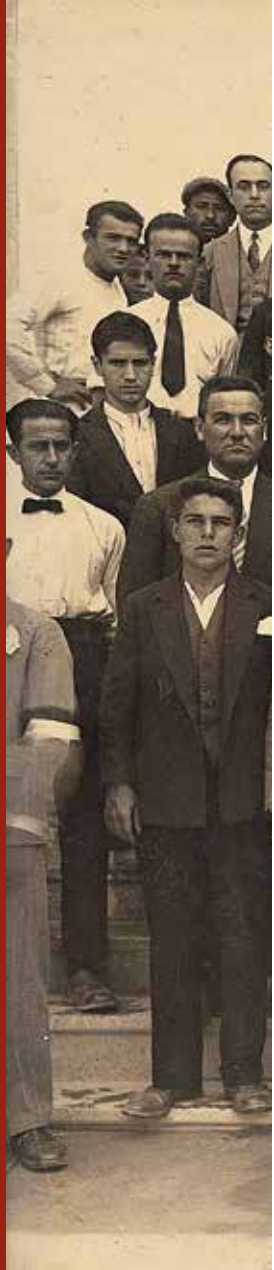
Şansı yaver gitti ve cepheden künyesiyle birlikte döndü. İzmir'e yerleşip müzik aletleri üretmeye başladı, elinden binlerce ud, keman, mandolin çıktı. 1929 yılında mucit yanı baskın çıktı ve alüminyum bir gövdeye ahşap sap ekleyerek kendince bir enstrüman icat etti. Öylesine güçlü bir sesi vardı ki bu yeni enstrümanın kime dinletse beğeniyor, etkileniyordu. Bir kez de müziği sevdiğini ve yeniliklere açık olduğunu duyduğu Mustafa Kemal'e dinletmek istedi. Dinletti de. Zeynel Abidin çalarken Gazi dikkat ve heyecanla onu izliyordu. Şarkıyı bitirdiğinde "Bu çalgı hangi meclise girse etrafa neşe saçar," dedi Gazi, "Adı cümbüş olsun."

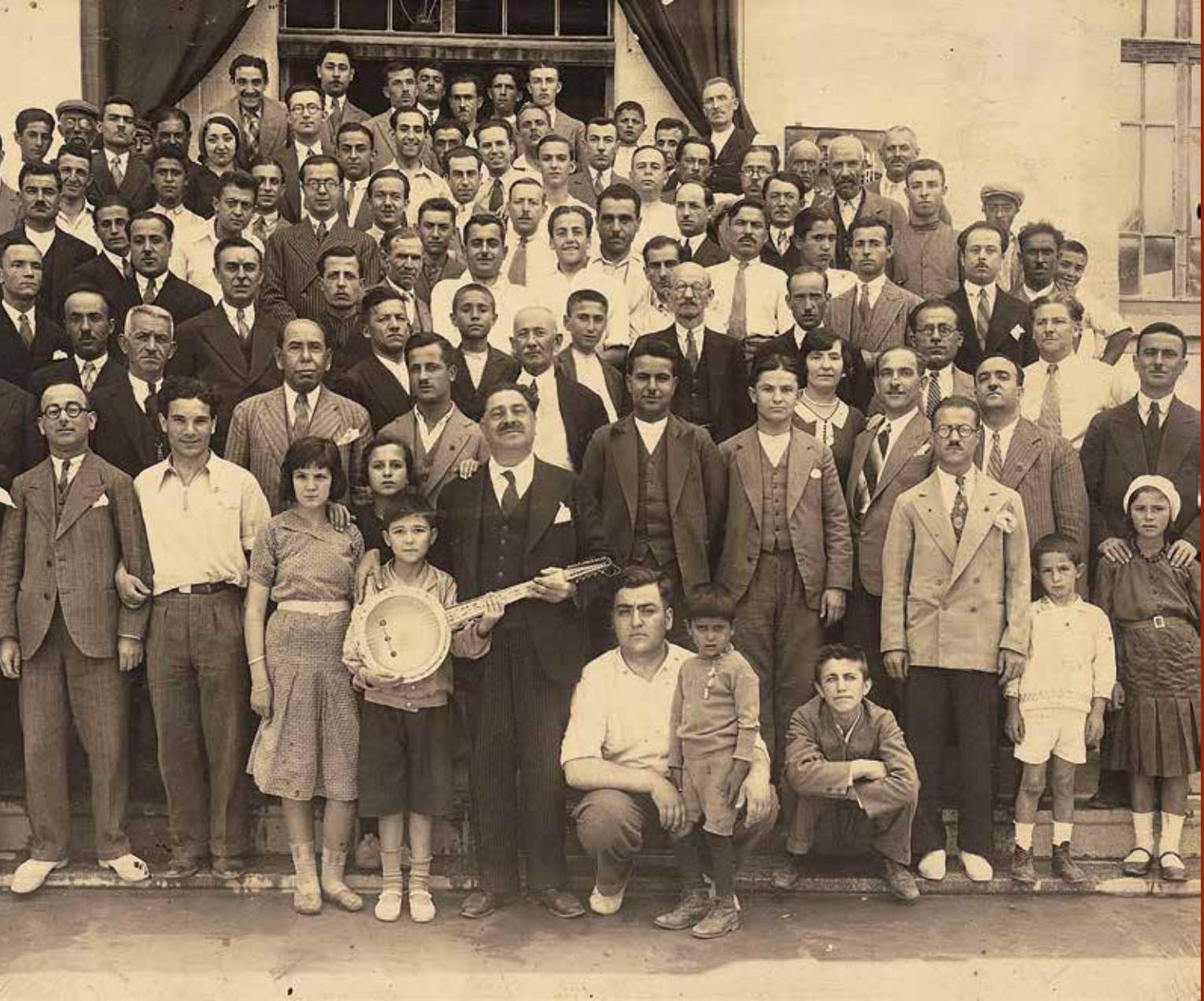
Zeynel Abidin hemen tezgahının başına döndü, ürettiği ilk cümbüşlerden birini Gazi'ye, diğerini o sıralar Türkiye'yi ziyaret eden İran Şahı'na hediye etti. Soyadı kanunu çıkınca da Cümbüş'ü adına ekledi.

Cümbüş kısa sürede fasılların, konserlerin aranılan enstrümanı haline geldi, Mustafa Kemal'in dediği gibi meclisleri şenlendirdi. Ortadoğu ve Balkanlar da düştü cümbüşün peşine. Ününü Japonya'nın ünlü enstrüman üreticisi Yamaha da duydu. Yetkililer soluğu artık İstanbul'a yerleşen, Unkapanı'nda büyük bir atölye kuran Zeynel Abidin'in yanında aldı. Ortak bir fabrika kurup cümbüş üretmeyi önerdiler. Bütün hazırlıklar tamamlandı, iş devletten alınacak teşvik belgesine kaldı.

1970'lerin ikinci yarısıydı ve iktidarda Milliyetçi Cephe hükümeti vardı. İlgili bakanlık "Saza teşvik yoktur," diyerek belgeyi vermedi, Yamaha yetkilileri de küskün ülkelerine döndü. Müzik akımları ve anlayışı değiştikçe cümbüşe de ilgi bir azaldı, bir arttı, ama eğlence denildi mi akla ilk onun adı geliyordu.

On iki telli cümbüşün, dolayısıyla Zeynel Abidin'in yıldızı dünyayı saran etnik müzik ilgisiyle bir kez daha parladı. Kaleidoscope, Khaled, Ara Dinjian gibi grup ve müzisyenler cümbüşü enstrümanlarının arasına kattı. Hatta Kaliforniya'da bir öğrenci cümbüş üzerine 187 sayfalık bir tez yazdı. Sonunda Pink Floyd'un gitaristi ve solisti David Gilmour'un elinde dünya sahnesine de çıktı. Zeynel Abidin cümbüşleri artık bir Türkiye markasıydı.

31 Mart 1975'te,
Süleyman Demirel'in
başkanlığında
bir koalisyon
hükümeti
kuruldu.

Bu ambargo ve sınırlamalar iç siyasete de yansımış Kıbrıs Harekâtı'yla edindiği "kahraman"lık yaftası Ecevit'i başbakanlık koltuğunda daha uzun süre oturtmaya yetmemiş, MSP-CHP koalisyonu 18 Eylül 1974'te sona ermişti. Korutürk Sadi Irmak'ı partiler üstü bir hükümet kurmakla görevlendirmiş, Irmak meclisten güvenoyu alamamasına rağmen 31 Mart 1975'e kadar bu görevini sürdürmüştü. Bu tarihte Demirel'in AP'si, Erbakan'ın MSP'si, Turhan Feyzioğlu'nun Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ve Alpaslan Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) bir koalisyon hükümeti kurmuş, başbakanlığı Demirel üstlenmişti. Siyasi gerilim şimdilik durulmuşa benziyordu, ama sağ-sol çatışmaları hızlanmış, ölümler başlamış, boykotlar ve grevler ülkenin yer yanına yayılmıştı. Bu ortamdan ekonominin ve sanayinin etkilenmemesi imkânsızdı. Vehbi Koç durumu "Emekle ve ümitle yetiştirdiğimiz gençlerimiz sokaklarda ve meydanlarda öldüresiye bir mücadeleye itilmişlerdir." sözleriyle değerlendiriyordu "Çalışma barışını zedelemek isteyenler de işçi-

işveren ilişkilerini aşırılıklara zorlamaktadır. İki milyon işsiz insanın bulunduğu ülkemizde, çalışma düzeni, işçi-işveren savaşı haline sokulmak üzeredir."

Koç'la aynı kaygıları paylaşan Nejat Eczacıbaşı ise Türkiye'de vergi adaletsizliği ve vergi kaçakçılığı yaşandığını söylüyor, "Hızla daha da daralan bir döviz darboğazı, üretkenlik sorunu vardır. Üç milyona yaklaşan işsizler ordusu, işsizliğin düzeyini gelecek kuşaklarda daha kabartacak bir nüfus patlaması sorunu vardır." diyordu.

Bu konuşmalar yapılırken dünyadaki durgunluğun aksine Türkiye yüzde sekizlik bir büyüme gösteriyor, ancak dış ticaret açığı giderek artıyordu. Yatırımlar imalat sanayinden başka sektörlere kayarken umut bağlanan turizm sektörü gelişmiyordu. Yurt dışındaki işçilerin dövizlerinde de yeni bir kıpırdanma yoktu. Sorunlar Amerika'nın ambargosu da göz önünde tutulduğunda katlanarak artıyordu. Gidişata bakılırsa Türkiye bir tünele girmişti ve henüz bir ışık görülüyordu.

Sanayici önünü görememenin sıkıntısını yaşarken koalisyon hükümeti ortaklarından Necmettin Erbakan'ın çıkışları dikkat çekiciydi. Oldukça esprili bir lider olan Erbakan Türkiye'nin geleceğini ağır sanayi hamlelerinde görüyor, yürüttüğü Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı görevinde de buna uygun adımlar atıyordu. Erbakan'a göre önemli olan kumaş üretmek değil, kumaş üretecek fabrikayı kurmaktı. Motor, takım tezgâhı, tank, hatta uçak üretecek fabrikalar hayal ediyordu. Gelecekteki yıllarda bu hayali gerçekleşecekti, ama şimdi ne zaman ağır sanayiden söz etse kendisine geçmişteki yenilgiyle sonuçlanan girişimi hatırlatılıyordu. Erbakan 1960 yılında Türkiye'nin ilk motor fabrikasının kurulmasına öncülük etmiş, Ramîde kurulan fabrika Çekoslovakya'dan aldığı lisansla üretime geçmiş, ancak kar etmeyi başaramamış ve fabrikanın hisseleri Şeker Şirketi'ne satılmıştı. Aynı yıl Eskişehir Cer Atölyeleri'nde üretilen "Devrim Otomobili"nin fikir babası da Erbakan'dı ve o da tıpkı Gümüş Motor gibi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Kimilerine göre bu başarısızlığın arkasında Türkiye'ye sadece montaj sanayisini layık gören otomobil ve motor tekelleri vardı, ama bu iddia da sonucu değiştirmeye yetmemişti.

SANAYİCİLER BEYAZ SARAY'DA: AMBARGO'YU KALDIRIN!

Kıbrıs ABD ile Türkiye'nin arasına soğukluk sokmuştu, ama iki ülkenin de birbirinden vazgeçmesi mümkün değildi. Doğrusu iki ülkenin de kartları açtı; ABD'nin, SSCB ile arasındaki ölümcül rekabette Türkiye'nin müttefikliğine ihtiyacı vardı, Türkiye de dünyanın "süper gücü" olmaya aday ABD'den vazgeçmek istemiyordu. Sanayicilerin ABD seyahati de bu kritik sürecin ortasına denk

geldi. Feyyaz Berker'in başkanlığında, Fuat Bezmen, Necati Akçağlılar, Fred Burla, Jak Kamhi, Fahir İlkel, Şahap Kocatopçu, Halit Narin, Melih Özkat Newyork ve Washington'da hem ABD Kongresi üyeleriyle, hem senatörlerle, hem bankacılarla, hem de yayın organlarıyla görüştü. Başkan Ford da heyeti Beyaz Saray'a kabul etti. İşadamları yola TÜSİAD adına çıkmışlardı, ama ABD gazetelerine verdikleri ilanda kendilerini "Amerika'ya kendi imkânlarıyla gelen on üç Türk vatandaşı" olarak tanımladılar. "Aramızdaki ilişkinin daha da kötüye gitmesine engel olma çabası içinde, Kıbrıs'taki olaylarla ve askeri ambargonun riskleriyle ilgili esas gerçekleri ortaya koyma görevini üstleniyoruz." denilen ilanlar şöyle devam ediyordu:

"Amerikalı dostlarımıza getirdiğimiz mesaj şudur: Askeri ambargo ters etki yaratıcı ve kendini baltalayıcıdır. Türk-Amerikan dostluğunu tehlikeye atmaktadır. NATO'yu zayıflatmaktadır. Özgür dünyanın güvenliğini tehdit etmektedir. Dahası, Amerika'nın müttefiklerine gösterdiği dostluğun değeri hakkında şüphe uyandırmaktadır."

İşadamları bir sonraki yıl yine ABD yolundaydı. İki ülke arasında görüşmeler başlamış, hatta 26 Mart 1976'da yeni bir Savunma İşbirliği Anlaşması imzalanmış, ancak bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi, silah ambargosunun kalkması şartına ve Kongre'nin onayına bağlanmıştı. Temmuz 1978'de Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş'ın Maraş bölgesine 35 bin Rum göçmenin kabul edileceğini açıklaması havayı biraz daha yumuşatmıştı, heyet işte bu havada ABD'nin yeni başkanı Jimmy Carter'in bürokratlarıyla görüştü. ABD Senatosu'nun 26 Eylül 1978'de ambargoyu kaldırması da bu girişimlerin boşa gitmediğini gösterdi.

Ambargoyla birlikte ekonominin önündeki bir engel daha kalkmıştı, ama hükümet ve Merkez Bankası'nın gerçek dışı rakamlar

açıklaması kafaları karıştırıyordu. Merkez Bankası Türkiye'nin bir milyar dolar rezervi olduğunu söylemiş, ama kısa bir süre sonra gerçek rakamın eksi bir milyar dolar olduğu ortaya çıkmıştı. Dahası dış borçların ülkenin kaldıramayacağı kadar büyüdüğü, bu gidişin Türkiye'yi "moratoryum"a, yani iflasa taşıyacağı konuşuluyordu. Gelir adaletsizliği de had safhaya varmıştı. Uluslararası bir araştırma dış borçlar açısından Türkiye'yi dünyanın en kötü durumdaki ülkeleri arasında gösterirken bir çelişkiye de dikkat çekiyordu. Türkiye'deki Mercedes otomobil sayısı Almanya'da yoktu! Soluk alınacak hiçbir yer kalmamış gibiydi, evler, iş yerleri, sokaklar, okullar... Her an her yerde bir olay yaşanabilirdi. CHP mitinglerine saldırı, Beyazıt'ta iki öğrencinin öldürülmesi, çatışmalar, yaralanmalar, ölümler... 1976'da 92 şiddet olayında 109 kişi yaşamını yitiren,

1977'nin 1 Mayıs'ında Taksim 37 kişiye mezar olacaktı.

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti siyasette de ekonomide de istenileni veremiyordu, ama seçime kadar beklenecekti. Seçim takvimi açıklandığında sanayiciler de belki ilk kez yüksek sesle siyasi tartışmaların ortasında yer aldı. Her toplantıda kimin desteklenip desteklenmeyeceğine dair görüşler havada uçuşuyordu. Vehbi Koç, CHP ve AP'nin bütün çatışmaları bir yana bırakıp ülkenin selameti için birlikte koalisyon kurmalarını isterken kimileri ekonomik istikrar için tek partili iktidarın yolunun açılmasını arzuluyor, bunun için Demirel'e destek vermeyi öneriyordu.

Hem ekonomiye hem de siyasete bir kapı aralamak amacıyla özel sektörün bütün gruplarını içine alan bir yapılanmaya gidildi.

*Sanayiciler
ambargonun
kaldırılması için
Amerika'da...*

Odalar Birliği, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Birliği, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği'ni ortak çıkarlarda buluşturmaya hedefleyen Hür Teşebbüs Konseyi CHP'nin tepkisini çekmekte gecikmedi. Ecevit yeni oluşumun bir "tuzak" olduğunu söylüyor, esnaf ve ziraatçıların büyük sermaye tarafından hem ezildiğini hem de kullanıldığını öne sürüyordu. Konsey sanayicileri de ikiye, hatta üçe bölmüştü, kimi öfkeyle Ecevit hükümetine ders verilmesi gerektiğini savunuyor, Koç ve Eczacıbaşı gibi sanayiciler herhangi bir siyasi partiden yana olmaya karşı çıkıyor, kimileri de Konsey'in aldığı kararların kendilerini bağlamadığını söylüyordu. Sabancı ise "Giderek ağırlaşan ekonomik ve sosyal sorunlarımızı ancak hür demokratik bir rejim içinde güçlü hükümetlerle çözebiliriz." diyordu "Meclisin mevcut aritmetiği ile güçlü bir hükümet kuramadık. Seçim sonucunda belki meclis aritmetiği değişir, güçlü bir hükümet ihtimali çıkar. Bu umudumuz tahakkuk etmezse bile, büyük partiler yalnız başına iktidar olamadıklarını gördükleri anda, birbirleriyle ülkemizin yararına önemli konularda işbirliği yapma hesabına girebilirler."

SİLAHLARIN GÖLGESİNDE SANAYİ

5 Haziran 1977 akşamı sandıklar açıldığında CHP'nin oyların yüzde 41,3'ünü aldığı görüldü. Sabancı'nın sözünü ettiği "güçlü iktidar" ihtimali belirmişti, ama Ecevit'in iktidara gelebilmesi için 13 sandalye daha gerekiyordu. Ecevit CGP, DP ve bağımsızlarla bir hükümet kurmayı denediyse de güvenoyu alamadı. Hükümet etme yetkisi bir kez daha Milliyetçi Cephe'ye verildi, ama sorunlar çözülmediği gibi, şiddet daha da tırmandı. Dahası koalisyonun güçlü ortağı AP'de çatırdamalar başlamış, milletvekilleri ardı ardına istifa etmişti. Yıl sonuna doğru CHP'nin verdiği gensoru

önergesiyle bu hükümet de düşerken kimsenin güçlü bir hükümetin iktidara gelebileceğine dair umudu kalmamıştı.

Cumhurbaşkanı Korutürk genel temayüller uyarınca hükümeti kurma görevini Bülent Ecevit'e verdi, ancak güvenoyu alınabilmesi için hala 13 milletvekili eksikliği vardı. Ecevit sonraki yıllarda da eleştirileceği bir hamle yaptı ve AP'den istifa eden 11 milletvekiliyle anlaştı, dokuzuna bakanlık verme koşuluyla hükümeti kurdu. Ancak işi hiç de kolay değildi, dış ticaret açığı dört milyar doların üzerine çıkmış, ihracat duraksamıştı. Petrol ve döviz sıkıntısı had safhaya varmış, yakıt bulunamadığı için pek çok kurum çalışamaz hale gelmiş, benzin kuyrukları uzadıkça uzamıştı. Sadece benzine değil, şekere, yağa, sigaraya, tüpe de gelen yüzde 53 zam göze alınsa da ürünlere ya ancak saatlerce kuyrukta beklendikten sonra ulaşıyordu, ya da karaborsada.

Elektrik kısıntıları, hammadde ve parça yetersizliği nedeniyle pek çok sanayi kuruluşu üretimini azaltmış ya da tesislerin kapısına kilit vurmuştu. İstanbul Sanayi Odası Başkanı Nurullah Gezgin sanayicilerin fabrikalarını açık tutabilmenin ne kadar zor olduğundan yakınıyor, Sakıp Sabancı ise randevu defterinin fabrikasını satmak isteyenlerin isimleriyle dolu olduğunu söylüyordu.

Prof. Dr. Erol Manisalı, 1977 sonunda Türkiye'nin ekonomik durumunu İstanbul Sanayi Odası Dergisi'nde şöyle özetliyordu:

"Devalınan miras hiç de iç açıcı değildir. Ekonomi 1974'ten beri hızlı bir enflasyonist yapı içinde gelişmiştir. Bu enflasyonist yapının hatasını yurtdışı konjonktüre bağlamak yanlışır. 1974-77 fiyat artışları ortalama yüzde 25'tir. İstanbul'da toptan eşya fiyatları ise yüzde 44 artmıştır. Özel sektör yatırımları 1977'de bir önceki yıla göre yüzde 14 dolayında gerilemiş durumda. Ekonomide köklü önlemlere ihtiyaç vardır. Bu da Ankara'da istikrarlı ve uyumlu bir hükümetin varlığına bağlıdır."

Celal Bayar ve Hacı Ömer Sabancı Nazilli Bez Fabrikası'nda.

AK ALTININ AĞASI

Sasa 1969'da, Hacı Ömer'in ölümünden üç yıl sonra açılmış, en küçük oğlu Özdemir'in yönetimindeydi.

İhsan, Sakıp, Hacı, Şevket, Erol, Özdemir, otuz ikile kırk iki yaş arasında sıralanmış altı oğul, beş teknolojik, bir de doğal parça. Doğal parça en büyükleri İhsan'a diyorum...

-Babam benim için, en uğurlu ve haylaz oğlum derdi, pamuğa onunla en çok giden bendim.

Ömer Ağa'nın küçük oğlu Özdemir bürosunun başındaydı:

- Bir tatilde babama dünyanın sentetik elyafa gittiğini söyledim. En küçük oğlu olduğum için beni beraberinde her yere götürürdü. Ben olmadığım

zaman Erol'la giderdi. Sen hele okumanı bitir, gel, başlarınız demekle yetindi.

Babam derken çocuklaşıyordu.

- Babam o kadar evine bağlıydı ki. Sinemayı bile bu yüzden yaptırdı. Ağabeylerim her akşam sinemaya giderlerdi. Beni öne sürerlerdi babamdan izin koparmak için: "Yüzbaşı Fantoma oynuyor" diye, tam yirmi altı bölüm...

Şöyleydiler, böyleydiler diyeceğime kardeşlerini her birini konuşturacağım kendilerini kendilerince tanıtsınlar diye. Büyük bir kuruluşun sürdürücüleri, geliştiricileri bunlar. Zekâ, atılım, karar güçlü bir çizgiyi aşmış çok kişide var. Paranın değerini sonsuz saymak da.

Sabancı ailesine özgü ne var kişiliklerinde?

Bossa, Teksa, Pilsa, Marsa, Temsa, Çimsa, Yünsa... Masaldaki sihirli kapıyı açan kelimeler sanki. Burda aşırı sadakat isteyen teknoloji dünyası...

Ömer Ağa'nın oğulları sayısı 59'a varan kuruluş ve katımları yönetmektedirler. Bugün endüstride söz sahibidirler. Hassas endüstriye, elektrik, elektronik, petrokimyaya adım adım varmaktadırlar, kolay endüstriden sıyrılıp.

...

Şevket Sabancı konuşuyor:

-Babamız bize erkenden geniş inisiyatif, geniş sorumluluk yüklerdi. Dünyamız iş dünyası. Önce fabrikanın dışında oynadık sonra içeriye girdik, işlerle sarmaş dolaş olduk.

Babamızla ilişkilerimiz dışarıda çok resmi görünürdü. Gerçekte rahattık. Karşısında sigara içmezdik ama fikirlerimizi açıkça söylerdik. Bizi düzeltirken haklı görünmediğinde bile haklı çıkardı.

Şevket Sabancı Teksa'da genel müdür. Her kardeş, her bir Sabancı kuruluşunda söz sahibi. Öyle bir çalışma iç içeliği ki, teki bir adım gerileyemez.

Holdingin temel taşı Bossa'nın genel müdürü Hacı Sabancı sessiz ve öbürlerinden daha sıkılgan:

-Okuldan erken ayrıldım. Babam üzüldü. Bir yaşta durduramadığım bir gülme ihtiyacına tutuldum. Saydıklarımı rahatsız ediyordum. Şimdi tahsilimi sonuna kadar götürmediğim için bazen üzülüyorum. Yüzde yüz teknik konularda yabancı kalıyorum.

İstanbul... Akbank'ın ardında bir yapı... Bekleme yeri dopdolu. Bekleşenlerse değişik ortamdan. Sakıp Sabancı Akbank'ın yönetim kurulu başkanı:

-Evde yemekten sonra iş konuşurduk: Yağ satılıyor mu? Senet tahsilatı nasıl? İşler nasıl sıcak tutulsun? Sabahın üçünde Adana'daki evde zil çalardı. Çekirdekli pamuğa kütlü denir. Dörtte kalkmalıydık. Dört buçukta pazarda bulunmalıydık. Beş buçukta alışveriş biterdi. Tatile matile göndermezdi bizi. Ağır yedirmezdi. İşimizi bitirip eve dönerken yine iş konuşurduk: Yarın kaç ton pamuk alınacak, cinsi ne olacak? Sekizde yatarıdık. Hata ettiğimizde babam hiç kızmazdı, "çok şükür, iyi ki ben hayattayken hata yaptınız" derdi.

-Sizin için para nedir?

-Geçimle ilgili bir noktada lazımdır. Onun dışında yeni işler yapmak için güçtür, enerjidir.

Erol Sabancı konuşuyor:

-Babam lüzumsuz lafı kaldıramazdı. Bizi çalıştırırdı. Bizden çok şey beklerdi. Hep "hata etmekten korkmayın" derdi. Çok gençtim. Un fabrikasındaydım. Buğday ofisten alınır depolara yığılır. Depolar da çalışılan yerden görülürdü. Babam çalışmamızı kontrol ederdi. Bir gün geldi:

-Ofisten bugün un alınıyor mu, diye sordu. "Hayır" dedim. Farkında değildim o gün.

-Boş geziyorsun, boş kundura eskitiyorsun, diye sinirlendi. O günkü utancımı unutamam. Başımı kaldırdım, un çuvallarının depolara yığılmakta olduğunu gördüm.

...

Şaşılacak taraf kardeşler arasındaki birlikti. Yalnız iş birliği değil, iş dışında da birlik. Bu dev müesseseyi sürdürebilmek için, maddi manevi gıptayı oradan kaldırmıştı baba önceden...

(Nimet Arzık/Ak Altın'ın Ağası-Hacı Ömer Sabancı'nın Hayatı)

Manisalı'nın çizdiği bu tablo da iç açıcı görünmüyordu, ama 70'li yılların bütününe bakıldığında her şeye rağmen sanayileşme hamlesinin sürdüğü fark ediliyordu. Örneğin 1977'de sanayi üretiminin yarısını özel sektör karşılamış, yaklaşık 800 bin kişi istihdam edilmişti. İstanbul Sanayi Odası'nın yaptığı bir araştırmanın verilerine göre, Türkiye'nin en büyük 100 kuruluşu arasında ilk sıraları kamu kuruluşları karşılarsa da 83 şirket özel sektöre aitti. Dönemin büyük holdinglerinin yetmişli yıllar boyunca yaptıkları yatırıma bakıldığında da karanlık biraz da olsa dağılıyordu. Adını daha çok inşaat alanında duyuran Tekfen Derince ve Ceyhan'da tesis kuruyor, Mis Süt'le gıda sektörüne de giriyordu. 1972'de holdingleşme yoluna giren Borusan Sefaköy'de motor supapları ve supap aksesuarları üreten Supsan'ı ve Gemlik'te boru tesislerini açıyor; daha çok yurtdışında, özellikle de Kuzey Afrika ve Arap ülkelerinde inşaat ihaleleri alan ENKA ise üç ayrı şirketle çelik yapıların bileşenleri, hafriyat ve zemin mühendisliği ile kazık çakma alanlarına yatırım yapıyordu. Ülker grubu ise bu hareketliliğe 1975'te Topkapı'da kurduğu fabrikayla ekleniyor, ilk kez bisküvi dışındaki gıda ürünlerinin üretimine soyunuyordu.

1970'te temizlik kağıtları üretimi için İpek Kağıt'ı kuran Eczacıbaşı Yakacık'ta kaynak elektrodları, Bozüyük'te seramik gereçleri üreterek yoluna devam ediyor, 1978'de bu yatırımlarına İntema'yı ekliyordu. 1967'de Arçelik'i Gebze-Çayırova'ya taşıyarak İstanbul'u sanayinin ağırlığından kurtarmak adına ilk adımı atan Koç Holding ise 70'leri buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi, klima, gaz sobası üretimlerini çeşitlendirerek karşılıyor, emaye küvet, cila makinesi, televizyon, kompresör, termosifon, audio ve video kaseti ile fırın üretimine de el atıyordu. Servis ağını genişletmeye de öncelik veren Koç, yeni bir Arçelik fabrikası yatırımı için de Eskişehir'i seçiyordu.

Sabancı da birbiri ardına kurduğu şirketlerle 70'li yılların bulanık havasını renklendiriyordu: Pilsa, Teksa, Çimsa, Exsa, Akkardansa, Yünsa, Kordsa, Lisa, Lassa, Bimsa, Çipaş, Türk Philips... 1970'lerin ortasında, şirket yönetimine gelen Turgut Özal'ın önerisiyle hem kurucusu olduğu Akbank Genel Merkezi'ni hem de Sabancı Holding merkezini İstanbul'a taşıyan Sakıp Sabancı geleceğin rotasını artık Adana'dan değil, İstanbul'dan çizmeye karar veriyordu.

Siyasi istikrarsızlığın ve hızını kesse de hala etkisini sürdüren petrol krizinin ortasında hala yatırım yapabilmek bir mucize gibi görünüyordu. Bu mucizenin ardında sanayicilerin girişimci ruhları kadar Dünya Bankası'ndan aldıkları kredi de etkiliydi. Banka hemen hemen hiçbir sanayiciyi geri çevirmiyor, gelecek gördüğü yatırımları destekliyordu. Bununla kalmıyor, sanayiciler yatırımlarını sürdürebilmek için riski göze alıyor, karaborsadan döviz transferi yapıyordu. Karaborsadan resmi kurun neredeyse yüzde 30'undan fazlasıyla bulunan döviz, ithalat yapılacak şirkete gönderiliyor, bazen iki üç yılı bulan süreden sonra Merkez Bankası'ndan döviz sağlanırsa aynı şirkete iletiliyordu. Daha başında yapılan anlaşma gereği karşı şirket ikinci kez aldığı parayı iade ediyordu, ama aradaki fark sanayicinin sermayesinden çıkmış oluyordu. 70'li yıllarda neredeyse sıradan bir hal alan bu uygulamanın adı "çift ödeme"ydi.

Sanayicinin önüne dikilen bir engel de özellikle MC hükümetleri döneminde, ekonomiye bakışta da yaşanan çift başlılıktı. Hükümetin bir ortağı sanayiciye "yeni yatırımlar yapın" derken diğer ortağı yabancı sermayeye karşı çıkıyordu. Borusan Holding yabancı bir ortakla boru üretimini çeşitlendirmek istediğinde, bunun için de sermaye artırımı gerektiğinde "hayır" karşılığı alıyordu. Cümbüş üreten Zeynel Abidin Cümbüş de, Yamaha'dan aldığı ortaklık teklifini yine hükümet ortağı partinin yabancı sermayeye karşı olması

Halk zamlara rağmen saatlerce tüp kuyruklarında bekliyordu.

nedeniyle geri çevirmek zorunda kalıyordu. Bazen fırsatlar da kaçırılmıyor değildi, ya teknoloji yetersiz kalıyordu ya da sermaye. Ahmet Nazif Zorlu'nun sanayiciliğinin ilk yıllarında yaşadığı heyecan ve hayal kırıklığı da işte böyle bir kaçan fırsata dairdi. Sözü şimdi Zorlu'ya bırakalım:

“Türkiye’de kadife yatak örtüsü üretilmiyor, Kıbrıs’tan, Suriye’den, Irak’tan geliyordu. Bir İtalya seyahatimde makineleri görüp aldım ve İstanbul’a getirtip üretmeye başladım. Ürün hem iç pazarda tutundu hem de ihracatta. Irak’tan dört milyon dolarlık, yüz bin adet ürün istediler, ama o kadar kapasitemiz yoktu, veremedik. Sadece biz değil, Türkiye o zaman bu kadar kapasiteli değildi.

Hiç unutmuyorum, 1974’te de ilk emprime nevesimi yapmıştık. Birileri Beyoğlu’nda mağazada görmüş, beğenmiş, almak istedi. Ne kadar istediklerini sordum, ‘15 milyon metre’ dediler. Çok büyük bir sipariş ve paraydı.

Heyecanla koşa koşa fabrikaya gittim, ticaret müdürüne siparişi söyledim. Adam elindeki kalem masaya attı, ‘fabrikayı bağlasam bu malı iki üç senede dokuyamam’ dedi. Bunu duyunca moralim de, umutlarım da bir anda söndü.”

Elbette yatırımlar yukarıda sıraladıklarımızla sınırlı değildi. Döviz ve elektrik sıkıntısına rağmen irili ufaklı tesisler kuruluyor, yan sanayi geliyor, daha çok fason üretim de olsa makineler işliyordu. Hükümetten umut kesilmiş, şirketlerin sıkıntılarını çözmek İstanbul Sanayi Odası’na kalmıştı. Orhan Demirtaş’la birlikte başkan vekilliği görevini yürüten Ali Coşkun o sıkıntılardan birini şöyle anlatacağı:

“Acil ihtiyaçlar için olduğu kadar yedek parça veya ara mal ithalatı için bile döviz bulunamayan bir dönemdi. Bir kararnameyle elinde ihracat dövizini olan birinin kendisi ile üretim bağı olan bir firmaya bu döviz aktarabilmesine izin verilmişti. Hiç unutmam,

bağırsaktan yapılan, kat küt denilen ameliyatta kullanılan dikiş ipliğini üreten firmanın ara mala ihtiyacı vardı, ama dövizi yoktu ve üretimi durmuştu. Dövizi olan biriyle de ilişki kuramıyordu. Bize müracaat etti. Ben de o zaman öğrendim, bu ipin Türkiye’de üretildiğini. Ne yapabileceğimizi düşünürken zannediyorum Orhan Demirtaş ‘sen bu ipin imalatında temizlik malzemesi kullanmıyor musun’ diye sordu. Kullanıyormuş ve Evyap’tan alıyormuş. Bunun üzerine Evyap’la bağlantı kurduk ve onun dövizini ameliyat ipi üreten kişiye devrettik.

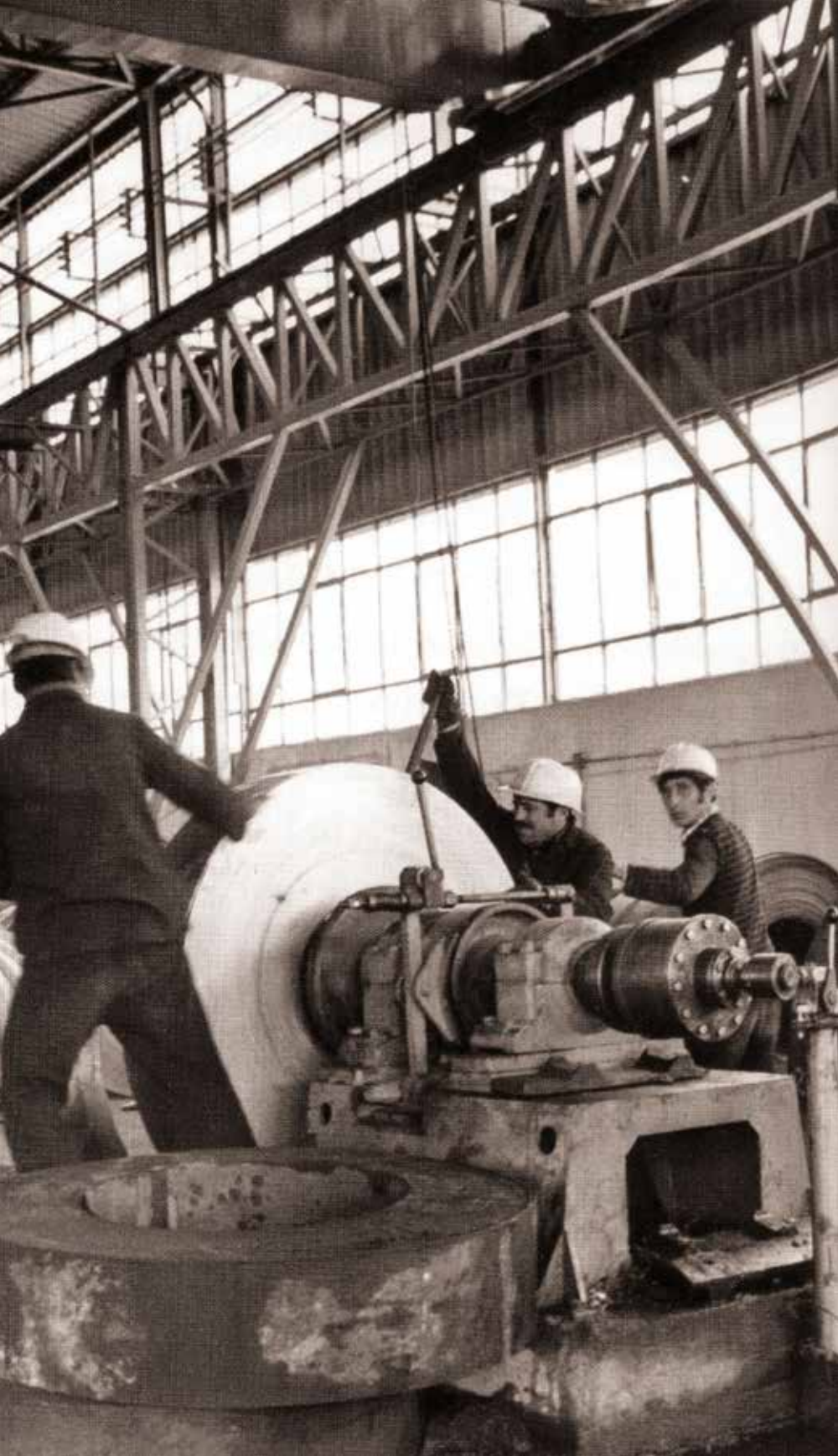
Biz o yıllarda böyle sıkıntılı dönemler yaşadık. Döviz kapasite raporlarına göre tahsis veriliyordu, birileri de kapasite raporlarında ihtiyaçlarını yüksek tespit ettiriyordu. Bunu saptayınca dövizi fiili hesaplara göre tespit etmeye başladık. Talep geldiğinde ‘geçen yılki hesaplarını da getir’ diyor, üç kişilik heyet bu hesapları inceliyordu. Firma faturasız çalışmışsa o harcamaları gösteremiyor, yaptığı hatanın bedelini ödüyordu. Sonraları diğer odalar da haksızlıkları önlemek için bizi örnek aldılar.”

70’li yıllara damgasını vuran bir hamle de şirketlerin halka açılması ve yurt dışında çalışan işçilerin birikimleriyle yatırım yapmasıydı. Başta Koç olmak üzere pek çok büyük şirket halka açılmıştı. Yurt dışında çalışan işçilerin ilk yatırımı ise 1966’da 2300 hissedarlı Türksan’la gerçekleşmiş, bunu plastik torba üreten İşbir Holding izlemişti. 1973-78 yılları arasında işçi şirketlerinin sayısı 183’e çıksa da tesisleri yanlış yere kurmaları, profesyonel işletme anlayışını sağlayamamaları gibi nedenlerle ilerleme sağlanamamıştı. İşçilerin geldikleri bölgelerin kalkınmasına katkıda bulunma ve sanayileşmeyi hızlandırma gibi iyi niyetleri şirketlerin sadece yüzde 20’sini ayakta tutmaya yetmişti.

İstanbul’da sanayici olmak zordu, ama zorluklar Anadolu’nun içlerine girdikçe daha

70’lerde onca olumsuzluğa rağmen üretim sürüyordu. (Borusan Pendik Fabrikası)

da artıyor, ama sanayileşme hedefinden vazgeçilmiyordu. Konya, Kayseri, Gaziantep, Eskişehir gibi kentlerde irili ufaklı fabrikalar kuruluyor, onunla birlikte meslek örgütleri, organize sanayi bölgeleri inşa ediliyordu. Eskişehir fabrikalarıyla olduğu kadar üniversitesiyle bir adım daha önde görünüyordu. Dönemin Eskişehir Sanayi Odası Başkanı Mümtaz Zeytinoğlu, Eskişehirli sanayicilere yaptığı konuşmada hem zorluklara dikkat çekiyor, hem de “Eğer gelişmek istiyorsak, kalkınmak istiyorsak (istemememiz olanaksız), olanca gücümüzle sanayileşmeye çalışmalıyız, olanaklarımızı, kaynaklarımızı sanayileşmede yoğunlaştırmalıyız.” diyordu. “Yalnız sanayileşme ile nereye, nelere ulaşmak istediğimizi hiç unutmamalı, eğer sanayileşmenin gideceğimiz noktadan sapan yolları, geri döndüren yonca yaprakları varsa, ilk anda ne kadar aydınlık, ne kadar zorunlu görünürlerse görünsünler, onları değil, gitmek istediğimiz noktaya götüren yolu izlemeliyiz.”

24 OCAK KARARLARI'NA DOĞRU

Takvimler 1978'i gösterdiğinde sanayiciler son bir gayretle ekonominin nasıl düze çıkacağına dair düşüncelerini dile getiriyor, dış borçların sekiz milyar doları aştığını hatırlatarak hükümeti “kemer sıkma” politikası uygulamaya çağırıyordu. Ancak hükümetin ekonominin önünü açmak adına bir hamle yapıp tüketim ürünlerine oldukça yüksek oranlarda zam yapması, ardından yüzde 33 oranında devalüasyona gitmesi de sorunları çözmedi. Ecevit bu kez IMF'nin kapısını çaldı ve bir “Niyet Mektubu” verdi. Mektubunda KİT'lerin harcamalarının kısıllacağı, faiz oranlarının artırılacağı gibi taahhütlerde bulunuyordu, ama IMF'i inandıramadı. IMF Türkiye Masası Direktörü Charles Woodward “Türkiye bu politikalarla hiçbir yere varamaz.”

dese de Ecevit ümidini kesmedi. Sonunda IMF tarafından Türk Lirası'nın değerini dolar ve diğer dövizler karşısında yüzde 75 oranında düşüren paket onaylandı. Paket Türkiye'ye OECD kapsamında 1.756 milyon dolar kredi yardımını ve 20 milyar dolara ulaşan dış borcun üç milyar dolarını ertelemeyi de öngörüyordu. Ecevit pakete güvenerek ekonomideki karamsarlık döneminin bittiğini söylese de, sanayiciler ikna olmuşa benzemiyordu, çünkü hazırlanan Dördüncü Beş Yıllık Plan'da da öncelik kamu yatırımlarına tanınmıştı. Zaten plan siyasi istikrarsızlık nedeniyle uygulanamayacak ve rafa kaldırılacaktı.

Şiddeti durdurmakta da yetersiz görülüyordu Ecevit hükümeti. Kahramanmaraş Katliamı'nın yaşandığı 1978'te can kaybı 900'e çıkmış, aynı yıl savcı yardımcısı Doğan Öz, Doçent Bedrettin Cömert, Profesör Bedri Karafakioğlu, MHP İstanbul İl Başkanı Recep Haşatlı öldürülmüş, Server Tanilli yaralı kurtulduğu saldırıda bacaklarını kullanma yetisini yitirmişti. 7 TİP'li öğrencinin öldürülmesi korku ve tedirginliği daha da arttırmıştı. Grevlerin de ardı arkası kesilmiyordu, 75 işyerinde 25 bin işçiyi kapsayan grev ve lokavtlar gündemdedi. MESS ve Maden-İş arasındaki grev ve lokavt kararı ise neredeyse bütün madeni eşya sanayi işkolunu etkisi altına almıştı. Sonunda sanayiciler Ecevit hükümetinden duydukları hoşnutsuzluğu gazete ilanlarıyla kamuoyuna duyurma yoluna gitti. "Gerçekçi çıkış yolu", "Ulus bekliyor", "Yokluğu paylaşmak mı? Bolluğu sağlamak mı?", "Refahın ve hürriyetlerin düşmanı: Enflasyon" başlıklı ilanlarda hükümet uygulamaları eleştiriliyor, sanayicilerle hükümet arasında zaten incelmış olan ip tümüyle kopuyordu. Ecevit ilanları kendisini iktidardan düşürme planı olarak değerlendiriyor, oldukça sert yanıt veriyordu. İlanlarda imzası bulunan örgüt TUSİAD'tı, İstanbul Sanayi Odası ise daha sakin bir üslup

kullanıyor, Başkan Nurullah Gezgin Ecevit'in sanayiciler için kullandığı "sömürücü" gibi sıfatlardan duydukları üzüntüyü dile getirmekle yetiniyordu.

Siyasilerle sanayiciler arasında bu gerilim yaşanırken dünyada ve Türkiye'de ikinci bir petrol krizi baş gösterdi. İlk krizde aldığı dış borçlarla petrol fiyatlarındaki artışı sübvans eden, bu sayede de üretimin sürmesini ve büyüme oranlarının artmasını sağlayan Türkiye şimdi daha da zor durumdaydı. Bunalım gittikçe derinleşiyordu ve mevcut ekonomik sistemle artık yol alınamayacağı ortadaydı. Böylesi bir ortamda 14 Ekim 1979'da beş ilde yapılan milletvekili ara seçimi ile Cumhuriyet Senatosu'nun yenileme seçimleri Ecevit hükümetinin sonunun da ilanı oldu. AP'nin 50 üyeli senatonun 33 koltuğunu alması üzerine CHP hükümeti istifa etti, yeni hükümeti kurma görevi ise Demirel'e

75 işyerinde 25 bin işçiyi kapsayan grev ve lokavtlar gündemdedi.

verildi. Demirel'in başbakanlık koltuğunda kurduğu ilk cümleler Ecevit hükümetine eleştiri yüklüydü, iktidarları döneminde Türkiye'yi beş sente mahkûm ettiklerini söylüyor, sonra da "Biz sıkıntıları devraldık. Sıkıntılar bizi hükümet yaptı. Türkiye'nin çıkmazda olduğuna hiçbir zaman inanmadım, inanmıyorum" diyordu.

Ekonomi yazarı Osman Ulagay'a göre Demirel'in iktidara gelmesi sanayicileri rahatlatmıştı, Demirel'in DPT Müsteşarlığı'na atadığı Turgut Özal'la hazırlayacağı ekonomik programın sorunları çözeceğine inanılıyordu. Özal hemen kolları sıvamış, kafasında uzun zamandır yer eden düşünceleri bir programa yerleştirmeye çalışıyordu.

Tam da o günlerde İstanbul Sanayi Odası yöneticilerinden Orhan Demirtaş'ın telefonu çaldı. Başbakanlıktan aranıyordu ve ertesi gün

Ankara'da olması gerektiği, Turgut Özal'ın kendisiyle görüşmek istediği söyleniyordu. Demirtaş yola çıkmaya hazırlanırken yönetimi paylaştıkları Ali Coşkun'dan geldi bu kez telefon, ertesi gün Ankara'da olacağını, görevi kendisinin üstlenmesi gerektiğini anlattı. İki arkadaşın Turgut Özal'ın ikisine de aynı gün ve saatte randevu verdiğini anlamaları uzun sürmedi. Gerisini Demirtaş'ın anlattıklarından dinleyelim:

"Yanımıza Şaban Bey'i de (Kocatopçu) alarak Ankara'ya gittik, Turgut Bey'in huzuruna çıktık. Bize 'buraya hem Devlet Planlama Müsteşarı hem Başbakanlık Müsteşarı olarak atandım, ama şu birkaç gün içerisinde gördüm ki devletin her tarafı tıkanmış kalmış.' dedi, 'şimdi ben doları 47 liradan 100 liraya çıkartıyorum. Özel sektör bu hareketi nasıl kaldırır, ne olur, bunu danışmak için sizi çağırdım.' Kendisinden bize bir hafta-on gün müsaade vermesini istedik, araştırmalarımızı yapıp öyle bir cevap vereceğimizi söyledik. 'Ne bir haftası,' dedi, 'Bunu birkaç kişi dışında hiç kimse, Maliye Bakanı bile bilmiyor. İstanbul'a filan gitmek yok, bana bunun cevabını burada vereceksiniz.' Bize bir oda ayırdı, çalışmaya başladık. Elimizde hiçbir done yoktu, bu yüzden arkadaşlarla haberleşip konuştuk. Bana 'sen ne düşünüyorsun' dediler, 'benim cevabım kolay' karşılığını verdim '73-74 lira düşünüyorum.' Bu rakamı nereden çıkardığımı sordular. '47 lira artı 100 lira 147 lira, 147'nin yarısı da 73.5 lira yapar' dedim. Çünkü Anadolu ticaretinde şöyle bir tekerleme vardır: 'bir malı bedelini bilmiyorsanız yarısını verin' derler. Ben de 'bir malın bedelini bilmediğime göre fiyatın yarısını veriyorum' dedim. Ve 24 Ocak Kararları bu rakamla bağlandı."

Demirel hükümetini 24 Ocak Kararları'nı hazırlamaya yönelten ise Ankara'ya gelen IMF heyetiydi. Turgut Özal'la Kaya Erdem'in de katıldığı Çankaya'daki yemekte heyet üyeleri daha önceleri de defalarca istikrar programı yapıldığını, ancak başarısızlıkla sonuçlandığını

hatırlattıktan sonra yeni hükümete bir şans tanımak istediklerini söyledi. Demirel'den bir program hazırlamasını isteyen heyet bir de yorumda bulundu: "Durum düşündüğünüzden de çok daha kötü!" Bundan sonrasını kararlara Özal'la birlikte imza atan, geleceğin Maliye Bakanı Kaya Erdem'den dinleyelim:

"Biz derhal Turgut Bey ile beraber çalışmaya başladık. Bazen başbakanlıkta, bazen Ankara Şeker Fabrikası'nda çalışıyorduk. Özal alınan her kararı Demirel'e götürüyor ve onayını alıyor, ben de Maliye Bakanı İsmet Sezgin'le paylaşıyordum. 15-20 gün çalıştık ve 25 Aralık'ta kararları tamamladık. Demirel 1 Ocak 1980'de kararların görüşüleceğini söyleyince el yazısıyla dört dosya haline getirdim, biri kendim, diğerleri Özal, Demirel ve Sezgin için. Çünkü kararlar gizliydi, başkaları tarafından duyulmaması gerekiyordu. Galiba 27 Aralık'tı askerler basına 'muhtıra' olarak yansıyan bir mektup gönderdi. Demirel yeni hükümette olduğunu söyleyerek 'herhalde bu mektup Ecevit'e aittir' dedi. Bu polemik nedeniyle kararlar 1 Ocak'ta görüşülemedi. Biz de Demirel'in izniyle program hakkında askerlere, Kenan Evren dahil, bütün üst kademeyle bir brifing verdik.

24 Ocak kararlarının Bakanlar Kurulu'nda görüşüldüğü gün biz arkadaşlarla beraber Turgut Bey'in evinde dış ticaret rejimini konuşuyorduk. Başbakan Turgut Bey'i çağırdı, gitti. Bir süre sonra da ben çağırıldım. Demirel bakanlara hitaben 'arkadaşlar Türkiye'nin bir ekonomik istikrar programına ihtiyacı var. Bunu hazırladılar ve biz bugün, yemeği de burada yemek suretiyle, ara vermeden bu kararları tamamlayacağız' dedi. Sonra da bana döndü ve başlamamı istedi. Biz anlattık, gece 24'e kadar çalışarak kararları tamamladık."

Kaya Erdem'in sözünü ettiği mektup aslında Cumhurbaşkanı Korutürk'e gönderilmişti. Asker, ülkede yaşananlardan özellikle de "anarşi, terör ve bölücülük"ten yakınıyor, partileri milli menfaatleri ön plana almaya

çağırıyordu. Uyarı mektubundan sadece 22 gün sonra Demirel'in isteğiyle Turgut Özal'ın hazırladığı ekonomik kararlar kamuoyuna açıklandı. Enflasyonu denetim altına almayı, içeride arz talep dengesini, dışarıda ödemeler dengesini sağlamayı amaçlayan, "24 Ocak Kararları" olarak tanımlanan kararlarda Türkiye'nin ithal ikamesinden ihracata yönelik sanayileşmeye geçmesi öngörülüyordu. Ayrıca, Türk Lirası'nın gerçek değerine uygun olarak işlem görmesi, faiz hadlerinin piyasadaki arz-talebe göre benimsenmesi, yüksek faiz ve sıkı para politikalarıyla enflasyonun dizginlenmesi, kamu işletmelerinde üretilen temel mallardaki sübvansiyonların kaldırılması, bu kuruluşların karlı hale getirilmesi, kamu harcamalarının kısılması, bütçe açığının kapsamlı bir vergi reformuyla kapatılması da karara bağlanmıştı.

NEOLİBERAL EKONOMİNİN YÜKSELİŞİ

Türkiye'nin hem ekonomisinde hem siyasetinde yeni bir döneme işaret eden bu kararlar içerideki sorunları çözebilmek kadar gelişmiş ülkelerin ekonomik politikalarına uyum sağlama çabasıydı da. Türkiye hala ithal ikame yoluyla sanayileşmeye çalışırken dünya çoktan rotasını değiştirmiş, sosyal devlet ilkesini benimseyen Keynesyen ekonomiden vazgeçilmiş, Milton Friedman'ın temsil ettiği neoliberal ekonomiye geçişin adımları hızlanmıştı. Son yirmi yıldır ABD ekonomisine yön veren Friedman'a göre esas olan serbest piyasaydı ve ekonomik olarak liberalizmi benimseyen ülkelerde özgürlükler ve demokrasi kendiliğinden oluşur ve yaşardı. Friedman'ın düşünceleri artık sadece ABD'ye değil, dünyanın gelişmiş ve pazarlarını genişletmek isteyen ülkelere de rehberlik ediyor, ekonomi küreselleşmeye doğru gidiyordu. Bu politikanın sıkı uygulayıcıları ABD'de Ronald Reagan, İngiltere'de ise Demir Leydi olarak da anılan Margaret Thatcher'dı.

*Turgut Özal
24 Ocak Kararları
arifesinde...*

İktidarı İşçi Partisi'nden devralan Thatcher'ın ekonomi politikasının esası devletin kenara çekilerek piyasayı serbest bırakmasıydı. Vergi oranlarını ve hükümet harcamalarını düşüren, başbakanlığı döneminde vergi oranlarını ve hükümet harcamalarını düşüren, enflasyonu geriletken ve milli geliri artıran Thatcher, rotayı imalat sektöründen hizmet sektörüne çevirmiş, bu arada da işsizlik büyük oranlarda yükselmişti. Friedman'ın danışmanlığını yaptığı Reagan da ekonomide piyasanın gücüne inanıyordu. Devlet fiyatlar üzerindeki kontrolünden vazgeçmeli, sermaye ve ticaret hareketleri serbest

bırakılmıyordu. Öncelik rekabetçi kalkınmanın olmalı, yatırımın artması için vergiler indirilmeliydi. Ayrıca kamuya ait yatırımlar da özelleştirilmeliydi. Para politikasını önceleyen, merkez bankalarının para arzı üzerinde kontrol yetkisine güvenen bu ekonomik sistemin adı "monetarist" ekonomiydi ve kısa sürede Türkiye'yi de etkisi altına alacaktı.

Bu gidişe ayak uydurma adına 24 Ocak kararlarını alan dönemin siyasi kadrosu deyim yerindeyse, "kendi ayağına sıktığının" farkındaydı. Başbakan Demirel eleştirilere şu karşılığı veriyordu:

“Dünyanın hangi memleketi bu duruma düşse alınacak tedbirler bunlardır. Onun için sevimli olmadığını bildiğimiz, ama ülkeyi karanlık ufuklardan aydınlık ufuklara götürecektir olan çareleri aramayı ve onları uygulamaya koymayı milletimize vatan borcu saydık... Bu tedbirleri alırsak altımızdaki sandalye gider diye bir kaygımız yoktur. Hükümet olmak umurumuzda değildir. Türkiye hükümetten ve siyasal partilerden önde gelir. Ülkemizin içinde bulunduğu şartlardan çıkması hükümetten önce gelir... Güçlendirmeye çalıştığım benim siyasi kadrom değil, Türkiye'dir.”

Kararlar toplumsal muhalefetin ve sağ-sol çatışmasının günde neredeyse yirmi kişinin yaşamını yitirmesine yol açtığı bir zaman diliminde açıklanmıştı. Tepkiler de gecikmedi, işçiler, memurlar bir kez daha sokağa döküldü.

İş dünyası da 24 Ocak kararlarını temkinli karşılamıştı. Evet, hükümet cesur davranmış, serbest piyasa kurallarına uygun kararlar almıştı, ama sorun bu kararların adil uygulanıp uygulanamayacağıydı. KİT'ler ne olacaktı, döviz sıkıntısı nasıl aşılacaktı, ihracata yönelik üretim nasıl gerçekleşecekti? İş dünyası ekonomiyi tepeden tırnağa değiştiren bu kararlara uyum sağlayabilecek miydi?

Bu sorulara ilk yanıt kararların hemen ardından kamu kesiminin transferlerinin resmen durdurulması ve kurumların incelemeye alınmasıyla geldi. Ancak kararların başarılı olabilmesi için yurt dışından önemli boyutlara varan kredi sağlanması ve bazı borçların ertelenmesi zorunlu idi. O yıl OECD ülkelerine bir milyar dolar borç ödemesi gereken siyasi iktidarın olabilecek her ülkeye ve kuruluşa başvurarak yeni döviz kaynakları yaratmaktan başka çaresi yok gibiydi. Özal aynı yılın Şubat ayında ABD'ye hareket edecek, Dünya Bankası'ndan 300 milyon dolarlık “Yapısal Uyum Kredisi” isteyecekti. Eğer bu kredi verilirse Türkiye dışarıdan yokluğu çekilen ve üretimi aksatan malları getirme olanağına sahip

olacak ve önemli ölçüde rahatlayacaktı. Aslında Dünya Bankası'nın uygulamasında böyle bir kredi yoktu. Bu krediyi Türkiye önermiş, hatta mektubun taslağını da Türkiye önermiş, Dünya Bankası Yönetim Kurulu da kabul etmişti. O güne kadar Uzak Doğu ve Afrika ülkelerine bu tür krediler verilirse kullanım kolaylığı nedeniyle askeri diktatörlerin bu kaynakları kendi iktidarlarını pekiştirmek için kullanacakları, yapısal reformlar yapmayacaklarını düşünen Dünya Bankası yetkililerinin görüşünü değiştiren de Türkiye olmuştu. Özal'ın güvence mektubu Dünya Bankası yetkililerinin istediği “ciddi taahhüttü” ve sadece Türkiye'yi kapsamıyor, Dünya Bankası'nın literatürüne giriyor, Türkiye de bu krediyi kullanan ilk ülke oluyordu.

Özal, 7 Şubat 1980 tarihli güvence mektubunda Türkiye'de geçmiş yıllarda yapılan ekonomik uygulamaların terk edildiğini, Demirel hükümetinin ekonominin yapısını değiştirdiğini, sorunların bundan sonra yeni bir ekonomik yaklaşımla ele alınacağını, ekonomide planlama ve idari kontroller yerine serbest rekabet ve piyasa koşullarının egemen olacağını vurguluyordu. Ayrıca Türk sanayi bundan sonra kotalarla korunmayacak, Türk parasının yabancı paralar karşısındaki değeri zamanında ve yeterli düzeyde ayarlanacaktı.

Mektup bununla kalmıyor, Türk ekonomisinin tüm denetiminin, kurumla işbirliğine giden bütün ülkelerde olduğu gibi Dünya Bankası'na devredileceğini vaat ediyordu. Buna göre Türk hükümeti alacağı her ekonomik karardan önce Dünya Bankası'na haber verecek ve kuruluşun onayını alacaktı. Yapılacak dış alımlar, programa alınacak yeni yatırımlar önceden Dünya Bankası'na bildirilirken, bu kuruluşun istemediği yatırım projeleri programdan çıkarılacaktı. Türkiye artık bankanın onaylamadığı sanayi dallarında yatırım yapamayacağı gibi, geçmiş yıllarda uygulanan ekonomik politikalara yeniden dönülmeyeceği konusunda kesin güvence verecekti.

Gelin şimdi, Türkiye'nin her alanda yabancı sermayeye açıldığı ve özel sektöre ağırlık verileceğini de açıklayan mektubun özetini bir de Özal'ın kaleminden okuyalım:

“Ocak 1980’de ilan ettiğimiz programdaki temel politika ve amaçları ve getirdiği değişiklikleri gelecekte kararlı bir biçimde uygulayacağız ve felsefemizin altında yatan yapısal değişiklikleri getireceğiz. Bu program geçmişteki ekonomik politikaların terk edilmesi anlamına gelmektedir. Hükümetimin, ekonomiyi yeniden yönlendirmeye ilişkin olarak belirlediği temel politika hedefleri şunlardır:

dayanmak, özel sektörü teşvik etmek ve aynı zamanda Türkiye’yi sanayi, tarım ve petrol alanlarında yabancı sermayeye açmaktır.

Bu mektup, hükümetimizin yeni politika hedeflerinin gerekliliğini

özetlemektedir. Bunlar orta vadede Türk ekonomisinde yapılması zorunlu olan yapısal değişiklikler için ortaya konulmuştur. Böylece Türkiye, sağlıklı ve sürekli bir ekonomik büyüme sağlayabilecektir. Hükümet, programın başarıya ulaşması için her türlü ek önlemi almaya karardır. Bu temel hedeflere ulaşabilmek için Dünya Bankası da dahil

Mikro düzeye kadar inen ekonomik planlamaya dayanmak ve planlanan hedeflere idari kontrollerle varmak gibi uygulamalara son verilmeli ve bunun yerine serbest piyasa mekanizmasına daha büyük oranda dayanacak bir ortam geliştirilmelidir.

Bugünkü koşullarda enflasyonu yavaşlatmak, yüksek kalkınma hızı sağlamaktan daha önemli ve önceliklidir. Kalkınma politikamızın dayanağı, paramızın kurunu doğru saptamak ve etkin bir kur politikası uygulamak olmalıdır. KİT sektöründe, bu kuruluşları bütçeye yük olmaktan, yatırım programlarını da enflasyonun temel nedenlerinden biri olmaktan kurtaracak reformlara ihtiyaç vardır.

Devletçilikten uzak yeni uygulamalar, temel politika olarak belirlenmiştir. Amacımız idari kararlara değil, serbest pazar güçlerine

uluslararası finansman kuruluşları ve ticari bankaların hem proje, hem de ek program kredilerinden oluşacak sürekli destek ve yardımlara güveniyoruz...”

Hükümet, 1 Temmuz 1980’de aldığı bir kararla kısmi faiz serbestliğinin kapısını aralayarak ekonomide yeni bir yapılanma konusunda ne kadar kararlı olduğunu gösterdi, ancak sokaklar hala herkes için karanlık ve tehdit doluydu. MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak, eski başbakanlardan Nihat Erim, eski DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler suikasta kurban gitmişti. 1980 yılının Eylül’üne kadar da on binin üzerinde eylemde iki bin kişi yaşamını yitirecekti.

Bu alacakaranlık kuşağı 12 Eylül 1980 sabahı bitecek, o gün yaklaşık 45 milyon kişi yeni bir Türkiye’ye uyanacaktı.

1970'LERDE İSO VE SANAYİ DERGİSİ

1970'ler İSO üyesi sanayiciler için ilk defa bir Türk heyetinin Çin'e gittiği, Türkiye'nin gelişmekte olan değil, az gelişmiş ülkeler arasında sayıldığı, elektriğin hala sorun olduğu, en büyük 100 sanayi kuruluşunda Ereğli Demirçelik'in ilk sırada yer aldığı, sonraları İpraş'la yarıştığı, petrol krizi karşısında kum ve taştan yakıt kaynağı yaratmanın teknolojisinin arandığı, AET-Türkiye ilişkilerinin sık sık gündeme oturduğu bir dönem. 1978'de gelişen sanayiyle birlikte en büyük sanayi kuruluşu sayısı da 300'e çıkarılıyor.

İSO Yönetim Kurulu Başkanı Nurullah Gezgin (Kasım 1978) Sanayi Dergisi'nde dönemi şöyle aktarıyor:

"Bozuk olan ekonomik yapı ve düzen, öncelikle bu kuşku ve bekleyişlerin olumsuz etkisi ile enflasyon içinde durgunluk dönemine girmiştir. Yeni hükümet büyük bir yanılğı ile yılların birikimi sonucu bozuk ekonomik düzeni 1978 yılı içinde düzeltme düşüncesine kapılarak istikrar önlemleri adı ile aceleci birtakım kararlar almıştır. Yapmak zorunluluğunda kaldığı devalüasyon, acele ile hazırlanmış vergi yasaları ve para-kredi politikası, iş alemindeki durgunluğun diğer önemli etkenleri olarak ekonomiyi yozlaştırmıştır. Gerekli döviz sağlanmadan, sanayicilerin mal mukabili ve kabul kredisi yolu ile ithal gereksinmelerini kısmen karşılayan olanaklar kısıtlanmış ve Türk sanayisinde duran yatırım ve azalan üretim pahaluluğun ve işsizliğin bir başka nedeni olmuştur. İSO Yönetim Kurulu bu olumsuz koşullar karşısında önce uzun yıllar muhalefette kalmış ve birçok nedenlerle iş alemi ile karşılıklı ilişkiler kuramamış bir siyasi partinin ağırlık taşıdığı hükümetle diyalog kurmak olanağını bulmuştur.

İstanbul Sanayi Odası'nın hükümet ile başlattığı bu diyalog özel sektörün tümüne yansımıştır. Bugün, İsrail'in Mısır'a, Çin'in Japonya ile ortak görüşmeler yaptığı bir dönemde özel sektör ile hükümet arasında karşılıklı görüşmelere dayalı bir diyalog kurulmasını uygar ve akılcı bir yöntem olarak görmekteyiz. Yönetim kurulumuz bu yöntemin bir ölçüde somut sonuçlarını almaktadır. Bugün İstanbul Sanayi Odası, hükümetin ekonomik konularda fikir alma gereğini duyduğu bir meslek kuruluşudur. İhracatı özendirici önlemlerin saptanmasında, ilk dönem döviz tahsis belgelerinin altı milyondan 16 milyon dolara çıkarılmasında, vergi yasalarındaki kurumlaşmayı önleyen hükümlerin değiştirilmesinde, transfer önceliklerinin saptanmasında, ihracatçı sanayicilere kredili ithalat sağlanmasında, ihracat tutarı dövizin yüzde 25'inin Merkez Bankası'na gitmeksizin kendi gereksinmelerinde kullanabilmesinde, geçici ithal yönetmeliğinin yeniden düzenlenmesinde, sanayi bakanlığınca "Kalite ve Uygunluk Belgesi" uygulamasının bir yıl

ertelenmesinde ve nihayet kur farklarının belirli bir tarihten sonra sanayiciye yansıtılmaması gibi önemli konularda Oda'mızın etkin bir rolü olmuştur.”

70'li yılların bir başka anlatıcısı ise İSO Meclis Başkanı İbrahim Bodur. Bodur Sanayi dergisinin 1979 yılı Ağustos sayısında özetle şöyle diyor:

“Genç Türk sanayisinin kısa sürede sağladığı dış itibarı özellikle son 2.5 yıldır içine düşmüş olduğu dış ödeme zorlukları nedeni ile önemli ölçüde zedelenmiştir. Son yıllarda sanayi çarkının dönmesinde büyük katkısı olan, mal ve vesaik (belge) mukabili ithalattan kaynaklanan dış borçların özellikle ödenmemesi veya karşılıklı ertelenmemesi sanayicimizin ve dolayısıyla devletimizin dış itibarı açısından önemini giderek artıran bir sorun haline gelmiştir. Özellikle Türk sanayicisinin ve ülkemize yatırım malı ve hammadde göndermiş olan yabancı firmaların sırtında kalan ve bu firmaları her geçen gün büyük maddi zorluklar içine iten bu borçların, devletlerarası platformda karşılıklı olarak en kısa sürede makul bir biçimde çözülmesi büyük önem taşımaktadır. Gerek içten gerekse dıştan kaynaklanan sorunlarımızı iyi niyetle ve ciddiyetle ele aldığımız takdirde, ekonomik bunalımın geçeceğinden, kalkınmamızın yine hızlanacağından yarınlarımızın aydınlık olacağından kuşquamuz olmaması gerekir.”

1970'lerde çevre sorunları da sanayicilerin gündemine giriyor. İşletme Fakültesi asistanı Türkan Arıkan Sanayi dergisi için kaleme aldığı yazısında sanayicileri de hükümeti de şöyle uyarıyor:

“Eskiler “her nimetin bir külfeti olur” derler. 1973 Kalkınma Programı'nda “çevre sorunlarının, kalkınmaya ayrılmış kaynakları olumsuz yönde etkilemeksizin çözüm yoluna kavuşturulması” öngörülmüştür. Sanayileşme yoluyla kalkınma esas alındığına göre, çevre sorunları tüm olarak önlenemeyecektir. O halde, amaç katlanılacak kayıpları en düşük bir düzeyde tutmak olmalıdır. Bunun da yolu, sorunlar ortaya çıkıp çoğaldıktan sonra çözüm aranması yerine, çevre kirliliğinin kümülatif sonuçlarını azaltacak çözüm yollarının araştırılması ve hemen uygulamaya geçilmesidir. Başka ülkelerdeki tecrübeler ve rakamlar gösteriyor ki, sorunlar ortaya çıkıp çoğaldıktan sonra çözüm arandığında, ödenecek maddi bedeller astronomik rakamlara ulaşmakta ve değeri ölçülemeyen psikolojik ve moral kayıplar da toplumda derin izler bırakmaktadır. Bu nedenle, çevre kirliliği konusunda olumlu fiili uygulamalara girişilmesinin zamanı çoktan gelmiş ve hatta geçmek üzeredir. Toplumun tüm kuruluş ve fertleri bu konuda sosyal ve kişisel sorumluluklarını yüklenerek kendilerine düşeni yerine getirdiği ölçüde, çözümler kâğıt üzerinde kalmayacak ve sanayileşme pahasına ödenecek bedel toplum için bir yıkım olmayacaktır.”

İstanbul 1970'li yıllar.

Göç müzikte ise kendine has bir türü yaratmıştı 70'li yıllarda. Bu tür arabeskti. Ne şehirli, ne de köylü olabilen kitlelerin ikisinden de izler taşıyan bu müziği zamanla mimariden giyime, tavırdan, düşünceye adını verecek, arabesk, göçle gelenler için bir savunma, kentin eski sahipleri içinse bir aşağılama niteliği taşıyacaktı. İlk kez Semiha Yankı'nın temsil ettiği Eurovision Müzik Yarışması

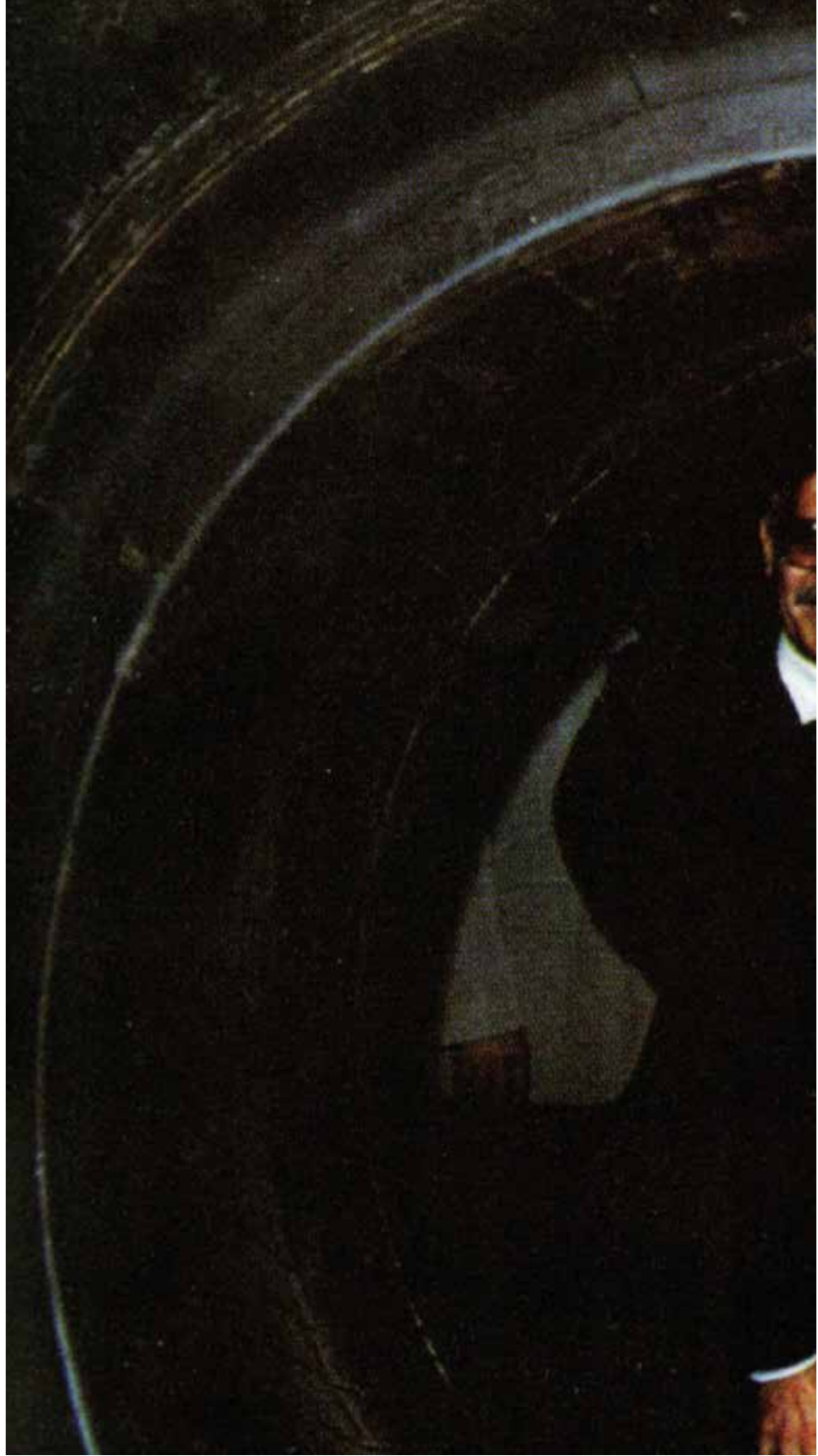
da Türkiye'de neredeyse bir milli heyecan haline gelmişti. Hep sonuncu sıralarda yer almaktan duyulan yenilgi duygusu, dünyanın sorunu petrol krizini müziğe dökerek aşılacak istenmiş, ancak sözlerini Şanar Yurdatapan'ın yazdığı, Atilla Özdemiroğlu'nun bestelediği "Aman Petrol, Canım Petrol" Türkiye'de gördüğü ilgiyi Avrupa'da yakalayamamıştı...

65
yıl

İSTANBUL
SANAYİ ODASI

*Turgut Özal, Lassa'nın gerçekleştirdiği
Türkiye'de üretilen en büyük yoldışı
lastiğini Sakıp Sabancı ile incelerken,
2 Kasım 1985.*

DÜNYANIN YÜKSELEN YILDIZI TÜRKİYE 1980-1990

YILDIRIM BASKI

BÜTÜN YURTTA SIKIYÖNETİM İLAN EDİLDİ

Ordu yönetime el koydu

Orgeneral Kenan Evren Genelkurmay ve Millî Güvenlik Konseyi Başkanı

Hükümet ve Parlamento feshedildi, Siyasal partilerin faaliyetleri durduruldu. Parlamenterlerin dokunulmazlıkları kaldırıldı. Saat 05.00'ten itibaren sokağa çıkma yasağı başladı

Genelkurmay Başkanı Evren'in başkanlığında Kara, Hava, Deniz Kuvvet Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı Millî Güvenlik Konseyi'nde görev aldı

DISK ve MİSK'e bağlı bütün sendikalar faaliyetten men edildi. Bütün dernekler kapatıldı

Bu hafta hiç bir spor faaliyeti yapılmayacak Bankalar ikinci bir emre kadar çalışmayacak Yurt dışına çıkış yasaklandı. Yurt dışında çalışan işçiler ve turistler yurt dışına çıkabilecekler

Orgeneral Nurettin Ertaç (Hava Kuvvetleri Komutanı)

Orgeneral Tahsin Şahinkaya (Deniz Kuvvetleri Komutanı)

Orgeneral Nejat Tümer (Ordu Kuvvetleri Komutanı)

Orgeneral Sedat Çetizem (Jandarma Genel Komutanı)

TÜRK Silahlı Kuvvetleri dün sabaha karp ilhamını yönetimi- ne el koydu ve Parlamento ile Hükümeti feshedildiği anı parti ve sendikaların faaliyetlerinin durdurulmasına açıldı. Kurulan Millî Güvenlik Konseyi Başkanı ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in yönetimi ele aldığı dün sabaha karşı saat 04.00'de Türkiye Radyosu'ndan halka duyurdu.

Sabah saat 04.00'de Millî Marşla 'ya sayına başlayan Türkiye Radyosu, her beş dakikada bir Millî Güvenlik Konseyi'nin bildirimlerini yayınlıyordu. Durumu bütün yurttaşlara açıkladı. Millî Güvenlik Konseyi bildirisinde tüm yurtta sıkıyönetim ilan edildiği ve 05.00'ten itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulduğuna belirtildi. Millî Güvenlik Konseyi Başkanı ve Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren tarafından radyo ve televizyona geniş açıklama yapıldı. Millî Güvenlik Konseyi'nin açıklamasında halkın huzur ve sükun içinde olmasına dikkat edilerek, radyoyu bu konuda yapılacak yeni açıklamaları beklemeleri istendi.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tüm ülke yönetimine el koyulduğundan sonra, askeri birlikler şehirlerde ulu güvenlik denetimleri (Devam 7. Sayfada)

İlk bildiriler:

1 numaralı bildiri

YÜCE Türk milletini, Başbakan Atılgar'ın buz emam- ı bu emam'ı ilham ve millet ile bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti devleti son yıllarda ümitsizliğe göm- dü ve siyasetçilerin tahriki ile varlığını, rejimini ve hâkimiyetini yitirdiği ve halkı hüsnü saldırdığı bildirildi. Devlet başlıca organlarıyla işleme durumu pratiklik açısından kurulmuş bazı ve kuruluşları hükümetin, siyasi partiler, kurumlar ve sivil toplum kuruluşları ile devleti koruyacak birlik ve beraberliği sağlanamaması ve ilhamın işbirliği alınmadığıdır. Bizim idare ve milletimizler faaliyetlerini alabil- diğine arttırmaları ve vatandaşların (an ve mad güvenliği (Devam 7. Sayfada)

ŞİMDİ İHRACAT ZAMANIDIR

Türkiye 12 Eylül sabahına tıpkı 27 Mayıs 1960 sabahında olduğu gibi yine bir bildiriyle ve onu izleyen Hasan Mutlucan türküleriyle uyandı. 1960 darbesinin sesi radyoydu, 1980'e ise televizyon sözcülük edecekti. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren tek kanallı televizyondan ülkeye şöyle seslendi:

“...Silahlı Kuvvetler, İç Hizmet Kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti’ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.

...Her zaman milletiyle bir bütün ve Türk milletinin emrinde olan Türk Silahlı Kuvvetlerine ve yeni yönetime karşı yapılacak her türlü direniş, gösteri ve tutum anında en sert şekilde kırılarak cezalandırılacaktır.

...Yurtta kan dökülmemesi için bütün vatandaşlarımın tahriklere kapılmaksızın sükûnet içinde yayınlanacak bildirimler doğrultusunda hareket etmelerini ve ikinci bir bildiriye kadar sokağa çıkmamalarını rica ederim.”

Bildiriye izleyen günler Türkiye demokrasisi adına hiç de iç açıcı değildi. Meclis kapatılmış, parti liderleri ve yöneticileri tutuklanmış, sendikacılar, işçiler, öğrenciler gözaltına alınmış, grev yasaklanmıştı. Bir milyon üç yüz bini bulan sigortalı, neredeyse yarısı sendikali işçiler için de bu yeni ve ağır dönemdi. Tekstil, maden, cam gibi sektörlerde darbe öncesi yaşanan anlaşmazlıklar grev yasağı getirilmesiyle bıçak gibi kesildi. Faaliyeti durdurulan DİSK, MİSK, Hak-İş ve diğer sendikalara kayyum atandı. DİSK yöneticileri tutuklandı, MİSK yöneticileri serbest bırakıldı. Toplu sözleşme hakkına da kısıtlama getirildi ve çalışma yasaları yeniden düzenlendi. Bu durum 1982 Anayasası’nda kısmi düzenlemeler

yapılsa da sürececek, Çalışma Bakanlığı verilerine göre, 1985-86 döneminde bir milyon 627 bin olan toplu pazarlık kapsamındaki işçi sayısı 2020'lere yaklaşırken bir hayli gerileyecekti.

Sadece işçi haklarına getirilen sınırlamalar değil, 50 kişinin idamıyla sonuçlanan yargılamalar da hukuk adına yüz kızartıcı sahnelerle doluydu. Ülkeye sessizlik hâkim olmuş, korku ve tedirginlik birbirini izleyen Milli Güvenlik Konseyi’nin açıklamalarıyla daha da artmıştı. ABD darbeyi “Bizim çocuklar başardı.” diye karşılarsa da Avrupa ülkeleri aynı fikirde gözüküyor, uluslararası platformlarda Türkiye eleştiri yağmuruna tutuluyordu. Her şeye rağmen toplumun büyük bölümü “cinayetler durdu,” düşüncesindeydi, darbeyi içine sindiremeyenler bile bu yüzden sessizliğini korudu. Bununla kalmadı, iki yıl sonra referanduma sunulan anayasaya yüzde 90’ın üzerinde “evet” oyu verdi.

Sanayicilerin asıl merak ettiği ise askerin nasıl bir ekonomi izleyeceğiydi. 24 Ocak Kararları uygulanacak mıydı, yoksa asker yeni bir programla mı karşılarsa çıkacaktı. Aslında askerin rotası daha 12 Eylül sabahı belli olmuştu. O sabah Özal evinden askeri bir araçla alınıp başbakanlıktaki odasına götürülmüş, kendisinden bir ekonomik program hazırlaması istenmişti. Aynı gün Milli Güvenlik Konseyi’nin karşısına çıkan Özal Genelkurmay Başkanı Kenan Evren’in ağzından “24 Ocak Kararları’nı devam ettirmek istiyoruz.” cümlesini duyunca şaşırıldı. Evren bununla kalmadı, birlikte çalışmayı teklif etti. Özal teklifi o sıralar Hamzaköy’de gözetim altında tutulan Demirel’in onayıyla kabul edip, Bülent Ulusu’nun başbakanlığında kurulan yeni hükümette ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevine geldi. Maliye Bakanlığı koltuğuna ise Özal’ın isteğiyle Kaya Erdem oturdu, Sanayi ve Teknoloji Bakanı ise Şahap Kocatopçu’ydu. Artık yola kaldığı yerden devam edilebilirdi.

Ulus hükümeti IMF, OECD ve Dünya Bankası ile görüşmeleri sıklaştırırken kamu harcamalarının kısıtlanmasından, KİT fiyatlarında yeni düzenlemeye, vergi reformundan faiz oranlarının serbest bırakılmasına ekonomideki yapılandırmayı hızlandırdı. Ayrıca kurumlarda ve bürokraside reformlar yapıldı. Bu reformlarla oluşturulan kurumlar arasında Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ile Savunma Sanayi Müsteşarlığı da yer alıyordu.

İlk yılın sonunda enflasyon oranı yüzde yüzlerden yüzde 60'a, dört milyar doların üzerindeki dış ticaret açığı ise üç milyar dolara düştü. İkinci yılın sonunda enflasyon yüzde 35'lere inerken büyüme hızı da negatiften yüzde 4,1 oranına yükseldi. İhracatta da istenen hedefe ulaşılmasa da bir hayli ilerleme kaydedilmiş, yüzde 62 oranında artış sağlanmıştı. Anlaşılan ihracatı teşvik amacıyla uygulanan çeşitli kur, vergi ve diğer destekler karşılığını buluyordu. Ayrıca yabancı sermaye girişini özendirmek amacıyla ek önlemler alınıyor, sanayiciler yabancı ortaklarla yatırım yapmaya teşvik ediliyordu.

Bu oranlar Türkiye'nin askeri darbe olmadan 24 Ocak kararlarını uygulamanın imkânsız olduğunu belgeliyordu. İstanbul Sanayi Odası Meclis Başkanı İbrahim Bodur, "24 Ocak kararlarının alınması kadar 12 Eylül'den sonraki yönetimin bunlara devamlılık sağlaması da büyük önem taşımaktadır" diyordu. "12 Eylül'den sonraki yönetim bu kararların başarısını iki kat arttırmıştır."

Kararların mimarı Turgut Özal da Bodur'la aynı düşüncede idi, Danışma Meclisi'nde bütçe ile ilgili eleştirileri yanıtlarken "12 Eylül olmasa bu ekonomik programın neticelerini alamazdık." diye sesleniyordu "Anarşi yükseliyordu. Vergi kanunları meclisten geçmiyordu, şayanı şükrandır ki, vergi reformu yapılmıştır. Bunlar olmasaydı bütçeyi denkleştiremezdik." Sanayici Orhan

Demirtaş'ın o günlere dair bir anısı da bu bilgileri doğruluyordu. Demirtaş, DPT Müsteşarlığı döneminde, aynı alanda üretim yapan devlet ve özel sektör kuruluşlarının piyasada yarattığı karışıklık üzerine kendisiyle görüşmüş, sözlerine hak vermesine şaşırarak, "Öyleyse neden bu sorunun çözümünü hayata geçirmiyorsunuz?" diye sormuştu. Özal'ın yanıtı manidardı: "Biz iktidardayız, ama muktedir değiliz."

Danışma Meclisi üyesi Dünder Soyer ise "12 Eylül olmasaydı 24 Ocak kararlarının sonucu çok dehşet verici bir tablo olurdu." diye özetliyordu kararlarla darbe arasındaki bağı "Eğer 12 Eylül olmasaydı vergi kanunları çıkarılabilir miydi? Denk bir bütçe sağlanabilir miydi? 24 Ocak kararları etkili olur muydu? Bu kararlara 12 Eylül kararları mı demek lazım 24 Ocak kararları mı, artık bilemem..." Dönemin Maliye Bakanı Kaya Erdem ise konuyla ilgili soruyu "Askeri yönetim olmasaydı, gelmeseydi bu politikacılar zaten 10 senedir çıkaramadıkları vergi kanunlarını çıkaramayacaklardı." diye yanıtlıyordu "Ve ekonomi 1981'e yine başarısız bir istikrar programıyla girecekti."

24 OCAK KARARLARI

Hiçbir ekonomik program 24 Ocak Kararları kadar Türkiye'yi etkilememiş ve yönlendirmemişti. Çünkü neredeyse 40 yaşını dolduracak olan kararlar ekonomiyle birlikte siyasi ve kültürel yaşamı da dönüştürmüştü, bugünkü yaşamımızın ilk kilometre taşlarını oluşturmuştu. Peki, 24 Ocak 1980'de alınan, Türkiye'ye kabuk değiştiren bu kararlar neydi, nasıl alınmıştı?

1970'lerin sonlarına doğru Türkiye ekonomik ve siyasi alanda çalkantılarla yüklüydü. Siyaset çatışmalarla boğuşurken ekonomide de yatırımlar neredeyse durma noktasına gelmiş, döviz sıkıntısı had safhaya ulaşmış, piyasalarda pek çok ürün karaborsaya düşmüştü. Üstelik gelişmiş ülkeler 70'lerin başlarından başlayarak iktisat politikasını değiştirmiş, küresel ekonomi gelişmekte olan ülkeleri de tetiklemiş, büyüme hamleleri yapmaya zorlamıştı.

1980'lerin başında iktidarda Süleyman Demirel'in azınlık hükümeti vardı. Demirel IMF'in de yönlendirmesiyle hazırlıklara başlamış, ekonominin başına Turgut Özal'ı getirmişti. Özal ve ekibinin hazırladığı "İstikrar Paketi" 24 Ocak 1980'de açıklanmış, dışa kapalı devletçi ekonomiden piyasa ekonomisine geçişin düğmesine basılmıştı.

24 Ocak Kararları'nın ana hedefi uluslararası sermaye ile bütünleşmektir. Bunun için o güne kadar uygulanan "ithal ikameci" sanayileşmeden ihracat ağırlıklı sanayiye geçiş hedeflenmişti. Diğer hedefler şöyle özetlenebilirdi:

- Devletin fiyat denetiminden çekilmesi ve bu denetimi piyasanın arz-talep dengesinin sağlaması,
- Devletin ekonomi içindeki payının azalması, özel sektörün öne çıkarılması,
- Sermaye piyasalarının oluşması, kambiyo rejiminin serbest bırakılması, bunun için yapısal düzenlemelere gidilmesi,
- Faiz oranlarının devlet değil, piyasa tarafından saptanması ve faizin enflasyonun üzerinde tutulması, (reel faizin oluşması)
- Kamu mallarına zam yapılması, ara mallarda sübvansiyonların kaldırılması,
- Ücretlerin sabit tutulması,
- Yeni vergi yasalarının yürürlüğe girmesi, sanayi ürünleri, sebze ve meyve ihracatı ile yurtdışı müteahhitlik ihalelerini kazananlardan vergi alınmaması,
- Devletleştirilmiş madenlerin yeniden özel sektöre devredilmesi,
- Yabancı sermayenin en az iki, en fazla 50 milyon dolarlık yatırım yapması, ortaklık payının en az yüzde on, en fazla yüzde 49 olması,
- Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin özelleştirilmesi . . .

Devlet Planlama Teşkilatı, Merkez Bankası, Maliye Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı'nın ortaklaşa yürüttüğü çalışmalarla uygulamasına geçilen 24 Ocak Kararları kısa sürede sonuçlarını vermeye başlamış, Türkiye küresel ekonominin bir parçası olma yolunda ilerlemişti.

VİLLALARINIZI SATIN, SERMAYE YAPIN

13 Mayıs 1981'de İstanbul Sanayi Odası salonunda toplanan sanayiciler kaygılarını gizlemeye pek de gerek duymuyordu. Doğrusu kürsüden kendilerine seslenen Turgut Özal da bu kaygıyı yatıştırmaktan çok sanayicilere ayar çekme niyetinde görünüyordu. Sanayicilerden kısa vadeli çıkar hesaplarının dışına çıkarak üç dört yıl sonra Türkiye'yi hayal edilemeyecek bir noktaya getirecek olan programı desteklemelerini istiyor, özellikle inşaat, otomotiv ve dayanıklı tüketim malları sektörlerinde eski günlerin canlılığını beklememelerini söylüyordu:

“İç pazarda satamıyorsanız dış pazara yönelin, ihracatı karlı hale getirdik. Elinizdeki parayı işinize yatırın. Kendi imkânımı başka yerde kullanayım dersiniz bu iş yürümez. Villalarınız falan varsa onları satın, işinize yatırın, ortak bulun, yabancılarla ortaklık kurun, işinizi yürütün. Gücü en fazla olan değil, becerisi en fazla olan öne çıksın istiyoruz, bunun mücadelesini yapıyoruz.”

Biraz da buyurucu tonuyla sanayicilerin hiç de hoşuna gitmeyen konuşmasında Özal, uygulanmakta olan ekonomi politikasının önceliklerini ve hedeflerini de açık biçimde ortaya koyuyordu. Birinci önceliğin enflasyon canavarıyla mücadeleye verildiğini ve enflasyonun aşağılara çekildiğini belirtiyor, tazyiklere rağmen mücadeleye devam edeceğini ve yüzde 20-25'lik bir enflasyonu hedef alındığını söylüyordu. Özal'a göre ikinci öncelik ihracatın artırılması ve ödemeler dengesinin iyileştirilmesiydi. Üçüncü öncelik iç tasarrufların artırılması ve bankalara yönelmesine ayrılmıştı. Üretim ve yatırımların artması ise ancak dördüncü önceliği alabiliyor, yapılacak yatırımların da gerek kamu kesiminde, gerekse özel kesimde dışa dönük yeni program doğrultusunda olmasına dikkat edileceğini vurguluyordu.

Özal'ın kafasındaki ana planda bürokrasinin giderek yeni baştan düzenlenmesini de içeren bir yapı değişiminin özleminin yer aldığı açıktı. Buna göre, devlet makro düzeyde politikalarla bu yapı değişikliğinin yolunu açacak, ondan ötesini piyasa gerçekleştirecekti. Bu süreç içinde dışa açılabilen firmalar ayakta

13 Mayıs 1981. Özal, İSO yöneticileri ve üyeleriyle...

kalmayı başarırken, çok büyük de olsalar içe dönük firmalar tökezlemeye başlayacak, sermaye yeniden yapılanacaktı. Bu sermaye grupları arasındaki güç dengelerinin de yeniden belirlenmesi anlamına geliyordu.

Konuşması bittiğinde sanayicilerin pek çoğunun yüzleri daha da asılmış, belli belirtisiz de olsa homurdanmalar duyulmaya başlamıştı. Çünkü yıllardır ithal ikamesi yatırımlarla büyüyüp genişleyen şirketlerin yeni sisteme ayak uydurup uyduramayacağı, bu sistemin ne kadar gelecek vaat ettiği yolunda kafaları karıştı. İhracata yönelik üretim yapıp faaliyet gösteren sanayiciler ise Özal'ı ayakta alkışlıyordu. Bu sanayicilerden biri de Sakıp Sabancı'ydı. Özal'la birlikte çalışmanın verdiği bilgiyle yeni sürece hazır. Güler Sabancı bu süreci şöyle özetleyecekti:

“Biz önce Özdemir Sabancı ile sonra Turgut Bey'le beraber yeni teknolojiyi izlemeyi öğrenmiştik. Hatta lastikte olduğu gibi bazı teknolojileri fazla erken uygulamıştık. Turgut Bey'le gelen söylem yeni teknolojiye ulaşmak için teknoloji sahipleriyle ortaklık kurmaktı. 70'li yıllarda henüz ortaklık kurulmuyordu, ama know how alınıyordu. Biz de lastikte bunu yapıyorduk. Turgut Bey'le gelen ikinci bir boyut daha var, biz 70'li yıllardaki yatırımları sadece Türkiye pazarı için yapmıyor, ihracatı da öngörüyoruz. Risk alınıyor, ciddi kapasiteler oluşuyordu. Maalesef krizlerde, ihtilallerde yeni kurulmuş bu fabrikalarda düşük kapasiteyle

çalışıldı, çok sıkıntı çekildi, ama öngörü yüksekti. Yani Özal geldiğinde ve Türkiye'yi dışarıya açtığında biz lastikte de tekstilde de Sabancı olarak yatırımlarla, kapasitelerle ihracata hazırдық.”

BİR YOL KAZASI VE FAİZE HÜCUM

Özellikle faizlerin kısmen de olsa serbest bırakılması sermaye piyasasında hareketliliğe yol açmış, hisse senedi ve tahvil satışları hızlanmıştı. Yetmişli yılların sonlarına doğru enflasyonla baş edebilmek için birikimlerini Cevher Özden gibi bankerlere yatırarak ek gelir sağlayanlar çoğalmıştı, ama piyasadaki hareketlilik şimdi daha bir iştah kabartıyordu. Doğrusu, vatandaşa “kemer sıkma” politikası olarak yansıyan 24 Ocak kararları ücretlerin ve alım gücünün düşmesine yol açmış, gelirle gider arasındaki mesafe daha da açılmıştı. Bankerlerin bankalardan daha çok faiz vermesi bu mesafenin kapanması için fırsat görülmüş, yastık altındaki paralar çıkarılıp, zinet eşyaları bozdurulup bankerlerin kapısında kuyruğa girilmişti.

Kuyruklar kısa sürede daha da uzadı, piyasada yeni bankerler türedi. Bakkal, lahmacuncu, berber, ayakkabı tamircisi... Banker olabilmek için öyle uzun boylu bürokratik işleme de gerek yoktu yasa gereğince, belediyelerden alınan bir ruhsat yetip artıyordu. Bu piyasadan bankalar da nemalanıyor, mevduat sertifikasını ve tahvillerini bankerlerle paylaşıyorlardı.

Anlaşılan emek harcamadan ek gelire kavuşmak pek çok kişiye cazip gelmişti, hatta sanayiciye bile... Alanın da satanın da halkalarından birini oluşturduğu “saadet zinciri” hızla büyüyordu. Ekonomistlerin, sistemin yürüebilmesi için para yatırmanın kesintiye uğramaması, böylece ilk yatırımın faizinin ikinci yatırıma tarafından ödenmesi gerektiği, bunun da imkânsız

olduğu yolundaki uyarıları da yetmiyor, herkes paraya ve faize hücum ediyordu. İşadamları da gelişmelerden tedirgindi. TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ali Koçman “Cumhuriyet tarihinde tasarrufçu ilk kez tasarruflarının karşılığında reel bir gelir sağlayabilmektedir.” diyordu “Serbest faiz uygulaması, sürekli yükselen ve yükselecekmiş izlenimi veren faizleri de beraberinde getirmiştir. Ancak bu durumun sonunda tasarruf sahiplerinin hüsrana uğramalarıyla sonuçlanmamasını dilerim. Serbest piyasa ekonomisi spekülasyon olaylara kurban giderse yazık olur, bu önlenmelidir.”

Dönemin Maliye Bakanı Kaya Erdem de dahil, hükümetin bütün üyeleri Koçman’ın dikkat çektiği durumun farkındaydı, saadet zinciri kırıldığında tüm mali kesimlerle birlikte yüz binlerce vatandaşın önemli ölçülerde zarara uğrayabileceği görülüyor, bu arada mali sektörü yeniden düzenleyecek yasalar hazırlanıyordu. 1 Şubat 1982’de bankerlik yapanların sermaye piyasasına girebilecekleri yolunda bir hüküm de taşıyan Sermaye Piyasası Kanunu yürürlüğe girdi. Yine de geçen her an hem hükümetin, hem de umutlarını bankerlere bağlayanların aleyhineydi. Bakan Erdem önlem almakta bir süre daha gecikilirse zarara uğrayacakların sayısının 500 bini aşacağından endişeleniyordu. Sonunda baklayı ağızından çıkardı: “Halk paralarını bankerlere yatırarak kumar oynamıştır!”

Bu cümle taşları yerinden oynatmaya yetti, bankerlerin önünde bu kez parasını almak isteyenler kuyruklar oluşturmaya başladı. Kastelli’nin İsviçre’ye kaçtığından duyulması telaşı daha da arttırdı. Bankerlerin tümüyle tasfiyesi tam 25 yıl sürecek, dosyalar ancak 2005’te kapanacaktı.

Banker faciasının siyasi bir bedeli de olmalıydı. MGK Kaya Erdem’i görevden aldı. Erdem daha ağızından “Halk kumar

oynamıştır.” sözleri çıkarken bu bedele hazırlandığını söyleyecekti. Yıllar sonra süreci değerlendirmesi istendiğinde ise özette şunları anlatacaktı:

“Bu bir el bombasıydı ve fitilini çektiğiniz zaman patlayacak, patladığı zaman da etrafa zarar verecekti. Biz mevzuat çıktığı an böyle bir panik olacağını, sorumluluğun da bunu yapan maliye bakanına geleceğini biliyorduk, ama yapacak herhangi bir şey yoktu. Bunu Evren Paşa’ya böyle anlattım. ‘Eğer bu mevzuatı dört-beş sene evvel çıkarsaydık o zaman da bomba patlayacak, ama gürültüsünden başka bir şey olmayacaktı’ dedim. Ben vergi kanunlarıyla birlikte bankerliği düzenleyen kanunu işte bu bilinçle hazırlamıştım, ancak kanun yürürlüğe geç girecekti, mağdurların sayısını daha da arttırmamak için yasanın verdiği kolay kanun çıkarma yetkisini kullandım ve açıkladım. Yani fitili çektim, bombayı patlattım.”

Erdem’in anlattıklarına göre bomba patladıktan sonra yaşanacak panik öngörülmüş, bunun için Merkez Bankası’ndan mevduat sertifikası dağıtan

bankalara ve firmalara likidite akışı düşünülmüştü. Ancak Banker Kastelli'nin yurt dışına kaçıışı paniği hemen kontrol altına almalarını engellemiştir. “Biz bu tedbirlerle banker krizinin bir mali krize dönüşmesini engelledik.” diyordu Erdem sonraki yıllarda yaşanan krizlere gönderme yaparak:

“Bence bu krizi en az zararla ve ders alarak atlattık. Devlet yapması lazım gelenleri zamanında yapamamasının nelere mal olduğunu öğrendi, vatandaşımız da riskin anlamını kavradı.”

Kaya Erdem'in görevden alınması üzerine politik ve ekonomik yol arkadaşı Turgut Özal da istifa edip Ankara'dan ayrıldı. Özal'ın istifası kendisini bu durumdan sorumlu tutmaktan çok biraz Erdem'e vefa, biraz da kafasında dolaşıp duran yeni planlar nedeniyledi. Çünkü doğru yolda olduğundan emindi, görevdeki son günlerinde bile sözünü sakınmıyordu. Holdingleri hedef alan konuşmalarında “Bazı çevreler aman bu faizler insin, sanayi ölüyor, bitiyor diyorlar. Hatta bazı banka sahibi holdinglerimiz geliyorlar, devlet faizi tayin etsin istiyorlar.” diyordu “Maksat halkın tasarruflarını düşük faize doğru itmek. Devlet üzerinde etki yapıp faizi düşürecekler. Onlar az bir imkân da gelse faiz düşürülürse kredileri kendi işletmelerinde kullanacaklar.” Ekonomist Osman Ulagay da Özal'ın istifasını, “24 Ocak Deneyimi” adlı kitabında şöyle değerlendiriyordu:

“Özal'ın aslında Türk ekonomisinin, hatta Türk toplumunun geleceği konusunda iddialı bir ‘ana plan’ doğrultusunda davrandığını ileri sürmek mümkün görünüyor. Hatta biraz daha ileri gidip Özal'ın ekonomideki bazı ciddi sorunların ertelenemez bir nitelik kazandığı bir dönemde sahneden çekilmeyi yeğlemesini, kafasındaki ana planın geleceğini düşünerek atmış olduğu bir taktik adım olarak yorumlamak da belki mümkün.”

Özal Ankara'yı terk ederken yerine Aslan Başer Kafaoğlu atandı. Bu atama Konsey'in serbest piyasa ekonomisine sırt çevirdiğini, ekonomiyi devletçi politikalarla yürütmeye karar verdiğini gösteriyordu. Banker mağdurlarının büyük bölümü iki yıl içinde ana paralarını geri alırken yaşananlar Türkiye ekonomisine yön veren IMF tarafından bir “yol kazası” olarak değerlendirilip rafa kaldırıldı.

YENİDEN SİVİL HAYAT, YENİDEN ÖZGÜRLÜK

Takvimler 1983 yılının Mayıs'ını gösterdiğinde Milli Güvenlik Konseyi iktidarı sivil hükümetlere bırakmaya hazır olduğunu duyurdu, artık yeni partiler kurulabilirdi. Ancak partiler geçmişten izler taşımayacak, hem liderleri hem de programlarıyla yeniyi temsil edecekti. Seçimlere Turgut Özal'ın kurduğu ANAP'la birlikte iki partinin daha katılmasına izin verildi. Biri, Konsey'in de desteğini alan Turgut Sunalp'in başkanlığını yürüttüğü Milliyetçi Demokrasi Partisi'ydi, diğeri Necdet Calp'ın başkanlığında kurulan Halkçı Parti. 6 Kasım 1983'te yapılan seçimleri oyların yüzde 45'inden fazlasını alan, dört siyasi görüşü, sağ-solu-liberalleri ve muhafazakârları temsil ettiğini savunan ANAP kazandı.

Sanayiciler şimdi soluklarını tutmuş, Özal'ın uygulayacağı ekonomik programı bekliyordu. MGK üyeleri giderayak “mali bünyelerinin ciddi bir şekilde zayıfladığı” gerekçesiyle İstanbul Bankası ve Hisarbank'ın yönetimine el koymuş, Faruk Süren'e ait Transtürk Holding'in borçlarını erteleyerek holdingi kurtarmış, Demirel'in büyük hayali olan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali'nin temelinin atılmış, kürtaji serbest bırakmış, Boğaziçi'ndeki yapılanmayı sınırlandıran ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (MGK) kurulmasını öngören

yasalara imza atmıştı. Türkiye o yıl, yani 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna da tanıklık etmişti.

Özal'ın kurduğu, Evren'in de onayladığı hükümetin güvenoyu alarak göreve başladığı 24 Aralık'ta Türkiye'nin ekonomisi pek de yolunda gitmiyordu. Son üç yılın verileri açıklandığında fiyatların yüzde 250 oranında arttığı, en çok da KİT ürünlerine zam yapıldığı görülmüştü. Gelirler azalırken, enflasyonun yükselme hızı yıllık yüzde 31'e, işsiz sayısı üç buçuk milyona ulaşmıştı. Özal'ı bir doların 200 lirayı aştığı, kâğıt yokluğundan İstanbul'da kitabın basılmadığı bir ekonomi bekliyordu. Hükümetin ilk icraatı faizleri yükseltmek, döviz alım-satımını, serbest bırakmak oldu. Artık üzerinde döviz buldurmak suç değildi. Bu karar en çok yetmişli yılların sonlarında yatırım yapmak için döviz peşinde koşutan, üzerinde olan doları ya da markı aklın sınırlarını zorlayan yöntemlerle saklayan, ama her an yakalanma korkusu taşıyan sanayicileri sevindirdi.

Hükümet icraatlarına hızlı girişmişti, aynı hızla sürdürdü: Dolar 300 lira oldu, ithalat ve ihracatın yeni kuralları açıklandı. Hasan Cemal yeni dönemi Cumhuriyet'in 28 Aralık 1983 tarihli köşe yazısında şöyle anlatıyordu:

“Herhangi bir şekilde hayale kapılmaya gerek yoktur. Özal yönetimi altında zamlar sürecektir. Zam günlük yaşantımızın olağan bir parçası haline gelecektir. Hem bu kez, pek

öyle şok niteliğinde değil, azar azar, alıştıra alıştıra açılacaktır zam paketleri... Türk Lirası, Amerikan Doları ya da Alman Markı karşısında değer yitirmeye devam edecektir. Ücretler yerinde sayacak, işsizlik büyüyecektir. Çünkü öngörülen ekonomik modelin çıkış noktası, mantığı budur.

Enflasyonla mücadeleye öncelik, dışsarıya ağırlık veren Özal yönetimi, ekonomik

büyümeyle ve işsizlikle savaşımı arka plana atmıştır. Büyüme ile istikrar politikaları arasında neredeyse bir Çin Seddi vardır. Şimdi hesap kitap yapma sırası muhalefettedir. Özal'ın ekonomik yaklaşımlarının çağdaş bir sanayi toplumu olmaktan bizi alıkoyacağı görüşünü taşıyanlar, özellikle de sosyal demokrat partiler için gündemdeki bir numaralı konu bu olmalıdır.”

Sanayiciler arasında

da Hasan Cemal'le aynı görüşü paylaşanlar çoktu, çünkü Özal'ın sanayiye değil, finans sektörüne ağırlık vereceği apaçık ortadaydı. Çok geçmeden finans sektöründe önemli değişiklikler yapıldı, hazine ihalesi yoluyla bankalara ve özel kişilere iç borçlanma senetleri satmaya başlandı. Kambiyo sistemi de esnetildi, özel bankaların hem özel sektör hem de kamu şirketleri için dış kredi bulmalarına olanak sağlandı. 1984 yılında Menkul Kıymet Borsalarının Kuruluşu ve Çalışma Esasları Resmi Gazetede yayımlanırken, bir yıl sonra da İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kuruldu.

*İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
1985 yılında kuruldu.*

BORSADA İLK ÇAN

Türkiye'nin finansal tarihinde ilk borsanın kuruluşu 1864 yılına dayanıyor, Galata Bankerleri döneminde Dersaadet Tahvilat Borsası faaliyete geçiyordu. 1906'da çıkan bir tüzük ile ismi "Esham ve Tahvilat Borsası"na dönüştürülen borsa, Cumhuriyet döneminde bir tüzükle 1922'de bugünkü işleyişine benzer bir yapıya kavuşturulacaktı.

1929 yılında "Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu" ile borsa faaliyetleri düzenlenmiş ve bu tarihten sonra "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası" adını almıştı. 1938'de bu borsa kapatılırken Ankara'da "Kambiyo, Esham ve Tahvilat Borsası" adı altında yeni bir borsa faaliyete geçiyordu. 1941 yılında ise yeniden İstanbul'a nakledilmişti.

Bu gelişmelere rağmen menkul kıymetler borsası 1980 yılına kadar finansal sistem yapısı içinde çok önemli bir rol oynayamamıştı.

Ancak planlı dönemden liberal döneme geçişle birlikte tekrar gündeme geldi, 26 Aralık 1985 tarihinde resmi törenle açıldı. Turgut Özal borsanın geliştirilmesi için finansal piyasalar üzerinde çalışmalar yapmış olan Muharrem Karşlı'yı görevlendirdi. Karşlı beş yıl süreyle İMKB'nin kurucu başkanlığını yaptı.

Türkiye'de ilk halka arzı Koç Grubu 1973 yılında Kav şirketinin hisselerini çalışanlarına vererek gerçekleştirmişti. Borsanın kuruluşundan sonra ilk giren şirketlerden biri yine Koç Holding oldu. Zamanla işlem hacmi genişleyecek, bugüne gelindiğinde üç pazarda 300'e yakın şirketin hisse senetleri işlem görecekti.

Borsa'nın faaliyete geçmesinden sonra uluslararası bankalar için de Türkiye artık gözde bir ülkeydi, ya Türkiye'de şube açıyor ya da mevcut bankalara ortak olmaya niyetleniliyordu. Türk bankaları da boş durmuyor, yurt dışında şube açma yarışını başlatıyordu.

1984'te yapılan yerel seçimlerle iktidarını pekiştiren Özal doludizgin gidiyordu. 24 Ocak kararlarının esaslarından KİT'lerin özelleştirilmesi için yasal düzenlemeler yapılmış, sıra uygulamaya gelmişti.

Ekonomistler de sanayiciler de ANAP iktidarı döneminde özelleştirmede çok önemli adımların atılmadığını düşünseler de dönemin Maliye Bakanı Erdem aynı düşüncede değildi. Özal özelleştirmede de büyük adımlar atmış, hatta Latin Amerika ülkelerine öncü olmuştu. Erdem özelleştirme programını yıllar sonra şöyle değerlendirecekti:

Telefonun özelleştirilmesi uzun sürdü, ancak 2015'te sonuca bağlandı...

“Kamu iktisadi teşebbüslerinin işletmelerini anonim şirketleri haline getirerek hisselerini vatandaşa satmayı öngörüydük. Hisselerin satışını kolaylaştırmak için de Sermaye Piyasası Kanunu’ndan bunu kolaylaştıracak hükümler getirilmesi lazımdı. Tartışmalar daha iktidara gelmeden evvel, ‘köprüyü satarım sattırmam’la başladı. Özelleştirme master planını 86 Mayıs’ında tamamdık ve ilk özelleştirme çimento sanayinde yapıldı.

Türkiye 1987 yılında özelleştirmede öncü ülke ilan edildi. Meksika, Arjantin, Rusya, Doğu bloğu gibi ülkelerde 87 yılında özelleştirmenin lafı dahi yapılmıyordu, hatta özelleştirme düşünülüyordu. Biz 83’te master planı hazırlamanın ötesinde, 88-90 yılları arasında ülkede özelleştirme uzlaşmasını sağlamaya

çalıştık. Kamuoyunda özelleştirme fikrini yerleştirdik. Bunlar özelleştirmede bir atılım yapmak için en önemli unsurlardı, bunları sağladık. Fakat 90-93 yıllarında, piyasanın da rahat olduğu dönemde, biz ne yazık ki özelleştirmenin edebiyatını yaptık. İdeolojik tartışmalara girdik. Bu hazır ortamdan istifade edemedik ve yazık ettik. Aynı yıllarda bu bahsettiğimiz ülkeler, milyarlarca dolarlık özelleştirme yaparak çok büyük imkânlar sağladılar. Biz 93’ten sonra bunu yapmaya çalıştık, fakat piyasa uygun değildi, arzu ettiğimiz neticeyi alamadık.”

Erdem’e göre özelleştirmeden mucizeler beklemek gerekirdi, elde edilen gelir kadar o gelirin nerelerde kullanıldığı da önemliydi. “Eğer siz özelleştirmeden elde edilen geliri bir nevi vergi geliri gibi değerlendirmeye kalkarsanız

özelleştirmeye de yazık etmiş olursunuz.” diyordu.

Sonunda Özal’ın istediği olmuş, Boğaziçi Köprüsü gelir ortaklığı senetleriyle halka açılmıştı. Onu yabancı şirketlere yatırım kolaylığı sağlanması, çalışanlara vergi iadesi ödenmesi, yabancı sigaraların satışının ve ilaç fiyatlarının serbest bırakılması izledi. Sanayiciler bu gidişin sonunu kestiremiyor, tetikte bekliyordu. Vehbi Koç, hükümete aldığı kararları değerlendirmek için altı ay süre tanıyor, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Halit Narin ekonomik uygulamalarını beğenmediği Özal’ı IMF’ye şikâyet ediyordu. Özal ise Türkiye’nin dünyanın sayılı ülkeleri arasına girebilmesi için kendisine on yıl süre verilmesini istiyordu. Başbakan rotasını Irak-İran savaşıyla güçlenen Ortadoğu pazarına çevirmiş, Ortadoğu ile yakın ve uzak Asya ülkelerine yaptığı resmi ziyaretlere işadamlarını da katmıştı. Bu da Türkiye’nin artık ihracata yönelik üretim yapması gerektiği konusundaki kararının bir parçasıydı. Artık Ortadoğu ülkelerinde Türk malları vitrinleri dolduruyor, gıdadan giyime tüketimi Türkiye karşılıyordu.

Özal sanayicileri sık sık uyarıyor, gelecekteki beş yıl için rota çiziyor, eğer bu rotaya uyulmazsa Türkiye’nin geleceğinin kararacağını söylüyordu. İhracatı artırmak adına da vergi muafiyeti uygulanıyor, sanayide yeni teknolojilere uygun ithalat ürünleri ise gümrükten muaf tutuluyordu. Arada devletten vergi iadesi alabilmek için düzmece belgelerle “hayali ihracat” yapanlar da çıkıyor, kimi yakalanıyor, kimi gözden kaçmayı başarıyordu.

Yine de sonunda hedefe yaklaşıldı ve 1988 yılında ihracat artış hızı, ithalat artış hızının üzerine çıktı. İhracatın yüzde 80’ini mamul mallar, özellikle de tekstil ve demir-çelik ürünleri karşılıyor, yani yeni sistem üretimde de karşılığını buluyordu. Veriler, 1982-1985 yılları arasında Türkiye’nin Ortadoğu’ya ihracatının Avrupa Topluluğu’na olan ihracatını aştığını gösteriyordu. Sanayiciler bu hıza ayak uydurmakta gecikmemişti, gerçi iç talebin kısılması nedeniyle pek yeni tesis kurulamadı, ama var olanların kapasiteleri daha etkin kullanıldı. Devlet imalat sanayi yatırımlarından çekilmiş, bu alanı özel sektöre bırakmıştı, ancak herkes bu boşluğu doldurmanın uzun zaman alacağını farkındaydı.

Bu tablo içinde devlet yatırımlarına da yer vardı, elbette. Savunma sanayisinde teknoloji transferi gerçekleştirilip Stinger füzeleri, roket motorları, hücum botlar, hatta F-16'lar üretiliyor, ulaştırma, haberleşme ve enerji sektörlerine ağırlık veriliyordu. 1980-1988 yılları arasında kamu ve özel sektörde 332 teknoloji transfer anlaşması imzalanmış, bilgisayar sistemleri kurulmaya başlanmıştı. Türk sanayicisi dünyayla rekabete hazırlanıyor, ithalatın serbest bırakılmasına başta karşı çıkan holdingler de gidişata uyum sağlamaya çabalıyordu. O güne kadar adını bile duymadığı yeni ürünlerle ve markalarla tanışan tüketici ise bankaların hızla ellerine tutuşturduğu kredi kartlarıyla yeni sisteme ayak uydurmaya çabalıyordu. O kredi kartları onlarca yıl Türk ekonomisinde bir sorun olacak, tüketici sık sık bilinçli kart kullanımı için uyarılacaktı.

REFORM YORGUNLUĞU VE ESKİ SİYASİLERİN DÖNÜŞÜ

Ekonomiden siyasete, kültürden sanata eski algıların yerle bir olduğu, yerini neyin alacağını öngörülemediği heyecanlı hareketli yıllardı Türkiye için seksenler. Sorunlara

bazen anlık çözümler bulunuyor, bazen cesaret aklın önüne geçiyordu. Doğrusu pek de kolay alt edilebilecek sorunlar değildi: Ermeni örgütü Asala 1915'in intikamını aldığı gerekçesiyle Amerika ve Avrupa'da Türk büyükelçilerini öldürüyor, Bulgaristan Türk toplumunun yaşamını zorlaştırarak 300 bin Türk'ü Kapıkule'den geçişe zorluyor, Yunanistan Ege sularında petrol aramaya kalkışıyor, Çernobil'de patlayan nükleer santral Karadeniz kıyılarında, özellikle de çay ve fındıkta tehlike sinyalleri veriyordu. Dahası Güneydoğu'da 1984'te başlayan çatışmalar hızla yayılıyor, bu da devletin savunma sanayisine daha çok harcama yapmasına yol açıyordu. Güneydoğu'da pek çok ilde sıkıyönetim ilan edilmiş, sorunların çözümü adına Diyarbakır'da Olağanüstü Hal Bölge Valiliği kurulmuştu.

Ülkenin doğusuyla batısı birbirinden ayrı sorunlar yaşıyor gibiydi artık. Batı'da başta İstanbul olmak üzere işçiler yeniden hareketlenmiş, grevler birbirini izlemeye başlamıştı. Tek parti iktidarı olarak reformlara kolaylıkla imza atabilen, muhalefeti de rahatlıkla göğüsleyen ANAP'ta ve Özal'da yorgunluk belirtileri hissediliyordu. 1987'de halk oylamasıyla eski siyasilerin siyaset yasağının kaldırılmasıyla bu yorgunluk daha

SHP, Erdal İnönü başkanlığında Halkçı Parti ile Sosyal Demokrasi Partisi'nin birleşmesi sonucu kuruldu.

İLK 100'DEN EN BÜYÜK 500'E TÜRK SANAYİSİNİN BİLANÇOSU (1960-2015)

İstanbul Sanayi Odası kurulduğu günden bu yana Türkiye'nin sanayileşme öyküsünün tam merkezinde yer aldı. Kayıtlı ekonominin önemini de fark ederek 1968 yılında ilk kez cirolarına göre Türkiye'nin 100 büyük kuruluşunu açıkladı. İSO'nun ilk başkanı Fazıl Zobu daha sonra Türk ekonomisi için önemli bir veri oluşturacak ve geleneksel hale gelecek ilk 100 kuruluş sıralamasını neden yaptıklarını şöyle açıklıyordu:

"Dünya ekonomisinde her geçen gün yeni gelişmelerle, iktisadî konular daha kompleks bir hale gelmekte, trendlerin sür'atle değerlendirilip icap eden kararların aynı sür'atle alınması şart olmaktadır. İş âlemindeki büyük gelişme, kamuoyuna intikal eden bilgi çerçevesini genişlemeye zorlamakta ve düne kadar iş sırrı olarak gizli tutulan malûmatın bugün açıklanmasında mahzur değil hatta lüzum ve faide görülmektedir."

Zobu ABD'de yayımlanan ünlü dergi Fortune'un her sene Amerika'nın en büyük 500 sanayi firması ile ABD dışında 200 firmayı açıkladığını da belirtiyor ve İSO olarak bu konuda adım atmayı görev bildiklerini söylüyordu. Fortune listesinde kimler mi vardı? İlk sırayı uzun yıllardır General Motors alıyordu. Amerika dışında ise Royal Dutch Shell 7.7 milyar dolarla listeye giriyordu. Türkiye 100'ünün ilk on sırasına girenleri yine Zobu'nun ağızından verelim:

"İlk iki firma adını açıklamadı. US Royal Lastik 239.3 milyon lira, Arçelik 22.6 milyon lira ile üçüncü sırada yer aldı. Dördüncü firma da adını saklı tuttu, onu Şişe Cam, Rabak ve Goodyear izledi."

Yani Fortune'un birincisi General Motors'un 20 milyar dolar cirosuna karşılık bizim birincinin cirosu sadece 293.3 milyon liraydı. İlk yıl 31 firma adının açıklanmasını istemezken bir yıl sonra bu rakam dokuza düşüyordu. Yıllar geçtikçe araştırmaya katılım da arttı. Yaşanan tüm ekonomik krizlere rağmen İSO 1978'de firma sayısını 300'e çıkaracaktı. Başkan Nurullah Gezgin bunun nedeninin sağlıklı değerlendirme yapabilmek için kriterlerin yeniden belirlenmesi olduğunu söylüyor, enflasyon, sektör bazında geçici dalgalanmalar ve kamu kuruluşların katılımındaki istikrarsızlık nedeniyle firma sayısının arttırıldığını açıklıyordu. O yıl değerlendirmeye alınan 259 özel sektör kuruluşundan 160'ı İSO üyesiydi. İlk sırayı İpraş alıyor, onu Ereğli Demir Çelik ve Şeker Fabrikaları izliyordu.

1981'de ise firma sayısı 500'e çıkıyor, 1979'da yaşanan yüzde 97 enflasyonun etkisiyle finansal yapıları bozulan şirketlerin reel bazda üretimden satışları da bilanço kartları da geriliyordu. Bu yıl özel sektör istihdamı gerilerken kamuda ise artış yaşanıyordu. 1980 verilerine göre ilk on yine kamu kuruluşlarının oluyordu:

"TPAO, İPRAŞ, Demir Çelik İşletmeleri, Petkim, ERDEMİR, ismini açıklamayan bir sanayici, TKİ, Şeker Fabrikaları AŞ ve Çimento Sanayi AŞ."

İSO 1991'de 500'e giremeyen sonraki 250 kuruluşun listesini de yayımlamaya başlayacaktı. 500 kuruluş açıklaması bugün heyecanla beklenen bir veri. Son çalışma ise 2015'e ait. Listede tek bir kamu kuruluşu var, Elektrik Üretim A.Ş. Diğerleri artık özel sektörün firmaları olarak yer alıyor. Üretimden satışlar sıralamasında ilk sırayı Tüpraş alıyor, onu sırasıyla Ford Otomotiv, Arçelik, Oyak Renault, Tofaş, Elektrik Üretim A.Ş, Ereğli Demirçelik izliyor. Fortune ABD'de 2014'ün birincisi Wall Mart'ın cirosu 421.8 milyar dolar. Türkiye'nin birincisi Tüpraş'ın ne kadar dersiniz? 14 milyar dolar. Anlaşılan daha çok yolumuz var!

da artacaktı. Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alpaslan Türkeş'in yandaşları başka isimler altında kurulan partilerinin başına geçmesi, Erdal İnönü'nün başkanlığında Halkçı Parti ile Sosyal Demokrasi Partisi'nin birleşmesi ve ortaya Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin (SHP) çıkması muhalefeti güçlendirmiş, Özal zorlanmaya başlamıştı.

Siyasi gerilimler piyasaya da yansıyor, fiyat istikrarı hedefi giderek daha da bulanıklaşıyordu. Türkiye kendini yeniden kronikleşmiş bir enflasyonun içinde buldu. Ekonomist ve gazeteci Osman Ulagay durumu şöyle özetliyordu:

“Türkiye’de yüksek enflasyon sürerken, tasarrufları enflasyona karşı korumak gerekçesiyle yüksek reel faiz uygulamasında ısrar etmenin tehlikeli sonuçlarını gören ve hissedenlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Özal hükümetinin kurulmasını izleyen dönemde sosyal adaletin reel faizle sağlanacağını yazabilmiş olan bir kısım kalem erbabının bile aradan bir yıl bile geçmeden çark ederek bu faiz politikasının çıkmazını vurgulamaya başladıkları görülmektedir.”

AET'YE TAM ÜYELİK İÇİN BAŞVURULUYOR

Özal, hem Irak-İran savaşının etkisiyle hem de siyasi görüşleri doğrultusunda iktidarının ilk yıllarında rotasını Ortadoğu'ya çevirmiş, Türkiye'nin kalkınmasının motoru gördüğü ihracatı bu ülkelere yönlendirmeye çalışmıştı. Özal'a göre AET bir “Hıristiyan Kulübü”ydü ve bu kulüpte Türkiye'ye yer yoktu. Ancak hem ekonomik göstergeler hem de dünya siyasetinin yeni haritası yüzünü yeniden Avrupa'ya, dolayısıyla AET'ye çevirmesine yol açtı. Avrupa ve Rusya güçlü bir alıcı olarak Türkiye'ye geniş bir pazar sunuyordu

ve Özal artık Türkiye'nin de bu pazardan yararlanmasından yanaydı.

Türkiye AET'ye tam üyelik başvurusunu 14 Nisan 1987 günü yaptı. Bir geçiş süreci yaşanacak, bu arada Türk sanayisinin Avrupa'ya uyum sağlayabilmesi için gerekenler yapılacaktı. Başvuruyu inceleyen Komisyon Türkiye'nin AET üyeliği için “ehil”, ancak topluluk üyeleriyle Türkiye ekonomisi arasındaki farkın bir hayli büyük olduğu kararına vardı. Oysa 1981-1990 arasında Türkiye sanayisi gıda ve tekstil gibi geleneksel sektörlerde de olsa ortalama yüzde yedi oranında gelişmişti. Anlaşılan bu AET için yeterli değildi, İSO yöneticilerinin çabalarına rağmen Türkiye tam üyelik bir yana, Gümrük Birliği üyeliği için bile neredeyse bir on yıl daha bekleyecekti.

Bu arada dolar ilk kez bin liranın üzerine çıkmış, akaryakıt ve ilaç fiyatları yüzde yüz artmış, Dünya Bankası da Türkiye'yi büyüme hızını yüzde dörtte tutması konusunda uyarıyordu. Bankaya göre dış borçlar “tehlikeli” bir şekilde büyümüşü. İçeriden bakıldığında ekonomi kadar çalışma dünyası da tehlike sinyalleri veriyordu. KİT'lerde sözleşmeli personel uygulamasına geçilmiş, işçi ücretleri enflasyon karşısında gittikçe erimişti.

“Ortadirek” olarak adlandırılan ve iktidarla muhalefet arasında çekişme konusu olan orta sınıfın, yani çalışan kesimin huzuru iyice kaçmıştı. Özal şimdi sanayicileri de işlerini küçültmeleri konusunda uyarıyor, “Batan olursa kimseyi kurtarmayız.” diyordu. Sanayiciler de üst üste açıklamalar yapıyor, hükümetin ekonomik politikalarının sorunları çözmede yetersiz kaldığını vurguluyordu.

İşte böyle bir ortamda Kenan Evren’in görev süresi doldu ve Turgut Özal Cumhurbaşkanlığı’na seçildi. Türkiye yine bir dönemeçteydi, Özalsız bir ANAP’ın başarılı olup olamayacağı konusunda kuşku belirmişti ve zaman bu kuşku doğruylaacaktı.

1980’li yıllar dünya ekonomisinin de hızla bütünleşmeye yöneldiği bir dönemdi. Dünyada uluslararası yatırım hacmi artarken, teknoloji yaygınlaştı ve ticaret büyüdü. Türkiye de bu rüzgardan payını aldı; bankacılıkta başlayan dış ortaklıklar reel sektöre de yansdı. Artık dünyaya açık girişimcilerin dönemi. İşte bu dönemde sanayiciler de pek çok yeni sektörle tanıştılar. Yüksek teknolojilerin kullanıldığı iletişim, bilişim, havacılık ve uzay sanayiinin temelleri atıldı. Otomotiv sektörünün sanayi ve ihracat içindeki payı yükseldi. Enerji, gıda, kimya ve tekstil gibi sektörlerde büyük çaplı yatırımlar yapılırken, yeni ürünlerle de uluslararası rekabet gücü arttı. Sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı yüzde 35’lerden yüzde 80’lere çıktı.

Tat Konserve Fabrikası, Bursa.

İSTANBUL'DA SANAYİ BÖLGELERİ KURULUYOR

Bu siyasi ve ekonomik haritanın içinde İstanbul yine merkezdeydi. 1982 verilerine göre on ve üzeri işçi çalıştıran sanayi tesislerinin sayısı beş bine, çalışan sayısı ise 300 bine yaklaşmıştı. Türkiye'deki toplam iş yeri sayısının yaklaşık yüzde 20'si İstanbul'daydı ve kentin her iki yakası da hem tesise hem gecekonduya doymuştu. Uzun yıllar sanayiye ev sahipliği yapan Haliç'te çöp adacıkları oluşmuş, bu adacıklar da turizme heveslenen kentin tarihi dokusunu yıpratmaya başlamıştı. Pek çok sanayi sitesi de ilçe merkezlerinin göbeğindeydi artık. Çözüm aramaya Haliç'le başlandı, ardından çevresindeki ve Zeytinburnu'ndaki sanayi tesisleri yeni kurulan sanayi bölgelerine taşındı. İkitelli, Beylikdüzü, Dudullu, Tuzla Organize Sanayi Bölgeleri kendi içlerinde küçük bir dünya kurarken küçük işletmeler de PERPA'da toplandı.

Aynı sektördeki iş yerleri de birer çatı altında birleştirilirken mobilya arayanlar artık Modoko'ya, motorlu araç tamirhanelerine ihtiyacı olanlar Kadosan'a, yan sanayi ürünleri peşinde olanlar da İmes Sanayi Sitesi'ne gidiyordu. Tekstilin merkezi Mahmutpaşa, Sultanhamam ve Mercan'daki atölyeler de yavaş yavaş kenar semtlere çekildi. Eskinin Merter Keresteciler Sitesi şimdinin tekstil ve hazır giyim merkeziydi, Zeytinburnu ve Osmanbey ise modanın...

Peki, üretim bu genişlemeyle paralel mi ilerliyor, sanayileşmede hedeflere ne kadar yaklaşıyordu? Rakamlar 1981-1990 arasında dalgalanmalı da olsa sanayide ortalama yüzde yedi büyüme sağlandığını gösteriyordu. Bu oran imalat sanayisinde yüzde onu buluyordu, ancak gayri safi milli hasıladaki payı düşmüştü. İmalat sanayisinin 1980'de yüzde 25 olan oranı 1990'da ancak yüzde 25,3'e çıkabilmişti. Yine de ihracatta tarımsal malların payı azalmış, sanayi sektörününki yükselmişti. Dahası ihracat artışı, büyüme hızından daha da yüksek görülüyordu. Bunda özel sektörün payı büyüktü, rakamlar 1980'de yüzde 28,9 olan kamu imalat yatırımlarının payının 1990'da yüzde 4,5'e düştüğünü belgeliyordu. Özel sermaye yatırımlarının payı ise 1980'de yüzde 43,9 iken 1990'da yüzde 56,6'ya yükselmişti.

Yatırım alanlarında özel sektörde de konut, ulaştırma ve haberleşme öne çıkıyordu. DPT verilerine göre 1980'de imalat sektöründe 158.433 milyar liralık yatırım yapılırken bu rakam 1990'da 163.475 milyar lirayı buluyor, buna karşılık aynı zaman diliminde ulaştırma sektöründe yatırımlar 67.157 milyar liradan 157.590 milyar liraya çıkıyordu. Enerji sektöründe ise 1980'de 55.783 milyar lira olan yatırım 1990'da 66.748 milyar liraya ulaşmıştı.

Ayrıca 1987'den itibaren enflasyon artmaya başlamıştı. Bunun nedeni popülist politikaları. Faiz oranlarındaki yükselme kamu sektöründeki açıkların maliyetini artırmıştı.

1980'LERDE İSO VE SANAYİ DERGİSİ

Yabancı sermaye için Türkiye'nin sınıf geçme notunun 35'e düştüğü seksenlerde listesi açıklanan en büyük sanayi kuruluşlarının sayısı 500'e yükseldi. Listenin başında yine bir kamu kuruluşu Türkiye Petrolleri A.Ş. vardı. İSO Atatürk'ün doğumunun 100. Yılında 250 firmanın katıldığı bir sanayi sergisi düzenlendi ve sonrasında da her yıl yineledi. İstanbul Sanayi Odası Dergisi'nin 228. sayısında yeni bir uygulama olan Katma Değer Vergisi'ne yer verdi. Bilgisayar teknolojileri ile tüketici hakları da bu dönemde vurgulanır oldu. Çevre sorunları daha fazla gündeme getirildi ve standardizasyonun önemine dikkat çekildi. Finans sektörü de sıklıkla ele alınırken günlük gazetelerde ekonomi için sayfalar ayrılmaya, ekonomi muhabirleri oluşmaya başladı. Vergide ve ihracatta başarılı olan iş adamlarının ödüllendirilmesi de seksenli yıllarda İSO uygulamalarına katıldı.

Ekonomide en radikal değişimlerin yaşandığı seksenlerden ilk alıntımız İSO Yönetim Kurulu Başkan Vekili Ali Coşkun'dan. 1980 Mayıs'ında yayımlanan yazısında dönemin en büyük sorunlarından birine, enerjiye değiniyor:

"1979 yılı sonuna yaklaşırken sanayi kesiminde döviz darboğazı yanında en önemli yeri alan enerji yokluğu sonucu, üretim büyük ölçüde aksamış, birçok işletme kapanmış, mevcutlar ise ortalama yüzde 45 kapasite ile çalışır hale gelmişti. Bugün gerek döviz transferlerinin başlaması ve gerekse enerjideki kısmi rahatlama üretimi olumlu yönde etkilemişse de henüz tam kapasiteye ulaşmamıştır. Durumun giderek düzelmemesi halinde tehlikeli boyutlara ulaşan enflasyonu önlemek imkânsız hale gelecek, üretim yetersizliği, işsizliği, sokağa düşen adam sayısını hızla arttıracak, sosyal gerginlikleri büyük boyutlara ulaştırabilecektir.

Diğer yönden enerji açığı karşılanıp mevcut tesisler tam kapasite ile çalışır hale getirilmeden kurulu üretim gücüne yeni ilâveler ve yatırımların özendirilmesi çok zor olacaktır.

...

Çeşitli nedenlerle İstanbul'da resmi abone dışı kullanılan kaçak elektrik enerjisi ve kayıplar toplamı oldukça yüksek olup, İstanbul tüketiminin yüzde 18'i civarında seyretmektedir. Bu değer abone sayaçlardan sonraki iç kayıpları kapsamamaktadır ve teknik yönden kabul edilebilecek kayıp değerinin birkaç katı olup bu kayıplar kalitesiz malzeme kullanımı, şebekelerin aşırı yüklenmesi, standart dışı tesislerden kaynaklanmaktadır ve gereksiz kayıplar, elektrik enerjisi açığının yüzde 20'si civarında olduğu tahmin edilmektedir. Özellikle kış aylarında 700 MW kurulu gücü olan İstanbul'da (yüzde 21) 150 MW kesinti uygulanmakta, arızalardan kaynaklanan program dışı habersiz kesintilerle bu değer daha da artabilmektedir."

Sanayici Ertuğrul Soysal'ın 1981 Ocak'ında kaleme aldığı yazısı ise 12 Eylül'ün sanayiye etkisini aktarıyor:

“12 Eylül ümitlerin sıfıra indiği zamanda geldi. Şimdi Türkiye yeniden inşa ediliyor. Bu harekâttan sonra ülkenin ekonomik ve sosyal yapısında ne muazzam değişiklikler olduğunu ilerde daha iyi anlayacağız. Bunu hala anlamayıp uykuda gezenlerimiz de var. Bu yeni yapının içinde iş adamlarının ve sanayicilerin özel yerleri ve sorumlulukları vardır. Uygulanan politikalar, ilerde feraha çıkmak için 2-3 yıl milletçe sıkıntılara katlanma politikalarıdır, inanyorum ki temelinde bu politikaların alternatifi de yoktur. Çekilecek darlıklar ve sıkıntılar içinde sanayicilerin en ağır yükleri kaldırmaları kaçınılmazdır. Bu sorumluluğu idrak etmeyip eski rehaveti arayanlar, karakteri zayıf olanlar belki silinip gidecekler ama sağlıklı bir ekonomiye ve mutlu bir Türkiye'ye kavuşmak için ısrarla, ciddiyetle, fedakârlıkla çalışarak bugünkü idarenin başarısına yardımcı olanlar umulandan daha önce aydınlık günlere kavuşacaklardır.”

İSO Meclis Başkanı İbrahim Bodur'un 1986 yılı Ocak'ındaki yazısı ise aradan geçen beş yılda nelerin değiştiğini, sanayinin nasıl önem kazandığını özetliyor:

“Şöyle ki; çok değil, bundan 8 veya 10 yıl öncesine kadar ülkemizdeki bütün ekonomik göstergeler ve millî gelir tahminleri bütünüyle tarım kesiminde meydana gelebilecek gelişmelerle ilişkilendiriliyordu. Hatta kalkınma planları, yıllık programlar, sanayi sektöründeki yatırımlar, üretim, para politikaları, iç ve dış ticaret gibi konularda bütün hesaplamalar tarım kesimindeki geleneksel ürünlerin veriminin adeta ayrılmaz bir parçasıydı. Ancak özellikle son iki yıllık dönemde, durum ve roller değişti. Sanayi sektörümüz, (bazı kesimlerce hala ikinci planda mütalaa edilmesine rağmen) günümüzde ulaştığı muazzam potansiyel sayesinde tarımı geride bıraktığı gibi, tarıma gerekli altyapı hazırlamaya, yine bu sektöre “kaynak aktarmaya” başladı. Hiç şüphesiz sanayi sektörümüzün gösterdiği başarı böylesine önemli bir rolü üstlenmekle sınırlı kalmadı. Sanayi sektörümüz, bütün bunların yanında, çok daha önemli bir gelişmeye damgasını vurdu ve Türkiye'mizin artık bir “tarım ülkesi” değil, “sanayi ülkesi” olduğunu, dosta düşmana ispatladı.”

Aynı yılın Kasım ayında bu kez İSO Yönetim Kurulu Başkanı Nurullah Gezgin yazısıyla sanayiye, özellikle de ihracata değiniyor:

“Sanayide ihracatı bir ödemeler dengesi olarak almak çok yanlıştır. İhracatı sanayi politikasının tamamlayıcı bir faktörü olarak ele almak lazımdır. Oysa Türkiye'de ihracat sadece ödemeler dengesi açısından değerlendirilmektedir. Bilindiği gibi 86 yılında 1.5 milyar dolarlık bir petrol tasarrufundan bahsedildi. Turizmden 2 milyar gelir sağlanacak dendi. İşçi dövizinin geleceğinden söz edildi ve ödemeler dengesi hadisesine bakıldığı vakit ihracat önemini ve heyecanını yitirdi. Gönül ister ki ihracat politikasını da sanayileşme politikası ile birlikte ele alalım. Bizim gözlemimiz şu ki, Ülkemizde sanayi kesimi bu ekonomik politikaya en fazla uyum gösteren kesim olmasına rağmen hiçbir ayrıcalığı yoktur. Bir ülke düşününüz ki, sanayileşme sürecini tamamlamamış, o ülkeyi dış rekabete açacaksınız ve sanayiciye arka çıkıp belli noktalarda desteklemeyeceksiniz. O vakit o sanayinin ülkeye yarar getirmesi mümkün değildir.”

Seksenli yıllarda Vehbi Koç da bir yazıyla Sanayi dergisine konuk oluyor. Koç'un vurguladığı konu ise KDV ve vergi borçları:

“Herkesin bildiği gibi, Katma Değer Vergisi uzun yıllar, bir türlü vergi sistemimiz içine giremedi. Siyasal iktidarlar, benim de işaret ettiğim zorlukları yenmeye çalışacaklarına, devletin gelirlerini artıracak bir sistemi uygulamaktan kaçındılar. KVD ancak Özal iktidarı zamanında ele alındı ve uygulandı. Henüz birkaç yıllık mazisi olmasına rağmen görüyorum ki KDV yerleşiyor ve iyi sonuçlar alınıyor. Bugün artık şu konular üzerinde dikkatle durmak lazımdır:

- Yatırımlar hızla artırılmalıdır.
- Sanayimiz dış rekabete açılmalıdır.
- Artan nüfusa iş sahaları yaratılmalıdır.
- İhracat geliştirilmelidir.
- Yanlış borçlanmadan kaçınılmalıdır.
- Hizmetler yaygın hale getirilmelidir.
- Enflasyon frenlenmelidir.

Koç Grubu olarak, bugüne kadar daima vergilerin müessir, yaygın ve adaletli şekilde uygulanmasından yana olduk. Yapılması düşünülen olumlu reformları destekledik. Kazanmak ve buna ait vergiyi tam ödemek temel prensibimiz olmuştur. Vergilerimizi namuslu olarak ödemek, vatandaşlık ve insanlık borcumuzdur.”

Sanayici Ali Coşkun 1989 Temmuz’unda aynı konuda bir metin kaleme alıyor. Yazısına “Katma Değer Vergisi, enflasyonu en yakından takip eden vergi olmasına karşılık, enflasyon hızı dikkate alındığında reel olarak geçen yılın aynı döneminin gerisinde bir artış göstermiştir.” diyor “Vergi sistemimiz enflasyonla mücadelede etkili bir araç olarak kullanılmadığı gibi enflasyon vergi sistemini dumura uğratmakta adeta vergiyi bir kesimden diğer kesime aktarmaktadır. Bu haliyle enflasyona etkili araçlar olan maliye politikası tedbirlerini, etkisiz ve işlemez halde tutmaya devam etmektedir. KİT zamları her türlü enflasyonist etkilerine rağmen devam etmiştir. Bu haliyle kamu kesiminin fiyat artışlarına önderlik ettiği gözlenmektedir. Etkili bir enflasyonist mücadele için, KİT’lerde takip edilen yüksek fiyat politikasından vazgeçmesi gerekmektedir.”

Sanayi dergisinde 1989 Ekim’inde yayımlanan bir yazı ise İSO’nun bugünkü başkanı Erdal Bahçivan’ın imzasını taşıyor. Bahçivan’ın konusu ise özelleştirme:

“Türkiye’de bu tür güvenilir tasarruflara akmak için hazır para var. TELETAS bile kapışıldıktan sonra, ERDEMİR ve PETKİM satışa çıktığında kendi bünyemizde paranın toplanarak, mülkiyetin çok rahatlıkla tabana yayılacağına eminim. Paylandırması da; örneğin yüzde 30’u halka, yüzde 15’i çiftçiye, yüzde 10’u işçiye, yüzde 20’si konusunda uzman üç-dört tane sanayi firmasına yansıtacak şekilde yapılabilir. Yani ben Türkiye’de kalsın derken, üç- dört tane firmaya, konsorsiyuma verilsin demiyorum. Bunun mümkün olduğu kadar adil yapılması lazım, çünkü benim için Türkiye’nin en büyük sorunlarından birisi sermayenin tabana yayılmaması. Hazır elimize bir fırsat geçmişken onu da kullanamazsak ekonomik dengesizlik sorunlarını çok daha büyütürüz.”

Türkiye 1963 yılında AET ile Ankara Anlaşması’nı imzaladığında uzun ve sancılı bir yola girdiğini biliyordu. 1964- 1970 arası hazırlık süreci, 1973- 1995 arası geçiş, 1996’dan sonrası ise tam

entegrasyon sağlanana kadar geçen süre olacaktı. Geçiş sürecinin tamamlandığını gösteren 1995'te imzalanan, 1 Ocak 1996'da da yürürlüğe giren Gümrük Birliği oldu. Böyle büyük ve kapsamlı bir konunun hem siyaset, hem ekonomi çevrelerinde hem de kamuoyunda tartışılması kaçınılmazdı. İSO Yönetim Kurulu Üyesi Necati Arıkan 1995'te Sanayi Dergisi'nde yayımlanan yazısında Gümrük Birliği ile nelerin değişeceğini şöyle aktarıyordu:

“Gümrük birliği Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşmesinde en önemli son safhadır. Bu safhanın başarı ile tamamlanması Türkiye'nin kaderini değiştirecek çağdaş ülke konumuna giden yolu açacaktır. Avrupa'nın yeni genişleme planları içinde ülkemizin zamanında yer alması ve mevcut avantajlarını kaybetmemesi için GB'nin zamanında gerçekleştirilmesi yanında başarılı ve işleyen bir gümrük birliğinin sağlanması çok önemlidir. Gümrük birliğinin muhtemel olumsuz etkilerini akılcı politikalar ile asgariye indirebilmek ve yaratacağı fırsatlardan azami derecede istifade edebilmek için, Türkiye'de bütün kesimlerin bazı ana konularda uzlaşma içinde olmaları ve aynı istikamette düşünmeleri gerekmektedir. Bu konular şunlardır:

- AB'ne entegrasyon sağlayacak eğitim sistemi,
- KİT'lerin kısa sürede özelleştirilerek ekonomiye kazandırılması,
- Enflasyonla mücadele,
- KOBİ'lerin desteklenmesi ve yönlendirilmesi,
- Yatırımların ve döviz kazandırıcı faaliyetlerin AB sistemleri içinde desteklenmesi,
- Rekabetçi para, maliye, gelir ve sosyal politikalarla Avrupa ile eşit, hatta daha elverişli şartlarda girdi teminidir.

Bütün bunların yanında ülkede ekonomik ve politik istikrarın kurulması gümrük birliğinin başarısına zemin teşkil edecektir.”

Endüstriyel ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsayan Gümrük Birliği'yle Türkiye anti-tröst mevzuatı uygulayacak, fikri mülkiyet hakkını kabul edecek, buna karşılık AB ile uyumlu bir gümrük kanunundan yararlanacak ve tek pazara katılacaktı. Dış rekabeti yoğunlaştıran, kaynakların etkili kullanılmasını sağlayan Gümrük Birliği'nin sonucunda Türkiye AB ve EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Birliği) ülkelerinden ithal ettiği sanayi ürünlerine uyguladığı korumayı kaldırdı, aynı ürünler için üçüncü ülkelere uyguladığı korumayı ise yüzde 15'ten yüzde 4,2'ye düşürdü.

AB üyeliği için en önemli şart olarak değerlendirilen Gümrük Birliği nedeniyle Rekabet Kurumu kurulurken, pek çok yasada ve mevzuatta değişikliğe gidildi. Türkiye Gümrük Birliği'nden AB üyesi ülkelere ihracatının artması, Asya'da yaşanan krizlerden daha az etkilenme gibi faydalar sağladı.

1980'LERİN İSTANBUL'U

“Haydi bir kaset koy da neşelenelim Semra Hanım.” 80'lere damgasını vuran bu cümle İstanbul boğazındaki ikinci köprü'nün, Fatih Sultan Mehmet'in açılışı sırasında kuruldu. Eşiyle birlikte köprüden ilk geçişi yapan Özal eşine böyle sesleniyor, ardından da müzik başlıyordu. Kavacık'la Rumelihisari'nı birbirine bağlayan köprü'nün temeli 1986'da atılmış, iki buçuk yıl gibi kısa bir sürede de tamamlanmıştı. Köprü'nün ulaşımı kolaylaştırması öngörülüyordu, ancak ilk etkisi köprü yolları üzerindeki arazilerin değerlendirilmesi oldu, iki yakada da yeni yerleşim yerleri kuruldu.

İstanbul'un nüfusu artık beş milyonu geçmiş, şehir kalabalığa ve gürültüye teslim olmuştu. Ulaşım hala en büyük sorunlardan biriydi. ANAP'lı belediye başkanı Bedrettin Dalan mega projelere imza atma peşinde, Taksim-Şişhane arasındaki yolu genişletmek adına Tarlabası'nda tescilli binaları yıktırdı. Fenerbahçe'den Pendik'e kadar deniz doldurularak sahil yolu açıldı, ormanlık alanlarda yapılaşmaya onay verildi. Mavi gözlü başkanın bir başka mega projesi ise Haliç'i temizleyip rengini kendi gözlerine benzetmekti. Bir kolektör kurularak Haliç'in

kirli suları Marmara Denizine akıtıldı, çevresi de park haline getirildi. Boğaziçi öngörünüm bölgesinde yapılaşma yasağının sık sık delinmesi belediyeyle hakimi karşı karşıya getiriyor, Sarıyer'deki Uyum villaları gibi pek çok sitede inşaat kah başlıyor kah duruyordu. Boğaziçi'ndeki yalıların önünden kazıklı yol geçirilmesi ise Dalan'ın en çok eleştiri alan uygulamalarından biriydi.

Hükümetin İstanbul'a biçtiği rol bir “dünya” kenti olmasıydı, finansın, turizmin ve kültürün başkenti olması öngörülüyordu. Bu amaçla çoğu koruma altındaki kırk yer turizm merkezi ilan edildi. Uluslararası sermayeyle işbirliğine girilerek çok sayıda otel inşa edilirken aynı yıllarda İstanbul'un ve Türkiye'nin ilk alışveriş merkezi açıldı. Galleria sadece seksenli yılların değil, geleceğin İstanbul'unun da simgesi olacaktı. Aynı yıllarda Mc Donald's da İstanbul'da ilk şubelerini açacak, özellikle gençler bu fast food tarzı yemeğe çok çabuk alışacaktı.

80'li yıllara dair bir gelişme de kadınların sık sık şiddete, baskıya ve kadın haklarına aykırı buldukları yasa değişikliklerini protesto etmeleriydi. Kadın hareketi de İstanbul'da başlamış, kadınlar ilk protesto yürüyüşlerini Kadıköy'de gerçekleştirmişti. Bu ilk hareketi diğerleri izleyecek, zamanla kadınlar sosyal ve ekonomik hayatın içine daha çok sayıda katılacaktı. Kadın hareketi sinemada da etkisini gösterecek çoğunda başrolü Müjde Ar'ın üstlendiği filmler Yeşilçam'ın pek çok kalıbını kıracaktı.

80'lerin liberal politikaları kültürel yaşamı da etkilemiş, İstanbul bazı renklerini kaybederken

Türkiye'nin ilk alışveriş merkezi olan Galleria sadece 80'li yılların değil, geleceğin İstanbul'unun da simgesi olacaktı.

yeni renklerle tanışmaya başlamıştı. 1973'te ilk etkinliğini gerçekleştiren İstanbul Kültür Sanat Vakfı müziğin yanı sıra sinemaya da el atmış, 1983'te ilk İstanbul Uluslararası Film Festivali düzenlenmişti. İKSV'nin etkinliklerine kentin daha çok eğitilmiş ve gelir düzeyi orta ve yüksek olanlar katılıyordu. Göçle gelen kentin yeni sahipleri ise Gülhane Konserleri'nde soluklanıyordu.

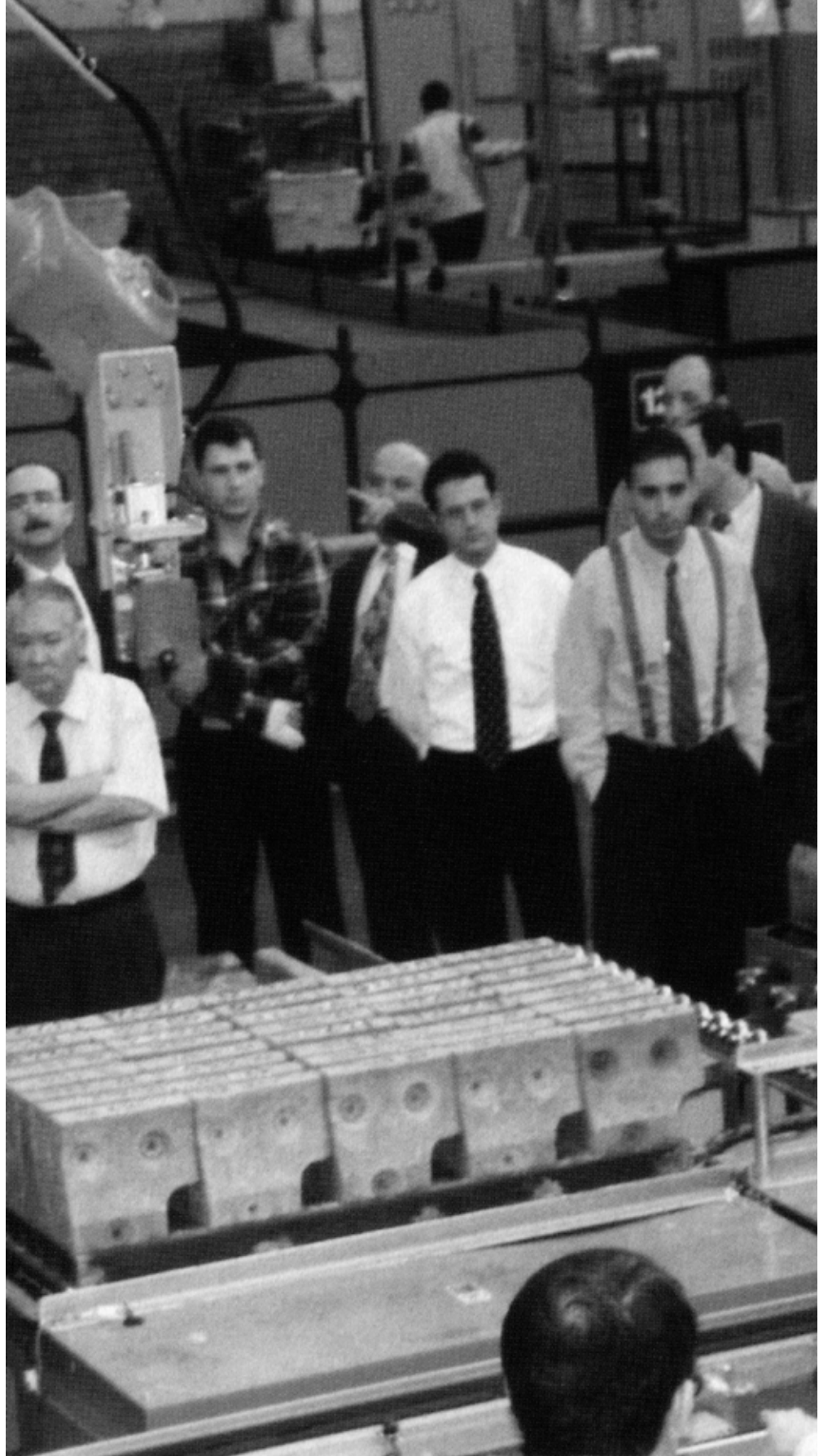
Daha çok İbrahim Tatlıses, Ferdi Tayfur gibi arabesk müzik yapan müzisyenlerin verdiği konserleri izleyenlerin sayısı bazen 200 bini buluyor, izdiham yaşıyordu. Bu hareketliliğe rağmen asıl eğlence hala televizyondur, üstelik artık siyah beyaz da değildi. 1980'de ilk renkli yayın başlamış, 1986'da ikinci kanal açılmış, böylelikle her ev kendi dünyasına çekilmişti.

65
yıl

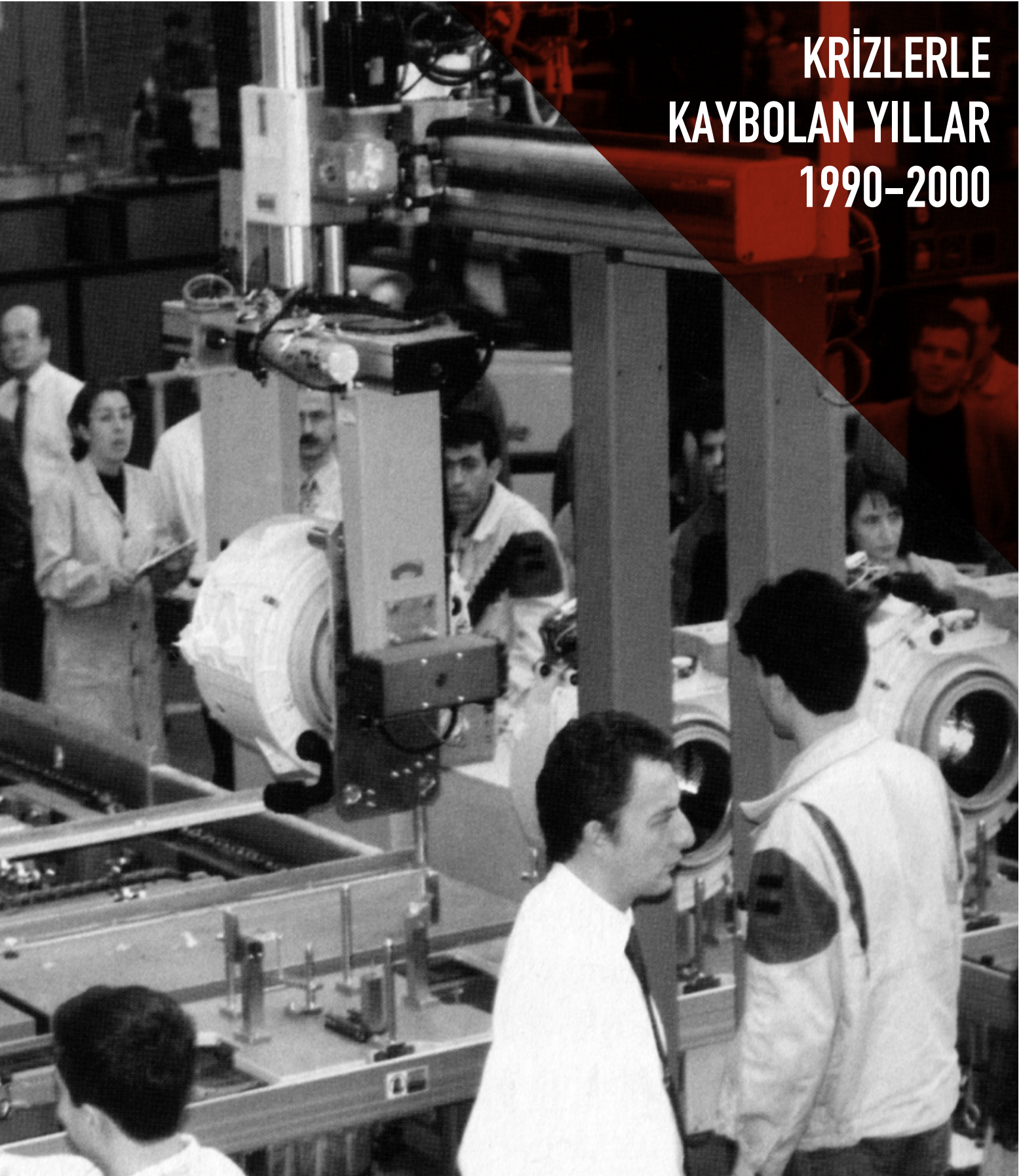

İSTANBUL
SANAYİ ODASI

*Arçelik Çayırova işletmesinde
yeni teknoloji deniyor, 1990.*

KRİZLERLE KAYBOLAN YILLAR 1990-2000

İLK KRİZ: KÖRFEZ YANIYOR

“Yeni Dünya Düzeni.”

1990’la hem dünya hem Türkiye işte bu kavramla başlamıştı. Çünkü 1989’da Berlin Duvarı yıkılmış, Almanya’nın kademeli olarak birleşmesine karar verilmişti. Sovyetler Birliği ise Mihail Gorbaçov’un başkanlığında sosyalizmden liberalizme geçiş yapmaya hazırlanıyordu. Tüm dünya dillerine iki kavram yerleşti: Glasnost ve Perestroyka. Glasnot “açıklığı”, Perestroyka ise “yeniden yapılanma”yı ifade ediyordu. Yine 1989’da Sovyetler Birliği Kızıl Ordusu’nu Macaristan’dan çekmiş ve koca ülke dağılmaya başlamıştı. Birliği oluşturan ülkeler birbiri ardına ayrılıyor, bu da hem yeni ülkeler hem de yeni pazarlar oluşmasının kapısını aralıyordu. O yılın bir başka gelişmesi ise Güney Afrika Cumhuriyeti’nin siyah lider Nelson Mandela’yı serbest bırakmasıydı.

Türkiye de 1990’lı yıllara oldukça kaygılı başlamıştı. Siyasette de ekonomide de işler hiç de yolunda görünmüyordu. 1980’lerde ihracata dayalı büyüme modeli uygulayan ve kambiyo rejimi değişikliği ile sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine karar veren Türkiye, ekonomide bir genişleme dönemi yaşamıştı. Ancak artan ithalat, kur makasının açılması, enflasyon gibi sorunlar giderek sıkıntı yaratmaya başlıyordu. 1990’nın ilk günlerinde 12 Ocak’ta Merkez Bankası Başkanı Rüşdü Saracoğlu yeni bir Para Programı açıklayacaktı. Bu programa göre Merkez Bankası yarattığı paraya sınır getiriyor, enflasyon hedefi ise koymuyordu. Yani sıkı para politikası ile yüzde 60,4 olan enflasyon konusunda bir hedef belirlenmiyordu. 62 ithal malda vergilerin düşürülmesi de politikanın bir parçasıydı.

Sanayicilerin gündeminde yine ekonomik sıkıntılar, engeller belirdi: “Grevler, kur makası, sanayinin kendini yenileyememesi, gümrüklerin indirilmesi...” Sanayicilerin

genel görüşü Ankara’nın bu sorunları hafife aldığı yönündeydi. İSO Meclis Başkanı İbrahim Bodur’un İSO dergisinde 1990 yılına dair çizdiği tablo Türk ekonomisinin haleti ruhiyesini sergiliyordu:

“Piyasalarda görülen mal bolluğu, hiç kuşkusuz imalat sanayiindeki hızlı üretim

Körfez Savaşı, 1991.

artışı ile ilgili değildir. Bu olumlu gibi görünen gelişmenin perde arkasında başı bozuk 'ithalat' olgusu yer almakta; her türlü denetimden uzak 'damping fiyatla' mal akışı ise, sanayi sektörünü her geçen gün biraz daha çıkmaza itmektedir. İşte rakamlar; 1990 yılının ilk 10 aylık döneminde, 10 milyar dolara (9.891) yaklaşan ihracata karşılık, 18 milyar doları

(18.868) bulan ithalat!.. Bu iki rakam, piyasalardaki mal bolluğunun en somut işareti değil mi?, ithalat ve ihracat rakamları böyle olunca, yılın ilk 10 aylık döneminde, dış ticaret açığının bir önceki yıla göre, yüzde 100 artarak 7 milyar 921 milyon dolara ulaşmasına şaşmak niye?.. Yıl sonunda, yani 1991 nihayetinde, (elbette bir başka gelişme olmazsa) 20 milyar dolarlık seviyenin üstüne çıkması beklenen ithalatımızda, tüketim malları ithalatı payının 4 milyar dolara ulaşmasını yadırgamanın alemi var mı?"

O günlerde İstanbul Sanayi Odası Meclis toplantısının konuğu Merkez Bankası Başkanı Rüşdü Saracoğlu'ydu. İSO Yönetim Kurulu Başkanı Memduh Hacıoğlu ve Sakıp Sabancı konuşmalarında hükümetin ekonomi programına eleştirilerde bulunurken açıklamaları Türkiye'nin nasıl bir ortam içinde olduğunu açıkça gösteriyordu. Hacıoğlu, "Ekonominin bir sorumlusunu bulmakta güçlük çekiyoruz. En önemli sorun buradadır. İhracat politikaları terk edilmiştir. Yatırım politikalarında birçok enstrüman çalışmamaktadır. İstihdamın ne denli ciddi bir sorun olduğunu kavrayan yoktur. Devamlı artan kamu borçları, Türkiye'yi hızlı büyüemeyen bir ekonomiye mahkûm etmiştir. Türkiye yüzde 4-5 büyüme ile bir yere varamaz. Asgari yüzde 12 büyümelidir." derken Sabancı ise döviz dışındaki sorunların çözümlenememesinin çok başlılıktan kaynaklandığına dikkat çekiyordu. Sabancı "Bir başbakan yardımcılığı olsa da meseleler bir mercide toplansa iyi olmaz mı acaba?" diye soruyordu. Ancak bunun da sorunu çözmeyeceği ortadaydı, çünkü siyaset 90'lı yıllar boyunca hep ekonominin önüne geçecekti.

2 Ağustos 1990'da mevcut krizlere bir yenisi eklendi, Irak Kuveyt'i işgal etti. Bir yıl sonra Bush'un başkanlığındaki ABD'nin Bağdat'ı bombalamasıyla bir savaşa dönüşen Körfez Krizi Türkiye'yi doğrudan ilgilendiriyordu,

çünkü Irak hem sınır komşusuydu hem de ihracatta önemli bir yeri vardı. Cumhurbaşkanı Özal Türkiye'nin doğrudan savaşa girmesinden yanaydı, ancak hem muhalefet hem de asker karşı çıkıyordu. Özal'ın "Bir koyup üç almak" olarak özetlenen politikasına en sert tavrı Genelkurmay Başkanı Necip Toruntay gösterdi ve istifa etti. Yine de İncirlik Üssü ABD savaş uçaklarının kullanımına açıldı, sınıra asker yığıldı. Sınır boyunca olan yerleşim alanları savaş hali havasına girdi, Saddam'ın kimyasal silah kullanma ihtimaline karşın önlemler alındı.

Krizin Türkiye'ye yüklediği fatura oldukça ağır oldu, 1990 yılındaki zarar 4.5 milyar doları bulmuştu. Çünkü kriz boyunca Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı kapalı kalmış, sınır ticareti durmuş ve askeri harcamalara ağırlık verilmişti. 1990'da yüzde 9'a çıkan büyüme, 1991'de sıfıra indi ve Türkiye'yi yeniden IMF kapısına gönderdi. Petrol fiyatları yükseldi, faizler arttı ve turizm çok ciddi bir darbe yedi, dış krediler tıkanı ve Türkiye riskli ülke olarak görülmeye başlandı. Savaş yatırımcılarda da panik yarattı, döviz talebi arttı. Halk, TL ve döviz mevduatlarını bankalardan çekerken, finansal sistem de ciddi sorun sinyalleri vermeye başladı.

Körfez krizinin Türkiye'ye bir büyük faturası daha vardı. Kuzey Irak'ta yarattığı otorite boşluğu nedeniyle Kürt Sorunu yeniden alevlenecekti. Seçimle meclise giren DEP (Demokrasi Partisi) milletvekillerinden Leyla Zana kürsüde Kürtçe yemin ettiği için adli süreç başlatılacak, Zana'yla birlikte diğer DEP milletvekilleri de meclisten polis zoruyla çıkarılacaktı. Bu durum Türkiye'nin demokrasi karnesine olumsuz bir not düşürecek, dahası Kürt sorununu daha da içinden çıkılmaz hale getirecekti.

Bu arada toplu sözleşme görüşmeleri uyuşmazlıkla sonuçlandığı için Zonguldak'tan Ankara'ya doğru yürüyüşe geçen binlerce

maden işçisinin eylemi de Körfez krizi nedeniyle ertelendi. Diğer iş kollarındaki grevler de aynı nedenle durduruldu. Aynı yıl Merkez Bankası da ilk kez kurumsal kısıtlamaların dışına çıkarak parasal programını yürürlüğe geçirdi. Banka artık para politikasını etkin bir biçimde yönlendirebilecekti.

Krizinin faturası siyasete de çıkmakta gecikmedi, krizin yarattığı sorunları göğüsleyemeyen ANAP iktidarı istifa eden Yıldırım Akbulut'un yerine yıpranmamış bir isim olan Mesut Yılmaz'ı getirmek için 1992'de yapılması gereken seçimleri 1991 yılı Ekim ayına çekti. Seçimler seçmene sadece yeni yüzler taşıyor, yasaklı liderler Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alpaslan Türkeş 11 yıl aradan sonra TBMM'ye dönüyordu. Ancak seçimlerde hiçbir parti çoğunluğu elde edemeyecek, Özal'a karşı mücadelede birbirlerine yaklaşan iki parti, DYP ve SHP koalisyon hükümeti kuracaktı. Böylece DYP Genel Başkanı Demirel Başbakan, SHP Genel Başkanı İnönü ise yardımcısı oldu. Ekonominin başına ise akademi kökenli bir kadın, Prof. Dr. Tansu Çiller getirildi. Çiller, görevine izleyeceği stratejiyi anlatarak başladı. İlk etapta Hazine, Merkez Bankası

ve KİT açıklarının önlenebilmesi için finans reformuna girişeceklerini bildiren Çiller “Bu açıkların kapatılması için Hazine ve Merkez Bankası arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi gerekiyor.” diyordu “Bu amaçla üç reformu aynı anda ve en kısa sürede devreye sokacağız. Bunlar finans, vergi ve KİT reformu olacak.” İstikrar paketini ise “Sağ gösterip sol vurmayacağız” sözleriyle kamuoyuna sunuyor, kararları şöyle sıralıyordu:

“Sonbaharda enflasyon hızla düşecek. Faizlerde düşüş devam edecek. İstikrarlı açık politika izlenecek. Teşvikler üretimde verilecek. Döviz fiyatlarındaki artış enflasyonun üzerinde olmayacak. KİT’ler yabancılara satılacak.”

Çiller’in programı kimi kesimlerde memnunluk yaratsa da Prof. Erdoğan Alkin ve Prof. İzzettin Önder gibi akademisyenler ekonomide hiperenflasyon ve istikrarsızlık uyarısında bulunuyordu. İSO’nun 40. kuruluş yılı için İstanbul’a gelen Başbakan Süleyman Demirel ise iş dünyasının merakla beklediği özelleştirme üzerinde duruyor ve şunları söylüyordu:

“Türkiye’de özelleştirme ön plana çıktı. Sovyet İmparatorluğu’nu çökerten, rekabet gücü olmayışdır. Türk sanayici rekabet gücü kazanmalıdır. Satılacak mal üretip, döviz kazandırın. Rekabet edebilmeniz için yardımcı olacağız.”

Demirel’in bu sözleri hükümetin özelleştirmede kararlı olduğunu anlatıyordu, ama bu konuşmasına yakın tarihlerde kendisiyle görüşen İSO Başkanı Memduh Hacıoğlu’nun anılarında kararlılıktan çok kaygı vardı. Hacıoğlu bu görüşmeyi şöyle aktarıyordu:

“Demirel beni öğle yemeği yiyelim, diye Ankara’ya çağırdı. Ben, yardımcım Hüsamettin Kavi ve birkaç arkadaşımınla birlikte gittik. Ben, her yıl hazırladığımız 500 sanayi şirketi sıralamasında kamu kuruluşlarını incelemiş

Başbakan Süleyman Demirel ile Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Tansu Çiller, İSO’da.

ve hazırlıklı gitmiştim. Araştırma için de Sümerbank’ın otuz küsur işletmesinden her yıl zarar eden, ürettiği mallar satılmayan on birini seçmiştim. Demirel’e bu şirketlerin durumunu anlatıp ‘efendim’ dedim ‘bu özelleştirme meselesini ciddiye aldığınızı gösterecek bir adım atın.’ Ne yapayım, diye sordu. Sözünü ettiğim şirketlerin yıllık zararının beş milyar lira olduğunu, kapatılması gerektiğini, oradaki işçilerin dört beş senelik maaşlarını ödeseler bile bunun en fazla bir milyar lira tutacağını vurguladım, ayrıca bu fabrikaların arazilerinin de bir şekilde değerlendirilebileceğini, hatta bu alanlara yeni tesisler kurulabileceğini söyledim. Bunun hükümete zarar değil, fayda getireceğini de belirttim. Demirel, ‘Yok,’ dedi ‘ben bunu yapamam.’ Ben de günü geldiğinde daha ağır kararlara imza atabileceklerini hatırlattım. Güldü. Beş yıl sonra Hüsamettin Kavi bizim yönetim kurulu başkanırken o sıralar Cumhurbaşkanı olan Demirel konuşmacı olarak davet edilmişti. Bir ara Hüsamettin, Demirel’e bu görüşmemizi hatırlattı, ‘şimdi ne diyorsunuz?’ diye sordu. Demirel ‘Getir, hemen imzalayayım,’ dedi.”

Demirel’in yukarıda alıntılıdığımız beyanatına rağmen hükümet vaatlerini yerine getirmeyecek, özelleştirme uygulamalarının yerine, popülist politikaları tercih edecekti. Kamu kesiminin dengeleri de gün geçtikçe

bozuluyordu. Hükümetin ilk 100 gününü değerlendiren Prof. Dr. Salih Neftçi, iktidarın günü kurtardığı görüşünü savunuyor, “Alınan tedbirler reform değil, nefes alma tedbirleri. Enflasyonu durdurmak ciddi özveri istiyor. Buna cesaret edilemedi. Bunun nedeni toplumun hazır olmaması” diyordu. Çiller ise enflasyonla mücadelenin şartlarını bir “muhtıra” üslubu ile açıklıyordu:

“KİT operasyonunun süratle yapılması lazım. Hazine'nin iç borçlanmayı azaltması gerekli. Bunlar olursa 500 günde hedeflediğimiz noktaya ineriz.”

HÜKÜMETİN DEVLETLE KAVGASI

Ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı Çiller'le Merkez Bankası Başkanı, Özal'ın prensi olarak gelen Rüşdü Saracoğlu'nun yıldızları bir türlü barışmamıştı. İlk anlaşmazlık, Çiller'in faizleri düşürmek istemesi ile başladı. Çiller ikinci olarak Tahkim Yasası çıkararak Merkez Bankası'nın 13.5 milyar lirasına el koydu. Ortaya attığı, “Hazine'nin bankalardan dövizle borçlanması” kararı ise ekonomi yönetiminde ciddi bir görüş ayrılığına yol açtı. Devlet Bakanı Cavit Çağlar ve Merkez Bankası Başkanı Rüşdü Saracoğlu bu talebe “Dövizle borçlanma olursa kimsenin TL'ye güveni kalmaz” iddiasıyla şiddetle karşı çıktı.

Çiller, IMF ve Dünya Bankası görüşmeleri sırasında birlikte ABD'ye gittiği Saracoğlu için “Çok yanlış yapıyor. Dövizi bitiriyor. Ekonominin bu hale gelmesinde sorumluluğu var” diyordu, bu da, Saracoğlu'nun yakın zamanda istifa etme ihtimalini doğuruyordu. Çiller'in faizleri düşürme planı uygulanacak ve kamu bankaları, İş Bankası, Yapı Kredi ve Akbank faizleri 2-3 puan düşürecekti.

Türkiye günü kurtaracak böyle önlemler nedeniyle yüksek enflasyon ve sürekli devalüasyonlarla yaşamak zorunda kalacağı

bir döneme girmişti. Bu dönemin Türkiye toplumuna verdiği zararı dönemin İSO Başkanı Memduh Hacıoğlu, “Yüksek enflasyonun ve yüksek faizin işletmelerimize yaptığı zararı bir yana koyalım, bu durum toplumun sosyal ve ahlaki dengelerini de bozmuştur” diye özetliyordu, “Bugün toplumumuzda en çabuk ve kısa yoldan çalışmadan nasıl para kazanabilirim arayışı vardır. İnsanlar üretimden kaçmaktadır. Bir toplumun ayakta kalması ancak üretken olmasıyla başarılabilir.” Jak Kamhi, dünyada tüm ülkeler sanayilerini korurken Türkiye'nin teşvikleri sıfırladığını hatırlatıyor, İSO Meclis Üyesi Köksal Yüceler ise üretim seferberliği ilan edilmesini istiyordu.

Bu kavgalar arasında 17 Nisan 1993'te Türkiye bir haberle sarsıldı: Cumhurbaşkanı Turgut Özal geçirdiği kalp krizi sonucu ölmüştü. İSO Dergisi sanayi tarihinde önemli bir döneme imza atan Özal için işadamlarının düşüncelerinin yer aldığı bir sayı hazırladı. İSO Başkanı Memduh Hacıoğlu dergide yer alan yazısında Özal dönemini şöyle özetliyordu:

“1980 yılının başlangıcından bugüne bakıldığında Türkiye'nin geçirdiği yapısal değişimlerde olumlu ve olumsuz Özal'ın imzası var. Ekonomiyi dünya standartlarıyla buluşturdu. Yüksek gümrük duvarları ve ithalat yasakları ile korunan imalat sanayi, dünyaya açıldı. 1980 yılında üretilen 29 bin otomobilden 1993 yılında üretilecek 300 bin otomobile liberal ithalat rejimi ve bir hayli indirilmiş gümrük duvarları ile gelindi. 10 milyar dolarlık dış ticaret hacmi 40 milyar dolara ulaştı. Ekonomi reel faizle tanıştı. Ancak kısmi seçimlerde oy kaybedince, popülist politikalara öncelik verdi. Topluma değişim ve yenilik kavramlarını Özal aşıladı.”

Vehbi Koç da Özal'ı dünya ekonomilerinde yeni görüşleri ve dengeleri ilk fark eden kişi olarak tanımlarken “Serbest pazar ekonomisine geçiş için önemli tedbirler alındı.

*17 Nisan 1993'te Türkiye
bir haberle sarsıldı:
Cumhurbaşkanı
Turgut Özal geçirdiği
kalp krizi sonucu
ölmüştü.*

Modası geçmiş olan Türk Parasını Koruma Mevzuatı kaldırıldı.” diyordu “Kambiyo rejimi serbestleştirildi. İthalatta liberasyona geçildi. Türkiye'nin itibarı arttı. Bunların hepsini kısa sürede yapma heyecanı, darboğazların doğmasına neden oldu. İç ve dış borçlar çoğaldı, ciddi özelleştirme yapılamadı. Enflasyonla mücadelede ciddi sıkıntılar doğdu. Bu menfi gelişmelere rağmen Özal zamanında ekonomi çok güçlendi.”

Sakıp Sabancı da, Özal'ı yakından tanıyan işadamlarındandı. DPT'de çalışırken tanıştığı Özal'a Sabancı Grubu'nda çalışmayı teklif etmiş o da kabul etmişti. Sabancı Özal'ın ardından şunları kaleme alıyordu:

“1960'larda Devlet Planlama Müsteşarı oldu. O dönem işadamlarının tek ziyaretgâhi planlama. Bir süre sonra planlamacılar da yurt gezilerine başladılar ve Özal Adana'ya geldi. O sırada biz sanayiciler kapasite, teknoloji, finansman gibi kelimelere yabancıyız. Turgut Bey ve ekibinin kullandığı bir kelime vardı ki 'fizibilite', onun ne olduğunu hiç bilmiyorduk. Yapılabilirlik olduğunu sonradan öğrendik. Türkiye Özal'ın kadrini bilmedi. İnaniyorum ki önümüzdeki yıllar Turgut Özal'ın kıymetini ve önemini daha iyi gösterecek, gözlerimizin içine sokacaktır.”

Ömer Dinçköke göre ise Özal özel sektör sanayine farklı bir rekabet anlayışı ve dinamizm getirmişti. “Bizleri kabuk değiştirmeye zorlamış ve başarılı olmuştur.” diyordu Dinçkök “Bu değişimden sanayi adına zorluklara rağmen yararlandığımız gerçektir. Tek kelime ile ülkemiz ve sanayi camiası için büyük kayıptır. Eserleri ve düşünceleri uzun yıllar iz bırakacaktır.”

Özal'ın ölümü Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyeliğinden siyasete geçen Tansu Çiller'in siyasi kariyerini de etkiledi, üçüncü turda Cumhurbaşkanı seçilen Demirel'in yerine DYP genel başkanlığına aday oldu. Anlaşılan Demirel Çiller'li bir hükümetle yol almaktan

yanaydı, çünkü Köksal Toptan, İsmet Sezgin ve Çiller arasındaki başkanlık seçiminden o galip çıkmıştı. Bu arada SHP'de de Erdal İnönü görevini bırakmış, yerine Murat Karayalçın seçilmişti. Bir değişim de Merkez Bankası'nda yaşanıyor, Merkez Bankası Başkanı Saracoğlu Çiller'in Başbakan olması üzerine istifa ediyor, bürokratik kadro da tamamen değişiyordu.

Bu değişimler ve siyasi istikrarsızlık ekonomiyi daha da içinden çıkılmaz hale getirdi. Türkiye'nin 80'lerde, özel sektör eliyle kalkınmayı seçmesine, serbest piyasa modelini kabul edip sistemi bu kurallara göre yeniden yazmasına rağmen şimdi ekonomik krizler de kapıdaydı. Daha seksenlerde enflasyon sorunu yeniden hortlamış, 88'den itibaren de yüzde 80 civarında kronikleşmişti. Özal'ın öne sürdüğü “Enflasyon kalkınmanın bedelidir.” tezi ise yaşanan kriz nedeniyle içi boş bir söz olarak kalmıştı. Borcu borçla ödemeye başlayan Türkiye, dış borç taksitlerini ve faizlerini düzenli ödemesine karşılık borçtan kurtulamıyordu. Bu arada 1989 sonunda konvertibiliteye geçilmiş, 32 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile sermaye hareketleri ve mali piyasalar serbestleşmişti. Türkiye de artık finans piyasalarında yaşanan

*Tansu Çiller,
5 Nisan Kararları'yla
TL'de tarihin
en yüksek
orandaki üçüncü
devalüasyona
imza attı.*

dalgalanmalara açık bir ülkeydi. Faiz oranlarını, döviz kurlarını uluslararası sermaye akımları belirleyecek, dünyadaki krizler Türkiye'yi de etkisi altına alacaktı.

Bu dönemde, TL dolar karşısında reel olarak yüzde 40 oranında devalüe edildi. Buna karşılık 1989'dan itibaren, kurdaki ayarlamalar enflasyonun altında kalıyor, TL iç piyasada aşırı değerleniyordu. Cari açıklar ve kamu açıkları ise giderek büyüyordu.

ÇİLLER HÜKÜMETİNİN NOTU KIRILIYOR

Hükümet şimdi kamu açıklarını ve cari açıkları düşürmek için bir yol arıyordu. İlk yol dış borçlanmaydı. 1987'den bu yana Türkiye'nin dış mali piyasalardaki itibarını korumak için kamu açıklarını dış borçlanma yolu ile ödememe kararı çığnendi ve dış borç peşine düşüldü. Bir yıl önce Meclis'ten kararname

çıkarma yetkisini alan Çiller'in ikinci kestirme yolu iç mali piyasalarda faizi düşürmekti. Bu amaçla Hazine'nin Merkez Bankası'ndan kullanacağı kısa vadeli avans miktarı iki katına çıkarıldı. Böylece iç borcu para basarak ödeme imkanı doğuyor, iç borçlanma senedi ihaleleri de iptal ediliyordu. Emirle yapılan faiz düşürme operasyonu mali piyasalarda krize neden olacak, alıcılar piyasadan uzaklaşıp, döviz piyasasına yönelince ipler kopacaktı. Merkez Bankası'na faiz yükseltme imkânı da verilmeyecekti. Cari açık rekor düzeye, 6 milyar dolara fırladı...

Bu gidişat, sonunda uluslararası derecelendirme kuruluşlarını harekete geçirdi. Türkiye'nin kredi notu yatırım yapılabilir ülke derecesinden, spekülasyon ülke derecesine düşürüldü. Yaklaşan yerel seçimler nedeniyle ekonomik önlemler almayı geciktiren hükümet kendisini savunmakta gecikmedi, Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın "Kırık not hükümetin suçu değil." açıklamasını yaptı.

Merkez Bankası döviz fiyatlarını tutmak ve ekonomideki fazla likiditeyi emmek için 1994'ün ilk aylarında piyasaya 3.5 milyar dolar döviz sattı. Döviz bir ayda yüzde 15 artarken, maaşla çalışanlar bile döviz almaya koşuyordu. Yıl başında 15 bin lira olan dolar kuru nisan ayının başında 38 bin liraya çıktı. Piyasanın çarkları durdu: alacaklar tahsil edilemiyor, fiyatlar yükseliyor, enflasyon yüzde 100'e yaklaşıyordu. Rezervlerinin tümü satılsa da döviz kurlarındaki yükselmeyi durdurmanın mümkün olmayacağı anlaşılınca Çiller, hem krizi yumuşatmak hem de IMF ile yeniden anlaşma yapabilmek için Türkiye ekonomi tarihine 5 Nisan Kararları olarak geçen kararları açıklayacaktı.

Bu kararlarla Çiller, TL'de tarihin en yüksek üçüncü oranda devalüasyonuna imza atmış olacaktı. Önce yüzde 13,6 daha sonra yüzde 38,8 oranlarında olmak üzere TL'nin değeri yüzde 52 düşürülüyordu. Hükümet sıcak parayı çekmek için Hazine bonusu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan yüzde 5'lik vergi oranını da kaldırıyordu. Türkiye, IMF'nin acil durum kriterlerine girerken, heyetler de birbiri ardına gelmeye başladı. IMF ile niyet mektubu tekrar imzalanırken bankalara yönelik operasyonlar için düğmeye basıldı, Türkiye Turizm Yatırım ve Dış Ticaret Bankası (TYT) ve Dışbank'a el konuldu. Kriz 110 bin kişinin de işsiz kalmasına yol açmıştı.

Çiller'in 5 Nisan 1994 istikrar programında Petrol Ofisi, Sümerbank ve Et-Balık Kurumu gibi on iki

kuruluşun özelleştirilmesi de vardı. 23 Kasım'da özelleştirme yasası meclisten geçti, fakat istenilen sonuca ulaşılamadı. 1995'te Çinkur'la başlayan özelleştirme paketinin en gözde kuruluşu, PTT'nin telefonu karşılayan T'siydi. 1994 başında bir kanunla T, PTT'den ayrılmış ve Türk Telekomünikasyon AŞ adını almıştı. Otomatik santral kapasitesi 14 milyon hatta sahip, Türk Telekom AŞ dünyanın ilk 12 kurumundan biriydi ve yüz kişiye 22,65 hat, yine yüz kişiye 19.97 abone düşüyordu. Türkiye ve Orta Asya'nın kapsama alanı içerisinde bulunduğu ilk Türk uydusu TÜRKSAT 1 de Ağustos 1994 tarihinde uzaya fırlatılmıştı.

1995'te T'nin yüzde 49'unun özelleştirilebileceğine ilişkin yasa çıktı. Gelir için öngörülen rakam 20 milyar dolardı, çünkü o tarihte Brezilya kendi T'sini 20 milyar dolara satmıştı. Çiller'in harcamalara ağırlık vermesinin nedeni de satıştan geleceğini düşündüğü işte bu gelirdi. Koalisyon ortağı partinin

milletvekillerinden Mümtaz Soysal

T'nin satışını iptal ettirince, T'nin özelleştirilmesi gelecek yıllara kalacak, dahası özelleştirmede de 1994-99 döneminde kayda değer bir gelişme sağlanamayacaktı.

Çiller sadece içeride sanayicileri, ekonomistleri ve toplumu değil IMF'i de hayal kırıklığına uğratmıştı. IMF Niyet Mektubu'nun üzerinden çok geçmeden verilen sözler unutulmuş, hükümet Ankara'ya gelen heyete de verilen sözlerin gerçekleşemeyeceğini itiraf etmişti. Kararların ilk delinmesi taban fiyatlarla oldu. Kasım ayında ise enflasyon 5 Nisan Kararları'nın hedeflediği gibi yüzde 20 değil, yüzde 116 oranında gerçekleşti.

Başbakan Tansu Çiller İSO İhracat ve Vergi Ödül Töreni'nde, 1994.

Enflasyon yüzde 150'ye doğru koşarken, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel “Bu enflasyon savaşta bile olmadı.” yorumunu yapıyordu. Dahası ekonomi tarihinin en büyük krizlerinden biri olan 1994 Krizi, siyasi çekişmelerin, yanlış politik kararların faturasını Türkiye'ye gayri safi milli hasılanın yüzde altı azalmasıyla ödetmişti, 1995 ve 1996 yılları büyüme açısından program hedeflerini aşıyordu.

Sanayiciler de tedirgindi. Dönemin İSO Başkanı Hüsamettin Kavi, sanayinin hızla erime sürecinde olduğunu, döviz kurları ve faizlerin inanılmaz rakamlara çıktığını belirterek, “Yaşanan kriz ortamında sanayiye getirilen yeni yüklerle işin içinden çıkılmaz duruma gelinmiştir. Yaygın işsizlik ve ödenemeyen banka kredileri başka bunalımlara zemin hazırlayacaktır” diyordu. Bu arada sıcak para ile mücadele etmek için kolları sıvayan Çiller ne yazık ki paradan para

kazanma imkânı doğuran saadet zincirini kıramadı. “Beynimin yarısı” dediği Hazine Müsteşarı Osman Ünsal'la baskı ile faizleri düşürme operasyonları yaparken, ekonomiyi rayından tamamen çıkardı. O yıllar sanayicinin yeni üretim ve satış yerine faaliyet dışı gelirlerden para kazandığı yıllar oldu.

Hükümet daha çok finans sektörünün sorunlarıyla boğuşurken sanayi, özellikle de imalat sanayi göz ardı edilmiş, ihracat hedefinden de giderek uzaklaşmıştı. Büyüme oranlarına kararsızlık hakimdi, yüzde altı ile on arasında gelgitler yaşanıyor ve bu sanayide de kendini gösteriyordu, sanayinin de büyüme hızı yavaşlamıştı. İş gücü verimliliği 1971-1980 döneminde ortalama yüzde 2,15 artış sağlarken bu rakam 1981-1990 arasında ortalama yüzde 3,48'e çıkmıştı. Şimdi ise büyüme durmuş, hatta yüzde 1,26'ya düşmüştü.

OTOMOTİV ANA SEKTÖR OLUYOR

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "Otomotiv Sanayinin Endüstrileşmedeki İtici Gücünden Yararlanma" ilkesinden yola çıkarak Otomotiv Sanayisi'nde de yerli katkı oranını artırmak üzere "Montaj Sanayi Talimatı" uygulanmaya başlanıyordu. Bu suretle otomotiv yan sanayisi de koruma altına alınıyordu.

1959 yılında Koç Grubu tarafından kurulan Otosan, 1960'da İstanbul'da Ford Otosan Fabrikası'nın temelini atacaktı. 1966'da Otosan tarafından ANADOL markasıyla otomobil imal edilmeye başlanacak ve bu üretim 1984 yılına kadar devam edecekti. 1968 yılında gene Koç Topluluğu tarafından Koç Holding ile FCA-Fiat Chrysler Automobiles ortaklığı olarak TOFAŞ (Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.) kuruluyor ve üretim fabrikası temelleri 1969'da atılarak 1971 yılında üretime başlanıyordu.

1969 yılında ise, OYAK ve Fransız Renault Grubu'nun katılımı ile Oyak Renault Türkiye'de alüminyum hammadde aramaları ve alüminyum fabrikası kurulması ikinci beş yıllık sanayi planı 1938-1942 döneminde gündeme gelmişse de bu planla birlikte uygulamasından vazgeçilmişti.

Ford Otosan geçen zaman içinde çok büyüdü, cirosu ve ihracatı ile Türkiye'nin en büyük şirketlerinden birisi haline geldi. Bugün, Gölçük, İnönü fabrikaları ve MAM alanındaki Ar-Ge tesisleriyle binek, ticari ve ağır ticari araçlar üretiyor.

Otomotiv yan sanayii de Bursa ve Konya yöresinde yaygınlaşmış durumda. Bugün Türkiye kendi markasıyla bir otomobil üretme konusunda ciddi adımlar atıyor. Elektrikli otomobilin çalışmalarını TÜBİTAK sürdürüyor.

Otomotiv sektörü bugün ihracatta tekstille yarışıyor. 20 milyar dolar civarında. Yeni markalar üretiliyor. Üretilen araçlar ise Avrupa ülkelerine satılıyor. Bu arada sadece otomotivde değil, Türkiye savunma sanayinde de büyük adımlar atıyordu. 1996'da gündeme gelen savaş gemisi üretme fikri icraata dönüşüyor, Savunma Sanayi İcra Komitesi kararı ile Deniz Kuvvetleri, ihtiyacı olan 12 adet korvet tipi 53 gemi tasarım ve inşa faaliyetlerine 2000 yılında başlanıyordu. Bu projeye milli ve gemi kelimelerinden türetilen MİLGEM Projesi ismi verilmişti. İlk gemi (HEYBELİADA) 2008 yılında, ikincisi ise (BÜYÜKADA) 2010 yılında denize indirilerek Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda hizmete girdi.

Özel sektörün imalat sanayisindeki yatırımlarında da beklenenden az artış görülüyordu, yüksek faiz ve enflasyon nedeniyle sanayiciler yeni yatırımlar bir yana kapasite artırımına gitmekte bile tedirgindi. 1985-1992 yılları arasında 50 bin yeni iş alanı yaratılmışken bu şimdi durma noktasına gelmişti. Ayrıca ihracatta da gözle görülür bir düşüş vardı. 1985'te ihracatın Gayri Safi Milli Hasıla içindeki oranı yüzde 11,7 iken sonraki yıllarda yüzde dokuzlara kadar düşmüştü. Dahası ihracatın çoğunu tekstil gibi düşük teknolojili mallar oluşturuyordu, oysa dünyada bu tür malların ihracat payı düşmüş, yerini ileri teknoloji ürünü mallar almıştı. İthalatta ise o güne kadar görülmeyen oranlara ulaşılacak, 1996'da yüzde 23,1'e varılacaktı. Bazı ekonomistler gelecekte, bu süreci "en istikrarsız dönem" olarak değerlendirecekti.

Sanayiciler şimdi sorunlarını iletcek bir merci bulmakta bile zorlanıyordu. Bu politikası dönemin bedeli Türkiye'nin teknolojik ve endüstriyel gelişmeleri yakalayamaması olmuştu. Oysa dünya teknolojik bir yol kavşağına gelmiş, Güney Kore, Tayvan gibi Doğu Asya ülkeleri bu kavşakta dünyayı yakalamaya çalışırken Türkiye bir hayli gerilerde kalmıştı. En dinamik sektörlerden tekstil neredeyse "bavul ticareti"nden medet umar hale gelmişti.

Bavul ticareti, 90'lı yıllarda ekonomi denildiğinde neredeyse akla gelen ilk hareketli alandı. Başta İstanbul ve Doğu Karadeniz sahil şeridi olmak üzere tüm Türkiye Rusya'ya gelip giden bavullara gözünü dikmişti. Karadeniz kentlerinde "Rus pazarları" kurulurken İstanbul'daki hareketlilik ise Laleli'de odaklanıyordu. Ruslar, Gürcüler, Ukraynalılar deterjandan oyuncağa, kuru yemiştensebze ve meyveye, deri eşyadan iç çamaşırına ne varsa talep ediyor, hatta piyasayı onlar yönlendiriyordu. Kısmen üretime de yansıyan bu hareketlilik, daha düşük ücretle işçi çalıştırma gibi sorunları da beraberinde getiriyordu.

KRİZLERİN ARASINDAN SIYRILAN PARTİ

27 Mart 1994'te Türkiye yeni bir seçim dönemine girmişti. Kayıtlı seçmenlerin yüzde 92'sinin katıldığı seçime katılan parti rekor sayıdaydı. Sol üç parti ile giriyordu seçimlere SHP, DSP ve CHP. Sandıklar açıldı ve Türkiye'nin gelecek on yıllarını etkileyecek sonuçlar açıklandı: Oy patlaması gerçekleştiren Refah Partisi büyük kentlerin de aralarında bulunduğu çok sayıda yerel yönetimin başkanlıklarını kazanmıştı. Refah Partisi adayı Recep Tayyip Erdoğan İstanbul'un, Melih Gökçek ise Ankara'nın belediye başkanı oldu. İl genel meclisi oylarında da yüzde 19 ile Refah birinci partiydi, SHP yüzde 13,6, tüm sol partiler ise toplamda yüzde 27 oy alabiliyordu. Sadece sol değil, merkez sağda da ANAP ve DYP ciddi oranda oy kaybetmiş, yüzde 21'lerde kalmıştı.

Sosyal demokrat oylardaki erime üzerine, solda birleşme çalışmaları başlatılıyordu. Çatının CHP mi SHP mi olacağı kararını delegeler verdi. SHP feshedilerek, CHP'ye katılma kararı alındı. Hikmet Çetin CHP'nin beşinci Genel Başkanı seçiliyor, 9 Eylül 1995'de ise başkanlığa Deniz Baykal geliyordu. Baykal'ın gelişinin ardından koalisyon yenilendi. Karayalçın'ın yerine Baykal

Başbakan Yardımcısı oldu. Baykal'la Çiller'in koalisyon görüşmeleri ise anlaşmazlıkla sonuçlanacaktı. Baykal'ın İstanbul Emniyet Müdürü Necdet Menzir'i görevden almasını istediğini söyleyen Çiller, iktidarda kalmak için bir bürokrati feda edemeyeceğini belirterek, istifasını Demirel'e sundu.

1995'te erken seçimlere gidildiğinde de tablo çok değişmedi. Üstelik seçim yasasında değişiklik yapılmış, milletvekili sayısı 450'den 550'ye çıkarılmıştı. 24 Aralık'ta seçmenin yüzde 85 oranında sandık başına gittiği seçimlere 12 parti katıldı. Refah Partisi yüzde 21,4 ile en yüksek oyu alırken ANAP yüzde 19,6, DYP yüzde 19,2, DSP yüzde 14,6'yla onu izledi. CHP yüzde 10 barajını kıl payı geçmişti. Seçim sonuçları yine koalisyonu işaret ediyordu... Turların sonunda, RP'nin desteğiyle Çiller'in malvarlığı ve örtülü ödenek suçlamalarına yönelik verilen önerenin reddedilmesi anlaşmasına dayanılarak Refahyol Hükümeti kuruldu. 54'üncü hükümet bu şartlar altında yola çıkıyordu.

Bu arada 1994 bir gününü, 9 Kasım'ı Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e ayırmıştı. O gün Demirel "Köprüler ve Barajlar Kralı" unvanını bir kez daha pekiştirdi. En büyük hayallerinden biri olan Atatürk Barajı'nın temel atma törenine "yasaklı" olduğu için katılamamıştı, ama Harran Ovası'na su verecek Urfa Tüneli'nin açılışını yaptı. Çiller'e göre Türkiye topraklarına yüz bin kilometre daha eklemek anlamına gelen su ovaya akarken "Bu bir açılış değil," diyordu Demirel "Bu bir bayram, bir düğün, toydur."

Aynı yılın Şubat'ında Demirel bir de bir ilkle tanıştırdı Türkiye'yi. Bu cep telefonuydu ve televizyonlar açılış için çekim yaparken hattın diğer ucunda Çiller vardı. Türkiye pazarına giren ilk firma Turkcell'di, onu Telsim izledi. Başlarda bir cep telefonunun fiyatı bin ile iki bin dolar arasında değişiyordu, yine de kısa sürede, herkesi, hatta kullanıcılarını

Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Türkiye'deki ilk cep telefonu görüşmesini dönemin Başbakanı Tansu Çiller'le gerçekleştirdi.

bile şaşırtacak büyüklükte bir pazar oluştu. Teknoloji de sanki bu ürün üzerinde yoğunlaşmış gibiydi, kısa aralıklarla çeşitli modeller ve uygulamalarla cep telefonları piyasaya sürüldü. 2013'e gelindiğinde mevcut üç şirkette abone sayısı 68 milyona ulaşacak, akıllı telefonlarla da bir el büyüklüğündeki cihaz neredeyse hayatın kendisi haline gelecekti!

Evet, iletişim cep telefonuyla kuruluyordu artık, ama Türkiye hala vaktini yüksek enflasyon ve şiddetli siyasi çekişmelerle harcıyordu. Demirel'in başbakanlığı döneminde başlayan, kamu açıklarının Merkez

Bankası kaynaklarıyla finanse edilmesi, ekonomiyi krize açık bir duruma getiriyordu. Popülist politikalar nedeniyle 1980'lerde yarım kalan yapısal reformlar yapılamıyor, batık bankaların zararları devlete yükleniyordu. Bu arada özelleştirmelerde bir artış görüldü, SEKe, Yem Sanayi'ne ait işletmeler satışa çıkarıldı, ancak bu satışlar karşılığında alınan para ekonomideki dar boğazı aşmaya yetmeyecekti.

1990'ların ilk yarısı sadece ekonominin değil siyasetin "karanlık" yüzünün de sergilendiği yıllar oldu. 1990'ın başında 31 Ocak'ta Prof. Muammer Aksoy, göğsünden üç kurşunla vurularak öldürüldü... Mart'ta basın camiasını da sarsan Çetin Emeç cinayeti geldi. Turan Dursun, Hiram Abas, Bahriye Üçok, Uğur Mumcu, Musa Anter, Eşref Bitlis, Behçet Cantürk, Onat Kutlar, Metin Göktepe'nin ölümü faili meçhuller listesine girdi. Doğu illerinde de gözaltında kayıplar artmış, yakınları her cumartesi Galatasaray Lisesi önünde toplanarak devletten yakınlarının akıbetini sormaya başlamıştı. Sivas'ta onlarca sanatçı yakılarak öldürülmüş, bu olay Türkiye'nin düşünce özgürlüğü konusundaki sicilinde kolay kolay kapanmayacak bir gedik açmıştı. Politikacılar her cinayetin ardından üzüntülerini belirtiyor, ama ne katiller bulunabiliyor ne de yeni cinayetlerin önüne geçilebiliyordu. Ölümler, kavgalar, siyasi istikrarsızlıklar, koalisyonlar, pahalılık,

yatırımsızlık, işsizlik... 1990'lar Türkiye tarihine hiç de iç açıcı olmayan sayfalar ekleyerek ilerliyordu.

1996'yı neredeyse bütün Türkiye ayakta geçirdi. Susurluk'ta yaşanan bir trafik kazasıyla kirlili ve tehlikeli siyasi ilişkiler ortaya döküldü. Bir milletvekili, bir emniyet müdürü ve bir sabıkalının bir arada olduğu, parçalanmış otomobilden silahların çıktığı kaza geçmişin karanlık olaylarını da 1996'ya taşıdı. Soruşturma açıldı, ancak hükümet de kendini bu olaydan uzak tutacak basireti gösteremedi, Çiller'in sabıkalı Çatlı'yı savunan sözleri tansiyonu daha da yükseltti. Başta İstanbul, Türkiye'nin pek çok ilinde "Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" eylemleri başladı. Ancak Türkiye'nin gündemi konunun tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmasına izin vermeyecek, gelecek yılları da tehlikeye atacaktı.

SANAYİCİLERDEN AR-GE UYARISI

1997'ye iyimser beklentilerle girildi, piyasalarda da olumlu bir ortam vardı. Ancak sanayici temkinli davranmayı yeğliyordu. Ergun Baskan İSO dergisinde Türkiye sanayisinin 1997 başındaki tablosunu çizerken uyarılarda bulunmadan edemiyordu:

"... Türk sanayi sektörü iktidar tarafından yapılan vaat ve verilen sözlerin etkisi altında 1997'ye girmektedir. Pek tabii 1997 için gerçekleşmesi hayal gibi bile olsa; kağıt üzerinde denk görünen bütçenin açıklıksız kapanabilmesi herkesin genel arzusu ve beklentisidir. Ancak yıllarca sürüncemede kalan özelleştirmede ciddi ve somut adımlar atılamaz ise denk bütçe hayalin de ötesinde bir aldatmaca olarak kalır.

KOBİ'ler siyasi istismar ve çıkarlara alet edilmez ise küçük ve orta boy sanayi için 1997 önemli bir yıl olacaktır. Gümrük Birliği uyum

yasalarının bir an önce kanunlaşması için 1997 adeta son bir fırsattır. AB trenini kaçırmak istemiyorsak bunu bu sene gerçekleştirmek zorundayız.

Türkiye 1997 yılını ilerisi için ümit veren bir yıl olarak kapamak istiyorsa Güneydoğu'da da süregelen gayri resmi savaşın sonunu almak durumundadır. Hiç bir iktidar Türkiye'nin geleceğinin Batı ile dengeli, saygılı, menfaatleri birleştiren bir politikadan yana olduğunu inkâr edemez. Temennimiz başka alternatifler arayışı içinde dış politikada zaman kaybedilmemesidir. Pek tabii 1997 de enflasyonun tek rakama ineceğinin hayali dahi mümkün değildir. Ancak kontrol altına alınmış bir enflasyon Türk ekonomisine çok şey kazandıracaktır. Bunun en belirgin tesiri geleceğe ait güvende olacaktır. Türk özel kesimi ve sanayi sektörü ekonomide ve siyasette istikrar ve önünü görmek istemektedir. Bunun temini ve güven ortamının yaratılması siyasi istikrara bağlıdır. Ümit ve temenni edelim ki Türkiye 1997 yılını da siyasi çekişmeler ve belirsizlikler içinde geçirmesin."

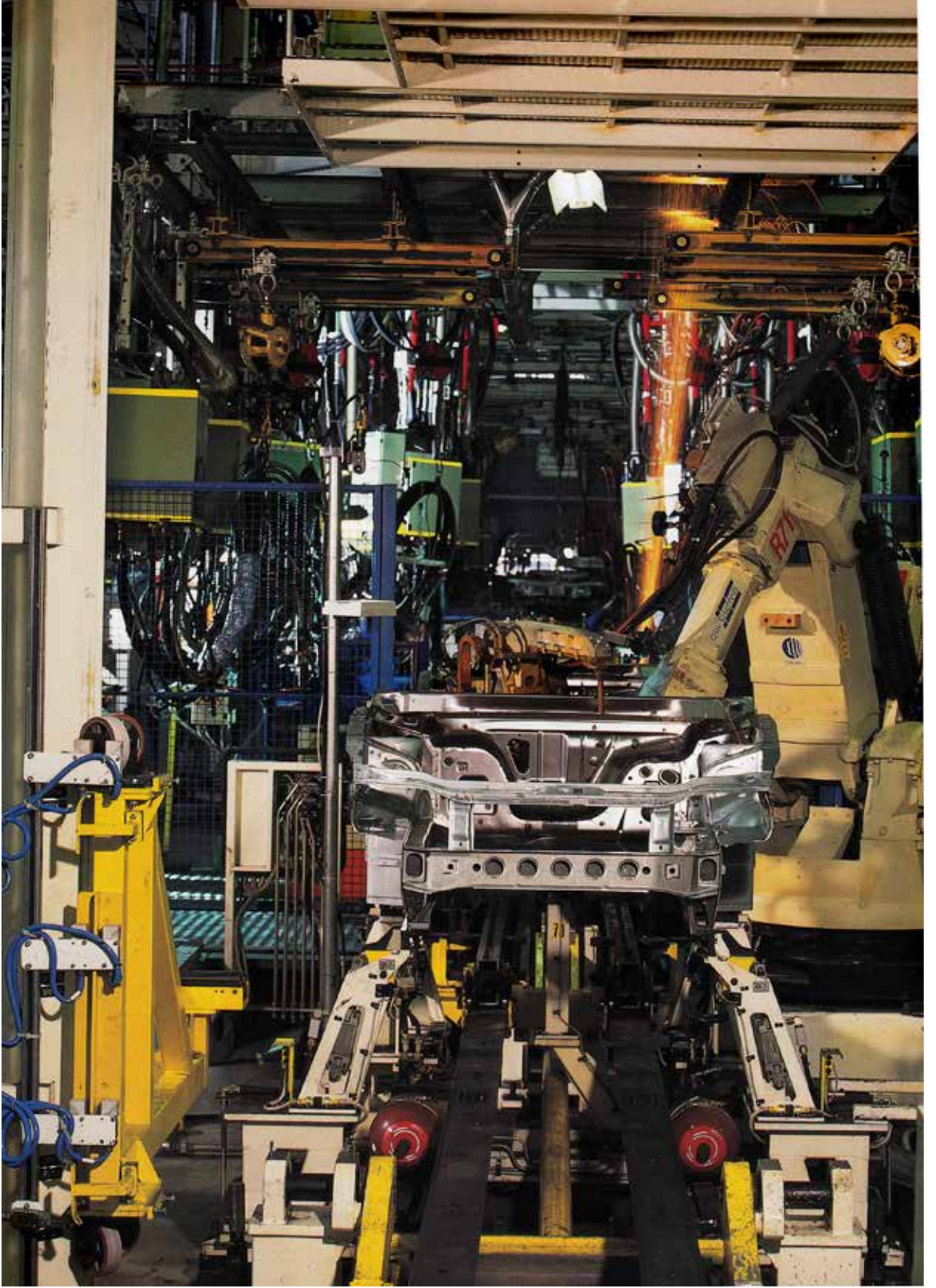
Jak Kamhi de aynı sayıda yayımlanan yazısında benzer sorunlara dikkat çekiyor, sanayicinin görüş ve taleplerini şöyle sıralıyordu:

"Bir üyesi olduğum Türk sanayinde karlılık biricik amaç değildir. Sanayileşme, yüz yıllardır bilim adamlarının anlattıkları gibi, ulusal ekonomilerin kendilerini yarattıkları heyecan verici bir süreçtir. Heyecan verici olmasaydı bunca ülkede; bunca girişimci; bunca güçlülere rağmen sanayi yatırımları yapamazlardı. 1997 yılına bakıldığında ekonomik büyüme oranının yaklaşık (yüzde 5) düzeyinde düşünüldüğü görülüyor. Böyle bir oranın ekonomik istikrar amaçlı olduğu ileri sürülebilir. Ben, bu kanıda değilim. Daha önce belirttiğim gibi, (yüzde 7)'nin altında büyüme ve oranları başta istihdam olmak üzere sorunları artırıcıdır. Kişisel görüşüm, 1997 yılı iktisadi büyüme oranımızın (yüzde

6) dolaylarında olacağıdır. Gelecek yıl da devlet bütçesinin "denk" olmayacağı ve (2,6) katrilyon kadar açık vereceği yolunda çeşitli tahminler vardır. Bu tahminlerin dayanağı genellikle, varlıkların satılması ve özelleştirme işlemlerinden (1,1) katrilyon lira düzeyinde gelir sağlanamayacağı düşüncesidir. Eğer bu değerlendirmeler şu veya bu ölçüde geçerli ise kamu kesiminin borçlanma gereği 1997 yılında da büyükçe miktarlarda sürecek demektir.

... 1996 yılındaki siyasi istikrarsızlık doğal olarak yerli ve yabancı sermaye yatırımlarında çekingenlik yaratmıştır. Buna rağmen yatırım teşvik belgelerindeki sayı ve yatırım bedelleri artışı kıvanç vericidir. 1997 yılında politik istikrar oluşursa ve özelleştirme hızlandırılırsa verimlilik çoğalır. Böylece hem milli gelir (GSMH) artar hem enflasyon oranı düşer. Kanımca, teknoloji transferi (T.T.) olayının sonucuna yaklaşılmıştır. Başta imalat sanayi olmak üzere ulusal ekonominin hemen her kesiminde yoğun araştırma geliştirme (AR-GE) uğraşlarına gerek vardır. Her ülkede, herkes, bazı sorunlar ileri sürerek yakınmalarda bulunur. Doğaldır. Önemli olan genel durumun ne olduğudur. Böyle bir yaklaşımla baktığım zaman ben 1997 yılının ve onu izleyecek nice yılların sürekli olarak ekonomik ve sosyal gelişme getireceğini görüyorum."

Günler Kamhi'yi değil, Baskan'ı haklı çıkaracak olumlu hava uzun sürmeyecekti. Milli Güvenlik Kurulu'nun 28 Şubat kararları ile hükümet uyarıldı. Uyarılara neden olan "laiklik elden gidiyor!" kaygısıydı. 28 Şubat'tan sonra Erbakan başbakanlık görevini Çiller'e bırakmak durumunda kaldı. Ancak 28 Şubat yeni bir sorunu tetiklemiş, toplum "dindarlar" ve "laikler" olarak ikiye ayrılmıştı. Genelkurmay bünyesinde kurulan Batı Çalışma Grubu'nun "İslamcı sermayeyi" hedef alan çalışması İslamcı olarak bilinen şirketlerin mallarının protesto edilmesine vardırmıştı. Dahası 1980'lerde başlayan üniversitelerde

Tofaş Fabrikası, Bursa.

türban takılıp takılmaması tartışmaları yeniden alevlenmiş, yasakla birlikte toplumdaki ayrışma daha da belirginleşmişti. Akılcı ve demokratik bir çözüm üretmeye çalışanların soluğu ise çabuk kesilecek, öğrenciler artık türbanla okula giremeyecekti.

Prosedür olarak istifa eden iki ortak yeniden görevlendirme beklerken Demirel, görevi Çiller yerine ANAP lideri Mesut Yılmaz'a verdi. Çiller'in bu karara tepkisi "Çankaya darbesi" oldu. Aynı günlerde Türkiye iki sorunla daha boğuşmak durumunda kaldı, biri Kardak

Krizi'ydi, diğeri ise Kürt sorunu. Avrupa'ya giden DEP milletvekilleri "sürgünde Kürt parlamentosu" kurmuş, Kürt sorunu, Avrupa Birliği'nin de gündemine girmişti. Terörle Mücadele Yasası'nın 8'inci maddesi nedeniyle başta Yaşar Kemal birçok yazar, gazeteci ve aydın yargılanıyordu. Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin Gümrük Birliği sürecine girdiğini hatırlatırken "Bu madde değişmezse gümrük birliği olmaz." diyordu. Sonunda askerlerin itirazına rağmen 8'inci madde değiştirilecekti.

Bu arada Doğu'daki olaylardan iş dünyası da rahatsızdı. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Doğu Ergile "Doğu Sorunu Teşhisler ve Tespitler" başlıklı bir rapor hazırlattı. DGM'nin soruşturma açtığı rapor, bu soruna yönelik kamuoyuna açıklanan ilk rapor olma özelliğini taşıyordu. Bu raporu TUSİAD'ın "Demokratikleşme Paketi" izleyecekti. Pakette, seçim barajının yüzde beşe indirilmesi, seçilme yaşınının 25'e çekilmesi, Genelkurmay

Başkanlığı'nın Savunma Bakanlığı'na bağlanması, Kürt sorunun çözülmesine yardımcı olmak üzere ifade özgürlüğü ve partileşme hakkının tanınması isteniyordu.

Yılmaz hükümeti iç ve dış piyasalardan olumlu destek alıyordu. İlk yaptığı iş de eğitimi kesintisiz sekiz yıla çıkarmaktı. Yine de siyaset bir türlü istikrara kavuşamıyordu. Türkbank ihalesinde yaşanan yolsuzluk nedeniyle verilen bir gensoru ile Yılmaz hükümeti düşürüldü.

Erken seçim şartıyla hükümeti Ecevit kuruyordu. 1999'un 18 Nisan'ında genel ve yerel yönetim seçimleri yapıldı. Seçimlerden Bülent Ecevit'in lideri olduğu DSP, birinci parti olarak çıktı, CHP ise baraj altında kaldı. Yüzde 22 oy alan DSP bir önceki seçimde baraj altında kalan, bu seçimde ise sürpriz yaparak yüzde 17,98 oy alan MHP ve ANAP'la koalisyon kurdu. Yerel seçimlerin galibi ise Refah Partisi'nin devamı olan Fazilet Partisi oldu.

Siyasette bunlar olup biterken 10 yıl içinde Körfez ve 1994 krizlerini yaşayan Türkiye ekonomisinde yeni bir krize doğru yol alınıyordu. Türkiye sadece içerde yaşanan yanlış politikalarından değil, dünyada yaşanan krizlerden de etkileniyordu.

DÜNYAYI SARSAN KRİZLER

1990'lar dünya ekonomilerinde de krizli yıllardı. 1994'te Meksika'da yoksul köylülerin ayaklanması ile başlayan kriz 1995'te yüksek bütçe açığı ve yüzde 75'e yükselen

faiz oranları ile derinleşti. Ekonomi durdu. Yabancı yatırımcıların krizi Latin Amerika olarak aynı kefeye koyması nedeniyle Arjantin ve Brezilya da krize girdi. Bu krize “Tekila krizi” adı verilecekti.

Yeni küresel kriz dalgası ise 1997’de başlayacaktı. Bu yıla kadar gelişmekte olan ülkelere akan sermayenin yani sıcak paranın yarısı Asya Kaplanları olarak bilinen ülkelere akıyordu. Bu ülkelerin büyümesi ise yüzde 8-12 arasındaydı. Latin Amerika’da yaşanan krizin kıvılcımı ile yatırımcılar Asya’dan da çıkmaya başlayınca krizin fitili ateşlendi. Krizin ilk adımını da Tayland para birimi Baht’ı devalüe ederek attı. Kriz domino etkisi ile küresel bir kriz haline dönüştü.

Asya krizi dünyada bir resesyona neden oluyor, petrol talebi giderek azalıyordu. Bu durum Rusya’yı da etkilemeye başladı. Varil başına 10 dolara düşen fiyatların daha da

gerileyeceği tahmin ediliyordu. Hatta The Economist Dergisi fiyatların beş dolara kadar gerileyeceği iddiasını kapak yapıyordu. Bu da Rusya’nın en önemli gelir kaynağının azalması demektir. 141 milyar dolar dış borcu olan Rusya moratoryum ilan edecekti. 1998’de Rusya ekonomisi yüzde 5,3 küçüldü. Ancak petrol fiyatlarının yeniden yükselmeye başlamasıyla kriz kısa sürede aşılabilecek, 2000’li yıllara yaklaşırken petrolün varili 35 dolar seviyesine ulaşacaktı.

1997’de yaşanan Asya-Pasifik krizi Türkiye’yi de içine çekti. 1998’de Rusya’nın dış borçlarını ödemeyi üç ay süreyle durdurduğunu açıklaması piyasaları allak bullak etti, İMKB endeksi tarihinin en büyük düşüşlerinden birini yaşadı ve yüzde 13,12 oranında değer kaybetti. Rusya’da faaliyet sürdüren inşaat şirketleri krizden doğrudan etkilenirken “bavul ticareti” de durma noktasına geldi.

*17 Ağustos
1999'da
İstanbul ve
çevresi yüzyılın
en büyük
depremiyle
sarsıldı.*

17 Ağustos 1999'da İstanbul ve çevresi yüzyılın en büyük depremiyle sarsıldı. 7.4 şiddetindeki deprem, resmi sayıyla 18 bin, gayri resmi tahminlere göre 30 bin kişinin ölümüne neden oldu. 15 Kasım'da Düzce merkezli ikinci bir deprem yaşandı. Türkiye'nin en önemli sanayi kuruluşlarının bulunduğu Marmara Bölgesi büyük bir yıkıma uğradı. En önemlisi ise yetişmiş, eğitilmiş elemanlar kaybedilmişti. Ortalık durulup da zarar hesaplandığında konut, ticari ve sınai yapı, yol, otoyol, köprü, diğer altyapı, ulaşım aracı, makine-teçhizatın ve üretimin durması gibi yan maliyetlerle beraber 13 milyar dolarlık bir kayıp ortaya çıkıyordu.

1990'arın ikinci yarısında da şiddet toplum üzerindeki baskısını sürdürdü. 1996'nın ilk

günlerinde İstanbul'un ilk gökdelenlerinden, ilk akıllı binalardan ikiz kulelerin 25'inci katında bir cinayet daha işlendi. Özdemir Sabancı ve iki çalışma arkadaşı, Toyotasa Genel Müdürü Haluk Görgün ile asistanı Nilgün Hasefe öldürüldü.

Özdemir Sabancı, Türkiye'nin de ilk sanayi kuruluşlarından Sasa'yı kuran, Tamsada otobüs üretimini başlatan, Toyota'yı Türkiye'de yatırım yapmaya ikna eden bir işadamıydı. Bu Sabancı ailesi kadar Türkiye sanayisi için de bir yıkım oldu, dahası Toyota Sabancı grubundaki tüm hisselerini alacak ve ortaklıktan ayrılacaktı. Diyarbakır Emniyet Müdürü Gaffar Okkan ile öğretim üyesi ve gazeteci Ahmet Taner Kışlalı da faili meçhul cinayetlerin kurbanı oldu.

TÜRKİYE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NDE

Türkiye 1996'da sanayi ürünlerini ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsayan, AB'den gelen sanayi ürünlerine yönelik gümrük vergilerini kaldıran Gümrük Birliği'ne girmişti. 1999'un sonunda yeni bir adım daha atıldı, Avrupa Konseyi, AB Komisyonu'nun Türkiye raporundaki tavsiyelerine uymuş, Aralık'taki Helsinki Zirvesi'nde AB üyeliği için aday ülke statüsünü kabul etmişti. 36 yıl sonra Avrupa fotoğrafında yer alan Ecevit'i kutlamak için başta Clinton olmak üzere liderler sıraya giriyordu. Ecevit dünya basınına üç mesaj veriyordu. Üyelik çabuk olacak, idam cezası kalkacak ve Kıbrıs'ta taviz verilmeyecek.

Bu arada Gümrük Birliği'nin ilk yılında AB ülkelerinden ithalatta artış oranı ihracat artışını geçiyordu. Tekstil üreticilerinin beklediği ihracat artışı da gerçekleşmiyordu. 1990'ların sonuna gelinirken Türkiye'nin yolu 18'inci kez IMF kapısına düştü. 9 Aralık 1999'da hükümet IMF ile anlaşacağını açıklayacaktı. Bir gün öncesinde ise Egebank, Esbank, Yurtbank, Sümerbank ve Yaşarbank TMSF'ye devrediliyordu. Programın en temel hedefi enflasyonu düşürmektir. Bunu da kuru çıpa olarak yapacaktı. Aralık'ın 24'ünde IMF'den stand by için onay çıktı. 4 milyar dolarlık

kaynak serbest bırakılacaktı. Ancak mali disiplin ve bütçe açıklarının azaltılması için gerekli siyasi irade sağlanamayacak, Ecevit hükümeti birçok önlemi alamayacaktı.

Ekonomi ve siyasette yaşanan bu hareketlilikte Ankara kadar İstanbul da etkiliydi. Kendisine başka roller biçilse de İstanbul hala ticaret ve sanayinin merkezidi. 1992 yılında işyeri sayısı Türkiye'deki toplam iş yeri sayısının yaklaşık yüzde 20,3'ünü oluşturuyordu. 1999 istatistiklerine göre ise Türkiye'deki bin büyük sanayi kuruluşundan 530'u İstanbul'daydı. Yine 1990 rakamlarıyla İstanbul gayri safi milli hasılanın yüzde 21,2'sini oluşturuyor, verginin de yüzde 40'ını karşılıyordu. Dış ticaretten sağlanan gelirin de yüzde 40'ına İstanbul ev sahipliği yapıyordu. Turizmde ise güney illeri ağırlığı oluştursa da hava yoluyla gelenlerin üçte biri önce İstanbul'a ayak basıyordu. Geçen on yıllarda Anadolu sermayesi de güçlenmiş, yatırımlar Anadolu'da da artmıştı, ama İstanbul sanayi tesisleri kent dışına kaysa da hala ekonominin başkenti konumunu koruyordu.

İSO YİNE SANAYİCİLER İÇİN SANAYİCİLERİN YANINDA

Dünyada ekonomik krizlerden, içerde siyasi gerilimlerden bunalan sanayiciler, özellikle de İstanbullu sanayiciler sorunlarını yine İstanbul Sanayi Odası'nın çatısı altında çözmeye çalışıyordu. İSO yöneticileri sanayicilerin bütün sorunlarını üstlenerek hem hükümetler nezdinde, hem de uluslararası arenada sözünü esirgemiyor, Türkiye'nin kangren haline dönüşmüş sorunlarına çözüm arıyordu. O günlerin tanıklarından biri de Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nda Müsteşar Yardımcısı olarak görev yapan Bahar Şahin'di. İSO yönetiminden gelen teklifi kabul ederek, 2 Ekim 1994'te İSO Genel Sekreterlik görevine başlayan Şahin'in teklifi kabul etme nedeni odanın işleyişini de örnekliyordu:

SANAYİ DE DOĞUDAN YÜKSELİR

Doksanlı yıllarda Türkiye’de en çok tartışılan konulardan biri de Güneydoğu’da yaşanan sorunlarla bu sorunların çözümüyüdü. Bir yandan çatışmalar sürerken diğer yandan bu şiddetin ekonomik boyutuna dikkat çekiliyor, Güneydoğu’ya yapılacak yatırımlar şiddetin çözümü için gerekli görülüyordu.

Dönemin İSO yetkilileri de elbette Türkiye’nin önde gelen ekonomik ve sosyal problemlerinden birisinin bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları ve bunun neden olduğu dengesiz gelir dağılımı olduğunun bilincindeydi. Konu, AB ile Gümrük Birliği anlaşması öncesinde daha da önem kazanmıştı. İSO hem bu konuya bir kez daha işaret etmek hem de sorunları yerinde görmek ve çözüm aramak amacıyla Diyarbakır ve Malatya’ya bir gezi düzenledi. Gezi İSO’nun “Sanayi” dergisinde şöyle yer aldı:

“Türkiye’nin kalkınmasını ve çıkarlarını her zaman her şeyin üstünde tutan bir anlayışla bugüne kadar sorumluluğunun gereğini yerine getirmiş olan İstanbul Sanayi Odası, ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasının, ancak sanayileşme hamlesini tüm bölgeleri kapsayacak şekilde ülke sathına yaymakla ve insanlarımızı yaşadığı bölgelerde istihdam edip mutlu kılmakla mümkün olacağına inanmaktadır . . .

Bu amaçla makro düzeyde tüm ekonomik unsurları içeren, başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri olmak üzere, tüm az gelişmiş bölgelerimizi de kapsayacak bölgesel ekonomik potansiyel araştırması yapılması kararlaştırılmıştır. Araştırma kapsamında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri başta olmak üzere, ülkemizin az gelişmiş bölgelerindeki mevcut Organize Sanayi Bölgelerinin durum tespitinin yapılması, VII. 5 Yıllık Kalkınma Planı’nda öngörülen yeni Organize Sanayi Bölgelerinin bölgesel dağılımı hakkında değerlendirmelerde bulunulması, söz konusu yörelerin yeraltı ve yerüstü kaynakları, insan kaynaklarının eğitim vb. formasyonları, mevcut ve potansiyel sektörlerin rekabet güçlerinin belirlenerek, muhtemel yatırımlar için gereken altyapı olanakları ile AB normlarına uygun ilave teşvik imkânlarının, ilgili bakanlık ve müsteşarlıkları ile de temas edilerek, araştırılması çalışmalarına başlanmıştır.

Bu kapsamda ekonomik durumun yerinde görülmesi, karşılıklı işbirliği imkânlarının araştırılması İSO’nun bilgi birikiminin diğer illerin sanayicileriyle paylaşması amacıyla yönelik olarak 29 Eylül-1 Ekim 1995 tarihleri arasında Diyarbakır ve Malatya illerine bir inceleme gezisi düzenlenmiştir . . .

Gezinin ilk durağı olan Diyarbakır’da Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası üyeleriyle bir toplantı yapılmış, ilin mevcut sanayi tesisleri gezilerek üretim ve yatırım faaliyetleri incelenmiştir. Daha sonra Malatya’ya geçilerek, Organize Sanayi Bölgesindeki çeşitli tesisler ziyaret edilmiş, Malatya Ticaret ve Sanayi Odası’nın organize ettiği kamu ve yerel yöneticiler ile ilin sanayicilerinin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Seyahatin son günü ise yine Malatya’da çeşitli sanayi tesisleri, halen yapımı süren Turgut Özal Tıp Merkezi ve özelleştirme kapsamındaki Vagon Onarım Fabrikası’nın durumu yerlerinde incelenmiştir.”

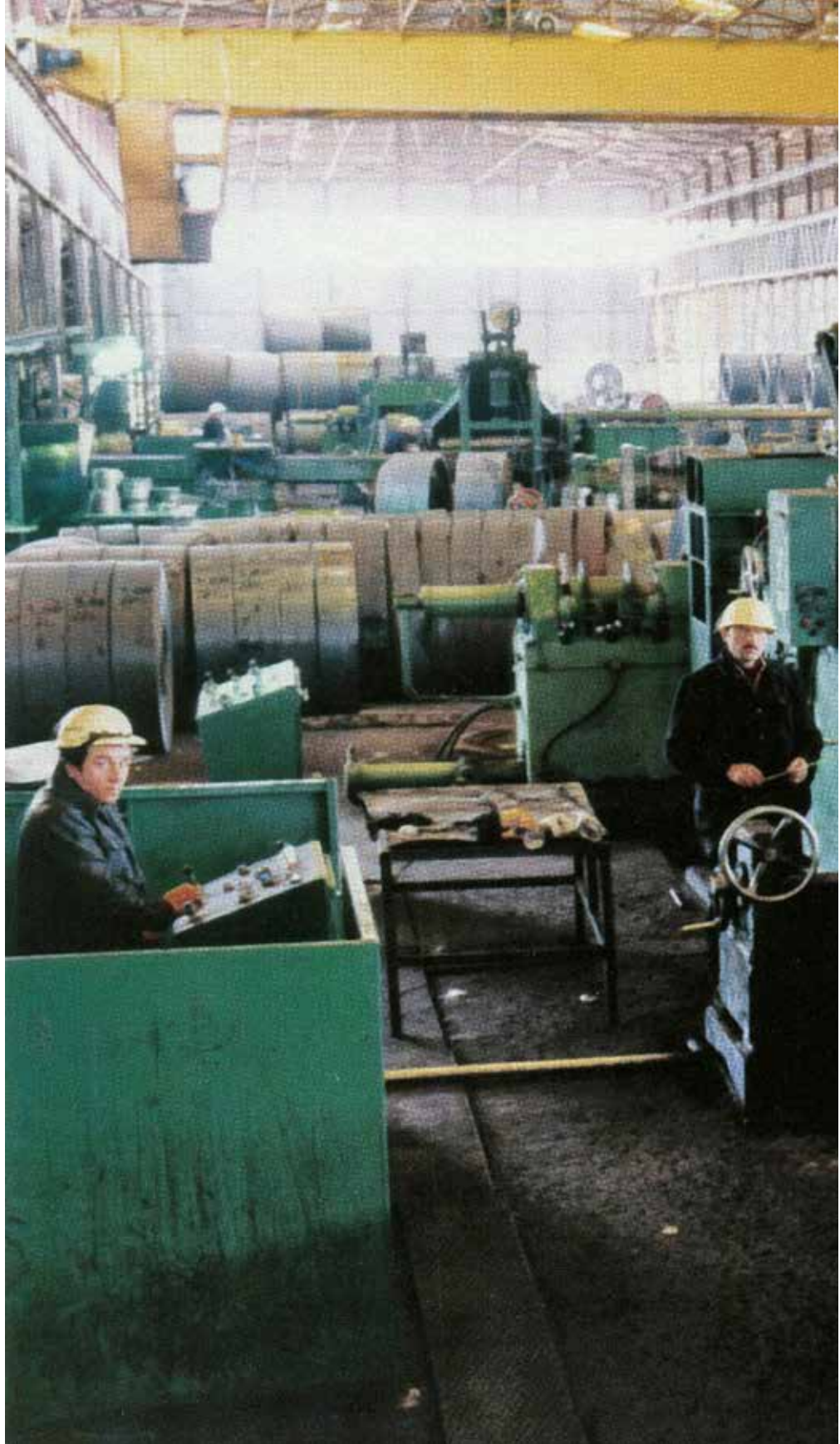

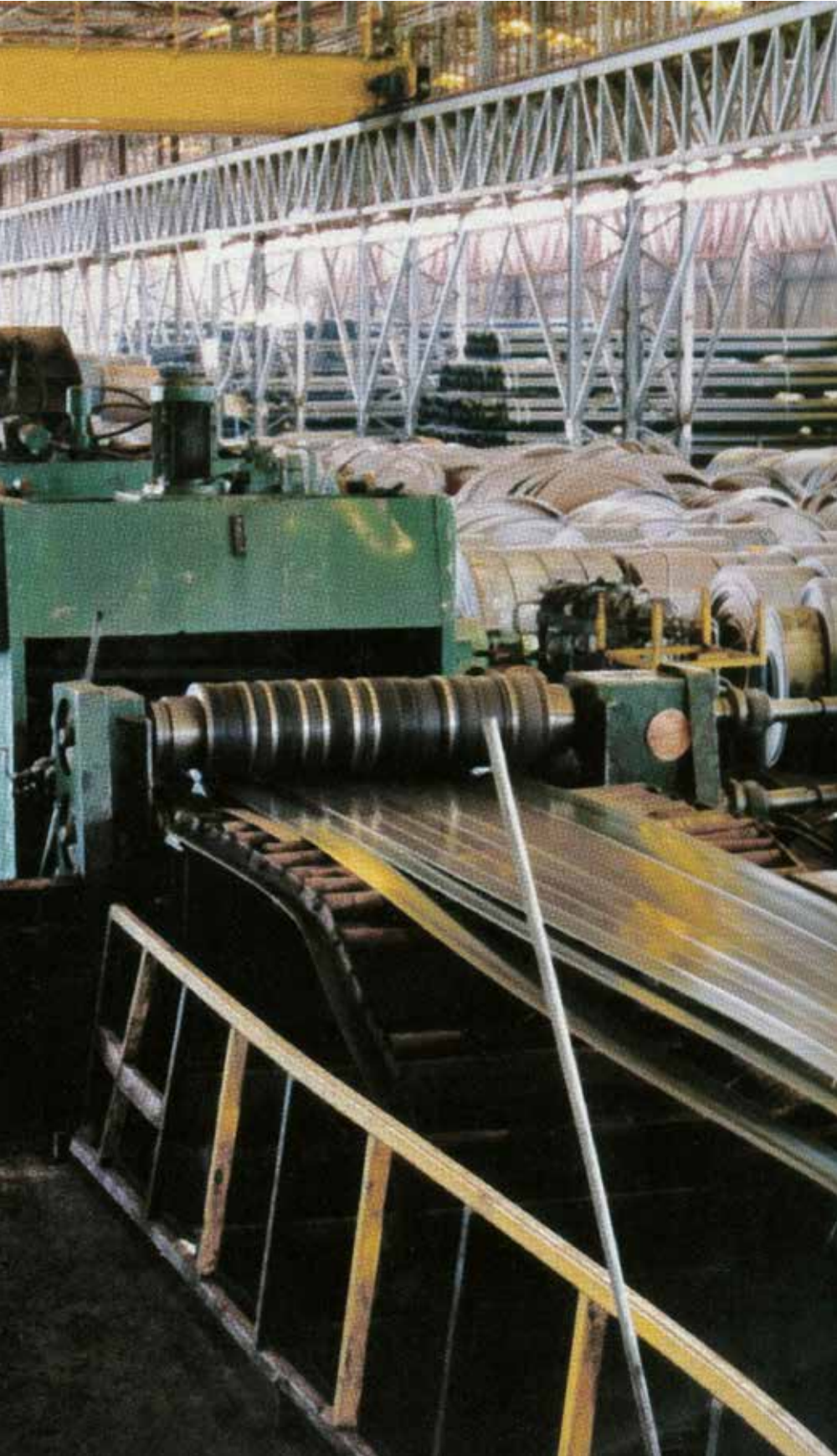
“Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığında teşvik, yabancı sermaye, serbest bölgeler, ekonomik araştırmalar ve bilgi teknolojilerinden sorumlu olduğumdan sanayi ve ticaret odaları, dernekler, yerli/yabancı sanayiciler, şirketler, uluslararası kuruluşlarla görüşürdüm. Ayrıca, hükümet yetkililerinin bu tür kuruluşlar ve kendi içlerinde yaptıkları toplantılara görevim nedeni ile katılırdım.

Çoğu kuruluş ve kişinin toplantılarda talep ettikleri şey genelde, nakit teşvik ve vergi affı olurdu. Biz de bunun yanlış olduğunu anlatmaya çalışırdık. Ama, maalesef siyasi otorite bunu anlamamaya çalışır ve popülist yaklaşımlarla yapısal sorunları kısa vadeli eklektik önlemlerle çözme yolunu tercih ederdi (5 Nisan kararları gibi).

Yeni seçilen İSO Yönetim Kurulu Ankara'ya gelmişti. Çeşitli bakanlar ve bürokratlarla görüşmeler yaptılar. Başbakanla yaptıkları toplantıda ben de vardım. İlk defa nakit teşvik ve vergi affı gibi kendilerine ve kurumlarına yönelik talepte bulunmayan, ülke ve sanayi için yapısal çözüm önerilerini sunan, sanayinin sorunlarının kalıcı bir şekilde ve ancak böyle çözülebileceğini söyleyen bir sanayici grubu ile karşılaştım. Çok etkilendim. Demek bu ülkede benim gibi düşünen insanlar da vardı. İSO, toplantıda hiçbir siyasi konuya girmeden sanayinin durumunu ve sorunlarını anlatıp siyasilere nerelerde yanlış yaptıklarını, eğrisi doğrusu ile anlattı. Önerileri hep yapısalı. Bana genel sekreterliği teklif ettiklerinde, Ankarada havanda su dövdüğümüz, değişim yapamadığımız için kabul ettim ve görevime başladım.”

Şahin'in İSO'da ilk dikkatini çeken yönetimin ve üyelerinin sosyal sorumluluk duygusu gelişmiş, açık sözlü, dürüst, değişime ve dönüşüme açık, orta ve uzun vadede düşünen, fikir üreten ve tartışan girişimci sanayiciler olmalarıydı. Şahin'in kanısı İSO'nun, daha önce dünyada örneklerini gördüğü think-

tank'dan daha ileride olmalarıydı. Gelin devamını Şahin'in bugüne de ışık tutan kaleminden okuyalım:

“Üyeler, yeni pazarlara açılmak için bir kıtadan öbür kıtaya koşturuyorlardı. Bir sürü sorunla karşılaşıyorlardı. Sorunları çözmeye çalışıyorduk. Yeni fikre, değişime açıklardı. İSO ve Türk sanayisi böyle olduğu sürece bir kriz, bin kriz, dünya krizi, Türkiye krizi atlatılır, sanayici bir şekilde özveri ile tüm zorlukların üstesinden gelir düşüncesi bende hakim oldu. İşe, önce teknoloji ve altyapıyla başladık. Temel amaç, üyeye uluslararası standartta güçlü bir teknolojik altyapı-bilgi ve veri ile yurtiçi/yurtdışı her konuda yardımcı olmak, hızlı bir şekilde sorunlarını çözmektir. İSO onların evi, baba ocağıydı.

Yönetimin hedefleri, katkısı ve desteği ile İSO çalışanlarının özverisi sayesinde içerde ve dışarıda çok şey yapıldı. Yurtiçi/yurtdışı oda ve think-tank'lara örnek olacak düşünce ve çalışmalar İSO'da yapıldı ve halen de daha gelişmiş bir şekilde yapılıyor. Bunlardan her zaman gurur duyuyorum. İSO'nun veri tabanı ve teknolojisi yerli-yabancı birçok veri tabanı ve kaynakla doğruluk ve çeşitlilik açısından rekabet edebilir seviyedeydi. Bizim yaptığımız, bu veri tabanını öncelikle tüm üyelere, sonra da eğitimin tüm alanlarına, yurtiçi ve yurtdışına ulaştırılabilir hale getirmektir. Aynı işlemi üyelere danışmanlık ve teknik yardım vererek kendi şirket ve fabrikalarında da uygulayabilmelerini sağlamaktır.

Özetle; Bilgi İşlem Merkezi kurarak, bu veri tabanını daha kullanılabilir hale getirme kararı alındı. Bu karar çerçevesinde yoğun çalışmalar yapıldı. En önemli hedef de bu çalışmaların uygulamaların sürdürülebilir olmasıydı. Bugün, ben, bunların daha da geliştirilmekte olduğunu görüyorum. Çünkü İSO meselelere hep makro bakar.

Çalışma arkadaşlarımızdan biri de uzun yıllar Dünya Bankası'nda, Uzakdoğudan

sorumlu Başkan Yardımcılığı yapan rahmetli Sayın Attila Karaosmanoğlu'ydü. İSO yönetimi, üyelerini ve Türk sanayisini daha fazla yurtdışına açmak ve diğer ülke örneklerinden üyelerimizi yararlandırmak istiyordu. Sayın Karaosmanoğlu'nun bu konuda ciddi bilgi birikimi ve tecrübesi vardı. İSO Yönetimi Atilla Bey'e danışmanlık teklif etti. Atilla Bey de gurur duydu, duygulandı ve kabul etti.

1990'ların sonunda tüm dünyada ve Türkiye'de sanayinin GSYİH içindeki payı azalmaya başladı. Bunun nedeni; teknoloji ve finans sektöründe, özellikle 1990'lardan sonra yaşanan hızlı değişim sonucunda insanlar üretmeden rantiyer oldu. Emek harcamadan, İstihdam yaratmadan bir alay sorunla 7/24, 365 gün mücadele etmeden çok iyi kazanç elde ediyorlardı, hala da öyle. Herkes gayrimenkul ve piyasa işlemlerinden para kazanıyor; bu kazancı da yatırıma dönüştürmüyor. Malum 2007-2008 krizi ABD'de böyle başladı. Merkez Bankalarının parasal genişlemesinin bu sorunu çözemeyeceği biliniyordu. Artan likiditenin piyasalara gideceği, finansal kurumların bu kaynağı, riski, meşakkati, özverisi çok olan sanayi yatırımlarına aktarmayacağı açıktı. Çünkü aktarım mekanizması çalışmıyordu, halen çalışmıyor. Kaldı ki tüm ülkelerde yapısal ve mali reformlar yapılamadı. Sistem değişti, insanlar değişti. Ancak; bu reformları yapabilme vizyonu, iradesi ve yeteneği olan liderler yoktu artık.

Yapısal reformları gerçekleştiremediğimiz ve önceliği sanayiye vermediğimiz sürece dünyada daha çok kriz yaşanır. Tabii ki bunlar Türkiye'yi etkiler ve etkilemeye devam edecektir. Sürdürülebilir kalkınma (olay artık büyüme değil!), ancak katma değeri yüksek sanayi üretimi, istihdam ve tasarruf artışı ve bunlara destek olacak ihracatla sağlanabilir. Bunun için de, sanayinin işine yarayacak iyi eğitilmiş (öğrenim değil!) insan gücü, inovasyon, AR-GE ve sanayiye öncelik veren bir finansman yapısı ve tabii ki tasarruf açığını kapatmak gerekiyor. Mevcut sistemde reform yapılamazsa dünya,

Cumhurbaşkanı Demirel, İSO'nun 43. kuruluş yıldönümünde, 1995.

daha çok kriz, iç çatışma, savaş ve jeopolitik risklerle yaşar. Sistem çöktü, tüm dünya bunun altında kalacak. Yeni bir sistem ve düzen tabii ki kurulur. Benim görüşüm, Türkiye bunların da üstesinden gelir. Yeter ki sanayi diyelim ve biz olup biz diyebilelim. Sanayicilerin çocuklarının, sanayiden uzak durdukları söyleniyor. Bence bunun çözümü kolay. Yeter ki politika ve uygulamalar sürdürülebilir bir şekilde bunu desteklesin.

Bizim yapmamız gereken, başta eğitim olmak üzere yeni bir hareket başlatmak. Okul öncesi eğitimde nasıl trafik gibi konuları öğretiyorsak, sanayiye de öğretmeliyiz. Eğitim sistemimize sanayiye anlatan, sanayiye teşvik eden konular koymalıyız. Sanayicileri eğitimci olarak kullanabilmeliyiz. Onlar, tecrübelerini aktararak gençlere yön verebilirler. İSO'nun özellikle son üç yıldır bu konularda çok ciddi çalışmaları ve gerçekleştirdiği projeleri var. Sanayi-Üniversite İşbirliği, veri tabanı kuruldu. İSO-Mesleki Eğitim Projesi, İTÜ Çekirdek- İSO projesi var.”

1990'LARDA İSO VE SANAYİ DERGİSİ

Sanayinin sektörel değerlendirmelerinin daha baskın çıktığı bu yıllarda doğal gazın kullanılmaya başlaması, GAP'ın sanayiye etkileri değerlendirilirken ilk 500 Büyük Sanayi Kuruluşu listesine 250 sanayi kuruluşu daha eklendi. Daimi konu AET'ye ortak olmak, Türki Cumhuriyet'lerle birlikte açılan yeni pazarlar, 1990'ın başında kurulan KOSGEB'in (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) faaliyetleri, vergi reformları, Gümrük Birliği'ne giriş, daha kaliteli üretim ve hizmeti sağlamak amacıyla oluşturulan İSO-9000 belgesi, İSO'nun yeniden yapılanması, İSO Çevre Ödülleri 90'lar boyunca hem Sanayi dergisinde yer buldu, hem de kamuoyunda tartışıldı.

Sanayici Halit Narin, 1990 Mayıs'ında kaleme aldığı yazısında bankacılık sektörünü şöyle eleştiriyor:

"Sağlıklı Türkiye'de büyük teşkilat parmakla gösterilecek kadar azdır. Bunları da arkasında bankası olan teşkilatlar olarak belki ayırmak mümkün. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin bir bankacılık sektörüne çalışmasını düşünmek tabii ki yanlıştır. Türkiye ekonomisinin yalnız sanayiciye çalışmasını düşünmek de yanlıştır. Türkiye tasarruf fikrini benimsiyorsa, bu tasarrufu üretime kaydıracağı için benimsemelidir. Yüksek faiz politikasıyla bankacılık sektörünü destekleyip, onu daha mutlu hale getirmek için hiçbir ülkenin milli politika üretmesi mümkün olmamalıdır. Ama bu bizde maalesef son birkaç senede yaşanmıştır. Gerçek şudur; Para politikası hassastır, bir gelin kız gibidir. Kalbi çabuk kırılır, ürker. Kalbini kırdın mı bir daha kazanamazsın. Para politikasında tasarruf edilen para kullanılmazsa da, para tasarruf ettirilmezse de kötüdür. Para, tasarruf edilmiş ve yatırıma dönüştürülmüş ise faydalıdır. Yoksa parayı ne yapacaksınız?

Bugün 5 milyar dolar döviz rezervinin olması bana göre fevkalade yanlıştır. Türkiye'nin bu rezervinin yanında 46 milyar dolar borcu var. Biz diğer ülkelerin kaynaklarını finanse etmek için mi bu parayı topluyoruz? Devletin çarkında, sanayici gibi düşünmeliyiz. Hem kazandığımız parayı hem de kazanabileceğimiz parayı üretime çevirebildiğimiz zaman bence kalkınabiliriz. Biz onu yapmıyoruz; bir yandan borcumuz büyüyor, bir yandan tasarrufumuz büyüyor, bir yandan işsizler ordusu büyüyor, bir yandan mutsuzlar ordusu büyüyor, bir yandan mutlu olan bazı sektörlerin ortaya çıktığını görüyoruz. Bunun düzelme şekli basit değil, ama bir tanedir. Parayı bankalara aldığımız zaman, bunun şu kadarını yatırıma şu maliyetle dönüştüreceksin dediğiniz zaman, bu bir disiplinli para politikasının başlangıcıdır. Para maliyeti, bankalara herkesin söylediği kadar yüksek değildir. Bugün yüzde 55-56'larla yapılan tasarrufların, yüzde nispeti banka maliyetlerine yüzde 35-40'lar seviyesindedir. Çünkü tamamı öyle değildir; kısa vadeli, vadesiz v.s. vardır.

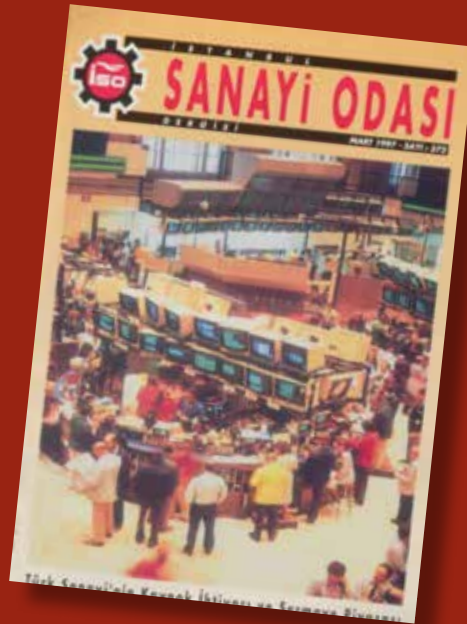

Bir de bankacılık sektörü hizmet sektörüdür; yani parasız hizmet veren bir sektördür. O hizmet karşılığında da büyük bir gelir almaktadır. Paranın yüzde 55-56'sının üzerine rakamlar koyarak para maliyetini buldum demek, buz gibi kamuoyunda yanlışları sergilemektir. Türkiye'nin hiç kimsenin parmak basmak istemediği en büyük, en çirkin yanlış; üç ayda bir faiz tahakkununun bu maliyetler üzerine getirmiş olduğu 20-30 puanlık ilave yüküdür. Bu kadar büyük bir yanlış bankacılık sektörü, sanayinin ve milletin iş bulma imkânının karşısında kullanıyorsa, buna karşı hükümet politikası oluşturulamıyor ise, bu politikanın yanlış düzeltilmelidir. Yanlış düzeltecek olan merci de, bu işe disiplin getirecek olan hükümet kararıdır.”

İSO Yönetim Kurulu Başkanı Memduh Hacıoğlu ise 1992 Ocak'ında Türkiye'nin en uzun soluklu sorunlarından birine işsizliğe değiniyor:

“Ekonomik durgunluğun tüm dünyayı etkilemekte olduğu bu dönemde, işsizlik artışının sebep olacağı olumsuz ekonomik ve sosyal gelişmelere kayıtsız kalamayız. İşsizlik oranının artış gösterdiği dönemde, ekonomik büyüme sağlanamaz, işsizlik artışı, toplam talebin düşmesine ve bunun sonucunda da ekonomik durgunluğa neden olmaktadır. Bu koşullar içinde istihdam politikalarında temel hedef, yüksek ücret yerine yaygın istihdam imkânlarının artırılması olmalıdır, işçi, işveren sendikaları ve devlet bu yeni dönemde ekonomik ücret konusunda uzlaşmaya varmalıdır. Ekonomik ücret, işletmelerin boyutlarına göre ve buldukları üretim sektörünün koşullarına göre saptanmalıdır, istihdamı caydırıcı ve kısıtlayıcı hukuki düzenlemelerden kaçınılmalıdır. Özellikle işçi çıkarılması ve toplu sözleşmelerin teşmili hakkına hukuki kısıtlama ve uygulamalar serbest pazar ekonomisi ilkelerine ters düşmektedir, işgücü arzının yüksek nüfus artışı nedeniyle sürekli artması, aile plânlamasının, bu yeni dönemde en önemli istihdam politikalarından biri olduğunu açıkça göstermektedir.

Ülkenin kıt olan kaynaklarının, öncelikle üretken sektörlerle tahsis edilmesi tartışmasız tüm kesimlerce kabul edilmelidir. Ülkenin tüm üretken tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin kaynak ihtiyacı, ekonomiye yaptıkları katkı oranlarında karşılanmalıdır. Bu sektörlerle katkıları oranında yapılan kaynak tahsisi, ekonomik büyümenin sağlanmasında en etkin, sağlıklı ve kalıcı uygulama olacaktır.

İSO Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı Memduh Hacıoğlu'ndan seçimle devralan Hüsamettin Kavi'nin konusu ise rekabet ve tüketicinin bilinçlenmesi. "Dünya ile entegrasyon çabası içinde olan ülkemizde, rekabet ortamının henüz yeterli düzeyde gelişmediği ortadadır. Türkiye mutlaka rekabet ölçeğinde yeni boyutlara ulaşabilmeli ve üretim-tüketim ilişkilerini her yönüyle sağlıklı

bir zemine oturabilmelidir." diyen Kavi'nin yazısı şöyle devam ediyor:

"Toplumun bilinçlendirilerek haklarının bilincinde ve takibinde olması, gelişme ihtiyacının en temel gereklerinden biridir. Tüketicinin korunması ve rekabete ilişkin yasalar ve düzenlemeler, AB ile gümrük birliğine gidilmekte olan bir zaman boyutu içinde gerçekleştirilmiştir. Oysa bunun çok daha önce toplumun ihtiyaçlarına paralel uygulamaya dönüşmesini arzu ederdik. Yasaların çalıştırılması ile karşılıklı hak ve sorumluluk bilincimizi geliştirebilmemiz yasanın öngördüğü ortamın oluşmasının en önemli unsuru olacaktır.

Bugün dünyadaki kalite kavramı dört temel ilkeye, sağlık, güvenlik, çevre

ve tüketicinin korunması ilkelerine dayanmaktadır. Türk sanayicisi bu uluslararası normları giderek yakalama çabası içinde çalışmalarını sürdürmektedir.

Bu temel ilkeler üzerinde yükselecek bir yapının kurulabilmesi ve sürekliliği, AB'nin makroekonomik standartlarına ülkemizin de kavuşabilmesine bağlıdır. Bunun önündeki en önemli engel olan enflasyonla mücadeleyi, tüm toplum kesimleri kararlı, inatçı ve sabırlı bir şekilde sürdürmek zorundadırlar. En kısa zamanda bu kararlılığı görmek ve doğru kararların tartışılarak bir bütünlük içinde oluşturulacağı ortamın arzusu içinde geleceğe ümitle bakmak istiyoruz."

1990'LARIN İSTANBUL'U

1990'lı yılların en önemli göstergesi zenginliğin toplumsal algıdaki değişimiydi, zenginlik, daha doğrusu bu zenginliği göstermek artık ayıp değildi. Şaşılaftar çadırları, son moda otomobiller, ceplere sıkıştırılmış bir, hatta iki cep telefonu... McDonald's'ı Amerika ve Avrupa'nın diğery ünlü fast food firmaları izliyor, lahmacunla kıyaslanıp tartışılan pizza Türkiye'ye yayılıyordu. 1960'larda üniversitelerde ve bazı kamu kurumlarında kullanılan, 1980'lerde ise sanayi kuruluşları dahil özel sektörde de yaygınlaşan bilgisayar, 90'lara gelindiğinde kısmen ucuz ve kolay ulaşılabilir bir cihaza dönüşüyor, ilk kez ODTÜ'de denenilen internet alanı da 1996'dan sonra genişliyordu.

Rifat Bali'nin dediğı gibi Türkiye "Tarz-1 hayattan life style'a" geçmişti artık. Gazinoların yerini bar ve cafeler almış, beş yıldızlı otellerin sayısı artıp konsept değişmişti. Kadınların da daha fazla çalışma yaşamına katılması, hizmet sektörünün giderek güçlenmesi yemek alışkanlıklarını değiştirmiş, bu da ev mutfağının yerini fast foodlarla birlikte restoranların almasının yolunu açmıştı. İlk Çin lokantası 1957'de açılmıştı, doksanların sonuna gelindiğinde bu sayı yüzü bulmuştu.

Seksenlerde Galleria ile başlayan alışveriş merkezi alışkanlığı 90'larda çığ gibi büyümüş,

yabancı markaların da pazara girmesiyle İstanbul'un iki yakasında dev merkezler açılmaya başlamıştı. Alman sermayeli "Metro" doksanların başında Türkiye'de ilk satış mağazasını açmış, bunu diğeryleri izlemişti. Alışverişte artık "hiper" ve "gross" market tanımları hakimdi. "Tüketim toplumu olduk," eleştirilerinin gölgesinde sanayiciler de alışveriş sektörüne girmiş, yerli mağazalar zinciri oluşmaya başlamıştı. Çünkü İstanbul'un nüfusu 1997'de on milyona yaklaşmıştı.

Kentleşme sınavındaki notu ise hala düşüktü İstanbul'un. Bir on yıl önce Boğaziçi'nin ön görünümünde yoğunlaşan imar tartışmaları şimdi gökdelenlere yönelmişti. Taksim-4. Levent arasında başlayan metro inşaatı özellikle Levent ve Maslak'ta iş merkezi ve otel inşaatlarının yoğunlaşmasına yol açmıştı. Kent planlamacılarının ulaşımın daha zorlaşacağı, söz konusu bölgenin öngörülen nüfusu kaldıramayacağı uyarılarına rağmen inşaatlar sürdü. İstanbul artık sadece yatay değil, dikey de büyüyordu. Boğaziçi ön görünümde Süzer Plaza, Swiss ve Park Otel İstanbulluları ikiye bölmüş, sonunda Süzer tamamlanırken Park Otel mühürlenmişti. İnşaat ancak gelecek on yıllarda tamamlanacak, ancak kat yüksekliğine ilk projedeki kadar izin verilmeyecekti. Süzer 40 katla bakanlara dudak ısırtırken, bir on yıl sonra İstanbul 50 katlı binaları da görecekti.

Türkiye'nin ve İstanbul'un değişimi "patron"ları da etkilemişti. En köklü şirketlerde ikinci kuşak iş başına geçmiş, iyi eğitim almış bu kuşakla beraber entelektüel, iyi giyinen, sanata ilgili, toplumdaki sosyal değişime daha duyarlı bir patron algısı oluşmuştu. Bu patronların konuşmalarında insan hakları, özgürlük, demokrasi, adil bölüşüm gibi

İstanbul 1990'lar.

konular gündeme geliyor, medya yaşanan her sorunda artık sanayicilerin de görüşünü alıyordu.

Özal döneminin borsaya ilgi gösteren gençlerine “yuppi” lakabı takılmıştı. Hırslı ve rekabetçi bu gençler henüz eğitim dönemindeki gençliği de etkisi altına almıştı. Gençler de artık memur değil, büyük şirketlerde yönetici olmak istiyordu. Yapılan bir araştırmada gençler “ne olmak istiyorsun” sorusuna yüzde 48 gibi büyük bir oranla “patron” yanıtını vermişti. Yani kamuda çalışmak, memurluk artık pek de geçerli bir meslek değildi.

1990'lar kimimiz için “Bizimkiler” dizisi, mistik alemden yayınlar yapan gazeteci

Saadettin Teksoy, kimimiz için Tarkan, Kenan Doğulu, Serdar Ortaç şarkıları demektir. Star'la başlayan özel televizyonlar haberden diziyeye, yarışmadan filme rekabet halinde, izleyiciyi koltuğuna mıhlıyordu. Seksenli yıllarda neredeyse hiç nefes alamayan Türk sineması da ayaklanmış, Yavuz Turgul'un yönettiği Eşkıya filmi iki milyonun üzerinde seyirciyi sinemaya çekmişti. Turgul'un yolundan genç yönetmenler de geçecek, bir “bağımsız” yönetmenler kuşağı oluşacaktı. İstanbul ise neredeyse açık bir film platosu haline gelmişti, semtler çekilen diziler ya da filmlerle özdeşleştiriliyordu. Dahası televizyon programlarında kullanılan dil toplumun diline yansıyor, konuşma şekilleriyle birlikte kelimeler de değişiyordu.

65
yıl

İSTANBUL
SANAYİ ODASI

Sanayiciler AR-GE'nin önemini kavradıkça üretim de çeşitleniyor, Türkiye akıllı tahta, bilgisayar hatta cep telefonu üretiyor.

TÜRKİYE DE KÜRESELLEŞİYOR 2000-2016

YENİ BİN YILA GİRERKEN

Dünya yeni bir yüzyıla girişin ötesinde Milenyum adı verilen yeni bir bin yıllık dönemin de eşliğindeydi. 2000 yılı ve sonrasına ilişkin olarak özellikle teknolojik gelişmelerin de katkısı ile iyimser beklentiler çoğunlukta idi. Ancak Milenyuma adım atılması ile birlikte hem Dünya hem de Türkiye yine daha çok sorunlar ile karşı karşıya kalacaktı. Dünya'nın ilk aşması gereken sorunu ise "Dijital kıyamet tehdidinin" atlatılmasıydı. Yeni bin yıla girilirken dünyanın ortak korkusu bilgisayarların 2000 rakamını algılayamaması ve bankacılık sisteminde çöküşten nükleer patlamalara kadar bir dizi felaketin yaşanması olasılığıydı. Dünya bu korkuyu önlemek için bir trilyon dolar, Türkiye ise dört milyar dolar harcamıştı. Yılbaşı gece yarısı saat 00.00'ı gösterdiğinde ise ne kıyamet koptu, ne de hayat değişti. Aksine 2000'ler dünyanın bilinen sorunlarıyla başladı.

Milenyuma girilirken küreselleşme üçüncü on yılına adım atıyordu. 1973 yılından itibaren dünya ekonomisini saran stagflasyondan ancak 7 yıl sonra Reagan ve Thatcher ikilisinin siyasi öncülüğünde uygulanmaya başlanan liberal ekonomi politikaları ve onun getirdiği küreselleşme ile çıkılmaya başlanmıştı. Küreselleşme ilerleyen yıllarda hızlandı ve kendi krizlerini de yaratmaya başladı. Nitekim 1997 Asya Pasifik Krizi tam da küresel piyasalar ile aşırı bütünleşen ülkelerin krizi olarak ortaya çıktı. 1998 Rusya ve 1999 Arjantin krizleri de buna eklenince dünya ekonomisi 2001 yılında resesyona girdi.

1989 yılında Doğu blokunun çökmesi ile birlikte seçeneksiz kalan ve Washington Uzlaşması ile de tüm dünyaya yayılan kapitalist sistem önemli bir kriz ile karşı karşıya kalmıştı. Daha önceleri kapitalist sistem yaşadığı krizlerden ABD, AB ve

Japonya birlikteliği ve uyumu ile çıkardı. Ancak 2001 krizinden çıkışta ilk kez bu uyum sağlanamadı. AB, Euro para birimine geçeceği için, Japonya ise zaten uzun süredir kendi resesyonda olduğu için krizden çıkışa katkı veremedi.

Kapitalist sistemi karşılaştığı krizden çıkarmak tek başına ABD'ye kalmıştı. ABD iki önemli adım attı. İlk olarak ABD Merkez Bankası FED faiz oranlarını hızla indirdi. İkincisi ise 1929 buhranı sonrası ABD'de ticaret bankaları ile yatırım bankalarının faaliyetlerini ayırmak için çıkartılmış olan düzenleme terk edildi ve bankalara olağanüstü hareket alanı yaratıldı. ABD'nin bu iki kararı ile dünya ekonomisi resesyondan kısa sürede çıktı. Dünya'da bol ve ucuz likidite dönemi yaratıldı. Dünya ekonomisi bir yandan hızlı ve hatta çılgın bir büyüme dönemine girerken 2008 yılında yaşanacak krizin kaldırım taşları da döşenmeye başlamıştı.

Türkiye ise yeni bin yıla kayıp yılların ağırlaşan mirası ile başlıyordu. Türkiye hem ekonomide hem de siyasette yoğun bir gündemle hoş geldin diyordu 2000'li yıllara. 1999 oldukça sıkıntılı geçmişti. Ekonomideki zorluklar artarken, Ağustos ve Kasım aylarında yaşanan depremler büyük insani kayıplara, toplumsal travmaya ve ekonomide de şiddetli küçülmeye yol açmıştı. Yılın

57. Koalisyon
hükümeti

son günlerinde patlayan bankacılık kriziyle Esbank, Egebank, Yurtbank, Yaşarbank ve Sümerbank Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmişti. Yüksek enflasyon, kamu açıkları ve cari açık artarak sürüyordu.

Siyasi istikrar da kırıldı. İktidarda Bülent Ecevit'in başbakanı olduğu DSP, MHP ve ANAP'ın oluşturduğu koalisyon hükümeti vardı. Cumhurbaşkanı ise Süleyman Demirel'di. Siyasette "Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in görev süresi uzayacak mı, aday gösterilmezse yerine kim gelecek? 1999'da yakalanıp Türkiye'ye getirilen Abdullah Öcalan'ın durumu ne olacak? Hakkında gensoru önergesi verilen koalisyon hükümeti düşecek mi?" gibi Türkiye'nin önceki yüzyıldan farklı olmayan önemli sorunları gündemdedi.

1999 yılının son ayları ise bu ağır tablo içinde ümitleri yeşerten önemli gelişmelere de sahne olmuştu. Türkiye Kasım ayında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın Zirvesine ev sahipliği yapıyordu. ABD Başkanı Clinton Zirve için Türkiye'ye geldi ve Türkiye'yi 21. yüzyılı şekillendirecek en önemli ülkelerden biri olarak tanımladı. Türkiye'yi kurulması gündeme gelen G-20'nin

üye adayı olarak gösterdi. Clinton'un bu seyahati depremzedeleri ziyaretinde burnunu sıkkan Erkan bebek ile yaşadığı diyalog ile hafızalara kazınmıştı. Aralık ayında bir başka olumlu gelişme daha yaşandı. Avrupa Birliği Türkiye'yi tam üye adayı ülkeler arasına kabul etti. Ve 1999 yılının son olumlu gelişmesi de IMF ile başlatılan oldukça iddialı ekonomi programı oldu. Tüm sorunlara rağmen bu gelişmeler ile 2000'li yıllara taşınan ümitler de yaratılmış oluyordu.

Türk sanayii ise son on yıl içinde yaşanan ekonomik krizler, döviz kurlarındaki oynaklıklar, iç ve dış talepte görülen dalgalanmalar nedeniyle yorgun düşmüştü. En büyük ihtiyacı ekonomide istikrar ve öngörülebilirlikti. 1999 yıl sonunda uygulamaya konulan yeni üç yıllık ekonomik istikrar programı da bu beklentiler ile destekleniyordu.

Yeni ekonomik programın ana hatları şöyleydi: Döviz kuru ve para politikaları yeniden belirlenecek, faiz dışı bütçe dengesinin fazla vermesi hedeflenecek, özelleştirme, sosyal güvenlik, vergi ve tarım konularında yapısal reformlar yapılacaktı. Kamu açıklarının kapatılması için tedbirler

alınacak. Programa göre, 2000'e girerken yüzde 50'lerde kronikleşen enflasyon 2002'de yüzde yediye inecekti. Ekonomistlere göre mali politikalarda disiplin korunur, dış kaynak girişi sağlanır, yurt içi mali piyasalarda kamu ağırlığı azaltılır ve reel faizler düşürülürse bu enflasyon hedefine ulaşılabilirdi.

Türkiye'ye dört milyar dolar kredi açmayı kabul eden IMF, bu kez işi sıkı tutuyor, verilen sözlerin yerine getirilip getirilmediğini yerinde izlemek üzere Ankara'da büro açıyor, bu adım tepkilere neden oluyordu. Hazine Müsteşarlığı ve Merkez Bankası'nda çalışmalarını sürdüren Cottarelli sık sık iş dünyasının toplantılarına katılıyor ve programın başarısını "güvene" bağlıyordu. IMF, taahhüt ettiği dört milyar dolarlık krediyi dilimlerde halinde programın başarısına göre verecekti.

Program IMF tarafından yakın plana alınınca, yapısal reformlar da birer birer yapılmaya başlanıyor, yurtdışından sermaye girişleri artıyordu. Sadece birkaç ay gibi kısa bir süre içinde 10 yıla bedel özelleştirme gerçekleştirilmişti. İş Bankası ve Telecomİtalia'nın kazandığı cep telefonu ihalesinden 2,5 milyar dolar, Petrol Ofisi'nin satılan yüzde 51 payından 1 milyar 260 milyon dolar gelir elde edilmiş, Tüpraş'ın halka arzı gerçekleştirilmişti. Anlaşılan hükümet programı uygulamakta kararlıydı. Dünya Bankası Başkanı James Wolfensohn'a göre "Türkiye mucizeler yaratıyordu." İş dünyasının bazı temsilcilerine göre de nihayet gelecek on yıl görülebiliyordu.

2000 yılının ilk yarısında ekonomi programına azami ölçüde bağlı kalınmaya çalışılırken siyaset alanında gündeme cumhurbaşkanlığı seçimi gelmişti. Anadol-M adı verilen koalisyonun ortakları Bülent Ecevit, Devlet Bahçeli ve Mesut Yılmaz, Mayıs ayında yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimi için uzun süre ortak aday belirleyemedi. Sonunda Ecevit'in önerdiği isim olan

Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'in adaylığı kabul görünce, muhalefetin de desteğiyle Sezer Cumhurbaşkanı oldu. Cumhurbaşkanı Sezer'in yönetimi ile hükümetin reformları içeren yasa değişikliklerine göstereceği yaklaşım merakla bekleniyordu.

2000 yılının ikinci yarısına gelindiğinde erken bir reform yorgunluğu başladı. Programın uygulaması bazı yapısal reformların hayata geçirilmesi konusunda sıkıntıya girmeye başladı. Hükümet ortakları yapısal reformlarda tıkanmıştı. Enflasyon istendiği gibi gerilemezken cari açık da artıyordu.

Yeni Cumhurbaşkanı Sezer'le hükümetin ilişkisi de beklenilen aksine gergin başladı. Sezer'in bazı Kanun Hükmünde Kararnameleri bekletmesi, üç kamu bankasının özelleştirilmesini öngören kararnameyi ise iade etmesi gerginliği daha da artıracak, Ecevit, Sezer'i "Cumhurbaşkanı kendisini hala Anayasa Mahkemesi'nin yerine koyuyor. Ekonomik istikrar tehlikededir" sözleriyle eleştirecekti.

Dünya Bankası Türkiye Direktörü Ajay Chhibber, yapısal reformlarda yavaş kalındığını ve kaygılı olduğunu söylüyordu. Ağustos ayında "ev ödevlerinin gecikmesi" nedeniyle Dünya Bankası mali sektör uyum kredisini görüşmeyi erteleyecekti. Nedeni ise kamu bankalarının özelleştirilmesindeki

gecikmeydi. IMF Türkiye Direktörü Cotarelli'nin programda ince bir ayarın gerekebileceğini açıklamasına dönemin Başbakanı Bülent Ecevit sert tepki gösterdi: "IMF tavsiyede bulunabilir ama Türkiye'nin ekonomi, finans ve sosyal politikalarını bu yabancı kuruluşlar değil, kendi ilgili toplum kesimlerimizle birlikte devletimiz belirler."

Programın uygulamasında yaşanan sıkıntılar mali piyasalarda olumsuz etkilerini göstermeye başlamış ve borçlanma piyasası sıkışmıştı. Kasım ayına geldiğinde likidite

2000'lerin ilk yarısında Bankalar Caddesi de sıkıntılı günlere tanıklık etmişti.

sıkışıklığı ile oluşan ve likidite krizi olarak da adlandırılan finansal kriz patladı. Aktiflerinin büyük kısmını Hazine kâğıtlarına yatırmış olan Demirbank bu gelişmeden büyük darbe yiyecek, bir süre sonra da bankaya el konacaktı. Bankalar için artan söylentiler, suçlanan bankacı ve bürokratlar piyasa ve yatırımcılarda tedirginlik yarattı. Piyasada likidite krizi derinleşiyordu. Böylece bu programın da başarıyla uygulanması ümidi giderek azalıyordu.

Endişeler artarken Hükümet IMF ile acil görüşmelere başladı. Programın sona erdirilmesi istenmiyordu. Bunun yerine ilave taahhütler verilmesi ve likidite krizinin aşılması için 2000 yılının sonlarında IMF'den yeni kredi alınması hedeflenmişti. Hükümet sert önlemlerin yer aldığı 62 maddelik "Ek Niyet Mektubu"nu imzalayarak 10,4 milyar dolar ilave kredi sözü aldı. Kredi diliminin bir bölümü kullanıldı ve likidite krizi hafifletildi.

Ancak ana program zaten yapısal reformlardaki gecikmeler nedeniyle sıkıntıya girmişti ve bu nedenle ilave taahhütlerin yerine getirilmesine olan inanç çok yüksek değildi. Programın uygulanmasına ilişkin güven bir kez kaybolmuştu ve onu geri kazanmak çok da mümkün olamayacaktı. Yılın son günlerinde F tipi cezaevlerine karşı yapılan açlık grevlerini sonlandırmak amacıyla başlatılan hayata dönüş operasyonlarında 31 mahkumun korkunç şekilde hayatını kaybetmesi ise yeni bir toplumsal travma yaratıyordu.

Ekonomide reel kesim ve sanayi sektörü ise ümit bağladığı programın zayıflamasını seyrederken, bankacılık kesiminde başlayan likidite krizinin olumsuz yansımalarını yaşıyordu. Sanayi için artık mevcutları korumak en önemli öncelik haline gelmeye başlamıştı. En korkulan ise yeni program ile kontrollü olarak sabit tutulan döviz kurlarında sıçrama yaşanmasıydı.

EN DERİN KRİZ YAŞANIYOR

Türkiye ekonomideki yapısal sorunların çözümünde geciktikçe yaşayabileceği bir krizin fay hatları ve onlardan çıkacak enerji de giderek büyüyordu. 2000 yılı Kasım ayında IMF ile anlaşarak programa son bir şans daha tanınmıştı, ancak programın uygulanmasında siyasi ve bürokratik sıkıntılar sürüyordu.

Türkiye'ye tarihinin en büyük krizini yaşatacak "küçük bir kıvılcım" yetecekti. Takvimler 19 Şubat 2001'i gösteriyordu. Çankaya Köşkü'nde Milli Güvenlik Kurulu toplantısı vardı ve tansiyon oldukça yüksekti. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer toplantıda çok sert bir konuşma yaptı:

"Anayasa'yı bilmiyorsunuz. Bilene de sormuyorsunuz. Sürekli Anayasa'ya aykırı kararname gönderiyorsunuz."

Sezer sert konuşmakla kalmadı, elindeki Anayasa kitapçığını Ecevit ve Hüsamet'in Özman'ın bulunduğu yöne doğru fırlattı.

İşte Sezer'in bu beklenmedik çıkışıyla Ecevit'in toplantıyı terk etmesi, Türkiye'de hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağı yeni bir dönemin fitilini de ateşledi. Ecevit, toplantı sonrası basına şu açıklamayı yaptı: "Sayın Cumhurbaşkanı söz alarak devlet geleneklerimize uymayan, eşi görülmedik bir davranışta bulundu. Ya kalıp aynı davranışta bulunacaktım ya da terk edecektim."

Türkiye tarihinin en büyük ekonomik krizi başlamıştı. Finansal piyasalar ilk tepkiyi verdi ve bankalar arası piyasada gecelik faizler yüzde 6200 gibi astronomik rakamlara ulaştı. Döviz krizi de yaşanmaya başlandı ve Merkez Bankası'nın iki gün süren 5 milyar dolarlık satış müdahalesi

yeterli olmadı. Finansal sistemde likidite kurudu ve ödeme sistemi çalışmaz hale geldi. Acil bir önlem olarak Türk Lirası'nda çıpa uygulaması bırakıldı ve serbest dalgalı kur politikasına geçildi. Bir gün önce 1 dolar 670 bin TL iken bir gün sonra 1 milyon TL'yi aştı.

Bu önlemler artık etkili olmuyordu. Ekonomi çarkları durmuştu ve Türkiye için moratoryum bir seçenek olarak uluslararası piyasalarda tartışılmaya başlanmıştı.

BANKALARA HÜCUM

IMF destekli istikrar programı 2001'den itibaren Türkiye'yi dünya finans çevrelerinin gündemine aldırarak, Türkiye'yle ilgilenmeye başlayan yabancı sermaye bankalara da özel ilgi gösterecekti. 2001'de ilk satılan banka talihiz bir şekilde el konulan Demirbank oldu. İngiliz HSBC'si bankayı alarak Türkiye'nin "yerel bankası" olma iddiasıyla sektöre girecekti. 2007'ye kadar satılan bankalar ise şöyle sıralanıyordu:

- Oyakbank, Hollanda'nın ING Bankı'na,
- Dışbank Fortis'e,
- Tekfenbank Yunan EFG'ye,
- Finansbank Yunan NBG'ye,
- TEB Fransız BNP'ye,
- Denizbank Dexia'ya,
- Şekerbank Kazak Bank Turan'a
- C Bank İsrail Bank Hapoalim'e,
- Yapı Kredi Bankası Unicredito-Koç'a,
- Garanti Bankası'nın yarı hissesi GE-Finans'a

Küresel krizin ardından zor duruma düşen yabancı bankalar ise hisselerini satarak Türkiye pazarından çıkacaktı. Yunanistan'ın neredeyse iflas noktasına gelmesinden olumsuz etkilenen Finansbank'ın sahibi NBG hisselerini Katarlı QNB'ye, Tekfenbank'ın sahibi Yunan EFG ise hisselerini Kuveytli Burgan Bank'a satacaktı. Garanti Bankası'nda GE Türkiye'den çıkacak, Ferit Şahenk de hisselerinin büyük bölümünü satacaktı. Garanti'nin yeni sahibi ise İspanyol BBVA olacaktı. Dışbank'ı alan Fortis ise Türkiye Ekonomi Bankası ile birleşerek İspanyol BNP Paribas'ın olacaktı.

Bankacılık sektöründe kamu bankaları Ziraat, Halk ve Vakıfbank çıkarıldığında sektörün yüzde 90'ı yabancı sermayeliydi. Türkiye tüketimin hız kesmemesi, genç nüfus, yatırımların kaynak ihtiyacı gibi nedenlerle kar oranları giderek azalsa da yabancılar için hala cazip bir pazar.

GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PLANI

Türkiye'nin en büyük krizi Türkiye'yi bir kez daha IMF'nin kapısına taşıdı. Mayıs 2001'de Dünya Bankası Başkan Yardımcılarından Kemal Derviş adeta bir kurtarıcı olarak Türkiye'ye çağrıldı. Ecevit, Derviş'i, ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak atadı. Kemal Derviş'in hazırladığı 'Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı' uygulamaya konuldu ve IMF ile Dünya Bankası'nın da programa desteği sağlandı.

Güçlü ekonomiye geçiş programı çok önemli yapısal düzenlemeleri hayata geçirdi. 15 gün içinde 15 tarihi yasa kabul edildi. Güçlü ekonomiye geçiş programı ile öncelikle Merkez Bankası'nın bağımsızlığı sağlandı ve başta finansal piyasalarda olmak üzere görev yapacak özerk üst kurumlar kuruldu. Kamu mali disiplini için önemli adımlar atıldı. Kamu bankaları ve kurumlarının görev zararlarına son verildi. Bankacılık sisteminde radikal düzenlemeler ve iyileştirmeler yapıldı. Çok önemli bir özelleştirme takvimi oluşturuldu. Kamunun ekonomide üretici konumuna son verildi.

Bu yapısal tedbirlerin tamamı ekonomide yapısal sorunları çözmeye, makro ekonomik dengeleri yeniden sağlamaya ve ekonomideki çarkları yeniden çalışır hale getirmeye odaklanmıştı ve bunlara öncelik verilecekti. Sanayi sektörü ise bir yandan ağır ekonomik krizin yarattığı etkileri derinden yaşarken diğer yandan yeni ekonomi programının oluşturacağı yeni koşulları öngörmeye çalışıyor ve uyum sağlamayı hedefliyordu.

2000 ve 2001 ekonomik krizlerinin sanayi üzerindeki etkilerini dönemin İstanbul Sanayi Odası Başkanı Hüsamettin Kavi 2000 yılı durum tespit anketini açıklarken yaptığı konuşmada şöyle değerlendirmekteydi:

Kemal Derviş, 'Güçlü Ekonomi Programı'yla ekonomiye yön verdi.

"2000 yılında sanayide istihdam zorunlu işten çıkarmalar ile yüzde 5,1 azalmıştır. İşten çıkartılanlar özellikle küçük ölçekli işyerlerinde yoğunlaşmıştır. Finansman darboğazı içinde olan firmaların oranı yüzde 69,6'ya yükselmiştir. Küçük işletmelerde bu oran yüzde 72,4'dür. Yaşanan krizler ile sanayicinin sermayesi erimiş, borçlar artmış ve üretmeyen bir sanayi ile karşı karşıya kalınmıştır. Ülke ekonomisi tekrar 14 ay önce istikrar programının başlatıldığı noktaya dönmüş bulunmaktadır. Reel sektörün daha fazla hasar almaması için acil önlem alınması gerekmektedir. Tek çıkış yolu ise üretimdir."

Diğer yandan sanayi kesimi Kemal Derviş'in atanmasına genel olarak olumlu bakmakla birlikte bunu yeterli bulmuyor, programın kesintiye uğramaması için bürokrasinin ve diğer ekonomi yönetiminin de yenilenmesini istiyordu. Bununla birlikte program uygulandıkça yeni koşullar da şekilleniyordu.

İlk etkiler dalgalı döviz kuruna geçilmesi sonucu döviz kurlarında yaşanan artıştan ve dalgalanmalardan gelmeye başlamıştı.

İstanbul Sanayi Odası Başkanı Hüsamettin Kavi yeni oluşmaya başlayan koşulları ve etkilerini değerlendirirken “Toz bulutu içinde yön bulmaya çalışıyoruz.” diyordu “Dalgalı döviz kuru politikası üretimi iyice kilitledi. Reel sektörün daha fazla hasar görmemesi için acil çözüm gerekiyor.” Sanayici bir yandan krizin etkilerini diğer yandan yeni programın etkilerini yönetmek zorunda kalmıştı.

ARTIK KİMSE GÜVENDE DEĞİL Mİ?

Türkiye yeni bin yıla önemli kırılmalar ile girerken dünyada da küresel etkiler yaratacak gelişmeler yaşanıyor. Dünya ekonomisi resesyondan çıkışında ümitlerini

ABD’ye bağlamıştı. ABD’den ekonomi alanında destekler bekleniyordu. Ancak ABD’de yeni bir siyaset eğilimi öne çıkmaya hazırlanıyordu: Neo-Con kısaltması ile çağırılan yeni muhafazakarlar. Cumhuriyetçi Parti etrafında toplanan Neo-con’lar Bush’un 2000 seçimlerini kazanması ile 2001 Ocak ayından itibaren iktidara gelecekti. Neo-Con’lar özellikle dış politikada güvenlikçi politikaları öne çıkaran ve çoğu şahin olarak nitelendirilen politikacılardan oluşuyordu.

Yeni muhafazakarlar iktidara alışmaya çalışırken ABD’de travma yaratacak sıra dışı bir terör eylemi küresel etkiler yaratacak yeni bir dönemin de başlangıcına yol açıyordu. 2001 yılı 11 Eylül tarihinde New York’taki ikiz kuleler binalarına saldırı yapıldı. Sabah saatlerinde dört yolcu uçağının ikisi New York’taki Dünya Ticaret Merkezi gökdelenlerine, bir diğeri Washington DC’de

2001 yılının en acı olaylarından biri New York’taki ikiz kulelere yapılan saldırıydı.

Pentagon'a çarpıyordu. Sonuncu uçak ise yolcular ve uçağı kaçıranlar arasındaki mücadeleden sonra, Pennsylvania kırsalına düştü. Amerikan Hükümeti'nin açıkladığı 11 Eylül Komisyon Raporu'na göre eylem Usame Bin Ladin'in lideri olduğu El Kaide örgütünün 19 üyesi tarafından gerçekleştirilmişti.

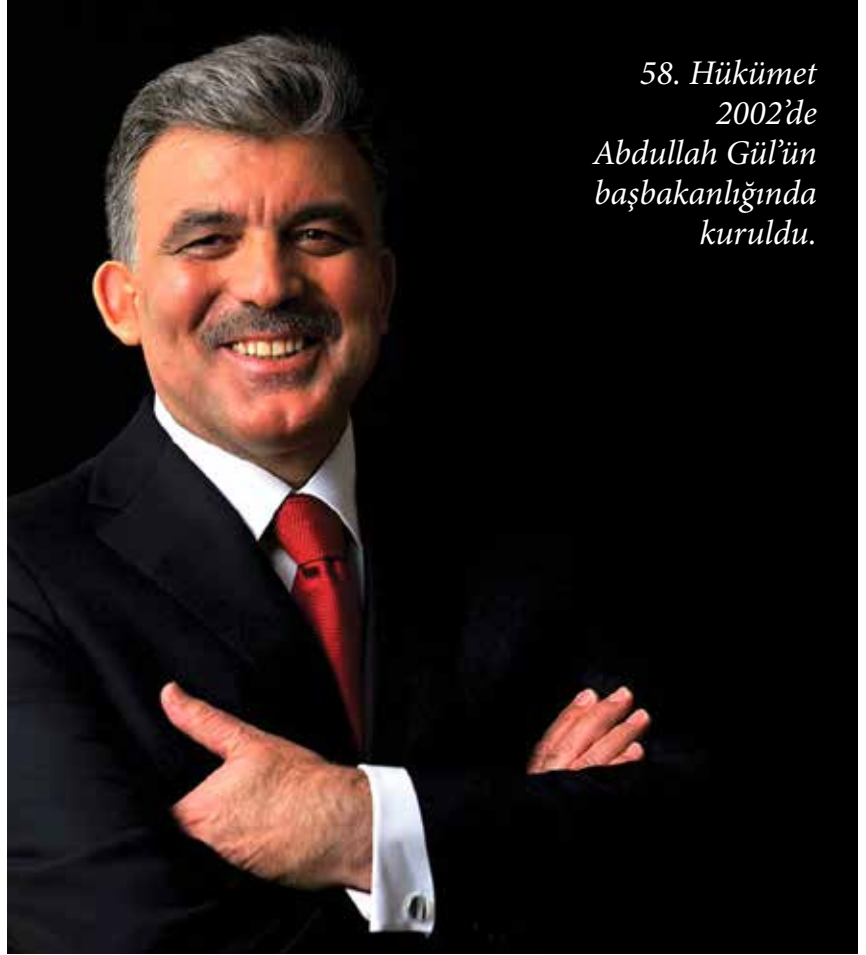
11 Eylül saldırısından sonra da artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Bu saldırı yeni muhafazakarların politikalarını uygulamaları için adeta biçilmiş kaftan gibi bir fırsat yaratmıştı.

ABD önleyici vuruş adını verdiği güvenlik siyasetini uygulamaya başladı. Oluşturulan uluslararası koalisyon ile önce Afganistan'a askeri müdahale yapıldı. Sonrasında ise sıra Irak'a geliyordu. Irak'a müdahale için ABD ile Türkiye arasında yakın siyasi ve askeri görüşmeler başlatıldı. Ancak Irak'a müdahale Türkiye'nin de güvenliğini çok yakından ilgilendiriyordu. Çünkü Irak'a müdahale yeni muhafazakarların yüksek sesle dillendirmeye başladığı Büyük Orta Doğu Projesi'nin ilk adımı gibi duruyordu.

SIYASET BAŞTAN AŞAĞI DEĞİŞİYOR

Türkiye uygulamaya koyduğu güçlü ekonomiye geçiş programını kesintisiz uyguluyordu ve olumlu sonuçları da alınmaya başlanmıştı. Ekonomide çarklar, finansal piyasalarda ise ödeme sistemi çalışmaya başlamıştı. 2001 yılındaki keskin küçülme ardından 2002 yılında ekonomide yeniden büyüme bekleniyordu. 2002 yılına bu ümitlerle girilirken siyasi istikrarsızlık yine kendini göstermeye başlamıştı.

2002 yılı Mayıs ayında Başbakan Bülent Ecevit rahatsızlandı. Yaşının da etkisiyle göreve dönüp dönemeyeceği tartışılmaya başlandı.

*58. Hükümet
2002'de
Abdullah Gül'ün
başbakanlığında
kuruldu.*

DSP'nin içinde aralarında Hüsamettin Özkan, İsmail Cem gibi isimlerin de olduğu bir grup milletvekili Ecevit'in görevden çekilmemesine tepki olarak istifa etti. DSP'nin meclisteki sandalye sayısı 124'ten 64'e düşünce, koalisyonun ikinci ortağı MHP'nin lideri Devlet Bahçeli, 7 Temmuz 2002'de erken seçim yapılmasını istedi ve üç liderin yaptığı zirvede 3 Kasım 2002 tarihi belirlenerek, Türkiye seçim sürecine girdi. Seçmenin önünde bu kez mevcut partilerin yanı sıra 28 Şubat sonrasında zor dönemler geçirmiş olan Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlığındaki Adalet ve Kalkınma Partisi vardı.

Yüzde 10'luk seçim barajı nedeniyle oyların yüzde 45'inin TBMM'ye yansımadağı seçimlerin galibi AK Parti oldu. Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasaklı olduğu için milletvekili seçilemediği seçimlerde AK Parti

363 milletvekili çıkardı. 2001 krizinden yoksullaşma, yolsuzluk ve işsizlikle çıkan, bu nedenle de koalisyon hükümetlerine güvenini tümüyle yitiren Türkiye, bu kez eski partileri sandığa gömerek radikal bir seçim yapmıştı. Cumhurbaşkanı Sezer hükümeti kurması için AK Parti Başkan Yardımcısı Abdullah Gül'ü görevlendirdi. 18 Kasım'da Ahmet Necdet Sezer tarafından onaylanmasıyla 58. Hükümet Abdullah Gül'ün başkanlığında göreve başladı.

Böylece Türkiye'de yeni bir dönem açılıyordu. AK Parti iktidarı döneminde siyasi, ekonomik, dış politik ve toplumsal alanlarda umutları yeşertmişti. Ancak iş dünyası ve sanayicilerin ilk merak konusu AK Parti'nin nasıl bir ekonomi programı izleyeceği idi. 2001 krizinden sonra tam toparlanma başlamışken yeniden ekonomik bir istikrarsızlık istenmiyordu. AK Parti'nin lider kadrosu tanınıyordu, ama ekonominin başına geçecek isim belli değildi. Aslında parti önceden bu ismi belirlemiş, bir gencin bu ağır yükü üstleneceğinin mesajını vermişti. O genç, daha 30 yaşında olan Ali Babacan'dı.

Babacan seçim öncesi verdiği ropörtajda iktidar olurlarsa programlara hiç dokunmayacaklarını, IMF ile de çalışmaya devam edeceklerini söylüyordu. Nitekim hükümet kurulduğunda ekonomide Babacan'ın söylediği gibi "güçlü ekonomiye geçiş programı"na sadık kalındı. Hükümet kamu mali disiplini önemli bir çıpa haline getirdi. Bütçede yüksek faiz dışı fazla vermeye devam edilerek kamu borçları hızla azaltılmaya başlandı. Merkez Bankası bağımsızlığına dokunulmadı. Bankacılık sektörünü güçlendiren yeni önlemler alındı. İddialı bir özelleştirme programı uygulamaya konuldu. Yerli ve yabancı ekonomik aktörlere fazlası ile güven verildi.

AK Parti 2002 Kasım ayından itibaren uygulamaya koyduğu ekonomi politikaları ile sanayi üzerinde de önemli etkiler yaratmaya başlamıştı. Bu etkileri değerlendirmeden önce Türk sanayiinin 2002 sonu itibariyle genel durumunu yansıtalım.

Türk sanayii ve sanayicileri 2002 yılı sonunda adeta kriz yorgunu olsa da sanayi sevgisi kuvvetini koruyordu. 1996 yılında tamamlanan Gümrük Birliği de Türk sanayiini önemli ölçüde şekillendiriyordu. Türk sanayiinin ürün standartları AB'ye uyum sağlayarak hızla iyileşiyordu. Otomotiv, kimya, elektrikli teçhizat, mineral ürünler, metal eşya gibi sanayilerde AB firmaları yeni yatırımlar yapıyordu. Avrupa Birliği pazarı ile bütünleşme sanayi ihracatını desteklemiş, 2002 yılında toplam sanayi ürünleri ihracatı 33,7 milyar doları bulmuştu.

Ancak Türkiye sanayii büyük ölçüde düşük ve orta düşük teknoloji yoğunluklu sanayiler ağırlıklı bir yapıya sahipti, üretim teknolojisi yurtdışına bağımlı, teknoloji faaliyetleri çok sınırlı, işgücü verimliliği de düşüktü. İnovasyon ve markalaşma henüz öncelikler arasında değildi. 1998 yılında milli gelirden aldığı pay yüzde 22,3 olan Türk imalat sanayii 2002 yılına gelindiğinde milli gelirden yüzde 16,9 pay alır hale gelmişti.

Türkiye sanayiinde birçok firma ekonomik krizin ve sonrasında oluşan koşulların etkisi ile mali açıdan da zor duruma düşmüştü. Şirketlerin mali açıdan iyileştirilmesi ve yeni koşullara uyum sağlar hale getirilmesi için 2002 yılı Mayıs ayında uygulamaya konulan İstanbul Yaklaşımı önemli bir işlev gördü ve çok sayıda sanayi firması eski mali gücüne kavuşma olanağı buldu.

2000'lerin ilk yarısında AB ülkelerinin yatırımları artmış, otomotiv sektörü ivme yakalamıştı.

İstanbul Yaklaşımı'nın hayata geçirilmesi için çalışmalar 2001 yılı Haziran ayında başlamış ve İstanbul Sanayi Odası da sanayicilerin temsilcisi olarak yaklaşımın oluşturulmasına önemli katkılar sağlamıştı. Dönemin İstanbul Sanayi Odası Başkanı Hüsamettin Kavi, yaklaşımın esas amacını reel sektörle bankacılık sektörü arasında koordinasyon kurulması olarak özetliyordu. Böylece o güne kadar bankaların hem tek tek hem de öncelik almak adına yaptığı hukuki ve mali girişimler sonucu ortaya çıkan tahribat önlenebilecekti. Nitekim de öyle oldu.

IRAK KRİZİ VE ARA SEÇİMLER

Türkiye 2003 yılının ilk aylarında önemli ve tarihi siyasi gelişmelere sahne olacaktı. ABD'de yönetim Irak'a askeri harekât için

kararlıydı ve Türkiye ile de bir yılı aşkın süredir askeri istişareler ve planlamalar yapılıyordu. ABD Irak'a Türkiye üzerinden de önemli bir askeri güç ile girmek amacındaydı. Askeri hazırlıklarını bu şekilde yürütüyordu.

Türkiye'de ise Irak'a ortak müdahale konusunda tartışmalar hararetle sürerken ilgili tezkere Meclis'e geldi. Ancak tezkere Meclis'ten geçmedi. ABD ile ilişkilerde derin yaralar açacak bu karar sonrası ABD ve İngiltere'nin Çokuluslu Koalisyonu askeri harekâtla Irak'a girdi. Irak'ı Özgürleştirme Harekâtı adı altındaki savaşta Türkiye yer almıyordu. Harekat ile Saddam rejimi kısa sürede devrildi, ancak Orta Doğu günümüze kadar sürececek bir çatışma ve terör ortamına girdi. Tezkere'nin kabul

edilmemesinin sonuçları ise ileriki yıllarda da tartışılacaktı.

İç siyasette önemli gelişme ise Recep Tayyip Erdoğan'ın milletvekili seçilme yasağının kaldırılması ardından Başbakan seçilmesi oldu. Çünkü CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın desteğiyle Anayasa'da değişiklik yapılmış ve Erdoğan'a milletvekilliğin yolu açılmıştı. Yüksek Seçim Kurulu Siirt'te seçimleri iptal etti ve üç kişinin milletvekilliği düştü. Yenileme seçimi yapılması kararı alındı. AK Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan da bu seçimlere katılacaktı. 9 Mart'ta yapılan ara seçimlerde Meclis'e girecek, AK Parti'nin milletvekili sayısı ise 365'e çıkacak ve Recep Tayyip Erdoğan siyaset sahnesindeki yeni yerini Başbakan olarak alacaktı.

AK Parti hükümeti iktidarının ilk yılında ekonomide güçlü ekonomi programına bağlı kalmış hatta programın uygulamasını hızlandırmıştı. Özellikle bütçe dengesi, kamu mali disiplini ve para programı etkin şekilde uygulanıyordu. Programın olumlu etkileri makro ekonomik dengeler üzerinde görülmeye başlanmıştı.

Ekonomi 2002 yılında yüzde 6,4 büyüdükten sonra 2003 yılında da yüzde 5,6 büyüme gösterecekti. Cari açık 8 milyar dolar ile kontrol altındaydı. Enflasyon ise gerilemeye başlamıştı. Buna bağlı olarak borçlanma faizleri de düşüyordu. Türkiye ekonomisi giderek yabancı yatırımcılar için de cazip hale gelmeye başlıyordu.

Ekonomideki bu iyileşme sanayi için de olumlu etkiler yaratmaya başladı. İstanbul Sanayi Odası'nın Türkiye Ekonomisi 2003 raporunda uzun süre sonra ilk kez iyimser mesajlar vermeye başlayan sanayiciler, reel sektörün özverisiyle ekonominin olumlu performans sergilemeye başladığının altını çiziyordu. Raporda yüzde beşlik büyüme hedefinin aşılacağına inanç vurgulanıyor, ihracat ağırlıklı büyümenin devamı için yatırımlara kaynak ayrılması isteniyordu.

Dönemin İstanbul Sanayi Odası Başkanı Tanıl Küçük, gelecek için iyimser ama temkinliydi. 2002- 2003'te sağlanan büyümenin lokomotifinin sanayi üretimi ve ihracat olduğunu hatırlatıyordu. Sanayi üretiminin yüzde 9,1 oranında arttığı

*Recep Tayyip Erdoğan
9 Mart'ta yapılan ara
seçimlerde Meclis'e girdi
ve 59. Hükümeti
kurarak
Başbakan
oldu.*

2003'te mevcut kapasitelerin kullanıldığını söyleyen Küçük, 2004'te de yapısal reformlara devam edilmesi gerektiğini açıklıyordu.

Güçlü ekonomiye geçiş programı sanayi için de başta düşük enflasyon olmak üzere, geçmiş 20 yıla göre çok farklı koşullar yaratacaktı. Sanayi ve sanayiciler bu yeni koşullara uyum göstermek için önemli çaba sarf etti. Bu yeni koşullardan bir tanesi de Türk Lirasının değerlendirilmesiydi. Ekonomide iyileşme ve normalleşme Türk Lirasına güveni artıracak ve Türk Lirası değer kazanmaya başlayacaktı. Ancak özellikle ihracatçı sanayiciler Türk Lirasının değerlendirilmesi karşısında sıkıntı yaşayacaktı.

2004 yılında ise önemli iki dış politik gelişme yaşandı. Her ikisi de Türkiye'nin ekonomik ve siyasi itibarını artıracak gelişmeler oldu. 2004 yılı Nisan ayında Kıbrıs'ta Birleşmiş Milletler'in hazırladığı Annan Planı'na ilişkin referanduma gidildi. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Mehmet Ali Talat liderliğinde "Yes be annem" sloganı ile çözüme evet derken Rum kesiminde ise yüzde 75 gibi büyük bir çoğunlukla "hayır" çıktı. Anlaşılan çözümsüzlük aynen devam edecekti. Ancak Türkiye ve Türk kesiminin o dönem için çözümden yana olan tutumu tescillenecekti. Fakat bu Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kıbrıs adı ile Avrupa Birliği'ne tam üyeliğini engelleyemeyecekti.

2004 yılında yaşanacak ve ekonomik iyileşmeye ivme katacak diğer önemli gelişme ise Aralık ayında yaşandı. Türkiye'nin AB üye adaylığı Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde kabul edilmişti. AK Parti hükümeti iktidara geldikten sonra hızla gerekli yasal düzenlemeleri yaparak Kopenhag siyasi kriterlerini karşılabilir hale getirmişti. 17 Aralık 2004 tarihinde AB Zirvesinde tam üyelik için müzakere tarihi alındı ve 3 Ekim 2005'te de müzakere sürecine resmen başlandı.

Avrupa mevzuatına uyum ve AB hukuk sistemine ve politikalarına uyumlaşma anlamına gelen süreç Türk ekonomisi için de önemli bir çığır haline geldi. 2004 yılına kadar Türkiye yılda 2-3 milyar dolarlık uluslararası doğrudan yatırım çekerken, 2005 sonrasında AB ile müzakerelerin başlaması ile bu 15-18 milyar dolar seviyesine çıktı. AB'li firmalarla ortaklıklar arttı, şirket satın almaları hem Türkiye'nin hem AB'nin gündemine yerleşti. Büyük gruplar yeniden yapılanma içine girerken şirketler arasında konsolidasyon da arttı.

Ekonomi 2004 yılında yüzde 9,6 büyürken Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakere sürecinin başlatılması kararı alınması sanayiciler için de daha iyi koşullar sağlıyordu. Beklentiler artan oranda iyileşiyordu. İstanbul Sanayi Odası'nın 2005 yılı Ekonomik Durum Tespit Anketi sanayicilerin iyimser beklentiler içinde olduklarını gösterecekti.

Sanayi işletmeleri bir yandan hızlı ekonomik büyüme ile yatırım ve üretimlerini artırıyor, diğer yandan da enflasyon ve faizlerdeki düşüşler ile maliyetlerinde gerileme yaşıyorlardı. Bir diğer önemli gelişme ise işgücü verimliliğinde yaşanan artışlardı. Böylece karlarda da artış sağlanıyordu.

DÜNYA EKONOMİSİ BÜYÜYOR, TÜRKİYE DE YARARLANIYOR

ABD'nin 2001 yılı küresel resesyondan çıkış için aldığı önlemler kısa sürede etkili olmuş ve dünya ekonomisinde büyüme hızlanmıştı. Gelişmiş ülkeler ortalama yüzde 3, gelişen ülkeler yüzde 6, dünya ekonomisi de yüzde 4'ün üzerinde büyümeye ulaşmıştı. Yaşanan bir diğer gelişme ise uygulanan genişletici para politikaları nedeniyle finansal yatırımların genişlemesi ve finansal varlık fiyatlarının artmasıydı.

Daha doğrusu mal fiyatları dışında kalan her şeyin değeri artıyordu. Çok geniş borçlanma olanakları ortaya çıkmıştı. Ülkeler ve firmalar önemli ölçüde dolar cinsi borçlanabiliyordu. Borçlanma olanakları finansal piyasalarda kaldıraçtı ve türev yatırımlar için de kullanılıyordu. Ucuz ve bol finansman olanakları dünya ekonomisindeki büyümeyi hızlandırıyordu.

Türkiye de bu küresel ekonomik ve finansal koşullardan fazlasıyla yararlanıyordu. Merkezi hükümet, bankalar ve firmalar ucuz döviz cinsi bol kaynağa erişebiliyor, Türkiye'ye önemli bir portföy ve doğrudan sermaye girişi oluyordu. Bunlar da ekonomik büyümeyi hızlandırıyordu. Nitekim 2005 yılında da Türkiye ekonomisi yüzde 9,0 büyüyecekti.

KÜRESEL TİCARETTE DEVRİM

Dünya Ticaret Örgütü'nün dünya ticaretinde kurallı serbestleşmeyi öngören çok taraflı ticaret anlaşmalarının en kapsamlısı ve etkileri en yüksek olanı 1 Ocak 2005 tarihinde hayata geçti. Ticarette kotalar ve benzeri miktar sınırlamaları tamamen kaldırıldı. Gümrük vergilerinde ise kademeli indirimler uygulanacaktı.

Dünya mal ticaretindeki bu serbestleşme ile küresel ekonomide önemli yeni dönüşümler yaşanmaya başlandı. Daha önce başlayan dönüşümler de hız kazandı. Dünya'nın üretim haritası değişiyor ve üretim hızla Asya Pasifik bölgesine kayıyordu. Bunun liderliğini de Çin yapıyordu.

Çin Halk Cumhuriyeti 1978'den itibaren sosyalist piyasa ekonomisi adı altında ekonomik reformlara başlamış ve uyguladığı beşer yıllık kalkınma planları ile dünyanın üretim merkezi haline gelmişti. Ticaretin serbestleştirilmesi ile birlikte şimdi Çin malları dünya pazarlarına daha rahat girebilecekti. Çin kısa sürede tüm ülkeler için sanayide rakip haline geldi. Türkiye sanayi de bu rekabetten olumsuz etkilendi. Artık dünya sanayi üretimi giderek Asya-Pasifik bölgesinde toplulaşıyordu. 1990-2006 arasında imalat sanayi ihracatında Avrupa'nın payı yüzde 54,2'den yüzde 47,1'e, Kuzey Amerika'nın payı ise 15,2'den 14,9'a

indi, Asya'nın payı ise yüzde 24,4'ten yüzde 32,5'e çıktı.

Ticaretteki serbestleşme ile birlikte sanayi alanında küresel üretim ve tedarik zincirleri kurulmaya başlanmıştı. Ana ve yan sanayi firmaları üretim standartlarını karşılamaları halinde bu zincirler içinde yer alabiliyorlardı. Gelişmiş ülkeler ise sanayide daha çok teknolojik ve inovatif gelişmeler peşinde koşuyordu. Sanayide dijital tabanlı ve robotik yapıda bir üretime geçişi hedefliyordu. Çünkü imalat sanayisinde yüksek teknolojili sektörlerin katma değeri daha hızlı büyüyordu. İmalat sanayisinde düşük ve orta düşük teknoloji sanayi ürünlerinin fiyatları düşerken orta yüksek ve ileri teknoloji ürünlerinin fiyatları artıyordu. Küresel ölçekte sanayi alanında üretim yapmak standart hale gelirken, rekabet gücünü belirleyen ana unsurlar teknoloji, yenilikçilik, işlevsel olma, sürdürülebilirlik ile uyum ve markalaşma haline geliyordu.

Çin'in tekstil ve konfeksiyonda kotaları kaldırma kararı, Türk ekonomisi için de rekabetin artması demektir.

TÜRKİYE KÜRESEL KRİZE YAKLAŞIYOR

Güçlü ekonomiye geçiş programı uygulamaları ile ekonomide önemli bir iyileşme ve normalleşme sağlanmıştı. IMF ile de 2005 yılında yeni bir anlaşma gerçekleştirildi. Ancak programın temelinde makro ekonomik dengelerin güçlendirilerek sürdürülmesi vardı. Bu nedenle özellikle reel sektörün rekabet gücünü artırmaya yönelik bir içeriğe sahip değildi. Keza IMF ile yapılan anlaşmaların içeriği de aynı şekildeydi.

Ekonomide makro ekonomik dengeler sağlanmış, enflasyon ve faizler tek hanelere inmişti. Ancak hızlı ekonomik büyümenin sürdürülmesi için ikinci nesil reformlara ihtiyaç duyuluyordu ve bu reformlar reel sektör ağırlıklı olmalıydı. 2006 yılında bürokraside önemli bir görev değişimi yaşandı ve Merkez Bankası Başkanı Süreyya Serdengeçti'nin görev süresi dolarken, yerine Durmuş Yılmaz göreve başladı. Yeni başkan ile para politikasında erken faiz indirimi yapılması pahalya patladı ve hemen ardından faizler önemli ölçüde arttırılmak zorunda kalındı. Bu faiz indirimi ve sonrasında gelen zorunlu faiz artışları AK Parti hükümetinin ekonomi uygulamaları içinde ilk ciddi eleştirilere ve endişelere neden oldu. Ekonomik sonucu ise büyümede yavaşlama olacaktı. Nitekim ekonomik büyüme 2006 yılında yüzde 7,1'e ve 2007 yılında ise yüzde 5,0'e gerileyecekti.

Ekonomide yaşanan bir diğer önemli gelişme ise Türk Lirası'nın değer kazanmasıydı. Küresel mali koşullar ve Türk Lirası'nın göreceli yüksek getiri sunmaya devam etmesi nedeniyle Türk lirası değer kazanıyordu. Öyle ki küresel kriz öncesi 1 dolar 1,18 Türk Lirası'na kadar inmiş ve dolar ile Türk Lirası arasında 1'e 1 eşitlik konuşulmaya başlanmıştı.

Siyasette de önemli gelişmeler yaşanıyordu. 2007 yılında görev süresi dolan Ahmet Necdet Sezer'in yerine cumhurbaşkanı seçiminde sıkıntılar yaşanacaktı. Meclis'te 367 çoğunluk aranınca cumhurbaşkanı seçilemedi. AK Parti hükümeti cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine yönelik bir anayasa değişikliği yaptı ve erken seçim kararı aldı. Temmuz ayında yapılan seçimleri AK Parti yüzde 46,58 oy alarak kazandı ve ardından Abdullah Gül TBMM tarafından Ağustos ayında 11. Cumhurbaşkanı olarak seçildi.

Dünya ekonomisi ise ikinci dünya savaşından sonra ilk kez küçülmeye yol açacak en derin küresel krize doğru yaklaşıyordu. Bunun öncesinde dünya ekonomisi ve dünya ticareti kısa sürede çok hızlı büyümüşü. Dünya toplam hasılası 2002 yılında 33,6 trilyon dolar iken 2008 yılında 63,4 trilyon dolara ulaşmış, mal ticareti ise 6,49 trilyon dolardan 15,79 trilyon dolara yükselmişti. Tüm emtia fiyatları tarihi zirvelerine ulaştı. Mali varlık fiyatları da tarihin en yüksek seviyelerine çıktı. Ancak bunların arkasında yer alan borçlanma tutarları da görülmedik seviyelere yükseldi.

2007 yılında ABD'de konut finansman sisteminde yer alan mortgage kurumları sıkıntıya girmeye başladı. Buna rağmen 2008 Ağustos ayına kadar mali yatırımlar ve varlıklardaki fiyat artışları hız kesmeden devam etti. Kamu kurumları da yeterli önlemleri almadı. ABD'de bölgesel banka iflasları devam ediyordu. Bank of America Merrill Lynch'i satın aldı. Ve Lehman Brothers bankasının iflası ile mortgage krizi finansal krize, oradan da dünyaya yayılarak en önemli küresel ekonomik krize dönüştü.

ABD'de yönetim kurtarma paketleri açıklamaya başladı, ancak esas görev yine Merkez Bankaları'na düşecekti. Başta ABD Merkez Bankası FED olmak üzere gelişmiş ülke merkez bankaları faiz oranlarını neredeyse sıfıra

Obama'nın ABD başkanı seçilmesi küresel krizin ortasına denk geldi.

indirecek ve piyasayı likiditeye boğacaklardı. Ancak tüm bu önlemlere rağmen dünya ekonomisi 2009 yılında yüzde 2,0 küçüldü ve dünya mal ticareti de 12,4 trilyon dolara geriledi. Çok sayıda banka ve reel kesim firması iflas etti. Mali piyasalarda çöküş yaşandı. Emtia ve varlık fiyatları bu kez son yılların en düşük seviyelerine geriledi. Küresel kriz o kadar derin gerçekleşti ki artçı etkileri yıllar sonra Avrupa Birliği'nde ve gelişen ülkelerde ortaya çıkmaya devam edecekti. Dünya ekonomisinde artık hiç bir şey eskisi gibi olmayacaktı.

Dünya siyasetinde ise önemli bir görev değişimi yaşıyordu. ABD'de krizin yaşandığı en sıcak günlerin ortasında yapılan başkanlık seçimlerini

Demokrat aday Obama kazandı. Siyahi Obama'nın seçilmesi ABD tarihinde bir ilkti ve sadece ABD değil tüm dünya Obama'dan çok şey bekliyordu.

TÜRKİYE SANAYİSİNİ KRİZ Mİ YAPISAL SORUNLAR MI ETKİLEYECEK?

Türkiye de küresel ekonomik krizden olumsuz etkilendi. 2009 yılında ekonomi yüzde 4,7 küçüldü. İhracat ve ithalatta önemli düşüşler yaşandı. Türk Lirası yüzde 35 değer kaybederek dolar karşısında 1,60'a geriledi. Sanayi üretimi

yüzde 9,9 daraldı. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda da önemli gerileme yaşandı. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, dünyadaki bu depreme ilişkin “Kimse endişeye kapılmasın, kriz Türkiye’ye teğet geçecek” diyordu, ancak kriz teğet de geçse önemli etkileri olduğu yıllar içinde ortaya çıkacaktı. Üstelik Türkiye sanayisi kriz öncesinde de önemli yapısal sorunlar ile karşı karşıyaydı. Bu nedenle küresel krizin etkileri belki de ikincil kalacaktı.

2009 yılının ekonomideki en önemli tartışma alanlarından biri de Mart ayında sona erecek IMF anlaşmasına ilişkindi. Ekonomi çevrelerinde küresel krizin en şiddetli etkilerinin yaşandığı bir ortamda IMF ile biten anlaşmanın yenilenmesi öneriliyordu. Hükümet ise IMF ile artık yeni bir anlaşma

yapmak istemiyordu. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan kriz sonrasında yaptığı bir açıklamada mortgage krizi döneminde kendilerine hem yurtdışından, hem de yurt içinden IMF ile yeni bir anlaşma yapılmasının dayatıldığını açıklayacak, bu dayatmalara direndikleri için krizin Türkiye’yi teğet geçtiğini söyleyecekti. Erdoğan’a göre Türkiye’ye yüzyıllardır “az gelişmişlik ve başarısızlık duygusu” dayatılmıştı, “Biz bu oyunları boşa çıkartıyoruz, artık kalıplarımızı kırıyoruz.” diyordu. Ve IMF ile anlaşma yapılmadı, sonraki süreç de başarılı ve sıkıntı yaşanmadan yönetildi.

Her şeye rağmen küresel kriz Türkiye sanayini olumsuz etkilemişti. Kriz sanayiciyi kaskacına almıştı. Bu, ‘Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu’ araştırmasında rakamlara da

Türkiye artık robot teknolojileri de üretiyor.

yansıyacaktı. İSO 500 genelinde üretimden satışlar cari fiyatlarla yüzde 13,1, toplam satış hasılatı ise yüzde 12,3 azalmıştı. Döviz kuru artışları ise karlılıkları olumlu etkilemiş ve dönem zararı yüzde 37,1 oranında azalırken, dönem karı yüzde 10,8 artmıştı. Kar eden kuruluş sayısı da bir önceki yıla göre 60 artarak 412'ye ulaşmıştı. Araştırmada “Ekonominin önemli ölçüde küçüldüğü 2009'da İSO 500'de satışlar önemli ölçüde düşmüş, ancak daha önceki kriz yıllarından farklı olarak karlılık ve katma değer artarken, mali yapı da önceki yıla göre nispeten iyileşmişti.” deniliyordu.

O güne kadar yaşanan süreç değerlendirildiğinde; Türkiye sanayi üretimi ekonomide yaşanan iyileşmeyle birlikte 2002-2008 yılları arasında yüzde 55,3 artmıştı. Yeni revize milli gelir verileri ile aynı dönemde yaratılan toplam katma değer ise yüzde 60,6 oranında büyümüşü. Sanayi malları ihracatı 2002 yılında 33,7 milyar dolar iken 2008 yılında 125,0 milyar dolara ulaşmıştı. Sanayi sayısal göstergelere bakıldığında önemli gelişmeler gösteriyordu. Buna karşın sanayi önemli yapısal sorunlar yaşıyordu. Nitekim imalat sanayiinin milli gelir içindeki payı da 2008 yılında yüzde 16,3'e gerilemişti.

Öncelikle hükümetin ekonomi politikaları hep makro ekonomi alanında olmuş, mikro politikalara yer verilmemişti. Reel kesime ve özellikle de sanayiye yönelik politikalar geliştirilmemiş ve uygulanmamıştı. Hatta çoğu zaman hükümet yetkilileri artık bazı geleneksel sanayi kollarının terk edilmesi zamanının geldiğini söylüyordu. Sanayinin geneli ve sektörler özel strateji planları da üretilmemişti. Sanayi sektörlerinin gelişimi ve dönüşümü piyasa koşullarına terk edilmişti.

Türkiye sanayii 2000 sonrası dışa en açık dönemini yaşamış ve uluslararası rekabeti en çok hissettiği dönem olmuştu. Türkiye sanayiinde özellikle geleneksel sektörlerin

rekabet gücü Çin ve diğer Asya ülkelerinin ucuz emeğe dayalı üretimleri karşısında iç ve dış pazarlarda önemli ölçüde azalmıştı. Bu süreçte sanayiye yönelik destek önlemleri sunulmamış ve sektörlerde yoğun kapanmalar yaşanmıştı. Bununla birlikte sanayide üretim ve ihracatta geleneksel sanayi sektörlerinin ağırlığı yerini giderek otomotiv, makine, kimyasallar, metal eşyalar, elektrikli ve elektronik araçlar gibi sektörlerle bırakmaya başlamıştı.

Türk Lirası'nın değerlenmesi de sanayinin rekabet gücünü ve karlılıklarını olumsuz etkilemişti. 2002-2008 arasında sanayide maliyetler yaklaşık yüzde 60 artarken, Türk Lirası da aynı dönemde yüzde 60 değer kazanmıştı. Özellikle sanayici ihracatçılar bu farkı verimliliklerini artırarak karşılamıştı,

Üretimde artık otomasyon hakim olsa da donanımlı eleman ihtiyacı sürüyor.

ancak verimlilik artışında da sınıra gelinmişti. Türk Lirası'nın değerlenmesi diğer yandan sanayide ara girdi kullanımında ithalatı özendirilmiş ve bu nedenle sanayinin üretiminde ve ihracatında ithal sanayi malı girdisi oranları hızla yükselmişti. Bu da yerli ara malı üreticisi ve yan sanayini olumsuz etkilemişti.

Türkiye'ye yönelik doğrudan sermaye girişlerinden sanayi sektörü istediği kadar yararlanamadı. Yatırımlar daha çok sanayi dışı kesimlere yapıldı. Sanayideki yatırımlar ise büyük ölçüde satın almalar ve ortaklıklar şeklinde gerçekleşti. Örneğin çimento sektörünün büyük bölümü yabancı sermayenin eline geçti.

Buna karşın sanayi sektörü küresel mali koşulların elvermesi ile yurt dışından borçlanma olanaklarını kullanmaya başlamıştı. Sanayi şirketleri uzun vadeli finansman ihtiyaçlarının önemli bölümünü dışarıdan karşılar hale gelmişti. Sanayi sektörü Avrupa Birliği uyum sürecinden de en çok etkilenen sektördü. AB'nin her türlü standardına uyum gerektiği için faaliyetlerin her aşamasında iyileştirmeler yapılması ilave maliyetlere yol açıyordu. İşgücü, işgüvenliği, çevre düzenlemeleri bunların başında geliyordu.

Sanayi kesiminin dış ticarete ve dış rekabete en açık alan haline gelmesi ile birlikte sanayide kar marjları da küresel eğilime paralel olarak gerilemeye başlamıştı. Bu nedenle yeni yatırımlar sanayiden çok dış rekabetin daha az ve kar marjlarının daha yüksek olduğu alanlara kayıyordu. Bu da sanayide önemli bir birikim kaybına yol açmaya başlamıştı.

TOPARLANMA YAŞANIYOR, AMA KALICI OLMUYOR

2010 ve 2011 dünyada ve Türkiye ekonomisinde toparlanma ve hatta beklenilenden daha hızlı büyüme yılları olacaktı. Dünya ekonomisi

2010 yılında yüzde 4,1, 2011 yılında ise yüzde 3,0 büyüme gösterdi. Dünya mal ticareti küresel krizdeki keskin daralma ardından 2011 yılında 17,88 trilyon dolara kadar çıktı. Emtia ve varlık fiyatları da yeniden artıyordu. Bu hızlı toparlanmayı sağlayan genişletici para politikaları olmuştu. Küresel krize yol açan yapısal sorunlar üzerine uluslararası uzlaşma ile gidilememişti. Her ülke kendi içinde önlemler uyguluyordu. Bu nedenle toparlanma kalıcı olamayacak ve 2011 yılının ikinci yarısından itibaren yeni krizler yaşanmaya başlanacaktı. Kriz alanı bu kez Avrupa Birliği idi. Yunanistan, İspanya ve Portekiz kamu borçlarının sürdürülmesi konusunda sıkıntıya düştü ve kredi notları da düşürüldükten sonra Avrupa Birliği ve IMF desteği almaya başladı.

Türkiye ekonomisi de 2010 ve 2011 yıllarında hızlı bir geri dönüş gerçekleştirdi. Ekonomi 2010 yılında yüzde 8,5 ve 2011 yılında ise yüzde 11,1 büyüdü. Türkiye'ye yeniden portföy girişi başlamış, reel sektör de bollaşan ve ucuzlayan uluslararası finansman kaynaklarına ulaşmıştı. Türk Lirası da yeniden değer kazanıyordu. Hızlı büyümeler ise bu yapı içinde daha çok iç tüketime ve ithalata dayalı gerçekleşmişti. İhracatta istenilen performans yakalanamamıştı. Özel sektör ise özellikle iç talepteki canlanmaya bağlı olarak 2010 ve 2011 yıllarında yüksek bir yatırım iştahı içinde oldu. Sanayi üretimi 2010 yılında yüzde 12,9, 2011 yılında ise yüzde 10,1 artarak büyümenin üretim tarafındaki itici gücü oldu.

Türkiye 2011 yılındaki bu hızlı büyümeyi yapılan genel seçimlere rağmen gerçekleştirmişti. CHP seçimlere genel başkan değişimi yapmak zorunda kalarak gitmişti. AK Parti 2011 genel seçimlerinde yüzde 49,9 oy alarak tek başına üçüncü iktidarına başlayacaktı. AK Parti bu yeni dönemi kendisi için ustalık dönemi olarak tanımlıyordu. Bu da özellikle ekonomi alanında beklentileri artırmaktaydı. Reel kesim ve sanayi sektörünün de beklentileri yükselmişti.

*Sanayi
üretimi
2010'da yüzde
12,9, 2011'de de
yüzde 10,1 arttı.*

AK Parti hükümeti belki de ilk kez ekonomide makro ekonomi politikalarının yanında sektörlere ve sanayiye yönelik politikalara ve çalışmalara yer veriyordu. Hükümet kurulduktan sonra öncelikle ekonomi ile ilgili bakanlıklarda önemli değişikliklere gidildi. Türkiye'nin planlı kalkınma dönemine damgasını vuran Devlet Planlama Teşkilatı kaldırılmış, Kalkınma Bakanlığı kurulmuştu. Yine benzer şekilde Dış Ticaret Müsteşarlığı ve bağlı olduğu Devlet Bakanlığı da kapatılmış ve Ekonomi Bakanlığı kurulmuştu. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na dönüştürülmüştü.

Ekonomi yönetiminde ve bürokrasisinde bu iddialı değişimler beklentileri daha da artırmıştı. Bu çerçevede çalışmalar da ortaya çıkmaya başlamıştı. Türkiye'nin ilk Sanayi Strateji Belgesi 2011-2014 dönemi için yayımlandı. Sektörel strateji belgeleri

hazırlandı ve uygulamaya koyuldu. Özel sektör işbirliği ile hazırlanan Türkiye 2023 İhracat Strateji Belgesi bir kamu belgesi olarak yayımlandı. Araştırma-Geliştirme faaliyetlerine yönelik teşvikler hayata geçirildi. Turquality ve Marka Destek programları zenginleştirildi. İhracatta yeni teşvik programları hayata geçirildi. Ve yatırım teşviklerinde önemli bir değişime gidilerek bölgesel ve sektörel teşvik sistemine geçildi. Ayrıca büyük ölçekli yatırımlara özel destek programı hazırlandı. Sanayi kesimi bu yeni desteklerden yararlanacaktı.

2010 yılının son günlerinde başlayan ve 2011 yılında hızla yayılan yakın bölgemizde yaşanan gelişmeler ise küresel siyasetin en önemli gündem maddesi oldu. 2011'de dünyanın bütün dikkati Ortadoğu'ya ve Kuzey Afrika'ya çevrilmişti. 2010'da Tunus'ta başlayan Arap Baharı, Ortadoğu ve Kuzey

Afrika'ya isyan rüzgârı olarak yayıldı. İsyanın nedenleri bir yandan yoksulluk ve yoksunluk, diğer yandan kamudaki yolsuzluklar ve halkın özgürlük talebiydi. Arap baharında sosyal medya olağanüstü bir rol oynuyordu. Talepler iyi niyetliydi, halklar refah ve daha özgür yaşam talep ediyordu. Ancak ilerleyen günlerde giderek kanlı çatışmalar yaşanacak, Tunus, Mısır, Yemen ve Libya'da devlet başkanları devrilecekti. Arap Baharı yıllar geçtikçe Arap sonbaharına dönüşecekti.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE EKONOMİDE İŞLER ZORLAŞIYOR

2012 yılına girildiğinde dünya ekonomisi küresel krizde ayrı bir aşamaya girmişti. Avrupa Birliği Euro krizi ile karşı karşıya kalmış, ekonomi resesyona girmişti. Ağır işleyen karar alma mekanizmaları içinde oluşturulan kurumlar ve fonlar ile zordaki ülkeler yüzdürülmeye çalışılıyordu. Avrupa Merkez Bankası da başkan değişimi ardından çok geç kalınmış parasal gevşeme politikalarına sarıldı. ABD'de ise kamu kesimi borçlanma tavanı delinmiş ve federal hükümet kapanmıştı. ABD'nin AAA olan kredi notu da düşürülmüştü. ABD de çareyi Merkez Bankası FED'in parasal genişlemede yeni bir safhaya geçmesinde bulacaktı. Gelişen ülkelere de büyüme yavaşlamaya başlamıştı.

Türkiye ekonomisi ise iki sorunla karşı karşıya bulunuyordu. Bunlardan ilki cari açığındaki ürkütücü yükselme idi. Öyle ki 2011 yılında cari açık 77,1 milyar dolara yükselmişti. İkinci sorun ise cari açığa da neden olan sermaye girişi ve Türk Lirası'nın değerlenmesiydi. Gelişmiş ülkeler öylesine parasal genişleme uyguluyordu ki buradan Türkiye'ye gelen para tsunami etkisine yol açıyordu.

Bu nedenle ekonomide dengeleme adı ile yeni bir politika seti uygulamaya konuldu. Ekonomik büyümede iç ve dış talep kaynakları daha dengeli

olacaktı. Bu nedenle Merkez Bankası ve BDDK bir dizi makro ihtiyati karar alarak uygulamaya koydu. Merkez Bankası çoklu politika faizi uygulamasına geçti. Amaç iç talebi ve ithalatı sınırlamak, cari açığı düşürmek ve büyümede daha sürdürülebilir oranlara ulaşmaktı.

Türkiye ekonomide dengeleme politikalarını başarı ile uyguladı. Cari açık bir yıl sonra 46,9 milyar dolara, ekonomik büyüme yüzde 4,8'e, enflasyon yüzde 6,16'ya ve 2 yıl vadeli gösterge bono faiz oranları da yüzde 6'nın dahi altına indi. Bunun sonuçları 2013 yılında Moody's ve Fitch'in yatırım yapılabilir kredi notu vermesi ile alınacaktı. Türkiye 1994 yılındaki ekonomik kriz ile kaybettiği yatırım yapılabilir kredi notlarını 19 yıl sonra geri alıyordu. İzmir 5. İktisat Kongresi'ne katılan Dünya Bankası Başkanı Jim Yong Kim de "Türkiye makroekonomi açısından sıra dışı başarılarla imza atıyor" sözleriyle derecelendirme kuruluşlarıyla aynı görüşte olduğunu gösteriyordu.

Ekonomideki göreceli yavaşlama sanayi kesimindeki büyümeyi ve yatırımları da sınırlamıştı. Ancak ulaşılan makro istikrar ile enflasyon ve faizlerdeki gerilemeler maliyetlere ve karlılıklara olumlu yansıyor. 2012 yılında sanayi için bir diğer önemli gelişme Haziran ayında uygulamaya konulan yeni yatırım teşvik sistemi olmuştu. Türkiye ilk kez bölgelere ayrılmış ve bölgelerde farklı destek unsurları kullanılmaya başlanmıştı. Bölgeler ve sektörler için seçici teşvik uygulamaları ilk kez hayata geçiyordu. Ancak Türkiye'nin izleyen yıllarda karşılaşacağı sıkıntılar özel sektörün yatırım iştahını azaltacak ve bu yeni teşvik sistemi istendiği kadar etkili ve yararlı olamayacaktı.

Dünya ekonomisi ise 2013 yılı ortasında bir sürpriz ile karşılaştı. ABD Merkez Bankası Başkanı Ben Bernanke Mayıs ayında parasal genişlemenin kademeli şekilde sona erdirilmesinin zamanının geldiğini söyledi. Bernanke'nin bu açıklaması küresel mali piyasalarda deprem etkisi yarattı. Gelişen ülkeler

2010 yılında ihracatta
lokomotif sektör otomobil,
tekstil ve demir
çelik oldu.

Dünya Bankası Başkanı Jim Yong Kim, Türkiye'nin ekonomide sıra dışı başarılarına imza attığını söylüyordu.

için oluşan bol ve ucuz döviz likiditesi olanakları artık sona erecek ve gelişen ülkeler kendi yağları ile kavrulacağı yıllara girecekti. Özellikle yurt dışından ucuz ve bol borçlanma olanaklarına erişebilen reel sektör firmaları için bu koşullar kademeli olarak ortadan kalkacaktı. Dolar talebi artacak ve dolar güçlenecekti. Gelişen ülkelerin yerel para birimlerinin cazibesi de azalıyordu.

RİSKLER YÜKSELİYOR

2013 yılının ilk yarısı yatırım yapılabilir kredi notunun alınması ve çözüm süreci ile çok olumlu geçmişti. İkinci yarısında ise değişmeye başlayan küresel mali koşullar ve Gezi olaylarının yansımaları ile beklentiler zayıflamış, 17-25 Aralık olayları ile de Türkiye'nin algısı bozulmaya başlamıştı. Buna rağmen Türkiye ekonomisi 2013 yılında da yüzde 8,5 ekonomik büyüme gösterdi. Ancak 2013 yılında yaşanan gelişmeler ve ortaya çıkan riskler nedeniyle 2014 yılı Türk Lirası'nda hızlı bir değer kaybı ile başlayacaktı. TC Merkez Bankası 2013 Mayıs ayından beri oluşan iç ve dış riskler karşısında hareketsiz kalmış ve Türk

Lirası'nda değer kaybı hızlanmıştı. TC Merkez Bankası oluşan panik ortamında ocak ayında faizleri 5 puan artırmak zorunda kalacaktı. Ancak Türk Lirası'nda yapısal değer kaybı başlamıştı ve faiz artışlarının uzun vadeli etkisi sınırlı kalacaktı.

Türkiye ekonomisi için 2013 yılının bir diğer özelliği ise kamunun büyük veya mega projelerini hızla hayata geçirmesiydi. Üçüncü havalimanı, üçüncü köprü ve bağlantı yolları, Marmaray, Avrasya Tüneli gibi mega projeler için düğmeye basılmıştı. 2013 yılının tartışma konularından biri de nükleer santral projeleriydi. Türkiye Rusya ile ortak yapacağı ilk nükleer santralden sonra Japonya ile ikinci nükleer santralin yapımı için anlaşacaktı.

2014-2016 yılları arasındaki dönemde dünya ekonomisi yapısal bir yavaş büyüme dönemine girerken Türkiye ekonomisi siyasi, toplumsal, dış politik ve jeopolitik risklerin yoğun etkisi altında kalmaya devam ediyordu. Dünya ekonomisinde büyüme 2014-2016 döneminde ortalama yüzde 2,5'e gerilemişti. Gelişmiş ülkelerde büyüme ortalama yüzde 1,6, gelişen ülkelerde ise

yüzde 4,2 olarak gerçekleşmişti. Küresel kriz sonrası sorunlarını kalıcı olarak çözemeyen dünya ekonomisi yapısal bir yavaşlama ile karşı karşıyaydı. Yapısal yavaşlama ile birlikte dünya mal ve hizmet ticaretleri de 2015 ve 2016 yıllarında küçülecekti. Dünya enflasyon yaratamadığı için ABD dışındaki ülkeler genişletici para politikalarını sürdürüyordu. Çin ekonomisi ise önemli bir dönüşüm sürecine girmiş ve büyüme hızı yüzde 6-7 aralığına inmişti. Dünya siyasetinde 2016 yılında yaşanan sürpriz gelişme ise Büyük Britanya'nın Avrupa Birliği üyeliğini halk referandumuna götürmesi ve ayrılma kararı çıkması olmuştu. Bir barış projesi olan Avrupa Birliği yepyeni bir sürece giriyordu. ABD'de kasım ayında yapılan Başkanlık seçimlerini Donald Trump kazandı. Trump hem ekonomik büyümede yeni vaatler sunuyor hem de dünya ekonomisi ve siyaseti için birçok bilinmeyen yaratıyordu. Beklentilerin aksine Trump'ın seçilmesi ile birlikte dolar da güçlenmeye başlamıştı.

BİR ASIRDA YAŞANACAK OLAYLARI ÜÇ YILA SİĞİRDİK

Türkiye 2014-2016 dönemine bir ülkenin belki de bir asır içinde görebileceği olayları sığdırmıştı. 2014 yılında önce yerel seçimler yapıldı. AK Parti yüzde 45 oy oranıyla birçok il ve ilçede belediye başkanlıklarını kazandı. Ardından Ağustos ayında ilk kez yapılan halk oylaması ile Recep Tayyip Erdoğan Cumhurbaşkanı seçildi. AK Parti'de genel başkanlığa ise Ahmet Davutoğlu seçildi ve Davutoğlu yeni Başbakan oldu.

Suriye'de ise iç savaşta çatışmalar şiddetlenmişti. Buna bağlı olarak Türkiye'ye gelen Suriyeli mülteci sayısı milyonu aştı ve çok taraflı bir sorun haline geldi.

Suriye'de çözüm konusunda Türkiye ile müttefikleri giderek ayrışırken, Suriye'nin kuzeyindeki Kürtlerin iç savaşta mevzi

Türkiye ekonomisi 2013 yılında yüzde 8,5 ekonomik büyüme gösterdi.

İstanbul mega projelerin başkenti oldu (Yavuz Sultan Selim Köprüsü).

kazanması Türkiye için hem yeni riskler yaratıyor hem de Kürt sorununun çözümünü daha da karmaşık hale getiriyordu. Tüm bunlara rağmen Türkiye ekonomisi makro ekonomik dengelerini korumuş ve ekonomi 2014 yılında yüzde 5,2 büyümüştü.

Ekonomi dışındaki alanlarda yaşanan sıkıntılara ve gelişmelere karşın ekonomide uzun vadeli stratejik planlama çalışmaları da sürdürülüyordu. 2014-2018 dönemini içeren Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı bu çerçevede hazırlandı. Sanayi

Recep Tayyip Erdoğan 12. Cumhurbaşkanı seçildi.

Strateji Belgesi de 2015-2018 dönemi için yenilenmişti. Sanayi Strateji Belgesi ile sanayide Avrasya'nın orta yüksek ve ileri teknoloji yoğunluklu sanayilerin üretim merkezi olunması, üretim ve ürün teknolojilerine sahip çıkılması, AR-GE ve

inovasyon çalışmalarına ağırlık verilmesi, ihracatta yüksek teknolojili ürünlerin payının artırılması hedefleniyordu. Bu çerçevede milli gelir içindeki payı düşen sanayinin payının da yeniden artırılması hedefleniyordu.

Türkiye ayrıca sanayide yerli üretim alanında da atağa geçmişti. Yerli savunma sanayii projeleri bu alanda sürükleyici oluyordu. Yerli otomotiv, uçak, uydular, insanız araçlar, rüzgâr türbinleri, kara taşıtları motorları ve raylı sistemlerin üretimi projelendiriliyordu.

Türkiye 2015'e ise ekonomide fırsat yılı olarak giriyordu. Adeta bir iyimserlik yarışı vardı ve bunun nedeni petrol fiyatlarında başlayan hızlı düşüştü. 2014 ortalarında 115 dolar civarında olan petrolün varil fiyatı 2015 başında 50 dolara inmişti. Türkiye'nin cari açık ve enflasyon sorunu önemli ölçüde hafifleyecek, faizler düşecek, büyüme hızlanacaktı. Ancak siyaset yine ekonominin önüne geçti. İç siyasi belirsizlikler haziran genel seçimleriyle birlikte arttı, seçimlerden koalisyon sonucu çıktı. 7 Haziran seçimlerinde sürpriz bir gelişme yaşanmıştı. AK Parti ilk kez oy kaybına uğramış ve yüzde 40,87 oy almıştı. CHP yüzde 25, MHP yüzde 16 oy alırken HDP ise yüzde 13,1 oyla Meclis'e girmeye hak kazanmıştı. Koalisyona işaret eden bu sonuç piyasalarda önce umutla karşılanacak ancak

koalisyon görüşmelerinden sonuç çıkmayınca istikrarsızlık korkusu yaratacaktı. Bu sürecin sonu Kasım ayında yeni bir seçim kararı oldu. Seçimlerde AK Parti bu kez yüzde 49 oyla tekrar tek parti olarak iktidara geldi. İş dünyasında ise temkinli bir iyimserlik vardı.

Ayrıca iki genel seçimin yapıldığı bir ortamda Antalya'da yapılan G20 zirvesi ABD Başkanı Obama ve Rusya Başkanı Putin gibi dünya liderlerini buluşturarak Türk iş dünyası için ayrı bir moral kaynağı oldu. AB ile tam üyelik müzakerelerinde yeni başlıklar açılmıştı ve bu iyi bir haberd.

Olumsuz gelişme ise terördü. Türkiye daha önce yaşamadığı kadar acı terör saldırılarını yaşamaya başladı. Terör artık şehir merkezlerine inmiş, birden fazla örgüt tarafından yapılar hale gelmiş ve kitle saldırılarına dönüşmüştü.

Tüm bu gelişmeler çerçevesinde 2015 yılının tamamına yakını ekonomide bir bekle-gör havasında geçi ve ekonomik büyüme yüzde 6,1 olarak gerçekleşti. Yaşanan gelişmelere bağlı

Türkiye insansız hava aracı da üretiyor ve ihraç ediyor...

2015 G-20 Zirvesi Antalya'da yapılmış, Obama ve Putin de katılmıştı.

olarak artan riskler nedeniyle Türk Lirası da değer kaybediyordu. 2015 sonunda 1 dolar 3 Türk Lirası'nı aştı.

2015 yılının Kasım ayında bir Rus uçağının düşürülmesi ise dış politika alanında önemli bir kırılma yarattı ve Suriye'nin jeopolitik riskleri bambaşka bir alana taşındı. Bu olay ekonomiye de yansıtacak, Türkiye'nin risk priminin artmasına yol açacak ve Türk Lirası'nın zayıflamasını hızlandıracaktı.

Türkiye 2016 yılına sahip olduğu tüm risklere rağmen ekonomide korunan kamu mali disiplini, güçlü bankacılık sektörü, düşük petrol ve emtia fiyatları gibi avantajları ile girdi. Yeni kurulan hükümet orta vadeli programı yenilemiş ve 2016 yılı büyüme hedefini yüzde 4'ten yüzde 4,5'e çıkarmış, 21 alanda da yapısal dönüşüm programları açıklanmıştı. Hükümet yeni teşvikler çıkararak yatırımları ve ihracatı da özendirmeye çalışıyordu. Bunlara bağlı olarak yılın ilk yarısında ekonomik büyüme yüzde 4,5 olarak gerçekleşti. Bu büyüme Rusya ile ekonomik ve ticari ilişkilerin donmasına rağmen gerçekleşmişti.

2016 yılının Mayıs ayında Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun hem başbakanlık hem de AK Parti Genel Başkanlığı görevlerini bırakması üzerine AK Parti olağanüstü kongreye gitti. Kongrede Binali Yıldırım genel başkanlığa seçildi. Aynı ayın sonunda Binali Yıldırım'ın başbakanlığında 68. Hükümet TBMM'den güvenoyu alarak göreve başladı.

Yılın ikinci yarısına da bu büyüme morali ile başlandı. Ancak 15 Temmuz günü FETÖ tarafından bir askeri darbe girişimi yapıldı ve Türkiye tarihin en acı olaylarından biri ile karşı karşıya kaldı. Başta İstanbul ve Ankara olmak üzere pek çok il akşam saatlerinde hareketlenmiş, ilerleyen saatlerde ordu içindeki bir grup askerin yönlendirmesiyle, TRT'de ordunun yönetimi ele geçirdiği açıklandı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan CNN Türk'e görüntülü telefonla yaptığı açıklamada, kalkışmanın emir komuta zinciri içinde gerçekleşmediğini söyledi ve vatandaşları sokağa çağırdı. Bu darbe girişimi, halkın sokağa çıkması, asker ve polisin darbeye karşı durması ile kısa sürede bastırıldı, kontrol altına alındı. Ancak başta ekonomi olmak

üzere her alanda kapanması uzun yıllar alacak yaralar açtı. Darbe girişimi sonrası Olağanüstü Hal ilan edildi. Türkiye'nin yatırım yapılabilir kredi notu kırıldı. Ekonomi üçüncü çeyrekte yüzde 1,8 küçüldü. Piyasalarda önemli bir güven ve likidite sıkışıklığı ortaya çıktı. Türk Lirası en çok değer kaybeden para birimlerinden biri haline geldi.

Dış politikada beklenmedik normalleşme ise Rusya ile sağlandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan 9 Ağustos tarihinde Rusya'ya yaptığı ziyarette uçak krizi sonrası Putin ile ilk kez yüz yüze görüştü ve iki ülke arasındaki buzlar erimeye başladı.

Yılın ikinci yarısında Suriye konusunda da önemli gelişmeler yaşandı ve Türkiye Kuzey Suriye'de bir özerk Kürt bölgesi ve yönetimi kurulmasını önlemek için Suriye'ye yönelik Fırat Kalkanı adını taşıyan bir askeri harekât başlattı.

Türkiye Varlık Fonu 2016 yılının Ağustos ayında oluşturuldu. Bu karar, Türkiye ekonomisi üzerinde uzun vadeli olarak etkisi olacağı düşünülen bir adımdı. Dünyadaki benzer fon örneklerinden yola çıkılarak kurulan Türkiye Varlık Fonu aracılığıyla sermaye piyasalarına katkı sağlanması, kamu varlıklarının ekonomiye kazandırılması, dış kaynak temin edilmesi ve büyük ölçekli yatırımların desteklenmesi amaçlanıyor. İlerleyen süreçte büyük çaplı kamu kurumlarının bu fona devredilmesiyle Türkiye Varlık Fonu'nun önemi arttı.

2016'nın sonlarına yaklaşırken Avrupa Birliği ile de önemli bir gerilim yaşandı. Olağanüstü hal uygulamaları ile mülteci anlaşmasındaki uzlaşmazlıklar gerekçe gösterilerek Avrupa Parlamentosu "Türkiye'nin tam üyelik görüşmelerini dondurma" yönünde tavsiye kararı aldı.

Türk hükümeti bu gelişmeye son derece sert tepki verdi. 2016 yılı İlerleme Raporu da aynı eleştirileri yaparken Türkiye'den sert eleştiri aldı. Aralık ayındaki AB zirvesinden ise Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin sürdürülmesi kararı alındı. Buna rağmen iki taraf da artık bu süreci sürdürmekte zorlanıyordu. Bu ortamdan Türk halkı da etkilenmişti. 2000'li yılların başında AB'ye üye

olunmasını isteyen nüfusun yüzde 89'u şimdi yüzde 56 oranında "hayır" demeye başlamıştı.

2016 yılının son sürprizini ise Türkiye İstatistik Kurumu yaptı. TÜİK milli gelir hesaplama yöntemini yeniledi ve yeni hesaplamaların sonuçları herkesi şaşırttı. Aralık ayında Türkiye İstatistik Kurumu'nun milli gelir hesaplamasına ilişkin yaptığı revizyon sonrası Türkiye'nin esasında çok hızlı büyüdüğü, yurt içi tasarrufların milli gelire oranının yüzde 25'lere yakın ve hiç de düşük olmadığı, yine yatırımların milli gelire oranında yüzde 30'lar ile oldukça yüksek olduğu sonuçlarına ulaşıldı. Revize edilen GSYH büyüme oranları da hayli yüksek rakamları gösteriyordu. Kişi başı milli gelir de 12.500 dolar olarak ölçüldü.

KÜRESEL GELİŞMELER SANAYİDE YENİ DEVRİMLER YARATIYOR

Yeni Milenyumda yaşanan gelişmeler sanayide de yeni devrimler yaratmaya başlamıştı. Teknoloji alanındaki gelişmeler, sürdürülebilirlik, demografik eğilimler, hizmet ve bilgi toplumuna geçiş, yeni nesillerin tercihleri sanayide yeni eğilimler yaratıyordu. Sanayide üretimin coğrafyası da sürekli devrim gösteriyordu.

Küresel ekonomik krizin ardından ülkelerin gösterdiği ayrışmada sanayi ve üretim ağırlıklı ekonomilerin daha sağlam kaldıkları görülmüştü. Bu nedenle özellikle gelişmiş ülkeler uzun yıllardır bıraktıkları sanayi üretimlerine yeniden dönmeyi hedefliyordu. Sanayi üretiminde maliyetler halen yer seçiminde belirleyiciydi. Buna bağlı olarak gelişmiş ülkeler üretimlerini kendi ülkelerinde yapabilecekleri rekabet koşullarını yaratmak için verimlilik artışına yöneldi. Sanayi 4.0 olarak adlandırılan ve dijital sanayi olarak da nitelendirilen sanayideki yeni devrim en az işgücü, en yüksek otomasyon ve verimlilik hedefliyordu. Üretim giderek işgücü olmaksızın yapılı hale geliyordu. 3D yazıcılar ise üretim teknolojilerinde devrim yaratmış olup kişiye özel üretim dönemini açıyordu. 3D

*Başbakan
Binali
Yıldırım*

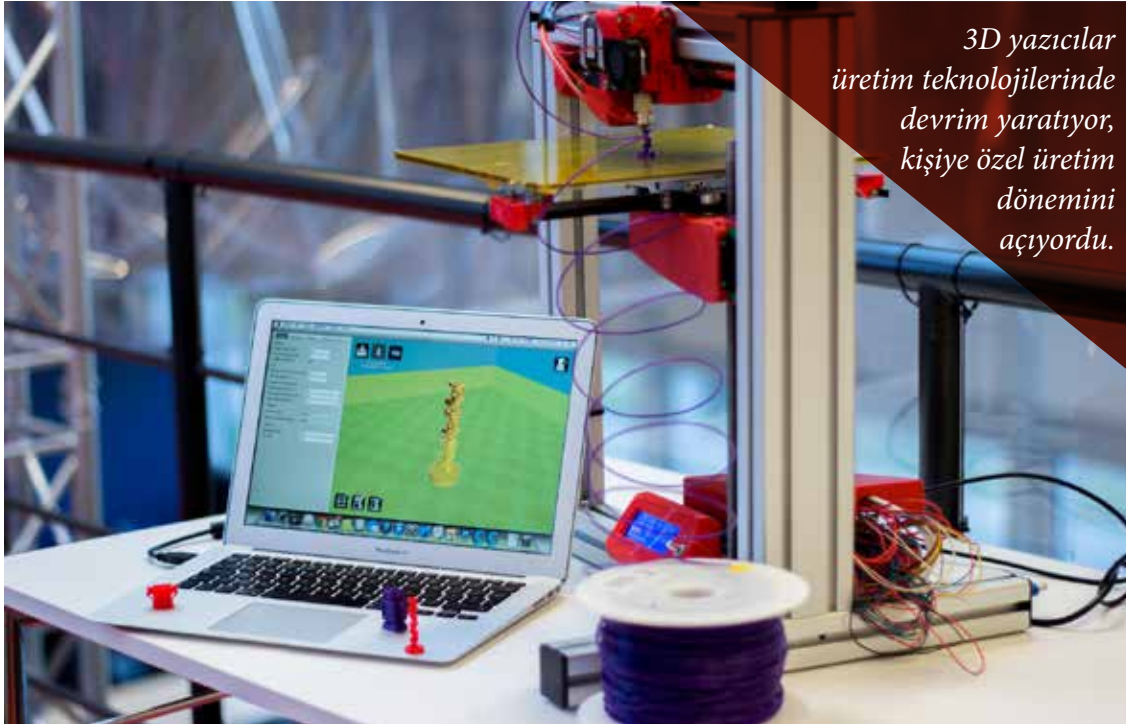
yazıcılar kitlesel üretimin rakibi olamayacaktı, ancak üretimin doğasını önemli ölçüde etkileyecekti.

Sürdürülebilirlik sanayideki teknolojik yenilikleri belirleyen en önemli unsurdur. Artık üretim teknolojileri ve ürünler en az enerji ve su tüketen, en az karbon salınımında bulunan, en az gürültü çıkaran, geri dönüşüm malzemeleri kullanılarak yapılan ve yüzde yüz geri dönüşebilir olanlardı. Sürdürülebilirlik ve yeni nesillerin yaşam biçimleri paylaşım ekonomisi, döngüsel ekonomi, makerlar gibi yeni üretim-tüketim modellerinin yaygınlaşmasına yol açıyordu. Buna bağlı olarak sanayi üretimine

yönelik kapasite ihtiyaçları da kademeli olarak azalıyordu. Makerlar ise ürünlerini kendileri yaparak sanayi üretimine alternatif oluşturuyordu. Sanayi değer zincirinde üretim dışındaki AR-GE, inovasyon, buluş, tasarım, pazarlama, lojistik, satış kanalları, satış sonrası hizmetler daha çok karlılık yaratıyor, küresel ölçekte artan rekabet ile imalat sanayiinde karlılık düşüyordu. Teknoloji faaliyetleri, tedarik zinciri yönetimi, markalaşma, satın alma ve birleşmeler, stratejik ortaklıklar ile karlılık artırılmaya çalışılıyordu. Kümelenme ve endüstriler içi ve arası bütünleşme seviyesi artıyordu.

Sanayide üretim büyük ölçüde Asya-Pasifik bölgesinde toplulaşmaya devam ediyordu. Çin, Japonya, Güney Kore ile bölgedeki diğer sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan ülkeler arasında artan oranda bir bütünleşme yaşanıyor. Bu bütünleşme teknoloji işbirliği, insan kaynağı ve girdi tedariki gibi temel konularda sağlanıyor ve ülkelerin rekabet güçleri artarken, ölçekler de büyüyordu. Gelişen ülkeler önemli ölçüde sıfırdan yabancı sermaye yatırımları çekmeye de devam ediyordu. Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovakya, Meksika, Brezilya, Vietnam, Tayland, Endonezya, Filipinler, Mısır ve Angola son dönemlerde tercih edilen gelişen ülkelerdi.

Sanayinin teşvikinde de artık yenilikçi yaklaşımlar gösteriliyordu. Altyapısı kamu tarafından yapılmış ve her türlü ihtiyacın karşılandığı yeni nesil sanayi bölgeleri ve bu bölgelerde arsa tahsisleri ve uzun süreli kiralama olanakları bunların başında geliyordu. Uzun vadeli yatırım kredileri ve alıcı kredileri sunuluyordu. Gelişmiş üniversite, araştırma kurumları ve merkezleri ile nitelikli insan kaynağı sağlanıyordu. Uzun süreli vergi tatilleri uygulanıyor, gelişmiş test ve laboratuvar alt yapıları kuruluyor, uluslararası tedarik zincirlerine eklenmeye yönelik destekler veriliyordu. Girişim sermayesi ve yenilikçilik sermayesi sistemleri de etkin şekilde çalışıyordu.

*3D yazıcılar
üretim teknolojilerinde
devrim yaratıyor,
kişiyeye özel üretim
dönemini
açıyordu.*

Ülkeler gelişmişlik hayat eğrileri içinde sanayileşmiş ülke olma hedefi içindeydi. Sanayileşmiş ülke olduktan sonra hizmetler toplumu ve bilgi toplumu haline dönüşüyorlardı. Sanayileşmiş ülke olamadan diğer gelişme alanlarına geçiş kalıcı olamıyordu. Bu nedenle ülkeler yeni sanayileşmiş ülke olmak için yoğun çaba gösteriyordu.

Türkiye’de ise sanayide gelişmeler sürerken sanayinin yapısal sorunları da halen mevcudiyetini koruyordu. Gelişme tarafına bakıldığında sanayi üretimindeki artışın yavaşladığı görülmüyordu. Sanayide üretim artışı 2002-2008 arasında yüzde 55,3 olurken, 2008-2016 yılları arasında yüzde 27,2 olarak gerçekleşmişti. İmalat sanayiinin milli gelir içindeki payı 2008 yılında yüzde 16,3 iken 2016 yılında yüzde 16,5’e, orta yüksek ve yüksek teknoloji sanayilerin 2008 yılındaki payı yüzde 29,6 iken 2015 yılında yüzde 30,8’e ulaşmıştı. Sanayi malı ihracatı 2008 yılında 125,2 milyar dolar iken 2016 yılında 133,0 milyar dolara çıkmıştı. Görüldüğü gibi sayısal veriler itibarıyla değerlendirildiğinde

sanayide 2008 yılından 2016 yılına kadar çok sınırlı bir gelişme yaşanmıştı. Son sekiz yıl içinde uygulamaya konulan strateji belgeleri ve teşvikler sanayideki gelişmenin yavaşlamasını engellememişti.

Türkiye’de sanayi alanında özellikle 2008 yılından sonra yaşanan esas gelişme ise sanayisizleşme olarak da adlandırılabilir. Gelişme Türkiye’de sanayi grupları sanayi yerine diğer alanlarda yatırımı tercih eder hale gelmişti. Diğer yatırımcılar için de aynı eğilim geçerliydi ve sanayi yerine diğer alanlar tercih ediliyordu. Mevcut karlılık seviyeleri, yatırım getirileri ve süreleri ile teşvik düzenlemeleri karşılaştırıldığında sanayi sektörü cazibesini kaybetmiş görünüyordu. Gayrimenkul, inşaat, perakende, enerji, turizm, e-ticaret, ticaret (ithalat), banka dışı finans kurumları, sağlık- eğitim, eğlence-dinlenme gibi sektörler yatırımlarda karlılık seviyeleri ve yatırım getirileri ile daha çok tercih ediliyordu. Özellikle gayrimenkul ve inşaat sektörünün yarattığı ilave rantlar sanayicilikten kaçışa yol açıyor, yeni kuşaklar sanayinin devamı

yerine diğer cazip alanları tercih ediyordu. Sanayicilik eski itibarını kaybetmekteydi.

Türkiye sanayiinde gelişme hızındaki yavaşlamanın bir nedeni getirisi daha yüksek diğer alanların tercih edilmesi iken diğer bir neden de sanayinin birikmiş yapısal sorunlarının çözülmemiş olmasıydı. Türkiye sanayii önemli sorunlar ve ihtiyaçlar ile karşı karşıyaydı. Öncelikle yeni yatırımlar için sanayi alanı sıkıntısı yaşıyordu ve sanayi arsalarının tutarı neredeyse yatırım tutarının yarısına ulaşıyordu. Yatırımların finansmanı için TL cinsinden uzun vadeli kaynak sağlayacak bir kalkınma bankacılığı da yoktu. Yatırımların finansmanı sağlıklı ve pahalıydı. İş ve çalışma hayatı mevzuatı sanayici için sürekli ilave yükler getiriyordu. Yatırım teşvikleri sanayi ile diğer sektörler arasında sanayiye yatırımı cazip kılacak hiçbir ayrıcalığa sahip değildi. Mühendislik eğitimi ile mesleki eğitimin ortalama kalitesi düşüyordu. Yeni nesil yenilikçi, yaratıcı insan kaynağı sıkıntısı yaşanıyor, sanayide çalışma isteği de azalıyordu. Üretmekten iş satmak daha karlı görünüyordu. Dolayısı ile iç pazarda adil rekabet koşulları zayıftı. Araştırma geliştirme, inovasyon ve markalaşma süreçleri henüz gelişme

aşamasındaydı. Fikri mülkiyet hakları yeterince korunamıyordu.

Sanayide ölçekler çok küçüktü. İmalat sanayiindeki firmaların yüzde 90'ı 1-19 kişi çalıştırıyordu. Bunların bir bölümü piyasa koşullarını bozuyordu. Sanayi sektörlerine yönelik teşviklerde de herkes desteklenmekte, potansiyeli ve kapasitesi daha yüksek firmalara ayrıcalık sağlanmamaktaydı. Sanayide üretim ve ürün teknolojileri birçok sektörde hala yurt dışına bağımlıydı. Daha yüksek katma değerli ürünler için daha çok çaba ve destek gerekiyordu. Sanayi aynı zamanda enerji ve taşımacılık alanında göreceli pahalı maliyetlere katlanıyordu. Birçok alanda sanayi karlılığı çok düşüktü ve bu nedenle yeterli sermaye birikimi sağlanamamakta ve rekabet gücünü artıracak yatırımlar yapılamamaktaydı.

Bu yapısal sorunlarına karşı Türkiye sanayiinde olumlu gelişmeler de yaşıyordu. Öncelikle Türkiye sanayii birçok sektörde bölgesinin ve hatta Avrupa'nın en büyük üretim kapasitelerine ulaşmıştı. 160'dan fazla ülkeye sanayi malı ihraç ediliyor, bu da Türkiye sanayi ürünlerinin kalitesini gösteriyordu. Son yıllarda araştırma

*Sanayi malı
ihracatı
2016 yılında
133 milyar
dolara
çıkmişti.*

İSTANBULLU KADIN SANAYİCİLER

İstanbul Sanayi Odası bünyesinde 2014'te "Kadın Sanayiciler Platformu" kuruldu. Aralarında İSO Meclis Başkanı Zeynep Bodur Okyay'ın da yer aldığı kadın sanayicilerden bir bölümü ve istihdam rakamları şöyle:

- F. Ülkü Büyükgönenc
(Matbaa ve Ambalaj Sanayi / İstihdam sayısı 371)
- Fahriye Yüksel
(Kauçuk Maden Kaplama / İstihdam sayısı 10)
- Fatma Saral Kaya
(Kağıt sektörü / İstihdam sayısı 240)
- Fatma Tuba Yazıcı
(Demir çelik-turizm / İstihdam sayısı 3000)
- Güldal Şeyda Çağlayan
(Krom- maden sektörü / İstihdam sayısı 300)
- Güzin Kurt
(Makine sektörü / İstihdam sayısı 30)
- Hatice Kal
(İplik ve inşaat sektörü / İstihdam sayısı 450)
- Hülya Gedik Sağdıklar
(Metal ana sanayi / İstihdam sayısı 1625)
- Iskaleen Sirkecioğlu
(Isıtma sistemleri sektörü / İstihdam sayısı 150)
- Nur Ger
(Hazır giyim sektörü / İstihdam sayısı 300)
- Sevda Arıkan
(Temizlik ürünleri sektörü / İstihdam sayısı 40)
- Sultan Tepe
(Tekstil sektörü / İstihdam sayısı 100)
- Vuslat Doğan Sabancı
(Basın yayın sektörü / İstihdam sayısı 1670)
- Yeşim Gücer
(İnşaat taahhüt sektörü / İstihdam sayısı 50)
- Zeynep Bodur Okyay
(Seramik karo, yapı sektörü / İstihdam sayısı 5020)

*Kadın sanayicilerden
Zeynep Bodur Okyay
aynı zamanda İSO
Meclis Başkanı.*

geliştirme faaliyetlerine artan ölçüde ağırlık veriliyor, yurt içinde ve yurt dışında araştırma merkezleri kuruluyordu. Yurt dışında sanayi yatırımları da genişliyordu. Ayrıca yabancı firma ve markalar satın alınıyordu. Markalaşma ve yurt dışında perakende ve satış kanalları oluşturulmasında da gelişmeler görülüyordu. Beyaz eşya, hazır giyim, ev tekstili, ayakkabı, deri ürünleri, mobilya gibi sektörlerde Türk markaları buldukları pazarlarda önemli paylara ulaşmıştı. Sanayinin endüstriyel ve moda tasarım kapasitesi de geliyordu. Bu gelişme otomotiv, beyaz eşya, küçük ev aletleri, mobilya, hazır giyim, metal eşya, seramik ve sıhhi ürünler, mücevherat ile cam gibi sanayi kollarında yoğunlaşırken Türk tasarımları ve koleksiyonları büyük rağbet görüyordu. Ayrıca sanayi gelişmiş birkaç ilin dışına taşınmış, çok sayıda yeni sanayi kenti gelişmişti. Sanayicilik kültürü Anadolu'da da hızla yayılmış ve kuvvetlenmiş, birçok sanayi kuruluşuna önemli yatırım ve girişim fonu ortak olmuştu.

Türkiye sanayisinde yüksek teknolojlili alanlarda da yatırımlar ve üretim geliyordu. Özellikle savunma sanayii alanında ileri teknoloji yoğunluklu üretim yapılıyordu. Otomotivde elektrikli araçlar, raylı sistem ekipmanları, karbon elyaf gibi ileri teknoloji

yoğunluklu yeni malzemeler, nano teknoloji içeren kimyasal ürünler üretiliyordu.

Artık Türk sanayicisi ve sanayi sahip olduğu potansiyel ile Türkiye'yi sanayileşmiş ülkeler arasına sokacak birikime ve isteğe sahipti. Bunun önünde en önemli tehdidi mevcut yapısal sorunların sürmesi ve sanayiciliğin yeniden cazip hale getirilmemesi halinde yeni sanayici nesillerin yetişmemesi oluşturuyordu.

İSO'DAN VASATLIK BİTSİN ÇAĞRISI, BÜTÜNSEL KALKINMA ÖNERİSİ

İstanbul Sanayi Odası sanayinin karşı karşıya bulunduğu tüm bu sorunlar ve tehditler karşısında oldukça hassastı. Bu arada İstanbul Sanayi Odası'nda da yönetim kurulu seçimleri yapılmış ve Erdal Bahçıvan, Tanık Küçük'ten başkanlığı devralmış, Zeynep Bodur Okyay ise Meclis Başkanı seçilmişti. Yönetim yeni isimlerden oluşuyordu. Yeni yönetim ilk icraatlarından biri olarak Türkiye sanayinin içinde bulunduğu duruma ilişkin geniş katılımlı bir değerlendirme süreci gerçekleştirdi. Ve sadece sanayide değil birçok alanda Türkiye'nin vasat seviyede olduğu ve vasatlığı da korumaya meyilli olduğu

*İSO Başkanı
Erdal Bahçivan,
13. Sanayi Kongresi'nde
sanayicilere
seslendi.*

sonucu ortaya çıkarıldı. Türkiye'nin yaşadığı vasatlık aşılamaadan Türk sanayinin içinde bulunduğu vasat seviyeden çıkışı mümkün olamayacaktı.

İSO 2014'te geleneksel hale getirdiği Sanayi Kongreleri'nden 12'sini düzenledi. Bu kez konu da program akışı da farklıydı. Kongreyi çok sayıda iş dünyası temsilcisi, üniversite öğrencileri ve akademisyenler izledi. "21. Yüzyıla Büyük Yüzleşme" temasıyla gerçekleşen kongrenin başlığı da İSO Başkanı Erdal Bahçivan'ın yaptığı konuşma da siyasette bir kısır döngüye giren Türkiye'ye uyarı niteliğindedir.

Bahçivan, geçmişin gölgesi altında Türkiye'nin sorunlarına yönelik yapılan tartışmaların, toplumu yorgunluk ve ümitsizlikle bir kısır döngüye mahkûm ettiğini belirtiyor ve gelinen noktada kimsenin masum olmadığını söylüyordu:

"Bu doğrultuda ekonomi başta olmak üzere siyasal ve sosyal birçok alandaki gerçeklerle, gerçeklerimizle yüzleşmeliyiz. Çünkü yüzleşme cesaretini gösteremediğimiz için 20. yüzyılı kaybettik. Henüz başında olduğumuz 21. yüzyılı da aynı şekilde kaybetme lüksümüz yok.

Vasatlık zinciri 50 yıldan bu yana Türkiye'nin ayağına dolanıyor.

Uygulana gelen, daha çok inşaatçılığa, tüketime ve ranta dayalı ve dış kaynaklara bağımlı büyüme modeli, potansiyelini büyük ölçüde yitirmiş bulunuyor. Ülke ekonomisi 'orta gelir tuzağına' hapsolmuş durumda. Demokratik gelişme, toplumun beklentilerinin gerisinde kalmaya devam ediyor. Yeni dünyada en güçlü dönüştürücü kuvvet bilgidir. Yaygınlaşan belirsizlikleri aşmak ve vasatlaktan kurtulup refah ve esenliğe ulaşmak için yeni bir zihniyet ve yaklaşım gerekiyor. İSO olarak, 'bütünsel kalkınma' yaklaşımını öneriyoruz."

2015'te "Vasatlaktan Çıkış İçin: İnsan ve Kültür" temasıyla düzenlenen ve ilk defa interaktif formatla gerçekleşen 13. Sanayi Kongresi'ne ise 2 bini aşkın kişi katıldı.

İstanbul Sanayi Odası böylece gerekli uyarıları yapmış ve önerilerini de sunmuştu. Bundan sonrası sanayi için ihtiyaç duyulan adımların atılmasına kalıyordu. Türkiye ya kaynaklarının önemli bir bölümünü ve önceliklerini kısa zamanda sanayileşmiş bir ülke olmak için planlayacak ya da kaçıracağı sanayi devrimlerini izlemekle yetinecekti.

İSTANBUL YOLUNU ARIYOR: TASARIM MI, İMALAT MI, FİNANS MI?

İstanbul, Türkiye'nin 100 yıllık sanayi tarihinin merkezi. Geç sanayileşen Osmanlı ve ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk fabrikaları İstanbul'da kuruldu. İlk sanayi bölgeleri Avrupa Yakasında Kağıthane, Haliç, Bomonti, Zeytinburnu, Levent, Asya yakasında ise Kartal, Maltepe ile büyüdü.

Sanayinin merkezi olan İstanbul, Anadolu'dan aldığı büyük göçle bugün 15 milyon nüfusa dayandı. Son 12 yılda AK Parti iktidarının Anadolu sermayesine, küçük ve orta ölçekli işletmelere verdiği destekle sanayileşmede Denizli, Gaziantep, Kahramanmaraş gibi yeni üretim merkezleri doğsa da, İstanbul'un büyümeyi yönlendirme gücü sürüyor.

İstanbul hala Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın yüzde 24'ünü sağlıyor. İhracatın yüzde 52'si, ithalatın yüzde 56'sı İstanbul'dan gerçekleşiyor. İstanbul, Türkiye'nin dünyaya en entegre şehri. Dört saatlik bir uçuşla 1.5 milyar kişilik pazara ulaşma imkanı sunuyor.

2016 yılı sonu itibariyle İstanbul'da imalat sanayinde 18 bin 200 İstanbul Sanayi Odası üyesi firma faaliyet gösteriyor. Bu sanayi kuruluşlarında 1 milyon 127 bin kişi istihdam ediliyor.

İstanbullu sanayicilere göre üretim zorlaşsa da kentin sanayi şehri olarak korunması gerekiyor. İstanbul Sanayi Odası, Türkiye'nin 2023 hedeflerine ulaşabilmesi için amiral şehrin İstanbul olduğunu savunuyor. Bu kapsamda İSO 2015'de bir İstanbul Sanayi Strateji Belgesi hazırladı. Bu belge 18 başlık altında 46 strateji ve 85 eylem planını kapsıyor. Öneriler şöyle:

- Sanayinin İstanbul'un gayrisafi katma değeri içindeki payı yüzde 27,40, buna göre 33,84 olan Amsterdam, 29,97 olan Milano'dan sonra üçüncü sırada.
- Türkiye'nin ihracat vizyonu İstanbul ile kaçınılmaz bağlıdır. İstanbul'dan 52 milyar dolarlık ihracat yapılmaktadır.
- İstanbul'un 2023 yılında 160 milyar dolar ihracat yapması öngörülmüyor. İhracatın 10 yıl içinde 2.7 katına çıkarılması gerekmektedir. Bu hedef ulaşılabilir.
- İstanbul'un orta yüksek teknoloji ürünler ihracatı Türkiye genelinden fazladır. Türkiye'de kısa sürede yüksek teknolojiye dayalı ihracatı artırabilecek tek altyapı İstanbul'dadır.
- İstanbul'da sayıları 50'yi bulan üniversitenin olması sanayi için büyük avantaj. Bununla birlikte üniversiteler ile sanayi kuruluşları arasındaki işbirliği, İSO'nun yedi üniversiteyle birlikte bir sanayi platformu kurmuş olmasına rağmen henüz istenilen seviyenin çok altında.
- İstanbul sanayisinin tasarım kabiliyeti geliştirilmeli. İstanbul sanayi firmalarının üniversitelerin tasarım bölümleriyle işbirlikleri artırılmalı.

2000'LERDEN SONRA İSTANBUL

2000'li yıllar Türkiye için değişimin ivme kazandığı, tüketim alışkanlıklarının sürekli yenilendiği yıllardı. Bu sosyal yaşama da yansıyor, özellikle teknolojik yenilikler toplum tarafından hemen benimseniyordu. Örneğin 2016'da Türkiye genelinde konutların yüzde 96,6'sında cep telefonu ya da akıllı telefon, yüzde 22,9'unda masa üstü bilgisayar, yüzde 36,4'ünde taşınabilir bilgisayar, yüzde 29,6'sında da tablet bulunuyordu. 2015'te yüzde 20,9 olan internete bağlanabilen televizyon oranı da yüzde 24,6'ya çıkmıştı. İnternet kullanıcısı sayısı 46,3 milyonu, 36 milyon kişi de cep telefonu sosyal medyada dolaşıyordu. Cep telefonu kullanımında Türkiye neredeyse her yıl dünyada ilk sırayı alıyordu.

İstanbul da 2000'li yıllar boyunca çok değişmiş, şehir hem bir finans hem de bir turizm merkezine dönüşmüştü. Metrobüs, Marmaray, metro ve Yavuz Sultan Selim Köprüsü'yle kentin ulaşım aksı da neredeyse tümüyle değişmişti. Üçüncü havaalanının inşaatına başlanmış, Kanal İstanbul gibi büyük projeler için harekete geçilmişti. Kentin sınırları da genişlemiş, Beylikdüzü ve civarındaki yapılaşmayla neredeyse yeni bir İstanbul doğmuştu. Her ilçe konutları, iş yerleri ve alışveriş merkezleriyle kendi sosyal hayatını da kuruyordu. Kentsel dönüşüm alanı ilan edilen semtler çoğu zaman

el değiştiriyordu, Fikirtepe, Zeytinburnu, Gaziosmanpaşa, Esenyurt her seferinde İstanbulların karşısına başka bir çehreyle çıkıyordu. Bazen butik projeler bazen de dört bin dairelik büyük projeler inşaat sektörünü dinamik tutuyordu.

2000'lerde hem Türkiye'nin hem de İstanbulluların yüzünü güldürecek gelişmeler de yaşanmıştı. Bunlardan biri Galatasaray'ın UEFA Kupası'nı kazanmasıydı. Bu kupayı alan ilk Türk takımı olan Galatasaray, sadece kendi taraftarlarını değil, tüm Türkiye'yi heyecanlandırmıştı. Dalgıç Yasemin Dalkılıç da uluslararası başarısıyla göz doldürmüştü. Türkiye'yi sevindiren bir olay da 2006'da Orhan Pamuk'un Nobel Edebiyat Ödülü'nü almasıydı. Bu aynı zamanda Türkiye'nin kazandığı ilk Nobel oluyordu. İstanbul, Pamuk'un romanlarının büyük bölümünün ana karakterlerinden biriydi. İstanbul'un yaşadığı sosyo-ekonomik ve politik değişimler bu romanların içinde ustalıkla betimleniyordu.

Pamuk'u 2015'de Nobel Kimya Ödülü'nü kazanan Prof. Dr. Aziz Sancar izledi. Sancar ödülü, morötesi ışınların DNA'ya verdiği hasarı ve vücudun bu hasarı tamir sürecini haritalandıran çalışmasıyla aldı.

Türk sineması da neredeyse 60'lı yıllardaki coşkusuna yeniden kavuşmuştu. Nuri Bilge Ceylan'ın 2008'de "Üç Maymun" filmiyle Cannes'da en iyi yönetmen ödülü alması, 2014'te yine aynı festivalde "Kış Uykusu" filmiyle en büyük ödül olan Altın Palmiye'yi kazanması Türk filmlerinin uluslararası alandaki başarısının belgesiydi.

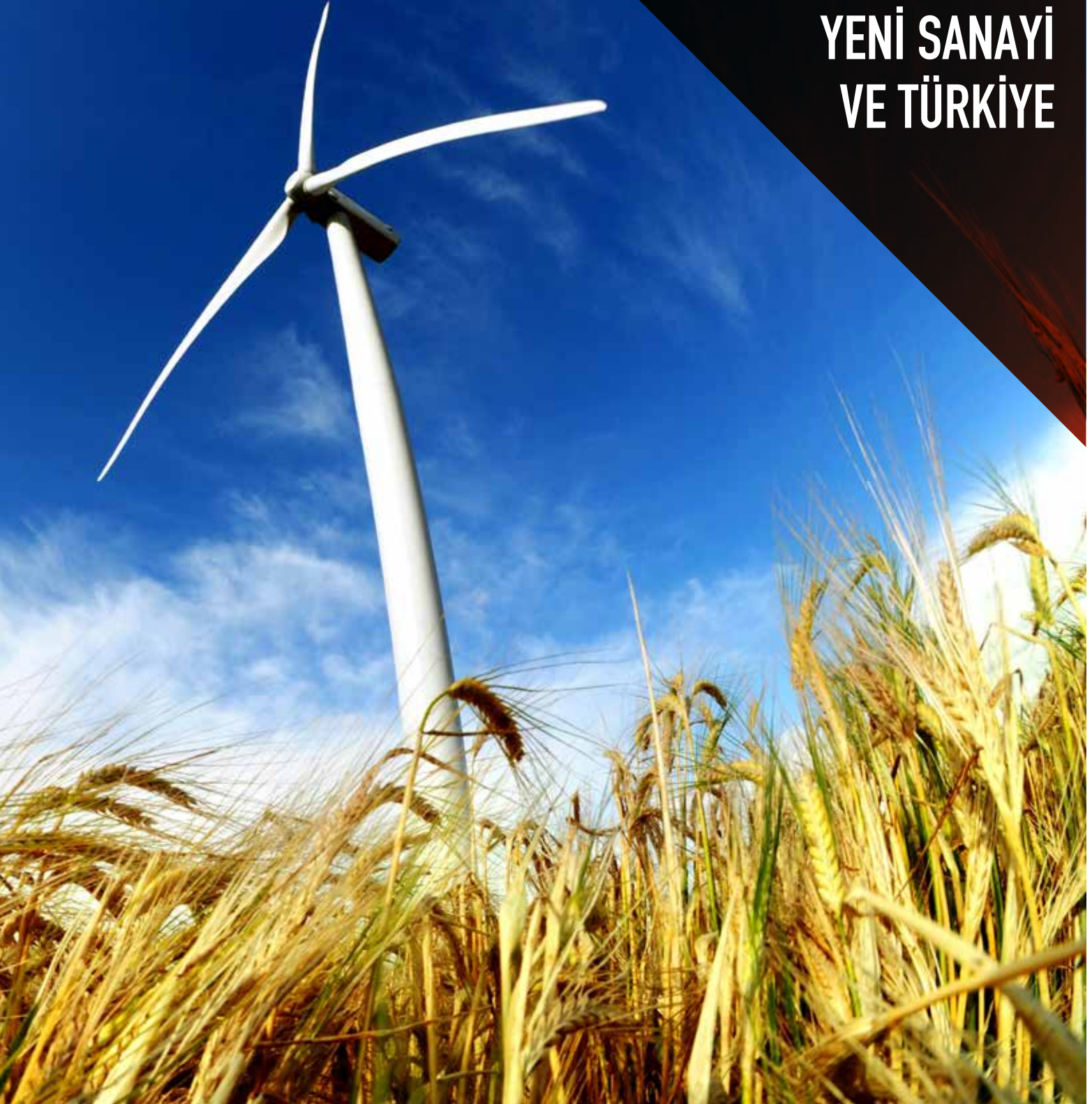
65
yıllık

İSTANBUL
SANAYİ ODASI

**YENİ DÜNYA
YENİ EKONOMİ
YENİ SANAYİ
VE TÜRKİYE**

Üretmeden olmaz... Çünkü üretiyorsak varız, ancak üretirsek var olacağız. Toplumsal refahın formülünün sanayide olduğunu biliyoruz. Aslında gerçek mutluluğun kullandığımızda değil, ürettiğimizde saklı olduğunu; tüketerek değil, üreterek var olabileceğimizi de biliyoruz. Gerçek refah gerçek ekonomide, üretimde yatıyor. O halde sanal değil, gerçek zenginliği aramaya devam etmeliyiz. İşte bu nedenle sanayiden ve sanayileşmeden asla vazgeçemeyiz.

İstikrarlı, sürdürülebilir ve güçlü bir ekonomik büyümenin anahtarı sanayidir. Sanayi ekonominin bel kemiğidir. Büyüyen sanayi, güçlü ekonomi demektir. Çünkü daha çok sanayi daha çok istihdam, daha çok aş, daha çok iş demektir. Alın teriyle, sabırla ve azimle üretim yapan, toplumsal refaha katkı sağlayan insanlar bu ülkeye can veriyor. Umut veriyor. Çünkü üretmek umut etmektir. Üretmek sevmektir.

Sanayiciler bu duygular eşliğinde üretimde çağı yakalamanın, dünyanın en yeni üretim tekniklerini tanımanın ve uygulamanın çabası içindeler. Geleceğe yürümek için ileriye bakıyorlar. Sanayinin geleceğini kuruyorlar.

Dünya yepyeni bir sanayi döneminin arifesinde. Geçen yüzyıllarda sanayide yaşanan büyük dönüşümler, ekonomide ve toplumsal hayatta da köklü değişiklikleri beraberinde getirmişti. Buhar makinesinin icadı, elektrikli üretim, bilgisayar ve internet çağı... Sanayide başlayan bütün bu yenilikler dünyanın, Türkiye'nin, İstanbul'un ekonomisine, hayatına, kent dokusuna nüfuz etti, onları şekillendirdi.

Şimdi yeni bir çağa adım atıyoruz. Son 30 yılda küresel üretimin merkezinin Batı'dan Asya-Pasifik bölgesine kayması, ülkeleri ve sanayicileri yepyeni arayışlara sevk etti. İletişim ve ulaşımda yaşanan gelişmeler sayesinde dünya küçüldü. Her alanda rakiplerin sayısı arttı. Rekabet çok daha çetin bir hale geldi. Sanayileşmiş batılı ülkelerin,

klasik rekabet unsurları olan sermaye, işgücü ve hammadde üzerinden rakipleriyle yarışması imkânsız hale geldi. Onlar da yeni küresel üretim yapısında var olmanın yolunu inovasyon ve teknolojiye gördüler.

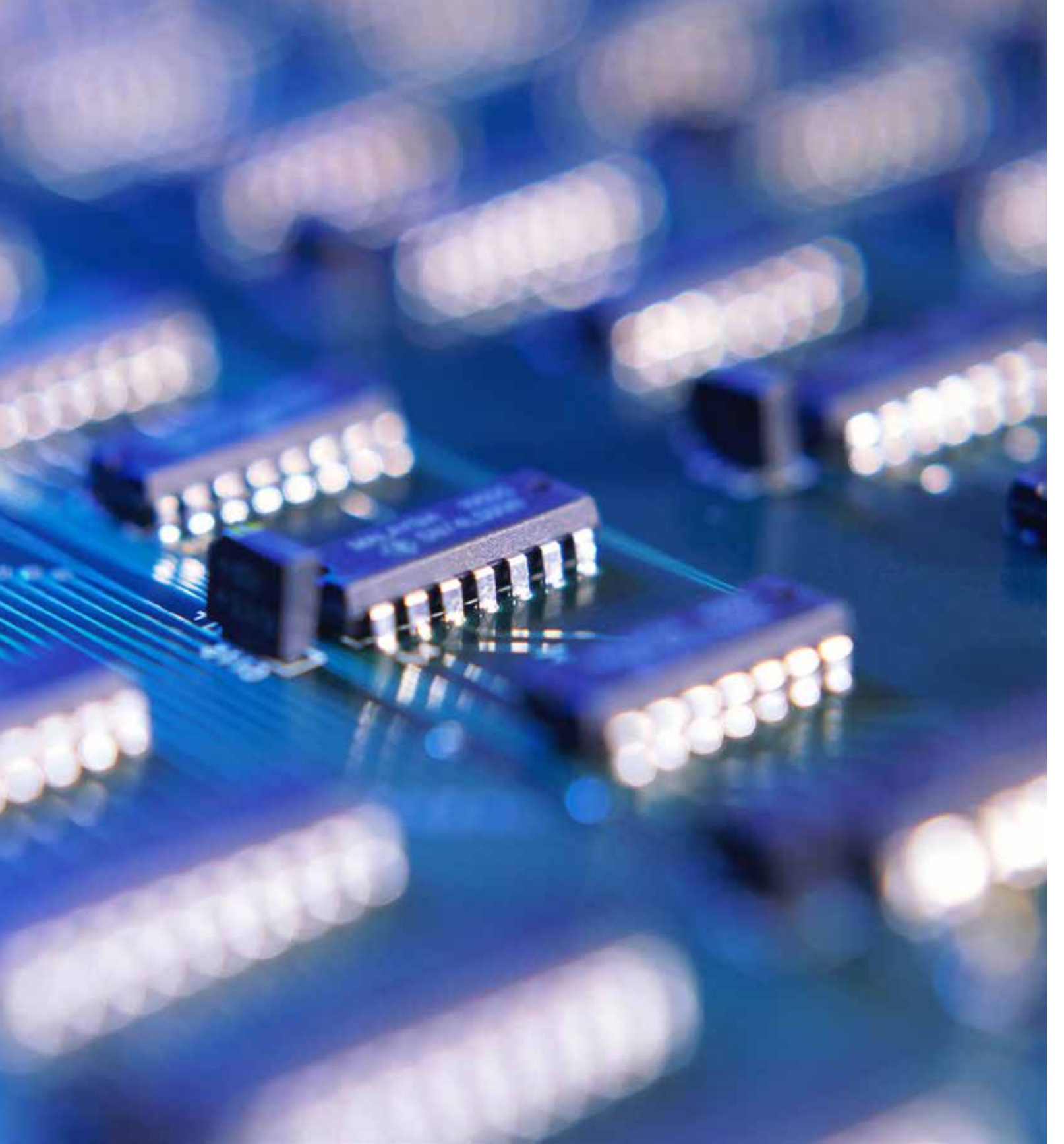
Üretim anlayışında da köklü bir değişim yaşanıyor. Üretim, geleneksel olarak, hammaddelerin insanlar ve diğer kaynaklar kullanılarak ürüne dönüştüğü süreçler olarak görülürdü. Şu anda ise merkezlerinde fiziksel üretimin bulunduğu çok daha geniş kapsamlı değer zincirleri ortaya çıkmış durumda. Bu ağlar farklı fikirleri, ürünleri ve hizmetleri küresel çapta entegre ediyor.

Sanayinin dönüşümü herkesi etkiliyor. Son dönemde üretim ekosisteminin küreselleşmesi daha çok sayıda şirketin, ülkenin ve insanın refahını etkiler hale gelmiş durumda. Dünyanın dört bir yanındaki ülkeler sanayinin küreselleşmesinde ve üretimin yaygınlaşmasında rol aldı ve bu süreçten yararlandı. Üretimin küreselleşmesi yüksek değerli mesleklerin yaratılmasının ve gelişmekte olan ekonomilerdeki yükselen orta sınıfın yaşam standartlarındaki artışın temel itici kuvvetidir. Bu durum, şirketlerin yanı sıra gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki rekabetin tabiatını değiştiriyor.

Oluşan çetin rekabet ortamında, yeni üretim çağına çevik, yaygın ağa sahip, bilgiyi ve analiz sistemlerini ustalıklı kullanan, farklı küresel piyasalara ürün ve hizmet sunabilen yetenekli çalışanlar ve akıllı makinelerden yararlanan şirketler damga vuracak.

Gelecekte de ülkeler katma değerli istihdam yaratmak ve küresel çapta liderlik, üretim inovasyon ekosistemlerinden yararlanma konusunda birbirleriyle rekabet halinde olmaya devam edecek. Üretim şirketleri – mevcut güçler ve yeni aktörler – yeni ve mevcut müşterilere yönelik kârlı pazarlara hâkim olabilmek amacıyla, giderek yoğunlaşan, yetenek odaklı bir inovasyon rekabetine girecek. Bu rekabet yoğunlaştıkça,

hem devlet politikaları hem de üretim şirketlerinin stratejileri kaynak ve beceriler çevresinde yoğunlaşan rekabete bağlı olarak şekillenecek.

Geleceğin ipuçlarını şimdiden görüyoruz: Klasik sanayi devriminin mantığına uygun bir şekilde üretim yapan şirketlerin varlık değeri ve kâr oranları her geçen gün azalıyor. Buna karşın, inovasyon ve katma değeri yüksek ürünlere yönelmiş şirketlerin varlık değeri ve kâr oranlarında, adeta bir patlama yaşanmakta. Bu süreçte geçmişin üretim anlayışıyla ilgili ezberler bozuluyor.

Teknoloji en büyük dönüştürücü güç. Daha birkaç yıl önce hayal etmekte bile zorlandığımız teknolojik gelişmelere tanık oluyoruz. “Büyük veri” olarak adlandırılan yeni dijital kaynaklar ortaya çıkarken, yapay zekâya sahip akıllı makineler kendi kendini geliştirmeyi öğreniyor. Üç boyutlu yazıcılar üretim hayatında devrim yaratabilecek bir şekilde gelişiyor. Sadece verileri iletmekle ve depolamakla kalmayan, veri üreten ve veri değerlendiren akıllı ürünler yeni nesil ticaret ağlarının oluşmasında rol oynuyor.

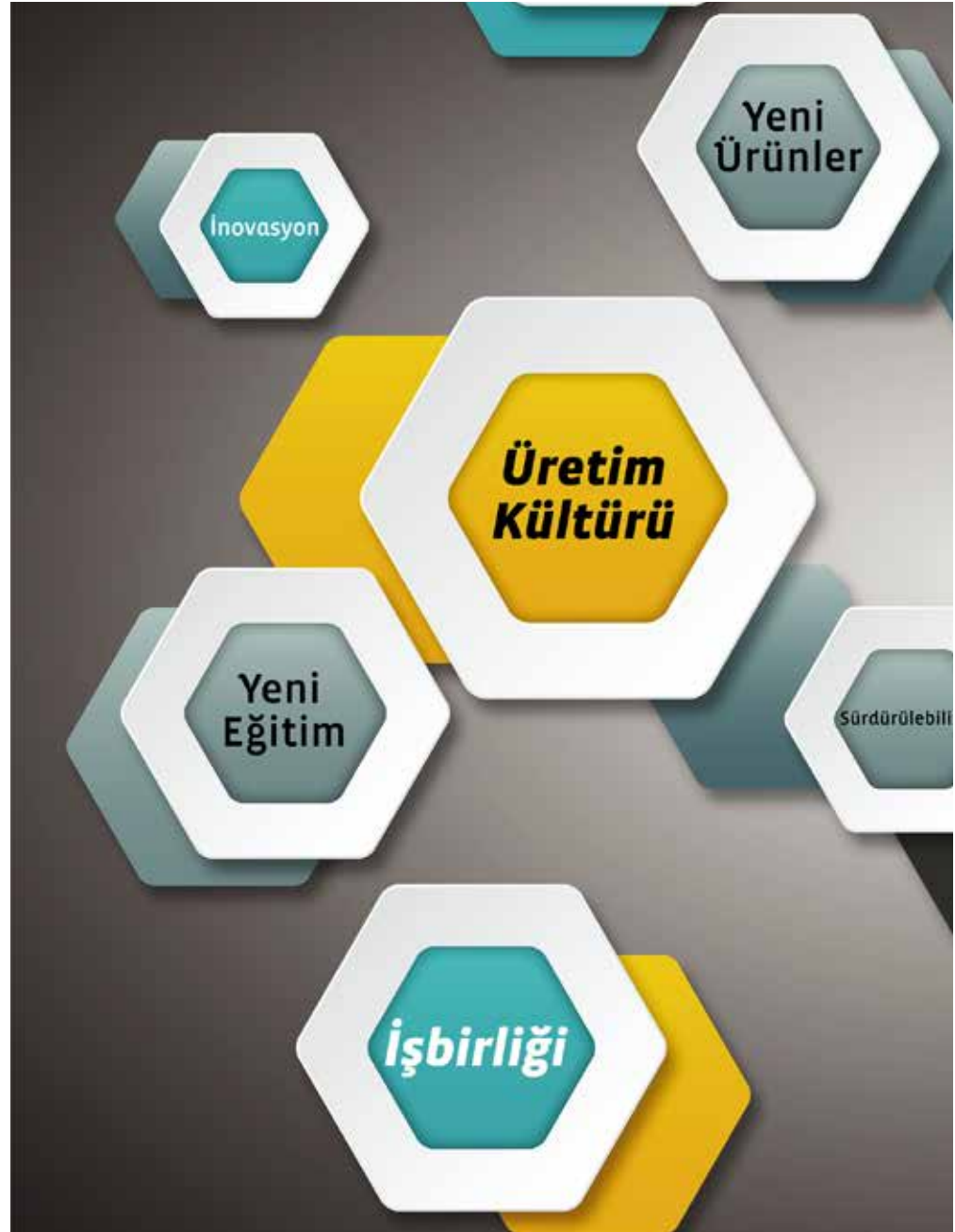
Sanayi artık makinelerin makinelerle iletişim kurduğu bir aşamaya geçiyor. Akıllı ve bağlantılı ürün ve üretim süreçleri müşteriye, satıcıya, üreticiye, tedarikçiye birbirine daha da yakınlaştırıyor, taleplerin ve geri bildirimlerin hızla iletilmesini sağlıyor. Bilgi teknolojileri sayesinde oluşan muazzam veri birikimini iyi kullanan firmalar, üretimlerini ihtiyaçlara büyük bir hızla uyarlıyor. Esnek ve verimli bir üretim yapısı oluşuyor. Üç boyutlu yazıcılar sayesinde üretim fabrikaya bağlı olmaktan kurtuluyor, her yer üretim mekânı haline geliyor.

Dünya değişirken biz bu değişimin neresinde olacağız? Hiç şüphe yok ki Türkiye'nin de yeni nesil sanayi anlayışını benimsemesi ve bu doğrultuda bir dönüşüme kendini hazırlaması gerekecek.

YENİ SANAYİ ÇAĞI

İmalat sanayi sürekli değişim içinde olan ve çevrimsel değişim gösteren bir sektör. İmalat sektörü aslında son birkaç on yıldır dönüşümünü sürdürüyor. Bu dönüşüm giderek hızlanmakta.

İmalat sektörü 2010'da küresel istihdamın yüzde 16,6'sını temsil etmekteydi ve GSYH'deki payı küresel planda sürekli düşmekteydi.

(1970’te yüzde 27’den bugün yüzde 17’ye düşmüş bulunuyor.) Ancak sadece üretimin milli gelirdeki payına bakmak yanıltıcı olur, asıl önemli olan üretimin değer zincirlerindeki etkisidir. Bu açıdan bakıldığında, üretkenlik gücü muazzam olmaya devam ediyor. Bugün dağıtım ve perakende gibi faaliyetler bile değer zinciriyle bütünleşmiş durumda. O nedenle sadece imalata ve imalat istihdamına bakmak yeterli olmaz. Daha karmaşık bir imalat çerçevesi belirlemektedir.

Yakın zamanda yapılan araştırmalar, üretimin ülkelerin refahı açısından önemini bir kere daha ortaya koymuş, dünya genelindeki 128 ülkedeki gelir düzeyi farkının yüzde 70’inin ihracat ürünleri verilerinden kaynaklandığını göstermiştir.

İşte bu nedenlerle sanayisini ikinci plana atan gelişmiş ülkelerin bu yönelimi bizi yanıltmamalı. Çünkü tarih boyunca bütün gelişmiş ülkeler önce sanayileşmiş, sonra diğer sektörleri de geliştirmiştir. Unutmamalıyız ki gelişmiş ülke olmanın yegane koşulu sanayileşmiş ülke olmaktır. Sanayileşmemizi en yükseğe çıkarmadan diğer sektörlerle yönelemeyiz.

ÜRETİMİN TÜRKİYE AÇISINDAN ÖNEMİ

Bütün dünyada üretim ekonomisi yeniden önem kazanırken, küresel düzeyde rekabet gücünü artırmış bir Türkiye için yeni bir ekonomik kalkınma modeline ihtiyaç duyuluyor. Elbette Türkiye’nin yeni ekonomi hikayesinin odağında üretim bulunuyor, yeni yol haritasını üretim ekonomisi çiziyor. Bu yeni modelin olmazsa olmazı; yüksek katma değerli, ileri teknolojiye dayalı, verimli, çevreye duyarlı, dışa bağımlılığı azaltan, güvenli ve sürdürülebilir bir üretim yapısı şeklinde tanımlanıyor. Bunun için temel koşul, kendi üretim ve ürün teknolojilerine sahip olmak, daha yüksek katma değerli üretim yapmaktır. Sanayimizin işte böyle bir dönüşümü başarması gerekiyor.

Türkiye’nin de tüm dünyadaki değişime ayak uydurarak sanayileşmesini güçlendirmesinin yolu, bu alanda ulusal yatırım ve üretim stratejilerini belirlemekten geçiyor. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından hazırlanan “Türkiye Sanayi Stratejisi”, İstanbul Sanayi Odası tarafından hazırlanan “İstanbul Sanayi Strateji Belgesi” bu doğrultuda atılmış önemli adımlar.

Türkiye ve İstanbul sanayisinin hedeflediği bu dönüşüm, ihracat ile üretimde hem nitelik hem de nicelik bakımından bir yükselmeye yöneliktir. Bu süreçte AR-GE, inovasyon, ürün geliştirme, tasarım ve tüm üretim süreçlerinde teknoloji içeriğinin yükseltilmesi en fazla odaklanılması gereken konular olacak. Bu kapsamda Türkiye'nin 2023'e kadar milli gelirden AR-GE'ye ayrılan payı yüzde 3'e çıkarma hedefi son derece önemlidir.

Her gün daha iyisini üretmek elimizde. Bu konuda hedeflerimiz büyük, umutlarımız yüksek. Bütün bunları nasıl yapacağız? Elbette yine sanayi birikimimize dayanarak ve bilim ile sanayiye bir araya getirerek... Çünkü sanayi ve bilimsel araştırmalar birbirini desteklemektedir. Teknolojik gelişmeler ancak gelişmiş bir sanayi altyapısı ile mümkündür. Bilimsel gelişmelerin en geniş uygulama alanı ise yine sanayidir. Sanayi altyapınız yoksa araştırma geliştirme faaliyetleri için olanacağınız da yok demektir. Buluş, fikir ve yeniliklerin yeşerdiği ve geliştiği en önemli alandır sanayi.

Bir toplumda inovasyon kültürü ancak sanayinin var olması ile oluşup gelişir.

Yüksek değer yaratan her ürün ve hizmetin ardında üretim süreci vardır. Üretim, teknolojik inovasyonların piyasaya sunulan ürün ve hizmetlere uyarlanmasına olanak tanır. Üretim aynı zamanda yeni ürünleri ulaşılabilir kılarak sağladığı ekonomik ve toplumsal faydayı artırır, arzulanan etkiyi ortaya çıkarır.

Üretim büyük zenginlik ve vasıflı çalışan yaratma potansiyeline sahiptir. İhracatımızın büyük bölümünü üretim oluşturmaktadır. Üretimden doğan katma değer ve istihdamın büyük kısmını KOBİ'ler, mikro, küçük ve orta ölçekli girişimler oluşturmaktadır. Üretim Anadolu piyasaları açısından da kritik önemdedir: Bilim ve inovasyon alanındaki gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni piyasalar, üretimi geleneksel ve yeni sektörlerin ötesine taşıma becerimizi artıracaktır.

ÜRETİMİN GELECEĞİ, YENİ ÜRÜNLER VE YENİ FABRİKALAR

Dünyada yeniden şekillenen sanayi anlayışıyla üretim süreçleri yeniden tanımlanıyor. Yeni ürünler hayatımıza girmeye başlarken bütün bu gelişmeler üretimin mekanı olan fabrikaların da değişmesini beraberinde getiriyor. Türkiye'nin yakalaması gereken değişimi anlamak için, yeni ürünlerin ve yeni fabrikaların temel özelliklerine daha yakından bakalım:

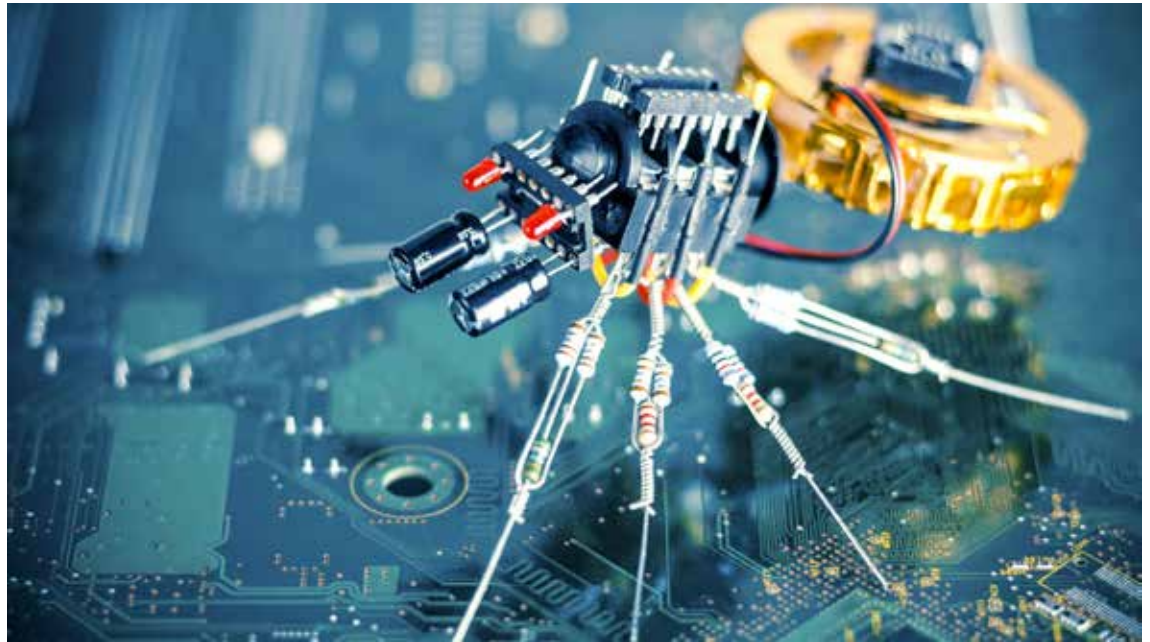
Üretim daha kolay hale geliyor. Bilgisayar destekli tasarım ve simülasyon uygulamaları, piyasaya yeni ürün sunmak amacıyla harcanan para ve zamanı azaltıyor. Gelişmiş robot teknolojileri otomasyonu ucuzlatıyor ve esnekleştiriyor. Nano parçacıklar gibi yeni malzemeler ürünlere yeni özellikler kazandırıyor. Nesnelere plastik ve metal katmanlar halinde ortaya çıkaran üç boyutlu baskı gibi yeni üretim süreçleri prototip üretiminde zaten kullanılıyordu. Günümüzde ise nihai ürünlerin üretiminde de kullanılmaya başlandı.

Gelecekte birçok yeni ürün hizmetlerle bir arada sunulacak. Yeni ürünlerdeki hizmet

ve fonksiyonların arttığını göreceğiz. Buna bağlı olarak ürün zekâsının artması, örneğin bileşenlerde gömülü mekatronik bulunması da gerekecek. Ürünle birlikte, ürünün onarılması gerektiğinde uyarı veren sensörler de gelecek. Bu da tasarım ve üretim yönteminin bu doğrultuda değişmesini gerektirecek.

Bugün belki sadece adını duyduğumuz ürünler hayatımızın bir parçası olacak. Bu bağlamda, önümüzdeki yıllarda ihtiyaç duyulacak geleceğin ürünlerini ortaya çıkarmak üzere, bu değişimi mümkün kılacak temel teknolojilere duyulan ihtiyaç da artacak. Bu teknolojilerin bazıları; fotonik, mikro elektronik, nano elektronik endüstriyel biyo teknoloji ve nano malzemelerdir.

Geleceğin ürünlerini ortaya çıkaran itici kuvvetler hem küresel hem de yerel olacak. Çünkü bir yandan küresel çapta tüketici elektroniği, bağlantı olanakları, telekomünikasyon, mobilite, büyük veri ve yapay zekâya dair düzenlemeler yapılması kaçınılmaz olacak. Diğer yandan yeni ürünlerin yerel piyasa ihtiyaçlarının gereksinimlerine cevap vermesi gerekeceği için yerel dinamikler de bunlar üzerinde etkili olacaktır.

Şirketler ürünlerinin yeniden kullanımı ve geri dönüşümü konusunda daha fazla sorumluluk almaya başladıkça, atıksız üretim ve “yeniden üretim” yaygınlaşacak.

Bu koşullarda imalatta şu tür “iş modelleri” yaygınlaşacak:

- *Ürünlerin ve hizmetlerin bir arada sunulması,*
- *Ürünlerin kullanımına dair gömülü sensörlere ve açık verilere dayalı yeni bilgi kaynakları,*
- *“Fabrikasız üretici” olmak, üretimi başkalarına bırakırken, teknolojik bilgi satarak değer yaratmak,*
- *Nihai ürünü tekrar üreterek, orijinal özelliklerini yeniden sağlayarak ve geliştirerek “yeniden üretici” olmak,*
- *Hiçbir müşterinin ürüne tek başına sahip olmadığı “ortaklaşa tüketimi” hedeflemek,*
- *Sektör içerisinde ve farklı sektörlerle yeni (rekabetçi) stratejik ittifaklar kurarak değer yaratmak,*
- *Yüksek operasyonel beceri ve girişimci öngörülerini sayesinde yeni teknolojileri daha hızlı bir şekilde hayata geçirmek.*

Fabrikalar da değişecek. Büyük, sermaye yoğunluklu çok sayıda insanı istihdam eden, karmaşık makineler üreten, otomotiv şirketleri gibi şirketler tarafından işletilen türden fabrikalar varlığını sürdürecektir. Ancak üretimin önemli bir kısmı küçük ölçekli olarak gerçekleştirilecek, hatta evlerde yapılacak.

Yeni teknolojilerin birçoğu çok daha az sayıda çalışan gerektiriyor. Bu da üretimin, çok fazla yeni istihdam yaratmayacağı, en azından fabrikalarda çalışanların sayısının artmayacağı anlamına geliyor. Ancak üretime ve bağlantılı hizmetlere daha geniş açıdan bakıldığında, geleceğin fabrikalarının istihdamı artırabileceği görülüyor.

Geleceğin fabrikaları bazı alanlardaki araştırmaları öncelik haline getirerek, araştırma ve inovasyonları takip ederek gereken dönüşümleri belirleyebilir ve gerçekleştirebilir. Bu alanlar şunlardır:

- *Gelişmiş üretim süreçleri,*
- *Esnek ve akıllı üretim sistemleri,*
- *Dijital, sanal ve kaynakları verimli kullanan fabrikalar,*
- *İşbirliğine açık ve mobil girişimler,*
- *İnsan odaklı üretim*
- *Müşteri odaklı üretim.*

Öte yandan geleceğin fabrikaları da geleceğin ürünleri arasında değerlendirilecek, bu fabrikaların tasarımında kullanıcı (çalışan) deneyimi de dikkate alınacak.

İNOVASYON

Yeni çağın temel rekabet unsuru, inovasyon. Peki ya inovatif yönü güçlü bir sanayi yapısı hangi koşullarda gelişebilir?

İnovasyon ancak; yeni fikirleri üreten, fikirleri yeniden kombine eden ve bunlarla deneyler yapan yetenekleri, bu fikirleri destekleyen yatırımcıları ve kredi verenleri ve bu fikirlerin test edildiği pazarları kapsayan bir sistem içinde mümkün olabilir.

Bu sistemde kamu sektörü önemli bir rol oynar. Ulusların rekabet güçleri arasındaki farklar ancak kamu sektörünün eylemleri/ eylemsizliği ya da yanlış eylemleri ile açıklanabilir. Okul ve üniversiteler, mali rejim, rekabet ve fikri mülkiyet hukuku ve kamunun standartları belirleme, yatırım ve tedarik politikaları burada belirleyici önem taşır.

Girişimciler, şirketler, yatırımcılar, politika belirleyiciler, düzenlemeciler ve eğitimciler arasında onların eylemlerinin koordinasyonuna ve küçük aktörlerin seslerini duyurmasına yardımcı olacak şekilde yeni fırsatlar, mevcut kaynaklar ve en iyi uygulamalara ilişkin enformasyonun hızla yayılmasını sağlayacak ağlar, inovasyon sisteminin zankıdır. İnovasyon sisteminin kendini yeni gelişmelere kolaylıkla uyarlayabilmesinde de bu ağların rolü yaşamsaldır.

İmalatın ve inovasyonun ağlarda gerçekleştiği günümüzde, yurtttaşlar, araştırmacılar, şirketler, girişimciler ve devlet organları arasında açık bağlantılar belirleyici öneme sahiptir.

Bağlantılılık ve geniş bant insan esenlik ve refahının önkoşulu haline gelmiştir. Herkesin her yerden wifi erişime sahip olması gerekiyor.

Başarılı inovasyon için gerekli çerçeve koşullarını şöyle sıralayabiliriz:

- *İnsan faktörü: Gerekli eğitime, deneyime ve becerilere sahip insanlar.*
- *AR-GE: Kamu sektörü inovasyonun gelişmesi için gerekli politika ve teşvikleri sağlamanın ötesinde özel sektörün inovasyon için yararlanabileceği çığır açıcı türden inovatif atılımları gerçekleştirmekle de yükümlüdür.*
- *Kültür: Toplumun yeni teknolojilere ve inovasyonun hızına açık olması. Güven düzeyinin yüksek olması, mobilite ve göçleri teşvik etmesi ve işbirliğine açık olması*
- *Fikri mülkiyet rejimi: Fikri mülkiyetin korunmasıyla açık inovasyonun desteklenmesi arasında bir denge kurulması.*
- *İleri enformasyon teknolojileri ekosistemi: İnovasyon ağlarını geliştirme ve ayakta tutmak için hızlı ve güvenilir iletişim esastır.*

- *Yeni firmaların desteklenmesi: Yeni fikirlerin ticarileştirilmesi açısından küçük ve mikro ölçekli yeni firmalar yaşamsaldır. Girişimciliğin desteklenmesi inovasyonun temelidir.*

İnovasyon konusunda, araştırma ve yayından öğretime kadar, mümkün olduğu kadar gerçek zamanda bilgi üretimini mümkün kılacak yeni bir yaklaşım gerekiyor. Açık inovasyona daha büyük bir vurgu yapmalıyız. Bu bağlamda yurttaş bilimi, FabLab'ler ve sivil toplumu seferber edici ve işbirliğini geliştirici girişimler öne çıkacaktır.

Devletin yenilikçiliğe verdiği önem ve sürdürülebilir bir yenilikçilik kültürü için sağladığı desteğin ana kalemleri inovatif yapının temel taşı olan yetenekli insanları kazanmak için uygun bir kanun yapısı/ yönetmelik düzeni ve bu insanları eğitmek için verilen finansal destek sistemleri olmalıdır. Devlet, gerek yetenekli yabancı insanları ülkemizde çalışmaya teşvik etmek gerekse ülke içinde kabiliyetli bir insan gücü yetiştirmek için yapısal ve kararlı bir sistem izlemelidir.

SANAYİDE YENİ YÖNETİM

Son 20 yıldır iş hayatını, iletişim teknolojisi kadar derinlemesine veya sıklıkla dönüştüren başka hiçbir şey olmadı. Sanayinin yeni döneminde de iletişim aynı önemli rolü oynamaya devam ediyor.

Birinci Dalga'da, iletişim teknolojisindeki ilerlemeler birçok şirketi faaliyet modellerini yenilemeye sevk etti. İkinci Dalga'da internet ağının artan gücü işletme modelleri üzerine kökten bir yeniden düşünmeyi teşvik etti.

İnternet, müşterilerle üreticiler arasındaki ilişkileri derin bir şekilde değiştirdi. İnternet sadece farklı bir pazarlama kanalı değil, aynı zamanda yeni bir reklamcılık aracı. İnternet, yeni bir endüstriyel düzenin temeli oldu. Şimdilerde Üçüncü Dalga ise yönetim

modellerinde geniş tabanlı ve zamanı çoktan gelmiş olan bir devrime yol açacak. Enformasyon teknolojisinin etkinleştirdiği devrim eski yönetim modellerini -kuruluşların planlamak, öncelik sırasına dizmek, bölüştürmek, koordine etmek, ölçmek, işe almak ve ödüllendirmek için kullandığı yapı ve süreçleri- altüst edecektir.

Onun için günümüzde şirketlerin dijital dönüşümden çok paradigma dönüşümüne, değer ve ilkelerini, yapı ve uygulamalarını insanın ve doğanın çıkarlarıyla uyumlu hale getirmeye, sistemlerini bu amaçla yeniden

kurgulamaya ihtiyaçları var. Geleceğimizi belirleyecek olan asıl inovasyon bunun yol ve yordamlarını bulabilmek olacak gibi görünüyor.

Yakın bir zamanda şu gibi özelliklere sahip yeni organizasyonların boy attığına tanık olacağız:

- “Herkesin işyeri sahibi gibi düşünmesi ve hareket etmesi”,
- “İdari yönetimin emirlerini beklemek yerine kendi kendini yönetmeye yönelmesi”,
- “Şeffaflıkla sağlanan denetim”,

- “İş yaşamında karşılaşılan sorunların bütün örgütün katılımıyla crowdsourcing ile çözülmesi”, “şirket içinde her türlü fikrin serbest piyasada hak ettiği ölçüde rekabet etmesi”,
- “Stratejik yönetim, kaynak dağılımı ve önemli noktalara atamalar gibi idari kararlarla organizasyonun kolektif aklının dizginlenmemesi”,
- “Değişikliklerin, topluluk tarafından inşa edilerek yukarıdan boca edilmek yerine dalga dalga yayılması”,
- “Herkesin trendler ve dünyadaki gelişmelerden haberdar olması ve büyük resmi görmesi”,
- “Liderlik rütbesinin unvan ve pozisyonun bir ürünü olmaktan çok, eşdüzey bazlı, yetkinlik ve katkının tarafsız değerlendirilmesinin sonucu olması”.

İŞBİRLİĞİ VE İŞBİRLİKÇİ İNOVASYON

Günümüzde aynı amaç doğrultusunda birlikte çalışmak, sorunları işbirliğiyle çözmek hayatın her alanında bir ihtiyaca dönüşmüş durumda. İşbirliği, tek seferlik bir stratejik tercihin adı olmaktan çıkıp, kişisel ve kurumsal bir değere dönüşüyor. Bütün dünyada işbirliğine dayanan bir çalışma anlayışı yükseliyor. İşbirliği kültürü geliyor. Bu kültür ve anlayış, firmaların hem çalışanları arasında, hem de partner ve müşterileriyle olan ilişkilerinde hayat buluyor.

Günümüzde üretimin gerektirdiği hızı ve esnekliği yakalamak, katı bir hiyerarşiyle örgütlenmiş büyük ve hantal yapılar için imkânsız. Bunun yerine artık işbirliğine dayalı yatay ve dinamik çalışma modelleri benimseniyor. İnsanların daha kolay bir araya gelebildiği, daha çok paylaştığı, kendi özgün katkılarını sürece katabildiği, esnek yapılar ortaya çıkıyor.

Çağımızın üretim ve iş yapma anlayışı çalışanlar, paydaşlar, partnerler ve müşteriler arasında işbirliği kurmaya dayanıyor. Kurumlar, kişiler, fikirler ve süreçler arasındaki bağlantılar ve ağlar hayati bir önem kazanıyor. Firmalar için bir ağ yapısı kurup yönetmek günümüzde en geçerli kabiliyetlerden biri haline geldi.

Günümüzde inovasyonun kalbi bağlantılı insandır. Yüz yüze ilişkilerle ve sosyal ağlarda etkileşime açık insan yaratıcı inovasyonun vazgeçilmez önkoşulu haline gelmiştir. Görüldüğü kadarıyla inovasyonun ana akımı artık açık inovasyon ve işbirlikçi inovasyon üzerinden gelişecektir.

SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR GELECEK İÇİN

Günümüzde kalkınmayı sadece dar ekonomik anlamda, sınırsız nicel büyüme olarak almak artık olanaksız hale gelmiştir. Kalkınma saf ekonomik bir süreç olmanın ötesinde

sosyal, ekolojik, kültürel ve manevi boyutları olan, nitel ekonomik büyümeyle bağlı çok boyutlu sistemik bir süreç olarak anlaşılmaya başlamıştır.

Geleceğe üretimin olmadığı bir miras bırakmak hakkına ve şansına sahip olmadığımız fikri sanayiciler tarafından benimseniyor. Bizler gibi gelecek nesillerin de aynı kaynaklardan aynı şekilde yararlanmaya hakkı olduğunu hiçbir zaman unutmamalıyız. Dünyada kaynaklar hızla tükeniyor. Kaynakların tükenmesinin olumsuz sonuçlarını gün geçtikçe etkisi artan çevre sorunlarıyla açıkça görüyoruz. Bu nedenle sürdürülebilir bir gelecek, sürdürülebilir bir çevre, sürdürülebilir bir üretim yapısı her zamankinden önemli. Sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluğun temelinde, her zaman olduğu gibi sanayi şirketleri yatıyor. Üretirken çevreye duyarlı olan, yaşam kalitesini artırmaya, huzur ve refahı nesiller boyu sürdürmeye öncelik veren sanayi kuruluşları... Bugünün zenginliklerini geleceğe taşıyacak olanlar işte o sanayi kuruluşlarıdır.

Bütünsel kalkınma, insani gelişmişlik ve sanayileşmiş ülke olma hedefleri, ancak bir arada gerçekleşebilmektedir. Biri olmadan diğeri olmuyor. O halde kalkınmada insanı odağına alan bir anlayışa, çevreye ve geleceğe saygılı bir sanayi yapısına sahip olmalıyız. “Geleceği üretmek” böyle mümkün.

Sanayi, kentleri besleyen ana damardır. Çevreyle uyumlu, kaliteli kent yaşamını destekleyen bir sanayileşme anlayışı büyük bir önem taşıyor.

Sanayi ve sanayici bir kentte bilimin, sanatın, kültürün ve toplumsal hayatın en önemli destekçisidir. Sanayi şehri İstanbul için bu hep böyle oldu, böyle olmaya da devam edecek.

GELİŞEN SANAYİ VE İSTANBUL

Sanayi devrimi döneminden itibaren şehirleşme sanayileşmeyle iç içe bir gelişme olarak yaşanıyor. Günümüzde dünyanın her yerinde şehirleşme her zamankinden daha hızlı bir şekilde gelişmekte. Şehirlerin gün geçtikçe artan bir nüfusa kaliteli bir yaşam ve refah sağlaması gerekiyor.

Bu noktada akıllı şehirler, yeşil şehirler, marka şehirler gibi kavramlarla karşılaşılıyor. Üretimin şehir hayatı içinde daha akıllı, daha temiz, daha ulaşılır, çevresine daha çok katkı sağlayan bir şekilde yer alması için yenilikçi yaklaşımlar geliştiriliyor. Bir dönem çevre kirliliğine neden oldukları gerekçesiyle şehir

içinde yer verilmeyen ağır sanayi tesisleri artık temiz üretim teknolojileri sayesinde dünya şehirlerinde merkezi konumlarda yer alıyor.

Kıtaları ve kültürleri buluşturan coğrafi konumuyla İstanbul her dönem bölgesel bir merkez olmuş. Günümüzde de dinamik ekonomik ve sosyal hayatı, kültürel zenginlikleri, bilimsel altyapısı ve köklü sanayi tesisleriyle İstanbul küresel bir marka şehir.

İstanbul'un kimliğinin ayrılmaz bir parçası olan sanayi tesisleri, gelişmeye ve kendileriyle birlikte İstanbul'u geliştirmeye devam ediyor, devam edecek.

21. YÜZYILIN İNSANI

Yerelden ulusala, ulusaldan küresele insanlık olarak büyük bir değişimin içindeyiz. Bu değişim çağında ekonomik kalkınmanın günümüzdeki en önemli unsuru yüksek nitelik ve kabiliyetini üretime yansıtabilen "insan" gücü olarak karşımıza çıkıyor. Çünkü fark yaratacak bir ürünü tasarlamak bilgi birikimi, uzmanlık ve yaratıcılık gibi bireysel yetenekler istiyor. Bilgi ile üretimi bir araya getirmek, yeni üretim teknolojilerine hızla uyum sağlamak,

bunu rekabet avantajına çevirmek için nitelikli insana yatırım yapmak gerekiyor. Onca işsizliğe rağmen, bütün dünyada milyonlarca pozisyon, nitelikli eleman bulunamadığı için açık kalıyor. Sanayisi gelişmiş ülkelerde dahi firmalar nitelikli işgücü eksikliği nedeniyle müşteri taleplerini karşılayamamaktan yakınıyor.

Nitelikli insan gücünü geliştirebilen, bu kaynağı dünyadan kendisine çekebilen ve ekonomisine kazandırabilen ülkeler dünya ekonomisinde öne çıkıyor. Donanımlı mühendisleri, bilim insanlarını, yetenekli teknisyen ve üretim işçilerini bulmak ve elde tutmak sanayiciler için kritik öneme sahip.

Hızlı teknolojik gelişme çağında birçok şirket, insanın yerine mümkün olan her an ve her noktada teknolojiyi koymak isteyebiliyor. Ancak bu, çok büyük bir hata olur ve hem toplumun hem de ekonominin aşağı yönlü bir sarmala girmesine yol açar. Bunun yerine yapılması gereken, çalışanların eğitilmesi ve yetkilendirilmesi yoluyla yeni teknolojileri geliştirmelerinin sağlanmasıdır. Teknolojinin insanlara hizmet etmesi, becerilerini geliştirmesi gerektiği hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır.

Yeni çağın insanını şekillendirmekte sanayi ve sanayinin ihtiyaçları hayati bir rol oynayacak. İş dünyasında yapılan birçok kamuoyu araştırmasının ortaya koyduğu gibi, 21. yüzyıl ekonomisinin insan kaynağının temel özellikleri şöyle belirleniyor: Optimumu yakalayabilen, ekonomik ve teknolojik değişime uyum sağlayabilen, uzun vadeli düşünebilen, sürekli kendisini yenileyebilen, birlikte iş yapabilen, dünya ölçeğinde düşünebilme becerisine sahip, bilinçli ve üretken insan.

Bu bağlamda insan kaynakları uygulamalarının en önemli özellikleri de şunlar olacaktır:

- *Yaştan kaynaklanan kısıtları bilişim ve bilgisayar teknolojileri ve otomasyon yoluyla aşmaya yönelik yeni teknoloji temelli yaklaşımlar;*
- *Fabrikada çalışmayı genç potansiyel işgücü, mevcut işgücü, potansiyel göçmenler ve yaşlı çalışanlar açısından cazip kılabilecek yeni teknik, eğitsel ve organizasyonel yöntemler;*

- *Beceri ve yetenek gelişimine ve bilgi yönetimine yönelik, rekabet gücünün artmasını ve küresel bilgi toplumunun bir parçası haline gelmesini sağlayacak yeni yaklaşımlar;*
- *Fabrikalardaki bilgi işçilerini organize etmeye ve ödüllendirmeye yönelik yeni yöntemler;*
- *Fabrikalarda insan odaklı, çalışanların güvenlik ve rahatını sağlayan ortamlar;*
- *Geleceğin fabrika çalışmalarını küresel ve yerel toplumsal gündemler ve toplumsal kalıplarla entegre etmeye yönelik yöntemler.*

YENİ EĞİTİM

Her dönemin sanayici nesli farklıdır, yeni nesil sanayici bilgi odaklı ve yenilikçi olacak. Yüksek katma değer üreten nitelikli sanayinin, eğitim üzerinde yönlendirici bir rol oynaması kaçınılmaz. Böylece sanayiden başlayacak dönüşüm, eğitim yoluyla bütün toplumu etkileyecektir. Kısaca; nitelikli insan kaynaklarının kaynağı sanayidir. Böyle

bir insan ve toplum anlayışını sanayiye ve ekonomiye kazandırmak ise sadece sanayicilerin değil, bütün Türkiye'nin yararına.

Geleceğe yönelik olarak şu öngörülerde bulunabiliriz:

- *İmalatta nitelikli işgücü talebi artmaya devam edecektir,*
- *Yaşlanan nüfus, işgücünün bileşimini değiştirecektir,*
- *Bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM) niteliklerine olan talep artacaktır,*
- *Teknik uzmanlığın ticari ve problem çözme yetenekleriyle birleşmesi istenecektir,*
- *Yöneticilerin niteliklerinin artması gerekecektir,*
- *İnsani gelişimin tüm boyutlarına olan ihtiyaç artacaktır,*

O nedenle eğitim alanında gerçekleştirilecek dönüşümlerde bu eğilimler temel alınmalıdır.

Bilgi işlem okuryazarlığı, dijital iletişim, bilgisayar bilimi ve yazılım becerileri eğitiminin erken yaşlardan itibaren ve yaygın olarak gerçekleştirilmesi belirleyici önem taşımaktadır. Okul ve kütüphanelere 3D yazıcılar yerleştirilmesi durumunda, dijital imalat olanaklarının hızla yaygınlaştığı günümüzde gençler kendilerini ifade etmenin ve kariyerlerini geliştirmenin yeni yollarını böylece bulabileceklerdir.

Başarılı inovasyon için AR-GE çalışmalarının olmazsa olmaz hale gelmesi şirketleri çalıştırdıkları insanların bilimsel becerileri (STEM) konusunda duyarlı hale getiriyor. Ancak gene aynı nedenlerden ötürü bilimsel becerilerin sanatsal becerilerle tamamlanması (STEMA) zorunludur. Günümüzde sanatsal becerilerin ekonomideki önemi büyümektedir. Tasarımın (ve yaratıcılığın) her bakımdan belirleyici hale geldiği, duygusal zekânın insan davranışlarındaki belirleyiciliğinin görüldüğü koşullarda sanat ile inovasyon arasındaki

güçlü bağlar gözden kaçırılmaz. Geleceğin eğitiminin tüm bunları göz önünde tutması gerekiyor.

Burada nüfusun üretimin öznesi olarak temel Bilim, Teknoloji ve İnovasyon bilgilerine sahip olması ve profesyonel ve teknik becerilerini sürekli geliştirmesi gerekir; ancak bunun yanı sıra insanlar tüketiciler olarak yeni ürün ve teknolojileri kullanmaya açık olmalıdır. Yurttaşlar olarak Bilim, Teknoloji ve İnovasyon açısından kritik meseleleri ve ilgili hükümet politikalarını tartışabilmeliler.

ÜRETİM KÜLTÜRÜ

Ekonomide insan odaklı bir dönüşümün gerçekleştirilmesi için üzerinde durulması gereken nokta, üretim kültürüdür.

Son otuz yılda Türkiye ekonomisi üretimden gitgide uzaklaşırken, tüketim kültürü burada da önem kazandı. Öyle ki, günümüzde toplumsal statülerin tüketilen nesnelere üzerinden tanımlanmasına tanık oluyoruz: Şehirlerde tüketim mekânlarının en ayrıcalıklı şekilde konumlandırılması ve medyanın tüketimi arzu edilir yaşam biçimi olarak yansıtması sonucunda; tüketim kültürü toplumun yapısına ve özellikle gençliğe derinlemesine nüfuz etmeye devam etmektedir.

Üretim kültürünün yeniden gündeme gelmesi, bayrağı devralacak genç kuşaklara üretim aşkının aktarılması büyük bir önem taşıyor. Ancak bugün Türkiye'de eğitim sistemi bütünsel olarak üretim kültürüne uzak bir sistemdir. Türkiye'de mühendislik fakültelerinin mezunları dahil, nitelikli mezunlar üretim dışındaki işlere yönelmekte ve "masa başı iş" tercih edilmektedir. Eğitim, üretime katılmanın değil, üretimden kaçmanın bir yoluna dönüşmüştür.

Eğitim sistemi içinde üretimi merkeze alan, insanın üretici yönünü ön plana çıkartan bir kişi ve toplum düşüncesi geliştirilmeli ve

bu doğrultuda eğitim verilmelidir. Meslek Liseleri ve Meslek Yüksek Okullarının itibarı artırılmalı, bu kurumlar yeniden yapılandırılmalıdır.

Üretim kültürünü özümsemiş nitelikli insanlardan oluşan nitelikli bir nesli yetiştirmek, eğitim sisteminin çağın ihtiyaçlarına cevap veren, nitelikli bir sistem olmasını gerektiriyor.

Analitik düşünebilen, açık fikirli, yenilikçi, teknolojiye hâkim, yetenekli mezunlar sanayiye, ekonomiyi ve toplumsal hayatı kalkındıracak baş aktörlerdir. Bunun için üretime yönelik eğitim veren her düzeydeki okulun eğitim sistemi içinde hak ettiği yüksek noktaya gelmesi gerekiyor. Nitelikli insanları yetiştirecek nitelikli öğretmenlerin de itibarlarının artması için somut adımlar atılmalı. Önce öğretmenler üretim kültürüne yeniden kazandırılmalı.

Sanayiciler üretim kültürünü yaşatmak için somut öneriler sunuyorlar: Lise ve üniversite ders programlarında üretim kültürüne yer verilmesini, ders kitaplarında üretimin bir değer olduğunun altının çizilmesini talep

ediyorlar. Toplumun değerler bütününe etkileyecek hukuk, medya, siyaset gibi diğer mecralarda da üretim kültürünün teşvik edilmesini istiyorlar.

Yüksek öğrenimde de, hem öğrencilerin hem de araştırmacıların üretimle daha yakın olmasını sağlayarak üretim kültürünü destekleyecek yenilikçi öneriler gündeme alınmalı. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi bir “seçkin üniversiteler ligi” oluşturulması, sanayicilerin bir talebi. Bunun yanı sıra araştırma üniversiteleri ile eğitim üniversitelerinin birbirinden ayrıldığı üniversitelerde uzmanlaşmaya dayalı bir sistem kurulması da son derece önemli.

Yeni bir dünya, yeni bir ekonomi ve yeni bir sanayi anlayışı ortaya çıkarken, Türkiye her alanda bu büyük dönüşümün bir parçası olmalı. Sanayicilerin ekonomide ve toplumda üstlendiği rol yeni üretim yöntemleriyle, yeni ürünlerle, yeni teknolojilerle, yeni yönetim anlayışıyla sınırlı değil. Bunların ötesinde; bütünsel kalkınma anlayışı eşliğinde çevre, eğitim, şehirleşme gibi alanlarda da büyük bir toplumsal sorumluluk düşüyor sanayicilere.

- Yusuf Adıgüzel (Editör) / Soygunu Gören Adam Ahmet Ertürk Konuşuyor / Şehir Yayınları / 2008 / İstanbul
- Murat Akan / İstanbul Ruhunu Arayan Şehir / Arkeoloji Sanat Yayınları / 2013 / İstanbul
- Tutkun Akbaş / Türkiye'nin 77 Yılı / Tempo Yayınları / 2000
- Sina Akşin / Kısa Türkiye Tarihi / Türkiye İş Bankası Yayınları / 2007 / İstanbul
- Mehmet Altun / Fikir Üreten Fabrika TÜSİAD'IN İlk On Yılı / Doğan Kitap / 2008 / İstanbul
- Şafak Altun / 101 Ekonomi Hikayesi / Hayat Yayınları / 2008 / İstanbul
- Şafak Altun / Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Mucizeleri / Doğuş Yayınları / 2008 / İstanbul
- Şafak Altun / Popüler Ekonomi Masalları / Elma Yayınevi / 2009 / Ankara
- Nimet Arzık / Ak Altının Ağası, Hacı Ömer Sabancı'nın Hayatı / Faik Yolaç Ofset Basım / 1985 / İstanbul
- Doğan Avcıoğlu / Türkiye'nin Düzeni / Dün-Bugün-Yarın / Kırmızı Kedi Yayınevi / 2016 / İstanbul
- Nadire Berker-Selim Yalçın / Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyeli'nin Öyküsü-Osman Cevdet Çubukçu / Vehbi Koç Vakfı Yayınları / 2003 / İstanbul
- Korkut Boratav / 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm / İmge Kitabevi / 2016 / İstanbul
- Korkut Boratav / İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri / İmge Kitabevi / 2004 / İstanbul
- Korkut Boratav / Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002) / İmge Kitabevi / 2004 / İstanbul
- Korkut Boratav / 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik / Gerçek Yayınevi / 1974 / İstanbul
- Korkut Boratav - Ergun Türkcan / Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler / Tarih Vakfı Yurt Yayınları / 1993 / İstanbul
- Ayşe Buğra / Devlet ve İş Adamları / İletişim Yayınları / 2016 / İstanbul
- Ayşe Buğra / Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde / İletişim Yayınları / 2011 / İstanbul
- Ayşe Buğra / Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika / İletişim Yayınları / 2016 / İstanbul
- Ayşe Buğra-Osman Savaşkan / Türkiye'de Yeni Kapitalizm / Siyaset, Din ve İş Dünyası / İletişim Yayınları / 2015 / İstanbul
- İsmail Cem / Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi / İş Bankası Kültür Yayınları / 2016 / İstanbul
- Tefik Çavdar / Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu / Uygur Yayınları / 1982 / İstanbul
- Bülent Ecevit / Mithat Paşa ve Türk Ekonomisinin Tarihsel Süreci / Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları / 2009 / İstanbul
- Bülent Ecevit / Türkiye 1965-75 / Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları / 2010 / İstanbul
- Hayrullah Efendi / Osmanlı Devleti Tarihi / Son Havadis Yayınları / 1971 / İstanbul
- Vedat Eldem / Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında bir Tetkik / Türk Tarih Kurumu Yayınları / 1994 / Ankara
- Kaya Erdem / Demokrasinin ilk 50 Yılı / Doğan Kitap / 2016 / İstanbul
- F. Cengiz Erdiç / Ovordose Türkiye / Türkiye'de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar /

İletişim Yayınları / 2004 / İstanbul

- Suraiya Faroqhi-Bruce McGowan- Donald Quataert- Şevket Pamuk-2 Cilt / Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi / Eren Yayıncılık / 2006 / İstanbul
- Tefik Güran / 19.Yüzyıla Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar / Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları / 2014 / İstanbul
- Ali Gevgilili / Türkiye’de 1971 Rejimi - Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması / Milliyet Yayınları / 1973 / İstanbul
- Mehmet Gündem / Lüzumsuz Adam - İshak Alaton / Alfa Yayınları / 2015 / İstanbul
- Alpay Kabacalı / Bilinmeyen Yönleriyle Cumhuriyet Tarihi / Denizbank Yayınları / 2004 / İstanbul
- Sefa Kaplan / Derviş’in Siyaseti Siyasetin Derviş'i / Siyasetin Derviş'i / Metis Yayınları / 2002 / İstanbul
- Kenan Karacanlar / Babıali Kaldırımlarında Bir Adam / Tüm Yayınları / İstanbul
- Yavuz Selim Karakışla / Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler, Birinci Kadın İşçi Taburu (1917-1919) / Akıl Fikir Yayınları / 2015 / İstanbul
- Reşat Kasaba / Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi / Belge Yayınları / 1995 / İstanbul
- Cahit Kayra / Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1.Cilt 1923-1950 / 2.Cilt 1950-1980 Karma Ekonomi / 3.Cilt 1980-2013 Tüketim Ekonomisi Küreselleşme / Tarihçi Kitabevi / 2015-2014-2015 / İstanbul
- Gülten Kazgan / Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi / İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları / 2013 / İstanbul
- Gülten Kazgan / Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) ‘Ekonomi Politik’ Açısından Bir İrdeleme / İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları / 2012 / İstanbul
- Haydar Kazgan / Galata Bankerleri / Tarihçi Kitabevi / 2014 / İstanbul
- Murat Kelkitlioğlu / Hortum / Metis Yayınları / 2001
- Yakup Kepenek / Türkiye Ekonomisi / Remzi Kitabevi / 2016 / İstanbul
- Çağlar Keyder / Türkiye’de Devlet ve Sınıflar / İletişim Yayınları / 2007 / İstanbul
- Çağlar Keyder (Hazırlayan) / İstanbul, Küresel ile Yerel Arasında / Metis Yayınları / 2013 / İstanbul
- Ümit Kıvanç-John Freely-Murat Belge / Bak Bir Varmış, Bir Yokmuş-İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e İstanbul / National Geographic Fotoğraflarıyla / Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları / 2000
- Jak Kamhi / Gördüklerim Yaşadıklarım / Remzi Kitabevi / 2013 / İstanbul
- Vehbi Koç / Hatıralarım Görüşlerim Öğütlerim / Vehbi Koç Vakfı Yayınları / 1987 / İstanbul
- Kollektif / Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi / İletişim Yayınları / 1983 / İstanbul
- Kollektif / Cumhuriyetin 75 Yılı / Yapı Kredi Yayınları / 1999 / İstanbul
- Kollektif / 55 Yılda 55 Söyleşi / İSO Yayınları / 2008 / İstanbul
- Kollektif / İstanbul Ansiklopedisi / Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını / 1994
- Kollektif / N. İzidor Barouh’un Anılarından Türkiye’de Reklamcılığın Doğuşu / Gözlem

- Kollektif / Türk Markaları / Reklamcılık Vakfı / 2010 / İstanbul
- Kollektif / Unutulan Manşetler / Ankara Ticaret Odası / 2007 / Ankara
- Kollektif / 75. Yılda Çarklardan Chiplere / Tarih Vakfı Yayınları / 1999 / İstanbul
- Kollektif / 75. Yılda Paranın Serüveni / Tarih Vakfı Yayınları / 1998 / İstanbul
- Timur Kuran / İslamın Ekonomik Yüzleri / İletişim Yayınları / 2002 / İstanbul
- Cengiz Kuşçuoğlu / Hüsamettin Özkan / Metis Yayınları / 2001 / İstanbul
- Mübahat S. Kütükoğlu / Balta Limanı'na Giden Yol / Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850) / Türk Tarih Kurumu / 2013 / Ankara
- Georg Mayer / Türk Çarşısı - Şark'ta Ticaretin Püf Noktaları / Nobel Kitap Yayınevi / 2008 / Ankara
- Vakıf Mercimek-Eren Akççek / Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün / Tarihçi Kitabevi / 2014 / İstanbul
- İlber Ortaylı / İmparatorluğun En Uzun Yılı / Timaş Yayınları-Tarih Dizisi / 2008 / İstanbul
- İlber Ortaylı - İsmail Küçükkaya / Cumhuriyetin İlk Yüzyılı (1923-2023) / Timaş Yayınları / 2016 / İstanbul
- Ö. Faruk Reza / Nasıl Zengin Oldular? / Akis Kitap / 2006 / İstanbul
- İstanbul Sanayi Odası'nın 60'ıncı Yılında Türk Sanayi / İSO Yayınları / 2015 / İstanbul
- İzi Karakaş Özbayrak / II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909) / Libra Kitapçılık ve Yayıncılık / 2011 / İstanbul
- Mustafa Özçelik / Tütüncülerin Tarihi (1930-1950) / TÜSTAV Yayınları / 2003 / İstanbul
- Yücel Özkaya / 18.Yüzyılda Osmanlı Toplumunu / Yapı Kredi Yayınları / 2008 / İstanbul
- Orhan Pamuk / İstanbul, Hatıralar ve Şehir / Yapı Kredi Yayınları / 2016 / İstanbul
- Şevket Pamuk / Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları / İş Bankası Kültür Yayınları / 2016 / İstanbul
- Şevket Pamuk / Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi / Tarih Vakfı Yurt Yayınları / 2012 / İstanbul
- Şevket Pamuk / Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi / İş Bankası Kültür Yayınları / 2016 / İstanbul
- Willy Sperco / Yüzyılın Başında İstanbul / İstanbul Kütüphanesi / 1989 / İstanbul
- Pinelopi Stathis / 19.Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler / Tarih Vakfı Yurt Yayınları / 1999 / İstanbul
- Ahmet Güner Sayar / Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması / Ötüken Yayınevi / 2009 / İstanbul
- Sakıp Sabancı / Hayat Bazen Tatlıdır / Mart Yayınları / 2000 / İstanbul
- Serkan Seymen / Amiral Battı / Metis Yayınları / 2001 / İstanbul
- Mustafa Sönmez / Medya,Kültür,Para ve İstanbul İktidarı / Yordam Kitap / 2013 / İstanbul
- Mustafa Sönmez / Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı / İstanbul Ticaret Odası / 2004 / İstanbul
- Lütfi Sunar / Türkiye'de Toplumsal Değişim / Nobel / 2014 / Ankara

-
- İlhan Tekeli-Selim İlkin / İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si / İletişim Yayınları / 2014 / İstanbul
 - Murat Tazegül / Modernleşme Sürecinde Türkiye / Babil Yayıncılık / 2005
 - Yahya S. Tezel / Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)/İş Bankası Kültür Yayınları / 2015 / İstanbul
 - Taner Timur / Türkiye Nasıl Küreselleşti / İmge Kitabevi / 2005 / İstanbul
 - Zafer Toprak / Cumhuriyet'in Başarı Öyküsü Asım Kocabıyık / Borusan Holding A.Ş. / 2014 / İstanbul
 - Zafer Toprak / Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918) / Doğan Kitap / 2012 / İstanbul
 - Cavit Orhan Tütengil / Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları / Gerçek Yayınevi / 1983 / İstanbul
 - Hilmi Uran / Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti, Hatırladıklarım (1908-1950) / İş Bankası Kültür Yayınları / İstanbul
 - Osman Ulagay / 24 Ocak Deneyimi / Hil Yayınları / 1983 / İstanbul
 - Memduh Yaşa / Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi-1923-1978 / Akbank Yayınları / 1980 / İstanbul
 - Erinç Yeldan / Küreselleşme Sürecinde Türkiye / İletişim Yayınları / 2004 / İstanbul
 - Stefanos Yerasimos / Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye 1-2-3 / Belge Yayınları / 2016 / İstanbul
 - Celali Yılmaz / Osmanlı Anonim Şirketleri / Scala Yayıncılık / 2012 / İstanbul
 - Dr. T. Fikret Yücel / Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü / Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Yayını / 2015 / Ankara
 - Donald Quataert / Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922) / İletişim Yayınları / 2008 / İstanbul
 - Donald Quataert / Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü / İletişim Yayınları / 2008 / İstanbul
 - Donald Quataert - Baki Tezcan / Hakim Paradigmaların Ötesinde / Rifa'at Abou - El-Haj'a Armağan / Tan Yayınları / 2012 / İstanbul

Makaleler

- Ali Gevgilili / Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar / Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi / Makale / 1972-sayı 24
- Nuri Karakaş / İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları / Tarih İncelemeleri Dergisi / Makale / 2010-2.sayı
- Doç.Dr. Murat Doğan/ Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sanayileşme Süreci ve Son10 Yıllık Gelişim/Marmara Coğrafya Dergisi / Makale / 2013-sayı 27
- Aslı Odman / Ford'un Tophane Otomobil Montaj Fabrikası 1925-1944 / Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi / Makale / Bahar 2011

- Sevilay Özer / II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği / Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi / Makale / Bahar 2012-sayı 15
- Seda Özsoy / Osmanlı Devleti'nin Yeniliklere Yaklaşımı Üzerine Bir Deneme: Brigivi ve Bid'at / Dört Öge Dergisi / 2013-3. sayı
- Abiden Temizer-Selçuk Özkan / İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları / DergiPark - Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları / Makale / 2013 - 4. sayı
- Serkan Tuna / 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde Devletçilik Tartışmaları ve Yansımaları / Makale / İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi / 2002
- Ali Yavuz / Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler / SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi / Makale / Aralık 2009-Sayı 20
- Yrd. Doç. Dr. Salih Öztürk-Deniz Özyakışır / Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi / Mevzuat Dergisi / Makale / 2005 sayı 94

Sürekli Yayınlar ve Arşivler

- Capital Dergisi Arşivi
- İSO Dergisi Arşivi
- Cumhuriyet Ansiklopedisi / 1960-1980 / YKY
- Cumhuriyet Ansiklopedisi / 1980-2000 / YKY
- Cumhuriyet Yıllıkları 1983-1984-1985-1986-1987
- Cumhuriyet Gazetesi Arşivi
- Ekonomist Dergisi Arşivi
- İSO Arşivi
- Milliyet Gazetesi Arşivi

- AB – Avrupa Birliği
 ABD – Amerika Birleşik Devletleri
 AET – Avrupa Ekonomik Topluluğu
 ANAP – Anavatan Partisi
 AP – Adalet Partisi
 AR-GE – Araştırma-Geliştirme
 BDDK – Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
 CGP – Cumhuriyetçi Güven Partisi
 CHP – Cumhuriyet Halk Partisi
 CKMP – Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
 DEP – Demokrasi Partisi
 DİSK – Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
 DP – Demokrat Parti
 DPT – Devlet Planlama Teşkilatı
 DSP – Demokratik Sol Parti
 DTÖ – Dünya Ticaret Örgütü
 DYP – Doğru Yol Partisi
 EOKA – Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü (Ethniki Organosis Kypriou Agoniston)
 FED – Federal Rezerv Sistemi
 GSYİH – Gayrisafi yurt içi hasıla
 HDP – Halkların Demokratik Partisi
 IMF – Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
 İMKB – İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
 İPRAŞ – İstanbul Petrol Rafinerisi A.Ş.
 İSO – İstanbul Sanayi Odası
 İTÜ – İstanbul Teknik Üniversitesi
 KİT – Kamu İktisadi Teşebbüsü
 MC – Milliyetçi Cephe
 MGK – Millî Güvenlik Kurulu
 MHP – Milliyetçi Hareket Partisi
 MİSK – Milliyetçi İşverenler Sendikası Konfederasyonu
 MSP – Millî Selamet Partisi
 NATO – Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
 ODTÜ – Orta Doğu Teknik Üniversitesi
 OECD – Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
 OPEC – Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries)
 PETKİM – Petrokimya Holding A.Ş.
 PTT – Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğu
 SHP – Sosyal Demokrat Halkçı Parti
 SSCB – Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
 TBB – Türkiye Bankalar Birliği
 TBMM – Türkiye Büyük Millet Meclisi
 TİP – Türkiye İşçi Partisi
 TOMTAŞ – Tayyare ve Motor Anonim Şirketi
 TPAO – Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
 TRT – Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
 TÜBİTAK – Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
 TÜİK – Türkiye İstatistik Kurumu
 TÜSİAD – Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
 YTP – Yeni Türkiye Partisi

75
yıl

İSTANBUL
SANAYİ ODASI